

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1989 2 letnik 43

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 6. 1989.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina), Miha Pintarič (francoščina), Milko Rener (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 80.000 din, za društvene člane 52.000 din, za društvene člane-upokoјence 39.000 din, za društvene člane-študente 26.000 din (vse cene za letnik 43/1989, veljavne do 31. 8. 1989)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 32.000 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, avgust 1989

Naklada: 1800 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

- Andrej Pleterski, Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri (Primer Blejskega kota) 157–182
 A Method of Linking Retrograde Analysis of Land-Register with Written and Archaeological Sources (The Case of Blejski kot)
 Метод связи ретроградного анализа кадастра с писанными и археологическими источниками (Пример Бледа и окрестностей)
- Igor Grdina, Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnejših razdobjih srednjega veka 183–192
 The Community of Slovenes and Their Learned Culture in the Early Periods of the Middle Ages
 Общность словенцев и их ученая культура в более ранних периодах средних веков
- Ignacij Vojc, Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino 193–199
 The Dubrovnik Archives as a Source for the Slovene Musical History
 Архив в Дубровнике как источник для истории словенской музыки
- Predrag Belić, Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569) – 1. del 201–220
 The first three decades of the Society of Jesus and the Slovenes (1546–1569) – Part I.
 Первые три десятилетия общества Иисусова и словенцы (1546–1569) – Первая часть
- Stane Granda, Frankfurtske volitve v novomeškem volilnem okraju 221–230
 Frankfurt Elections in the Novo mesto Electoral District
 Франкфуртские выборы в выборном округе Ново место
- Branko Marušič, Italijanska okupacija Posočja (1915–1917) 231–240
 Italian Occupation of Posočje (1915–1917)
 Итальянская оккупация Посочья (1915–1917)
- Bojan Balkovec, Volilci in glasovanje o vidovdanski ustavi 241–248
 Electors and Voting on "Vidovdan Constitution"
 Избиратели и выборы по „видовданской конституции“
- Marjan Britovšek, Buharinovi ekonomski in politični pogledi. Buharinov boj s Stalinom 249–270
 Buharin's Economical and Political Stand-Points. Buharin's Struggle with Stalin
 Экономические и политические взгляды Бухарина

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

- Majda Smole – sedemdesetletnica (Ema Umek) 271–272
 Majda Smole – Septuagenerian
 Семьдесят лет Майде Смоле
- France Filipič – sedemdesetletnik (Miroslav Stiplovšek) 272–274
 France Filipič – Septuagenerian
 Семьдесят лет Франце Филипичу

KONGRESI IN SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES AND SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ, ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

- Simpozij o čarovniških procesih v srednji in vzhodni Evropi, Budimpešta 6.–9. september 1988 (Vinko Rajšp) 275–277
 Symposium on Witchcraft Trials in Central and Eastern Europe, Budapest 6th to 9th September 1988
 Симпозиум по процессам против ведьм в средней и восточной Европе, Будапешт 6–9 сентября 1988 г.
- Žena v gospodarstvu od 13. do 18. stoletja. Prato, 3. do 15. aprila 1989 (Darja Mihelič) 278–280
 Woman in Economy from 13th to 18th Centuries, Prato 3th to 15th April 1989
 Женщина в хозяйстве с 13-го по 18-ый век. Прато, 3–15 апреля 1989 г.
- Mednarodno posvetovanje »Il Codice Diplomatico Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati«, Rovinj 9. maja 1989 (Darja Mihelič) 280–281
 International Conference »Il Codice Diplomatico Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati«, Rovinj, 9th May 1989
 Международное совещание „Il Codice Diplomatico Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati“, 9-го мая 1989

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И КРИТИКА

Slavko Ciglenečki, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum – Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru (Rajko B r a t o ž)	283–289
Werner Dahlheim, Geschichte der Römischen Kaiserzeit (Rajko B r a t o ž)	290–293
Geschichte und ihre Quellen (Vinko R a j š p)	293–294
Georges Duby, Vitez, žena i svećenik (Igor G r d i n a)	294–296
Dragoljub Dragojlović, Krstjani i jeretička Crkva bosanska (Igor G r d i n a)	296–298
Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918 (Eva H o l z)	298–299
Sergij Vilfan, Jugoslawien; Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte (Janez K r a n j c)	299–301
Roj Medvedev, Svi Staljinovi ljudi (Avgust L e š n i k)	302
Dragan Marković-Savo Kržavac, Zavera informbiroa (Avgust L e š n i k)	302–304
Dragan Marković, Istina o Golom otoku (Avgust L e š n i k)	304–305
Jakov Radovčić, Dragutin Gorjanović-Kramberger i krapinski pračovjek: počeci suvremene paleoantropologije (Draško J o s i p o v i č)	305–307

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 43, 1989, 1 in 43, 1989, 2	VII–XII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 43, 1989, 1 and 43, 1989, 2	
Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 43, 1989, 1 и 43, 1989, 2	

Andrej Pleterski

METODA POVEZAVE RETROGRADNE ANALIZE KATASTRA S PISANIMI IN ARHEOLOŠKIMI VIRI

(Primer Blejskega kota)

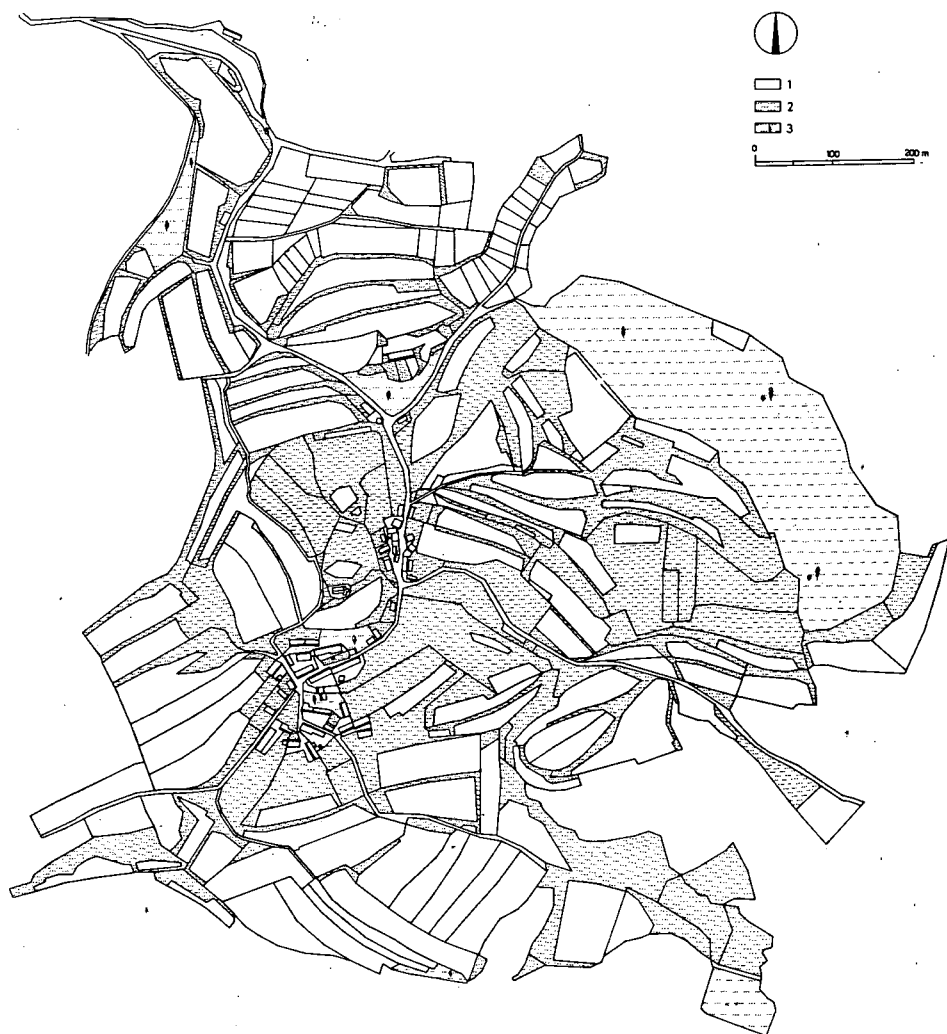
Način dela, ki ga bom predstavil, sem razvil pri študiju poselitvenega, gospodarskega in družbenega dogajanja v srednjem veku na vzorčnem koščku slovenskega ozemlja. Mikroregija, ki sem jo izbral, je razmeroma dobro arheološko raziskana, zanjo obstaja bogata vrsta številnih pisanih virov od 11. stoletja dalje, je pa tudi podrobno onomastično proučena. To je Blejski kot, geografsko zaključen prostor v severozahodni Sloveniji, ki je konec srednjega veka obsegal 26 vasi. Vsaka posebej je bila obravnavana v podrobnostih in vse skupaj v celoti. Iz te obravnave (A. Pleterski, Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki. — Die Župa Bled. Entstehung, Entwicklung und Relikte. — Dela 1. razreda SAZU 30, Ljubljana 1986. Dalje: Župa) povzemam le metodo, ki je tam še nisem mogel tako podrobno in načrtno predstaviti. Zato tudi ne obravnavam izsledkov, saj jih razlaga omenjeno delo. Risbe grobišča Dlesc je oblikoval Devad Dervišić, ostale risbe pa Irena Lazar. Obema se najlepše zahvaljujem.

1. Retrogradna analiza zemljiškega katastra

Za izhodišče mi je bil franciscejski kataster iz let 1817—1828. Iz njega sem vzel katastrske mape, podatke o parcelnih površinah, navedbe hišnih imen in družbeni status obdelovalcev. To sem povezal s podatki starejšega jožefinskega katastra (1785—1789) o posameznih parcelah: o zemljiškem gospodu, o donosnosti in ledinsko ime. Podatke jožefinskega katastra sem vnesel v mape franciscejskega katastra tako, da sem najprej vsaki parceli dopisal hišno številko njenega lastnika, ta pa je praviloma ista kot tista v jožefinskem katastru. Ker je komisija, ki je sestavljala jožefinski kataster, hodila po terenu in po vrsti popisovala parcele z ustreznimi podatki (med njimi tudi hišne številke obdelovalcev), se zaporedje hišnih števil v jožefinskem katastru ujema s tistim na franciscejski katastrski mapi. S tem pa so izenačene tudi parcele obeh katastrov. Franciscejsko oštevilčenje parcel za omenjeno izenačevanje ni pomembno, ker je iz njegovega vrstnega reda razvidno, da ni nastalo na terenu, ampak upošteva potrebe tistega, ki išče parcelo na mapi, in ne tistega, ki hodi po polju. Tako je pred nami dopolnjena, rekonstruirana slika jožefinskega katastra.

Za rekonstrukcijo razvoja ene vasi je običajno dovolj obravnavati le njeno zemljišče, kot ga kaže katastra, a ne vedno. Kadar je iz ene nastalo več vasi ali pa je bil del zemljišča naknadno odtujen, je nujno pritegniti tudi sosednja zemljišča. Da gre včasih tudi za različne katastrske občine, nas ne sme motiti. Nazoren primer sta dvojici vasi Mlino — Selo (Župa, III. 13. c.) in Želeče — Zagorice (Župa, III. 12. c.). Ker pa takih primerov ne moremo predvideti vnaprej, se možnim napakam pri razlagi razvoja le ene vasi najlažje izognemo s tem, da obravnavamo naenkrat vsaj pokrajinsko zaključeno skupino vasi. Ta način nam mnogokrat tudi omogoča ugotoviti medsebojni časovni red poljske razdelitve posameznih vasi, npr. Viševnica—Sp. Gorje (Župa, III. 2. c.), Blejska Dobrava—Zg. Blejska Dobrava (Župa, III. 17. c.), Zasip—Mužje (Župa, III. 1. c.), Sp. Bodešče—Zg. Bodešče (Župa, III. 3. c.).

Slika, ki jo kaže katastrska mapa, o starih časih sama po sebi ne pove ničesar, saj je le prikaz trenutnega stanja. Navidez neurejena množica posameznih parcel pa mnogokrat skriva pričevanja o mnogo starejših časih. Delovno izhodišče pri obravnavi polja posameznih vasi mi je bila teorija o osrednjih

Slika 1: Spodnje Gorje. Vaško zemljišče po franciscejskem katastru iz 1827. 1 — njive, 2 — travniki, 3 — pašniki

zemljiških jedrih, ki pravi, da je imelo naselje sprva sorazmerno malo obdelane zemlje in to v neposredni bližini, navadno na posebno ugodnih tleh, ko pa se je naselje večalo, so v obdelovanje pritegnili nova zemljišča, bolj stran od vasi, pa tudi staro zemljiško jedro se je moralo nadalje kosati in cepiti. Vasi, ki so se razvijale skladno s to teorijo, omogočajo retrogradno analizo, ki išče starejše pojavne oblike v mlajših. — Potek dela si bomo ponazarjali s primerom vasi Spodnje Gorje (Župa, III. 2.).

1.1 Katastrska mapa

Začnimo pri najbolj očitnem — franciscejski katastrski mapi. Zgovorno je že obrobje sklenjenega vaškega zemljišča. Zelo mlado je tisto zemljišče, kjer se meša posest več vasi. To je bilo izrabljeno šele tedaj, ko so okolne vasi že stale in so že izrabile prostor v svoji neposredni bližini. Mladi so ozki jeziki ali otočki zemljišča ene vasi, ki se zajedajo v sklenjeno posest sosednje vasi. Tu gre skoraj vedno za že novoveške spremembe lastništva, skladno z naraščanjem

razpolagalnih pravic kmetov do zemlje, ki so jo obdelovali. S tem se je promet z zemljišči povečeval.

Osnovna vrsta kmetijskih površin so njive, pri njih se je osebno lastniški odnos najprej in najbolj jasno uveljavil. Zato lahko svojo preiskavo osredotočimo prvenstveno na njivske površine. Mlade so njive nepravilnih oblik, ki ležijo osamljeno sredi travnikov. Sklenjene njivske površine posameznih blejskih vasi ležijo običajno medsebojno ločeno. Kadar pa mejijo v ravni črti, mnogokrat celo na ledini z istim imenom, gre za skupno delitev njivskih površin, ki omogoča vzporejanje razvoja poljske razdelitve sosednjih vasi.

* * *

Ozemlje Spodnjih Gorij (sl. 1, 2, 3) leži med ozemljem Viševnice na zahodu, Poljšice na jugu, Rečice na vzhodu in Podhoma na severovzhodu. Od podhom-

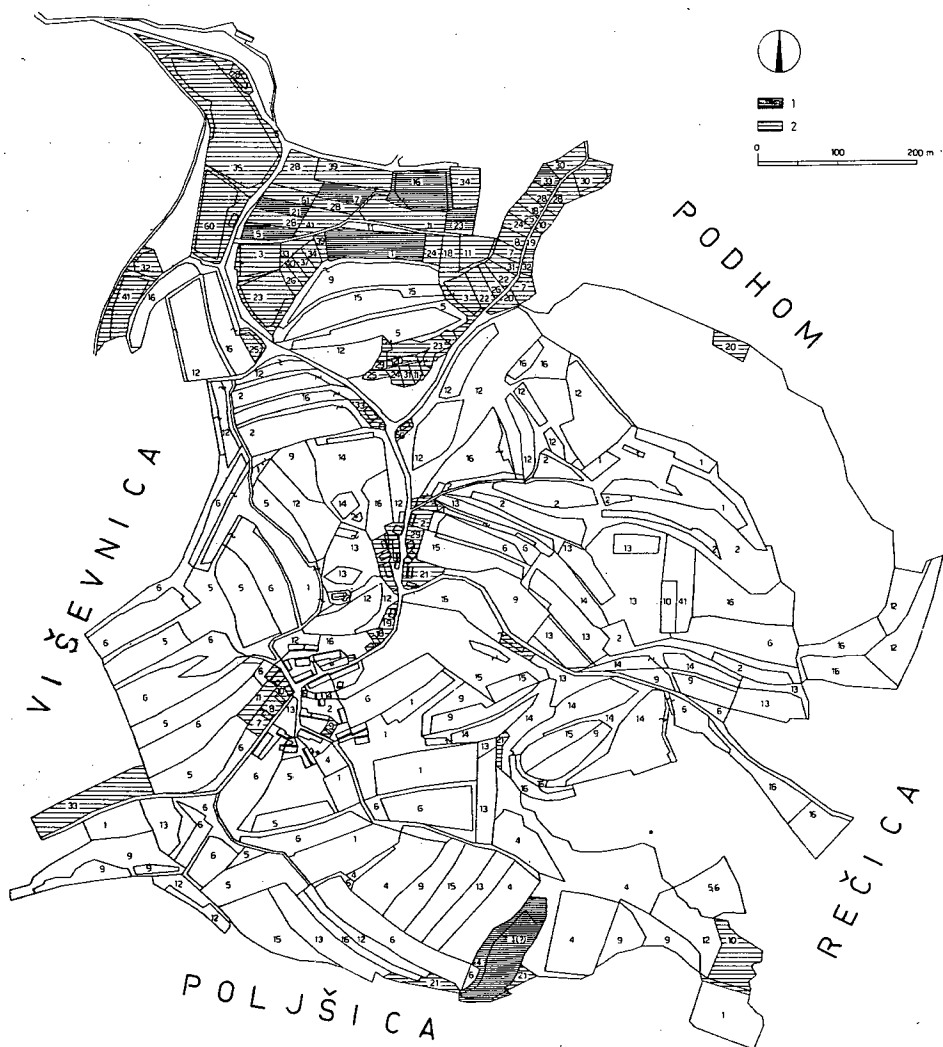

Slika 2: Spodnje Gorje. Hišne številke obdelovalcev posameznih parcel. V izseku so z vzporednimi črticami označena bivališča kmetij

skega ga loči pašnik Radolca. Na rečiško stran so predvsem travniki, ti so tudi z rečiške strani. Jezik, ki se zajeda v rečiško ozemlje, je razmeroma mlad. Ob poglejski meji so njive, ki pa ne mejijo na poglejske njive, ampak jih ločuje grapa Klobasnica. Ena poglejska njiva, ki se zajeda v polje Spodnjih Gorij, je mlajša poglejska pridobitev. Na zahodu mejijo spodnjegorjanske njive v ravni črti na viševniške njive. Oboje obsega tudi skupno ledinsko ime (sl. 4) Na rivoce (= na gorevouce). To pomeni zemljišče, ki je bilo izkrceno z ognjem. Navedeno opozarja na verjetnost, da sta obe vasi tisto zemljišče, skupno izkrcili in si ga nato razdelili. — Večina njiv nepravilnih oblik, ki hkrati ležijo osamljeno sredi travnikov, je vzhodno od vasi. Te njive lahko imamo za razmeroma mlade.

1.2 Vnašanje posameznih podatkov v katastrsko mapo

Najprej je koristno pregledati lego kajžarske posesti. Ker gre za družbeni sloj, ki se je oblikoval šele od konca srednjega veka dalje, je lahko sodeloval

Slika 3: Spodnje Gorje. 1 — zemljišča obdelovalcev iz sosednjih vasi, 2 — kajžarska zemljišča

Marsikaj pa nam pove tudi pomen ledinskih imen. Tako lahko zvemo, katere njive so nastale na nekdanjih travnikih ali gozdu. Te so seveda mlajše. Včasih izvemo celo za način krčenja, npr. s požiganjem. S podatki o nekdanjem rastlinstvu, oblikovitosti zemljišča, vrstah tal pa nam ledinska imena pomagajo pri rekonstrukciji nekdanje kulturne krajine. Da iz njih izvemo tudi za celo vrsto arheološko zanimivih točk, niti ne bi posebej razlagal.

Naslednje, kar je koristno kartirati, so podatki o zemljiškem donosu. Jožefinski kataster ga deli na tri vrste: slab, srednji in dober. Ne zanima nas njegovo denarno ovrednotenje, ampak medsebojne razlike vaškega zemljišča. Donos združuje v sebi različne podatke o danostih, ki ga oblikujejo: o vrsti zemlje, o podnebnih razmerah, o oblikovitosti zemljišča. Razlike v donosu so pri travniških površinah manjše kot pri njivskih. poleg tega je običajno donosnost travnikov za eno ali celo dve stopnji nad njivsko na istih ledinah. Zato sem upošteval le donosnost njivskih površin, da sem dobil bolj izčiščeno sliko. Najstarejše vaško polje obsega najbolj donosne njive ali vsaj večino le-teh.

Ko smo storili vse navedeno, se nam že lahko pokaže obris prvotnega zemljiškega jedra, če ga vaš seveda ima. A tega vnaprej ne moremo vedeti. — Sedaj nam preostane še presoja hišnih števil, ki pa smo jih vnesli v katastrsko mapo kot prve, da smo povezali jožefinski in franciscejski kataster. Najbolj preprosto je opazovati, kje imajo posamezne kmetije svoje njive. Kmetije, ki imajo njive le v mlajšem polju, so mlade in jih lahko odštejemo. Kmetija, ki ima vse njive v starejšem polju, je med najstarejšimi, tiste, ki jih imajo del v starejšem in del v mlajšem polju, pa so od nje mlajše. Vendar na tej stopnji dela mnogokrat še ne poznamo točnega obsega prvotnega zemljiškega jedra; poleg tega so kmetije, ki imajo njive le v starem ali le v mladem polju, zelo redke.

* * *

V Spodnjih Gorjah imajo kajžarji posest predvsem na severnem delu vaškega zemljišča (sl. 3). Med njihovo posest se mešajo tudi deleži sosednjih vasi. Vse to kaže, da je bilo to zemljišče mlado izkrčeno. Pri ostalih posameznih parcelah kajžarske posesti je misliti na drugotno pridobitev od starejših kmetij.

Precej pove karta ledinskih imen (sl. 4). Ime U gabrce na severnem delu vaškega zemljišča, ki hkrati obsega kajžarsko posest, kaže na mlado krčenje gabrcevega gozda. Ime ledine Na rivouce na zahodu kaže na krčenje z ognjem v ne najstarejši dobi vasi. Imena Na ledine in U travence so najbolj pogosta vzhodno od vasi. Označujejo mlade njive na nekdanjih ledinah in travnikih.

Obravnavati moramo vsaj še tri imena: Na došce, Na Radolce, Pr Dobrule. Prvo pomeni dolgo njivo in obsega skupek njiv na jugu vaškega zemljišča. Nakazuje možnost, da gre za nekdanjo obdelovalno enoto. Enako možnost kažeta drugi dve imeni, ki obe izvirata iz staroslovanskih imen Radol in Dobrul, imen nekdanjih lastnikov. Zemljišče Na Radolce je torej pripadalo eni posestno-obdelovalni enoti. Ledina Pr Dobrule je sicer zelo majhna, a pomeni zemljišče ob potoku z imenom Dobrul. To si lahko razložimo tako, da je bil Dobrul lastnik zemljišča, preko katerega teče imenovani potok.

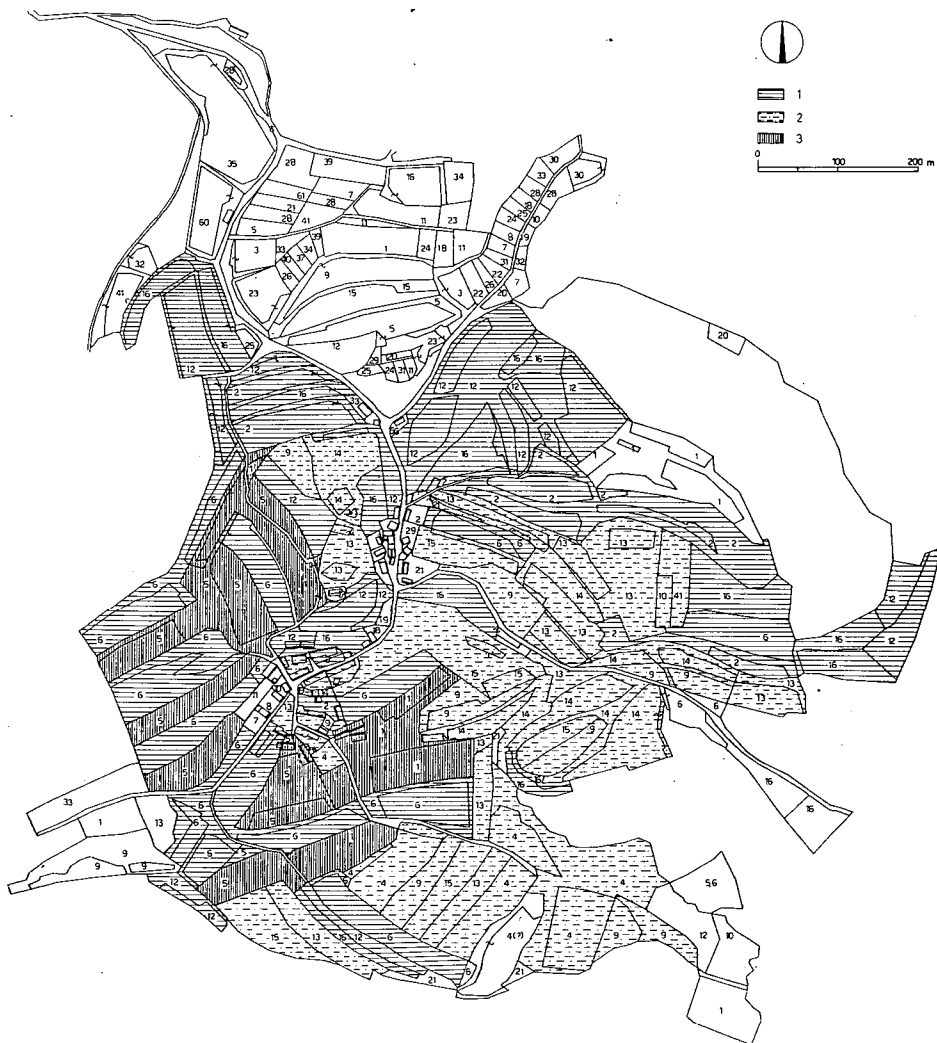
Karta zemljiškega donosa (sl. 5) kaže, da so najbolj donosne njive jugovzhodno od vasi, največje površine srednje donosnih njiv pa južno od vasi. — Na južnem delu vaškega zemljišča so tudi največje sklenjene njivske površine. Vse doslej povedano kaže, da je bilo to polje pridobljeno najprej, da nam je tu iskati prvotno zemljiško jedro. Tu nimata njiv kmetiji 2 in 14, ki ju zato lahko imamo za mlajši.

1.3 Rekonstrukcija starejše razdelitve zemljišča

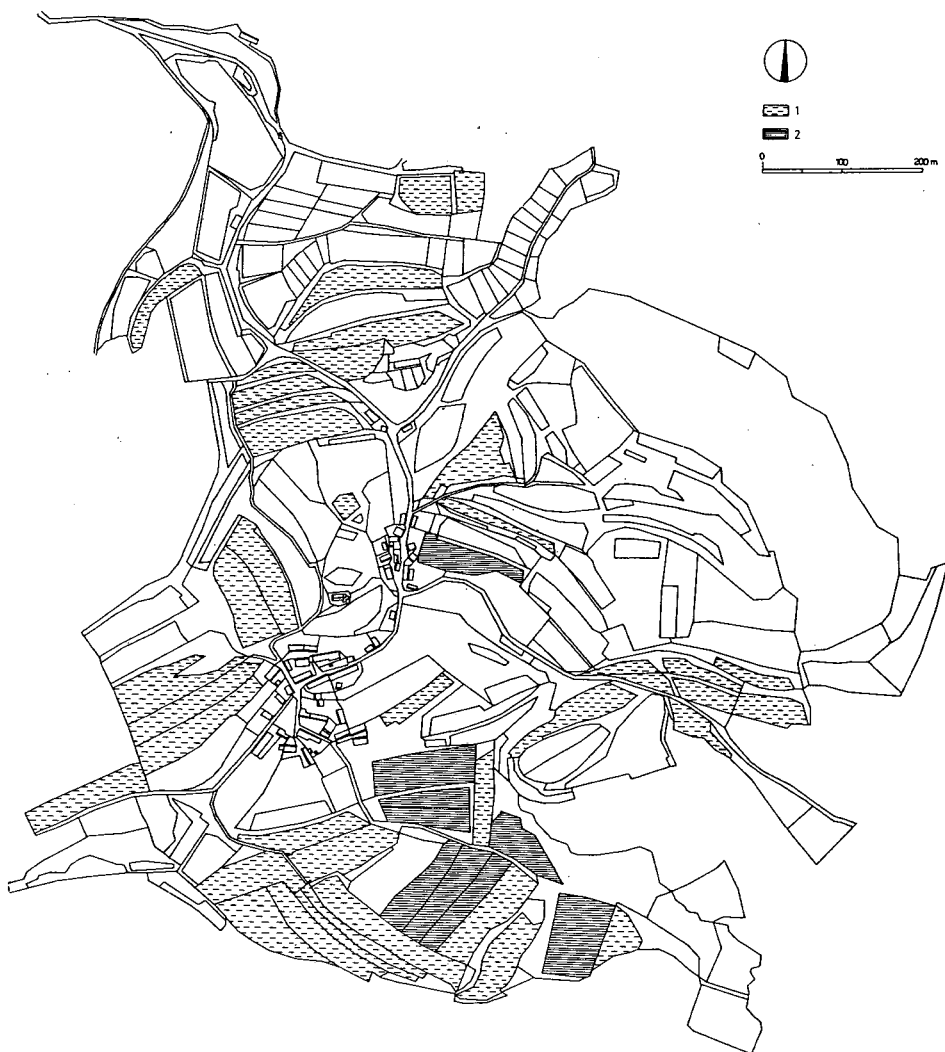
Sedaj se moramo lotiti najbolj kočljivega dela celotnega postopka, ki je najbolj odvisen od osebne presoje. Ker so se prvotne obdelovalne enote in tudi pozneje kmetije lahko večkrat delile, je potrebno poiskati skupine stalno si

sosednjih hišnih števil. Ta sosesčina je nastala, kadar so se notranje delile posamezne enote, ne pa celotno vaško zemljišče vsakokrat na novo. S pisanimi viri je bilo mogoče pri blejskih vaseh dokumentirati le cepitve kmetij iz mladega časa. Ti primeri nam kažejo značilen način delitve zemlje. Mnogo parcel je bilo razdeljenih na pol. Prej se je delitev zgodila, več nove, samostojno stoječe posesti sta si lahko nabrali novi polovici. Iz starejše obdelovalne enote sta lahko nastali dve novi, v primerih pa, ko so razpadale razširjene obdelovalne enote — dvori, je bilo novih enot lahko več. Ker vnaprej ne poznamo rezultata, moramo biti pozorni tako na dvojice hišnih števil, kot tudi na ponavljajoče skupine več hišnih števil.

Dodatna težava je v tem, da pri delitvah ni bila vedno dosledno razdeljena vsaka posamezna parcela stare obdelovalne enote, ampak so bolj pazili na skupni obseg njivskih površin. Zato nam pri iskanju pravih parov mnogokrat pomaga tudi izračun njivskih površin posameznih kmetij. Kmetije, ki imajo njivske površine, ki so manjše od vaškega povprečja, so navadno nastale z delitvijo. Vendar na ta način navadno ugotovimo le mlajše cepitve, ko ni bilo več časa ali prostora, da bi nove enote povečale posest.

Slika 5: Spodnje Gorje. Donos njiv po jožefinskem katastru. 1 — srednji, 2 — dober

Slika 6: Spodnje Gorje. Zemljišče posameznih skupin kmetij. 1 — 2, 6, 12, 16; 2 — 4, 9, 13, 14, 15; 3 — 1, 5

Več izvemo, če izračunamo njivske površine vsake posestne enote, posebej v starejšem polju in posebej v mlajšem polju, in nato primerjamo te posamične izračune. Kmetije, ki so nastale ob isti delitvi zemljišča, imajo vsaj približno enake njivske površine, vendar večkrat le tiste v starem polju, kajti po osamosvojitvi si je vsaka zase te površine povečala po svoje. — Kako si pri iskanju pravih skupin pomagamo s karto ledinskih imen, je bilo že povedano.

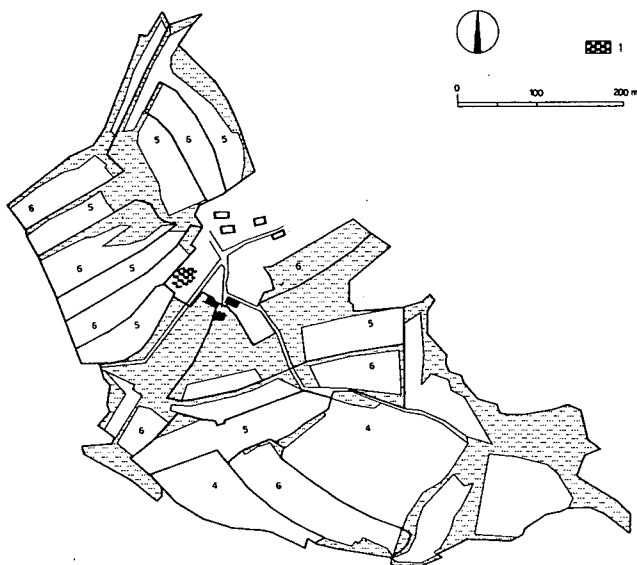
Le redko se posreči najti pravilno »kombinacijo« že v prvem poskusu. Postopek je treba večkrat ponavljati. Domnevne skupine kmetij nato združimo in narišemo njihovo posest kot celoto. Če smo uporabili pravi ključ, se pokažejo obrisi neke starejše poljske razdelitve. To je lahko že najstarejša ohranjena razdelitev in smo z delom na tej stopnji končali. Pri blejskih vaseh gre tedaj za enkratno načrtno razdelitev med manjše število prvotnih obdelovalnih enot, lahko gre tudi za eno razširjeno obdelovalno enoto, na kateri pa je živel več družin. Takšna razdelitev ni posledica daljšega razvoja, ki nas lahko popelje še globlje v čas.

Poglejmo si, kako je z dobljeno podobo v le-tem primeru. Če dobimo tako, ki kaže, da je del polja enakomerno razdeljen med posamezne obdelovalne enote, del pa ga imajo vsaka v enem kosu, lahko delamo še naprej. Polje, ki je enakomerno razdeljeno, je starejše. »celki« so mlajši. O združevanju sestavnih delov sklepamo enako kot prej, samo da je sedaj le še malo primerov, ki bi imeli njive le v najstarejšem polju.

* * *

Če pogledamo, kako je razvrščena posest spodnjegorjanskih kmetij po vaškem zemljišču (sl. 6), ki je bilo izkrčeno pred kajžarsko kolonizacijo, postaneta očitni najprej dve skupini: 1, 2, 5, 6, 12, 16 in 4, 9, 13, 14, 15. V okviru teh skupin je nekoliko tesneje prepletena posest 1 in 5, 2 in 16, 9 in 15, 13 in 14. Njivske površine posameznih kmetij v sklenjenem vaškem zemljišču pa so: 1 — 3,1 ha, 5 — 3,2 ha, 2 — 1,9 ha, 16 — 2,3 ha, 6 — 4,8 ha, 12 — 3,9 ha, 4 — 2,7 ha, 9 — 2,2 ha, 15 — 2,3 ha, 13 — 2,5 ha, 14 — 2,0 ha. Najmanj njiv ima 2 in še te niso v najstarejšem polju. Lahko rečemo, da gre za mlado kmetijo, ki je nastala z odcepitvijo od 16. Podobno velja za 14, ki je najverjetneje nastala z odcepitvijo od 13. Pri presoji preostalih dvojic 1 in 5, 9 in 15 je vidno, da imata 1 in 9 več njiv v mlajšem polju vzhodno od vasi kot pa 5 in 15, zato je verjetno, da se je 1 odcepila od 5, 9 od 15. Tako lahko naštejemo tele »prakmetije« v dveh skupinah: 5, 6, 12, 16 in 4, 13, 15.

Ko smo enotno označili posest vsake skupine posebej, pri čemer smo kot tretjo določili še 5, ki ima edina posest le v neposredni okolici vasi, se je prikazala zgovorna podoba. 5 ima posest le pri vasi in je enakomerno prepletena s posestjo skupine 6—12—16. Ta ima še del njiv Na došce, sicer pa velik sklenjen kos severnega dela vaškega zemljišča. Ta kos obsega tudi ledino Na Radolce. Skupina 4—13—15 ima drugi del njiv Na došce, sicer pa veliko sklenjeno zemljišče deloma severno od vasi, predvsem pa vzhodno in jugovzhodno od nje. Po njenem zemljišču teče potok Dobrul. Posamezni otoki skupine 6—12—16 v njeni posesti so najverjetneje posledica drugotne spremembe lastništva tekom stoletij.

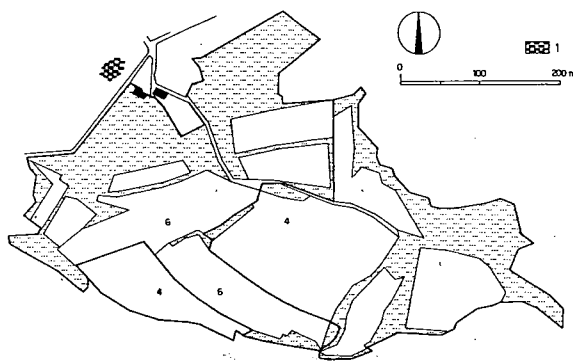

Slika 7: Spodnje Gorje. Posest staroslovenskih kmetij 4, 5, 6. 1 — staroslovansko grobišče. S praznimi okvirčki so označena bivališča poznejših kmetij 12, 13, 15, 16

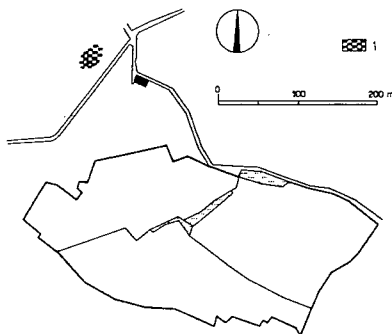
Taka podoba kaže, da je bilo zemljišče na severu in vzhodu izkrčeno pozneje kot tisto na zahodu in jugu. Posest vseh treh enot se prepleta le v polju južno od vasi, kar potrjuje misel, da je tam prvotno poljsko jedro. — Enoti 4—13—15 in 6—12—16 sta bili prvotno manjši. Sele z razširitvijo na večje število družin (poznejših kmetij) sta si morali izkrčiti zemljišče severno in vzhodno od vasi. V enoti 4—13—15 ima največ njiv v starejšem vaškem zemljišču zahodno in južno od vasi 4, v enoti 6—12—16 pa 6. Zato imamo ti dve lahko za matici 13, 15 in 12, 16.

Sedaj si napravimo sliko, ki prikazuje razporeditev posesti med »pra« 4. 5. 6 na starejšem vaškem zemljišču zahodno in južno od vasi (sl. 7). 4 ima posest v enem kosu jugovzhodno od vasi in še eno njivo Na došce. Posest 5 in 6 je enakomerno prepletena. Večina je je severozahodno od vasi, kjer je tudi ime Na rivouce, ki kaže, da je to polje mlajše od tistega južno od vasi. Tudi 5 in 6 sta torej prvotno tvorili manjšo celoto. Matica je bila morda 6, ki ima južno od vasi 2,4 ha njiv, 5 pa malo manj — 1,9 ha.

Osredotočimo se torej lahko le še na polje južno od vasi in na razporeditev posesti 4 in 6 (sl. 8). 4 ima sklenjeno posest v vzhodnem delu, 6 v zahodnem, oboja pa se prepleta v srednjem delu. Tu so tudi največje sklenjene njivske površine. Ker je jedro razdeljeno med obe enoti, obrobje pa ima vsaka v enem kosu, lahko sklepamo, da sta prvotno tvorili eno samo manjšo enoto. Morda je bila to 4, ki ima v prvotnem jedru 3,4 ha njiv, 6 pa 3 ha. Tako se nam končno izlušči jedro kot razmeroma (kolikor je bilo pač mogoče zaradi precej razgiba-

Slika 8: Spodnje Gorje. Posest staroslovenskih kmetij 4, 6. 1 — staroslovansko grobišče

Slika 9: Spodnje Gorje. Prvotno zemljiško jedro. 1 — staroslovansko grobišče
Slika 10: Spodnje Gorje. Slika razvoja vasi

nega zemljišča) pravilna njivska površina (sl. 9). Ta meri 6,4 ha in je razdeljena na tri dele, ki so veliki 1,9 ha, 2,1 ha in 2,4 ha. Meje med temi deli so upoštevale vse poznejše delitve. Južni od teh treh delov je ledina Na došce.

1.4 Vaški tloris

Ko smo dobili podobo razvoja in posameznih razvojnih stopenj, jo lahko poskušamo preveriti na več načinov. Viden odraz razvoja je tudi vaški tloris. Pri tem niso pomembne oblika in velikost hiš ter razporeditev gospodarskih poslopij. Te so vse bolj podvržene spreminjanju kot pa razporeditev bivališč, ki se je v osnovi ohranjala od njihovega nastanka. Običajno stojijo poslopja obdelovalnih enot, ki so skupno nastale iz ene starejše obdelovalne enote, skupaj. Ta navada pa je bila bolj dosledno upoštevana v starejših dobah kot v mlajših. Včasih so skupine bivališč povsem jasne, drugič so te pomešane med seboj. V številnih vaseh imajo posamezne skupine v enem naselju posebna imena in včasih ve povedati ljudsko izročilo, kateri del vasi je starejši. Tudi s tem si pomagamo.

Za razliko od zemlje, ki jo je mogoče skoraj poljubno deliti, pa to s hišami pri cepitvah starejših obdelovalnih enot ni bilo mogoče. En nov del je obdržal staro bivališče, ostali deli so si morali zgraditi novo. Razmerje sil, ki je odločalo, kdo obdrži staro hišo in kdo mora zgraditi novo, se je lahko nekoliko odrazilo tudi pri delitvi polja. Tisti, ki je ostal v stari hiši, je včasih dobil malo večji delež v starem polju. Tako lahko z določeno verjetnostjo sklepamo, katere hiše so starejše in katere mlajše. Razvoj vaškega tlorisa in zemljiške razdelitve se torej medsebojno pojasnjujeta.

Tvegano pa je o naselitveni zgodovini vasi sklepati le po končni obliki vaškega tlorisa, kot ga kaže zemljiški kataster. Dosedanje mnenje, da je obcestni tloris mlajši od gručastega, so posamezni primeri blejskih vasi postavili na glavo. Tako je obcestni tloris Zagorice starejši od gručastega tlorisa Želeč (Župa, III. 12. c.). enako je v vasi Grad severni obcestni del vasi starejši od osrednjega gručastega (Župa, III. 9. c.). Zelo na splošno gledano so gručaste vasi res starejše od obcestnih, ker pa so večkrat možne izjeme, to ne more biti vselej veljavno pravilo. Boljša opredelitev razlike med njimi se mi zdi ta, da je gručasti tloris posledica nenačrtnega razvoja, obcestni pa načrtnega, ne glede na čas nastanka.

* * *

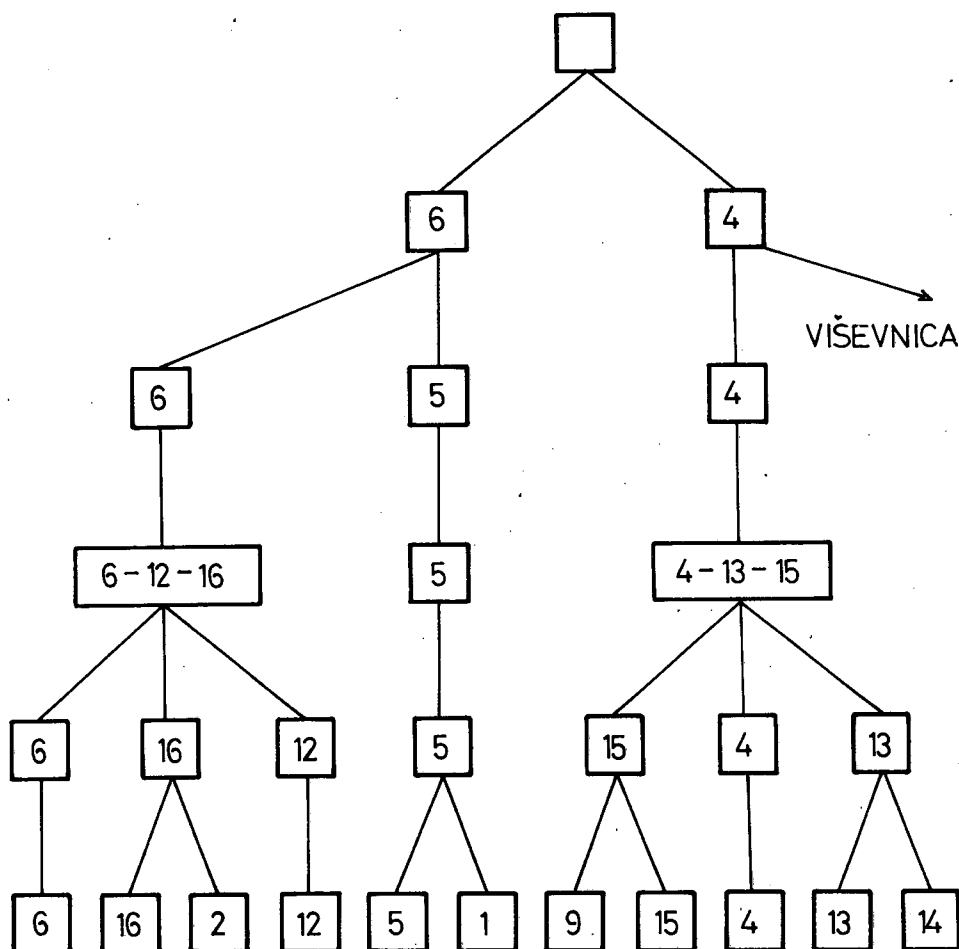
Navidezno gručasti stavbni tloris Spodnjih Gorij postane, če upoštevamo le bivališča, v skladu s prikazanim razvojem polja urejen. Bivališča najstarejših treh enot 4, 5, 6 tvorijo južni del vasi (sl. 7). Severni del vasi tvorijo urejeno postavljena bivališča kmetij 12, 16, 13, 15, ki so bile nekoč sestavni del širših enot 6—12—16 in 4—13—15. Vmesni prostor so pozneje zapolnile najmlajše kmetije 1, 2, 9, 14 (sl. 2). Takšen smiselni razvoj vaškega tlorisa potrjuje prikaz razvoja polja.

1.5 Načrt razvoja vasi

Ko smo s pomočjo retrogradne analize zemljiškega katastra izluščili podobo razvoja vasi in njenega zemljišča, si vse to ponazorimo še z načrtom. Vrišemo posamezne obdelovalne enote s hišnimi številkami bivališč in prikažemo njihove cepitve vse do stanja, ki ga je zabeležil zemljiški kataster. Tako dobimo piramido lahko povezujemo s pisanimi in arheološkimi viri.

* * *

Načrt razvoja Spodnjih Gorij (sl. 10) je po prikazanem takle. Najprej je nastala ena obdelovalna enota s poljem južno od selišča. V naslednji razvojni

stopnji sta iz nje nastali dve enoti — 4 in 6. Staro polje sta si razdelili in si ob njem izkrčili novo, vsaka v enem kosu. Sledila je delitev 6 na 6 in 5. Razdelili sta si staro pa tudi novo polje, ki sta ga izkrčili zahodno od vasi. To krčenje je potekalo v sodelovanju z naselniki Viševnice. Tam je to polje najstarejše (Župa, III. 4. b.), zato je zelo verjetno, da so naseljenci prišli iz Spodnjih Gorij, morda iz enote 4, katere polje se v tem času sicer ni spreminjalo. 4 in 6 sta se pozneje povečali vsaka še z dvema družinama, pri čemer pa sta ostali obdelovalno-lastniški enoti. V nadaljnjem razvoju sta razpadli na posamezne kmetije: 4 na 4, 13, 15 — 6 pa na 6, 12, 16. 5 take razširitve ni doživela. V končnem obdobju je prišlo še do cepitve posameznih kmetij: 5 na 5 in 1 — 13 na 13 in 14 — 15 na 9 in 15 — 16 na 2 in 16.

2. Pisani viri

S pisanimi viri si osvetlimo razvoj posameznih vasi. Da pa pisane omembe vasi postanejo povedne, jih moramo skleniti v neprekinjeno verigo od najstarejše do zemljiškega katastra. Listina o neki kmetiji v vasi namreč sama po sebi ne pove mnogo. Pomembna postane šele, ko vemo, za katero kmetijo gre.

Veriga virov za blejske vasi je navadno takale: posamezne omembe v listinah — načrtni popisi v urbarjih — terezijanski kataster (ki je nekak izpisek iz urbarjev) — jožefinski kataster (ki obravnava celotno vaško zemljišče hkra-

ti s pripadnostjo posameznim zemljiškim gospodom) — franciscejski kataster (kjer je zemljišče prvič natančno narisano in izmerjeno).

Verigo je treba skleniti za vsako vas posebej, pri čemer je treba zajeti čim več obstoječih pisanih virov. Lastniška razbitost posameznih vasi, ki sicer otežkoča zbiranje virov, je po drugi strani koristna, saj olajšuje enačenje kmetij in posesti, ki jo viri omenjajo.

Nekatere mlade delitve kmetij so lepo razvidne iz sledečih si popisov posesti, a takih je le malo. Glavni vaški razvoj gruntov je bil v Blejskem kotu že do srede 13. stoletja zaključen. Zato je razumljivo, da se členitev blejskih vasi v 14. stoletju, ki jo pisani viri že dobro dokumentirajo, običajno ujema le s končno razdelitvijo, ki jo kaže načrt razvoja vasi. Bolj zanimiva je povezava z viri 11. in 12. stoletja, ki še odražajo delitev na starejše, mnogokrat tudi večje obdelovalne enote. Listin, ki bi neposredno govorile o nastanku vasi, za Blejski kot ni. Za precej vasi pa je o njihovem nastanku še ohranjeno ljudsko izročilo. To nam letnice nastanka sicer ne sporoča, pojasnjuje pa njegove okoliščine.

Pravilno verigo virov lahko mnogokrat sestavimo šele pri njenem vzporejanju z načrtom razvoja vasi. Seveda pa velja tudi obratno. Oba postopka sta torej povezana. Izvedemo lahko vsakega posebej, njuno izvrednotenje pa mora biti istočasno. — Za vse doslej povedano velja, da večkratno ponavljanje izboljšuje rezultat.

* * *

Pisani viri, ki se nanašajo na posest v Spodnjih Gorjah (Župa. III. 2. c.), so: verjetno (lokalizacija ni povsem nedvoumna) že briksenska listina iz let 1050—1065, listine iz let 1302, 1333, 1352, 1392, popis pravic goriškega grofa na Bledu iz okoli 1350, urbarja blejske proštije iz let 1430 in 1431, celjska fevdna knjiga iz 1436, fevdna knjiga Habsburžanov za bivšo celjsko posest iz let 1457—1461, briksenski urbar iz 1464, radovljiški urbar iz 1498, urbar otoške proštije iz 1524, radovljiški urbar iz 1579, briksenski urbar iz 1602, briksenski urbar iz okoli 1731, terezijanski kataster iz 1756, jožefinski kataster iz 1785, franciscejski kataster iz 1827.

Veriga teh virov (sl. 11) nam pove, da je do cepitve 5 na 5 in 1 prišlo najverjetneje v času med 14. stoletjem in 1464. Skupina kmetij 4, 9, 13, 14, 15 je bila še 1392 posestna enota, a že razdeljena na štiri kmetije in dvor (najverjetneje hiša št. 1). Tudi hiši št. 5 in 6 viri omenjajo kot dvora. Če se listina iz 1050—1065 res nanaša na Spodnje Gorje, bi posestvo, ki ga navaja, lahko pomenilo razširjeno obdelovalno enoto 6—12—16. Do nastanka posameznih kmetij je torej prišlo po sredini 11. stoletja in pred 14. stoletjem. Pisani viri pojasnjujejo tako le spodnji del načrta razvoja vasi. Kažejo, da je njegov zgornji del starejši od sredine 11. stoletja.

Le lučaj od južnega, starejšega vaškega jedra je bilo pri kopanju peska odkrito staroslovansko grobišče. Žal je bilo pri tem skoraj v celoti uničeno. Po chranjenih najdbah in navedbah domačinov je pripadalo vsaj obdobju od druge polovice 8. stoletja do 10. stoletja, lahko pa se je začelo še prej. Povezava med grobiščem, vasjo in njenim poljem se zdi logična in bi pojasnjevala zgornji del načrta razvoja vasi, vendar si želimo trdnejšega dokaza. Tega nam dajeja vas (Zgornje) Bodešče in staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah.

3. Arheološki viri

Pisani viri 11. stoletja so za Blejski kot najstarejši. Vendar so še vasi s številnimi razvojnimi stopnjami, pri katerih nam celo ti viri ne pojasnjujejo začetrnega razvoja, ker so premladi. Nadaljnjo možnost osvetljevanja nam dajejo za čas pred 11. stoletjem arheološki viri iz staroslovanskega, zgodnj srednje-

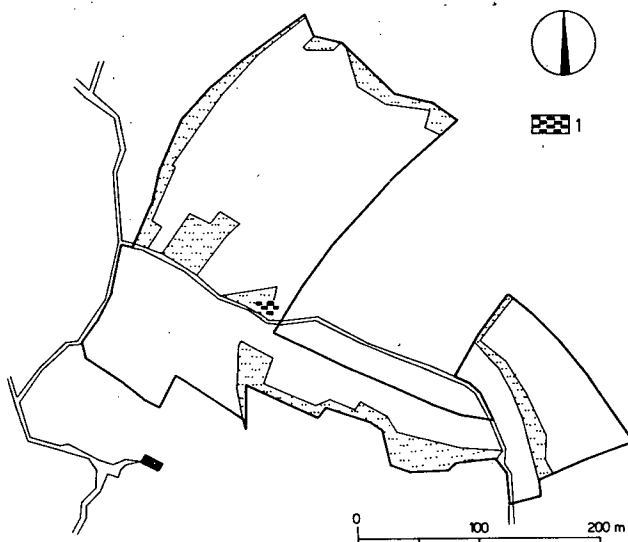
obstoja štirih. retrogradna analiza zemljiškega katastra pa še treh. Od verjetnega celotnega števila sedemnajst grobišč jih tako bolje ali slabše poznamo deset. V nadaljnjem bo govor le o teh treh petinah, ki že dajejo splošnejše obrise. Dve grobišči sta ob cerkvah in tako presegata vaške okvire. Za zgoraj navedene povezave sta manj povedni in ju ne bomo obravnavali. Preostane nam še osem primerov.

Pet jih leži v sedanjih vaseh ali ob njih. Od preostalih treh sta dve ob nekdanjih naselbinah, za tretje je to še nedokazano. Prvih pet leži ob polju, druga tri so od njega bolj ali manj oddaljena. Podrobnejša preiskava je pokazala, da pripadajo naselbinam, ki niso bile izključno agrarne. Po retrogradni analizi zemljiškega katastra od prvih petih le dve ležita ob polju, ki ni bilo drugotno razdeljeno konec 10. stoletja ali v 11. stoletju, od drugih treh pa sploh nobeno.

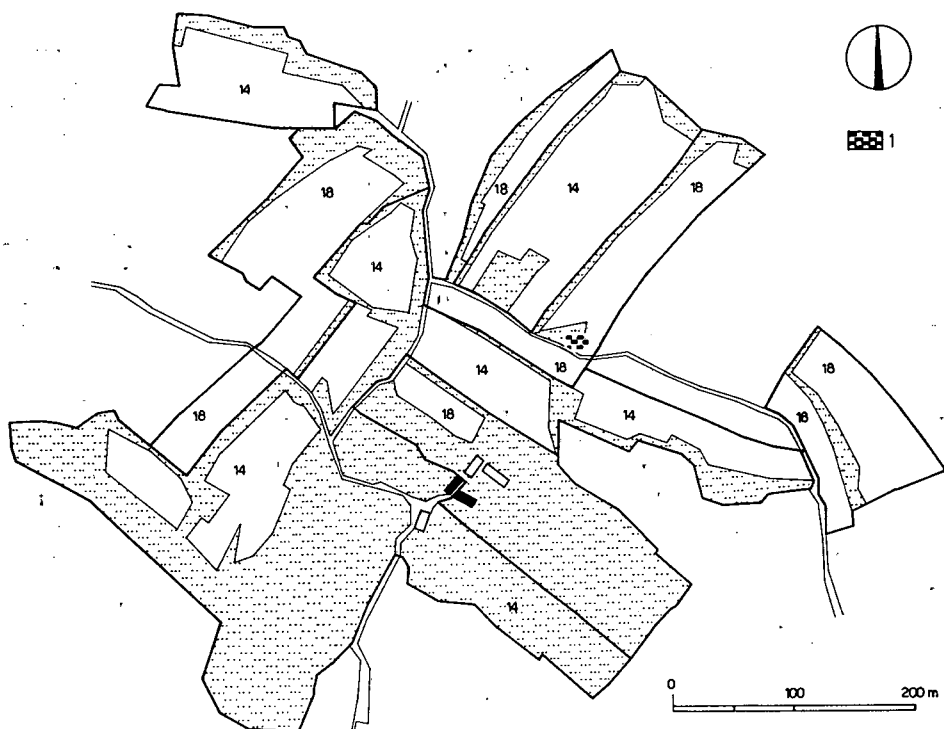
Iz povedanega lahko povzamemo, da imamo vasi, ki so nastale v zgodnjem srednjem veku in se je razdelitev njihovega polja nepretrgano razvijala do danes. Nadalje so vasi, ki so nastale v istem obdobju, a je bilo njihovo polje tekem stoletij vsaj enkrat preurejeno, preurejena je bila tudi naselbina, ki je lahko ostala na starem mestu, lahko pa je nastala tudi nova, na drugem mestu. Za nedvoumno povezavo med načrtom razvoja vasi in grobiščem sta dva pogoja. Pomembne so le vasi s povsem nepretrganim razvojem, pri katerih vaško polje ni bilo drugotno razdeljeno. To je prvi pogoj. Drugi pogoj je, da je raziskano celotno grobišče take vasi. Oba pogoja sta bila izpolnjena pri (Zgornjih) Bodeščah.

3.2 Primer (Zgornjih) Bodešč

Ločeno sta bili narejeni razčlenitev grobišča in rekonstrukcija vaškega razvoja po opisani metodi retrogradne analize zemljiškega katastra (Župa, III. 3. b., c.). Podoba razvoja je takale. Zgornje Bodešče, ki so se prvotno imenovale samo Bodešče, so nastale z naselitvijo iz prostora sosednje vasi, kjer stojijo danes Spodnje Bodešče. Najprej so bile le ena obdelovalna enota (sl. 12). Ta je imela polje severno in severovzhodno od vasi, kjer je boljša zemlja. Nato se je delila na dvoje (sl. 13). Novi enoti (14, 18) sta si razdelili staro polje in si izkrčili novo na slabši zemlji zahodno od vasi. Obe enoti sta se zatem notranje

Slika 12: Bodešče. Prvotno zemljiško jedro. 1 — staroslovansko grobišče Dlese

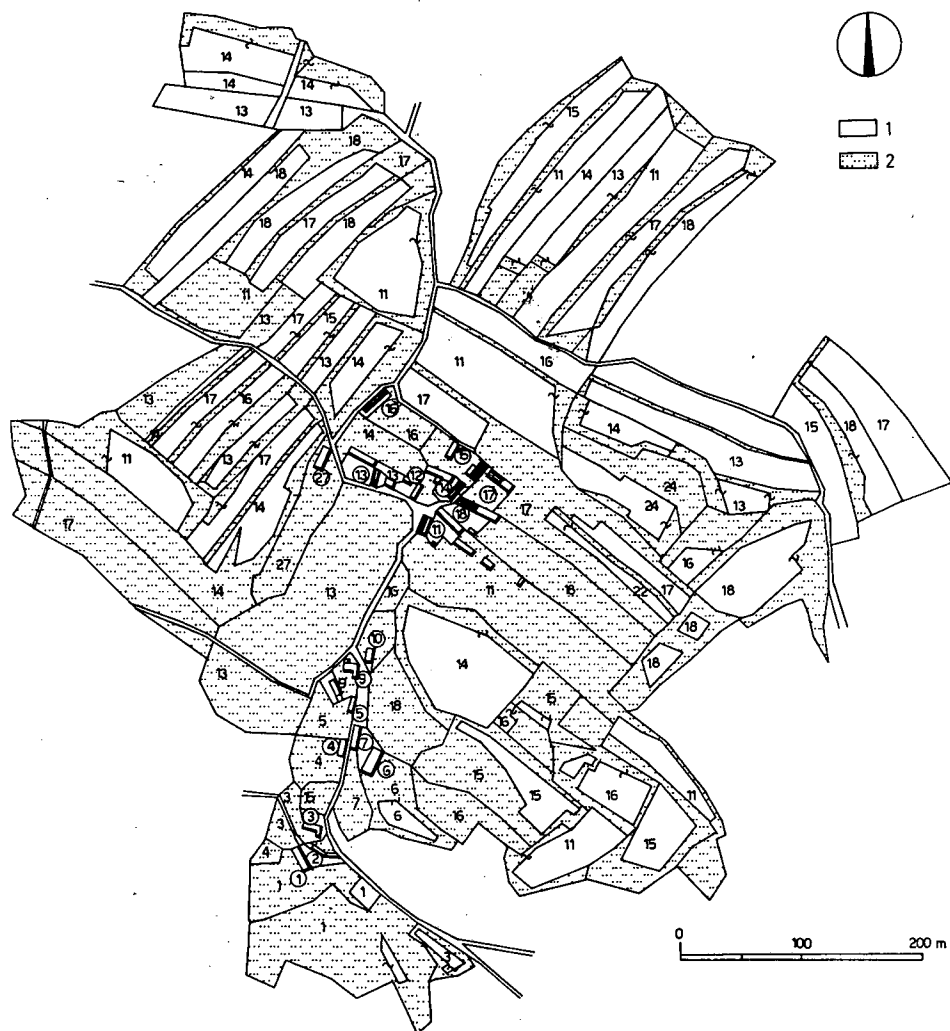
Slika 13: Bodešče. Posest staroslovenskih kmetij 14, 18. 1 — staroslovansko grobišče Dlesc. S praznimi okvirčki so označena bivališča poznejših kmetij 14, 15, 17

preoblikovali tako, da sta na 14 živeli dve družini, na 18 pa tri. Pozneje je bilo zemljišče razdeljeno v obdelavo posameznim družinam in nastale so kmetije: iz 14 — 11 in 14, iz 18 — 15, 17, in 18. Končno sta se tekom časa kmetiji 14 in 15 še razdelili: 14 na 13 in 14, 15 na 15 in 16 (sl. 14).

Pisani viri nam povedo, da je do delitve na posamezne kmetije moralo priti že pred sredino 12. stoletja. Kmetiji 11 in 17 sta namreč omenjeni že v letih 1165—1170. Čeprav kmetiji 14 in 18 pisani viri omenjajo šele 1579, je to le zaradi slabe ohranjenosti virov. Kmetija 14 se je delila na 13 in 14 že pred letom 1253. Tedaj je kmetija 13 že prvič navedena hkrati s kmetijo 15. Do delitve 15 na 15 in 16 je prišlo po letu 1609. — Začetnih stopenj razvoja zemljiške razdelitve pa pisani viri ne pojasnjujejo.

3.2.1 Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah

Grobišče, ki je bilo v celoti raziskano, leži 150 m severovzhodno od vasi, ob poti, na vzhodnem pobočju ledeniške gomile. Pokopališčni prostor je bil razdeljen glede na spol in starost pokojnikov, po usmeritvah grobov, skrbnosti pokopov in času uporabe (prim.: T. Knific, A. Pleterski, Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah. — Arheološki vestnik 32, 1981, 482—532. Dalje: Dlesc). Grobišče je bilo že razčlenjeno na podlagi ustaljene delitve kulture karantanskih Slovanov na karantansko in ketlaško časovno stopnjo (Dlesc, sl. 33). Vendar pa je možna podrobnejša členitev. Pri tej sem se naslonil na časovno razdelitev bližnjega grobišča Sedlo na Blejskem gradu (A. Pleterski, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu. — Arheološki vestnik 33, 1982, 134—150. Dalje: Sedlo). To je pokazalo, da je mogoče tudi grobišča karantanskih Slovanov obravnavati generacijsko s pomočjo

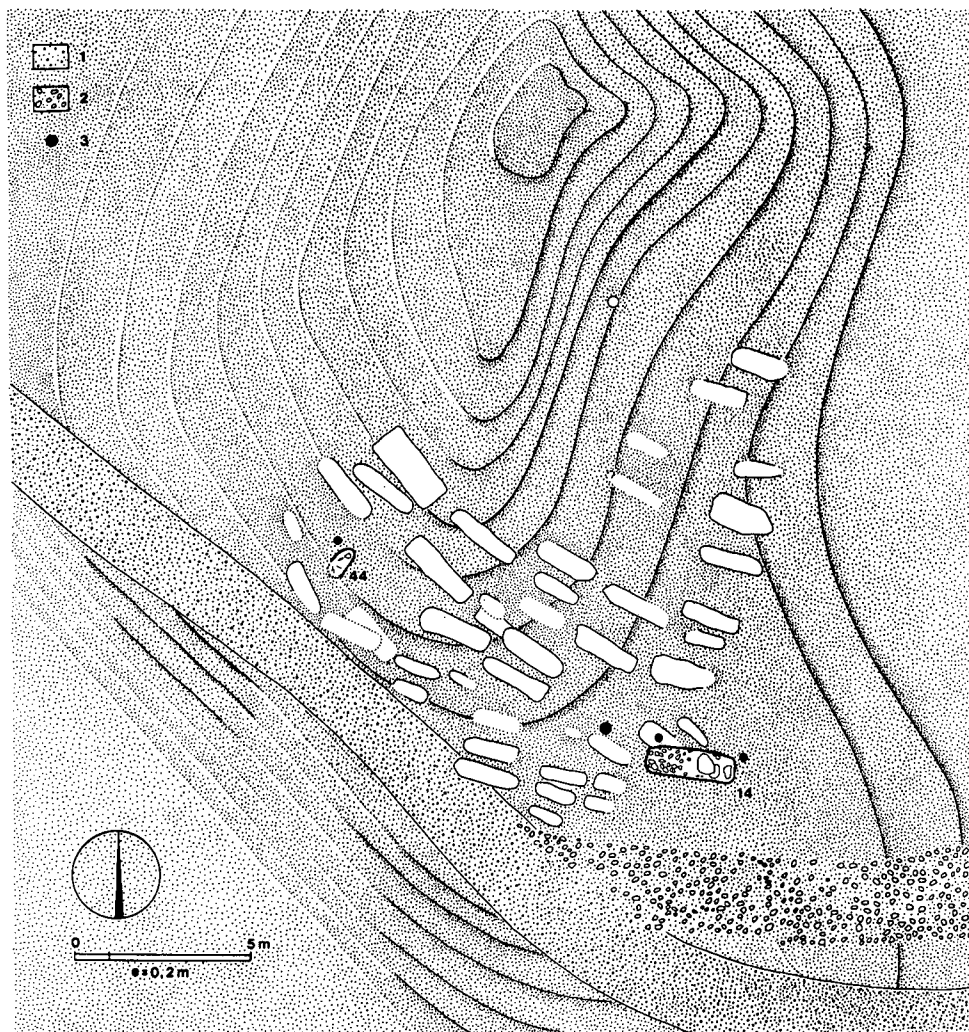

Slika 14: Bodešče. Sklenjeno vaško zemljišče po franciscejskem katastru iz 1826 in njegova razdelitev med posamezne obdelovalce. Z vzporednimi črticami so označena bivališča kmetij

souporabe plastovitosti in tipologije. Pokopavanje je na Sedlu potekalo po štirih zaporednih pokolenjih. Prva tri so se držala določenega reda, četrto ne več. S pomočjo nekaterih predmetov, ki jih je najti v širšem prostoru, je bilo mogoče dokaj točno opredeliti obdobje, v katerem so bili pokopani posamezni rodovi. Primerjava obeh grobišč kaže, da se delita časovno enako.

3.2.2 Medsebojna časovna razdelitev grobov na Dlescu

Najstarejša sta grobova 14 in 44 (sl. 15). Oba sta izjemna. Označena sta bila z zabitimi koli, po njiju so se ravnali ostali grobovi. Grob 14 je bil narejen namenoma kot prazni grob — kenotaf. Bil je skrbno zapolnjen s kupom kamnov na zahodni strani, na vzhodni pa so bile zložene tri skale. Ležal je vzporedno z mimo idočo potjo. Ob njem se je razvil otroški del grobišča. Preko njega je bil narejen grob druge skupine (6). V grobu 44 je bil pokopan otrok, pravokotno na smer ostalih grobov, ležeč na desnem boku, s skrčenimi nogami. Okoli

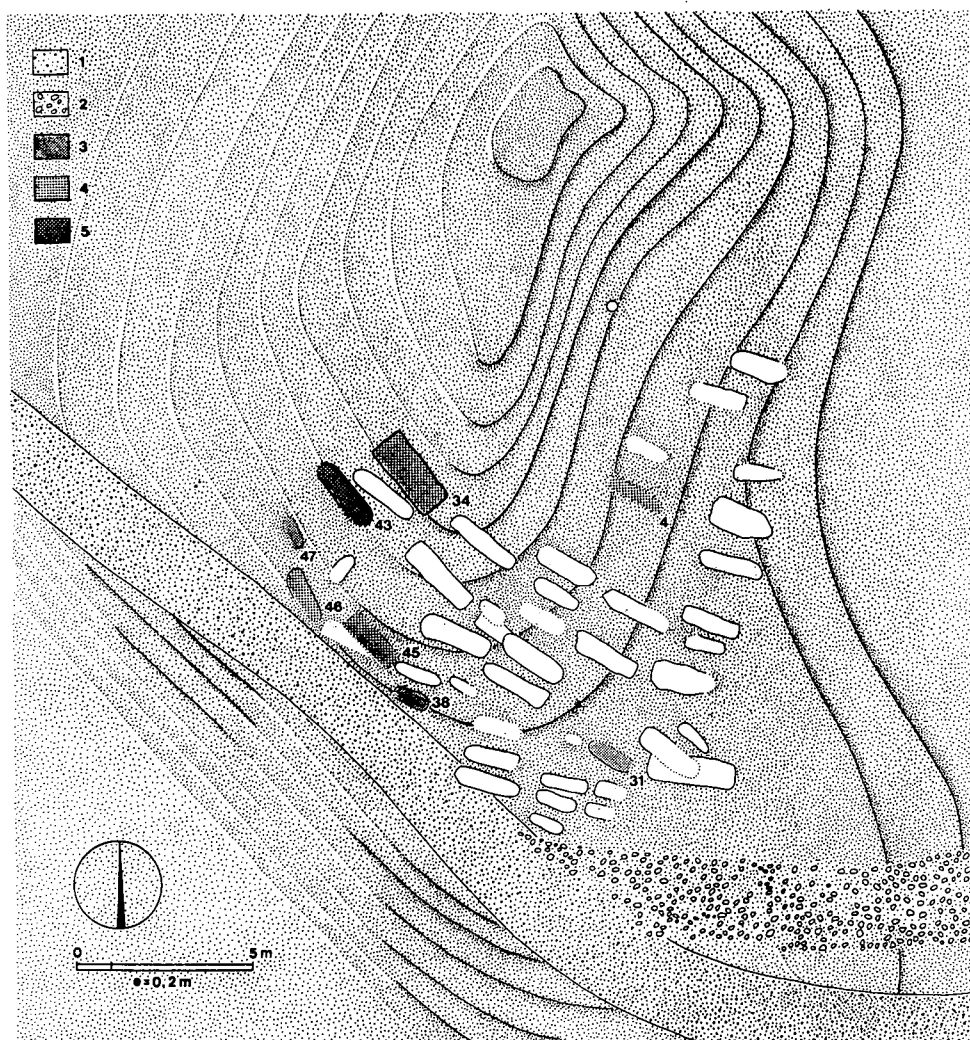
Slika 15: Dlesc pri Bodeščaj. Začetek pokopavanja. 1 — sedanja pot, 2 — arheološko ugotovljena pot, 3 — jama za kol

njega je prazen prostor, ki se mu ogibajo že grobovi prve skupine. Zdi se, da so s tema grobovoma vpeljali pokopavanje in določili prostor pokopališča.

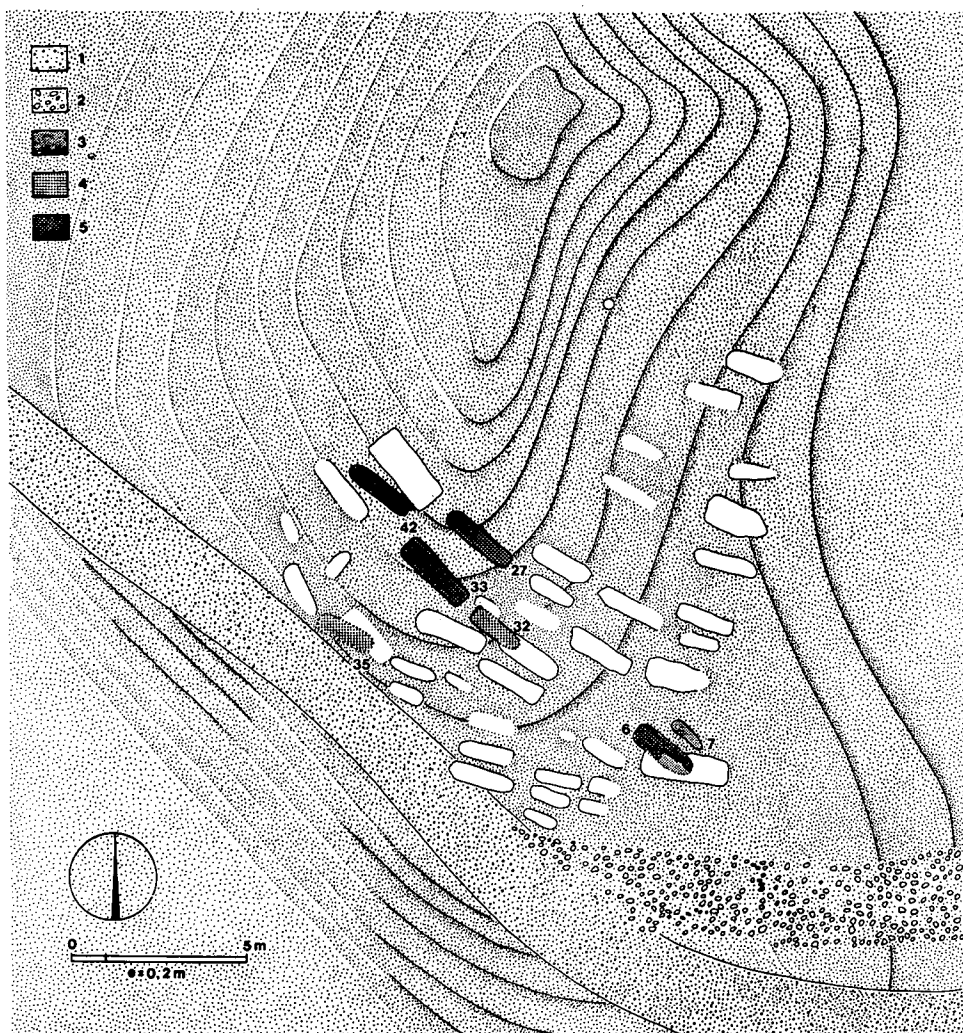
Prva skupina (sl. 16). — Na Sedlu so zanjo značilni noži s hrbtom, ki se v konici lomi k ostrini, in obsenčniki iz tanke žice z zanko in kaveljčkom na koncih (Sedlo, 111). Enake predmete najdemo na Dlescu v grobovih 6, 31, 43 (noži) in 4, 38, 34 (obsenčniki). Ker pa sta v grobu 6 tudi obsenčnika iz debele žice z ravno odrezanim koncem na eni strani in z enojno odebelitvijo na drugi in ker ta grob leži preko starejšega groba 14, ga nikakor ne moremo prišteti najstarejši skupini. Prvi skupini lahko s precejšnjo verjetnostjo prištejemo tudi grob 45, v katerem je bil najden glinen lonček, ki si ga kot star poganški pridatek težko predstavljamo v mlajšem grobu. O starosti grobov 43 in 31 je bilo precej napisanega tudi drugod (Dlesc, 502; T. Knific, Nožič z zavojkoma s staroslovanskega grobišča Dlesc pri Bodeščaj. — Arheološki vestnik 34, 1983, 361—374).

Prva, najstarejša skupina z izjemo nekaterih otroških grobov zavzema skrajni zahodni del grobišča in s tem teme ledeniške gomile. Glede na to ji morda smemo prišteti tudi grobova 46 in 47, ki ležita na istem predelu, med določljivimi grobovi. Tako smo pripadnost prvi skupini določili grobovom 4, 31, 34, 38, 43, 45, 46, 47.

Druga skupina (sl.17). — Na Sedlu so zanjo značilni med drugim obsenčniki z ravno odrezanima koncema, kot osamljen primerek pa ji pripada tudi nož, pri katerem se rezilo enakomerno zožuje v konico (Sedlo, sl. 5: grob 40). Take predmete imajo na Dlescu grobovi 27, 33 (noža) in 32, 6 (obsenčnika). Pri zadnjem imata obsenčnika sicer že enojno odebelitev na enem koncu in se s tem približujeta mlajšim vodilnim tipom, vendar za njuno zgodnjo opredelitev govorita dva razloga; bila sta najdena ob senceh novorojenčka, ki bi jih, če bi preživel, ponesel v grob mnogo pozneje. Poleg tega je bil v istem grobu ob okostju odraslega moškega najden nož starejšega tipa (s hrbtom, ki se v

Slika 16: Dlesc pri Bodeščah. Prva skupina grobov. 1 — sedanja pot, 2 — arheološko ugotovljena pot, 3 — otroški grob, 4 — ženski grob, 5 — moški grob

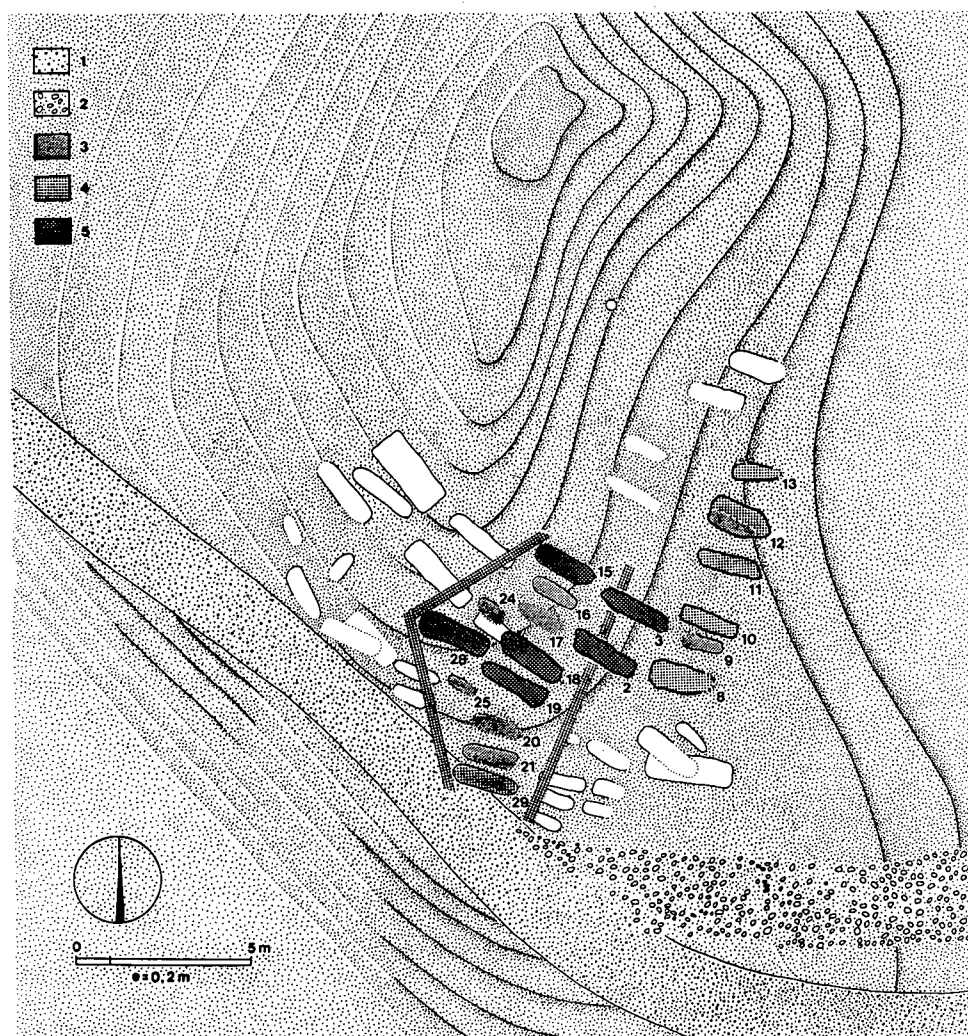
Slika 17: Dlesce pri Bodeščajh. Druga skupina grobov. 1 — sedanja pot, 2 — arheološko ugotovljena pot, 3 — otroški grob, 4 — ženski grob, 5 — moški grob

konici lomi k rezilu). Zato grob 6 prištevam k drugi skupini. Tudi ti grobovi, razen otroškega, ležijo v zahodni polovici grobišča, vendar vzhodno od prve skupine. Na podlagi vodoravne in navpične plastovitosti lahko tej skupini prisodimo tudi grobova 35 in 42, ki ležita na istem predelu in sta bila pri njunem izkopu poškodovana grobova starejše skupine 45 in 34. V grobu 42 je bil sicer najden nožič z zavojkoma, ki pa je sam po sebi ožje časovno nedoločljiv. Morda smem tej skupini prišteti tudi otroški grob 7, ki leži tik ob grobu 6 vzporedno v isti smeri. — V celoti pripadajo drugi skupini grobovi 6, 7, 27, 32, 33, 35, 42.

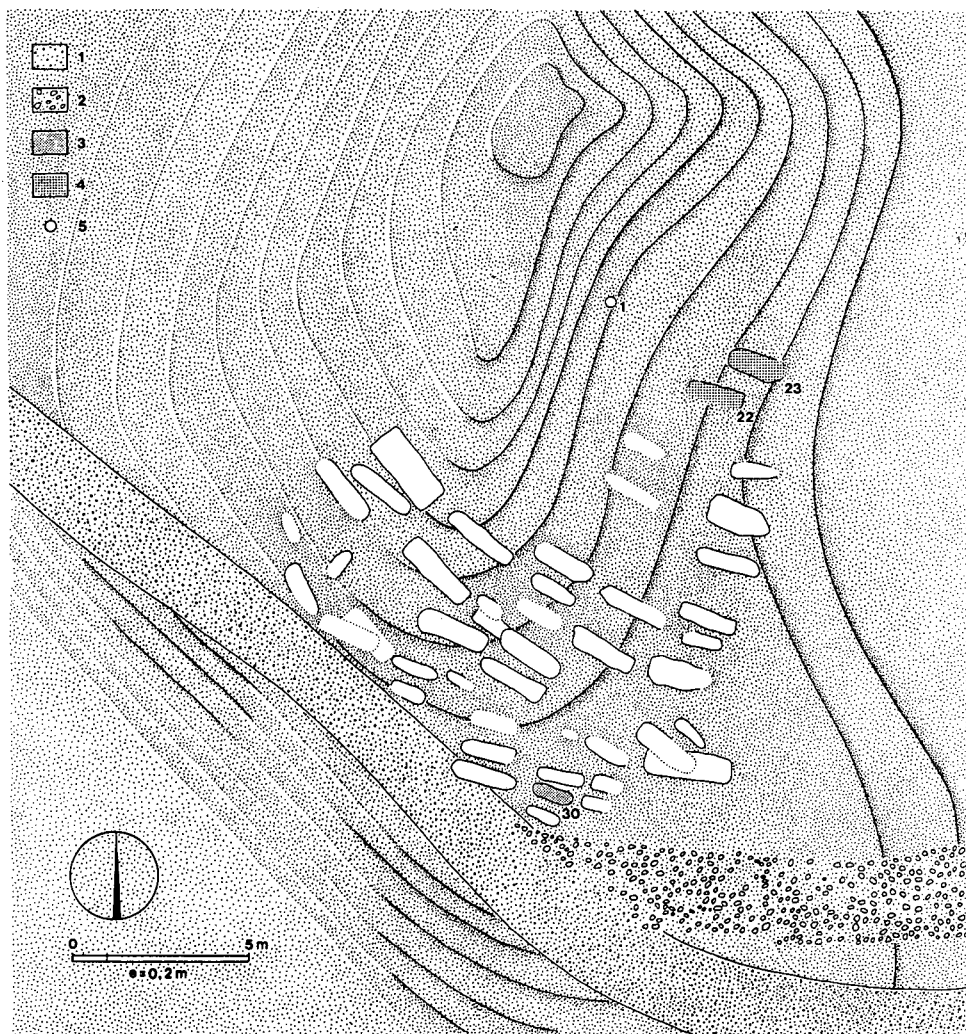
Tretja skupina (sl. 18). Na Sedlu so zanjo značilni obsenčniki z enojno odebelitvijo na koncih, noži pri katerih se v konici stikata rezilo in hrbet bliže hrbtu, prav tako pa so v tej skupini tudi noži, pri katerih se v konici ostrina upogiba k hrbtu (Sedlo. 141). Vse te predmete najdemo tudi na Dlescu v grobovih 8, 10, 12, 13, 21, 23, 29, 30 (obsenčniki) in 3, 15, 16, 28 (noži). Vsi ti grobovi ležijo na vzhodni polovici grobišča in tvorijo tudi njegov vzhodni rob. Njihovo zahodno mejo predstavljajo grobovi druge skupine.

Na podlagi take vodoravne plastovitosti, pri grobovih 18 in 24 tudi navpične, ker ležita nad grobom 32, je tej skupini mogoče prišteti še grobove 2, 9, 11, 17, 18, 19, 20, 25, ki ležijo na istem delu grobišča v istih vrstah kot določljivi grobovi. Izločimo pa lahko grob 23, ki leži na skrajnem severnem robu grobišča, razmeroma oddaljen od ostalih grobov tretje skupine. Prav tako je vprašljiva pripadnost tej skupini groba 30, v katerem so bili polmesečasti uhani in verjetno tudi okrogla okrasna zaponka. Podobni uhani s Ptujskega gradu so bili najdeni skupaj z že belobrdskim nakitom (Dlesc. 503). Enako oblikovana majhna, okrogla okrasna zaponka je bila najdena tudi na Sedlu v grobu 143, ki spada med najmlajše grobove tamkajšnjega grobišča (Sedlo, sl. 5). Na podlagi teh primerjav lahko grob 30 prištejemo naslednji, četrti skupini.

Casovno težko opredeljiv je tudi grob 37, v katerem je bil najden prstan iz debele bronaste žice, kakršna je bila v rabi za obsenčnike od časa druge skupine naprej. Tretji skupini smo torej prisodili grobove 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 28, 29.

Slika 18: Dlesc pri Bodeščah. Tretja skupina grobov. 1 — sedanja pot, 2 — arheološko ugotovljena pot, 3 — otroški grob, 4 — ženski grob, 5 — moški grob. Rastrirane črte označujejo trikotniško skupino grobov

Slika 19: Dlesc pri Bodeščah. Četrta skupina grobov. 1 — sedanja pot, 2 — arheološko ugotovljena pot, 3 — otroški grob, 4 — ženski grob, 5 — uničeni grob

Četrta skupina (sl. 19). — Na Sedlu so zanjo značilni obsenčniki z večkratnimi odebelitvami na koncih in predmeti, okrašeni z jamičastim emajlom (Sedlo, 141). Na Dlescu so taki predmeti v grobovih 22 (obsenčniki), 30 (emajl). Grob 22 leži nekoliko stran od tretje skupine izven njenih urejenih vrst ob severnem robu grobišča. Na istem prostoru sta še grobova 23 in 1, ki ju zato enako prištevam četrta skupini. V tej so tako v celoti grobovi 1, 22, 23, 30. Morda ji je pripadalo še več grobov, vendar je bil prav ta del grobišča delno prekopan pri kopanju peska v minulih časih.

Vodoravna plastovitost jasno kaže širjenje grobišča od zahoda proti vzhodu, s temena ledeniške gomile po njenem vzhodnem pobočju v ravnino. Tako je bilo pri prvih treh skupinah, kajti četrta se ni nadaljevala v isti smeri, ampak si je poiskala prostor na severu. Videti je, kot da je grobišče trčilo ob neko oviro, ki je postavila ravno mejo, do kod je mogoče. Ker grobišče še danes leži med njivami Zgornjih Bodešč, je logična misel, da je šlo za rob njive, ki leži vzhodno od grobišča. Ko to ni bilo več v uporabi in se je izgubil

jasen spomin nanj, se je tudi rob njive pomaknil nekoliko zahodneje nad prvo vrsto najbolj vzhodnih grobov, kjer je ostal do danes. Na podlagi povedanega lahko že rečemo, da so bile njive Zgornjih Bodešč izkrcene, preden je nastal vzhodni rob grobišča, torej pred časom pokopa tretje skupine.

Grobišče pa ima do njivske razdelitve še eno neposredno razmerje: preko grobišča na ledeniški gomili gre parcelna meja med kmetijama 17 in 18. Te meje si v času, ko je bilo grobišče v uporabi, pač ne moremo zamišljati. Do delitve posesti med 17 in 18 je lahko prišlo šele potem, ko je grobove že dobra prerasla trava.

Vendar to ni edino, kar je mogoče reči o odnosu grobišča do polja in vasi. Poglejmo, kaj se prikaže, če okostja v grobovih posameznih skupin obravnavamo kot človeška bitja.

3.2.3 Razlaga posameznih skupin

Najprej nekaj splošnih ugotovitev, ki nam bodo pomagale pri podrobnejših opredelitvah.

Grobišče nima le izrazite časovne plastovitosti, ampak je lepo vidna tudi družbena razčlenjenost pokopališkega prostora. Prostor pri grobu 14 je bil pritrhanjen le otrokom (tudi mož v grobu 6 je pokopan z dojenčkom). To je tudi edini del grobišča, ki je bil v uporabi od začetka do konca pokopavanja (Dlesc, sl. 31). Enako izstopa osrednji del grobišča, na katerem so izkopani vsi najlepši grobovi — največji, najgloblji (Dlesc, sl. 28), ki gledajo bolj proti jugu kot drugi (Dlesc, sl. 29), v katerih so pokopani vsi odrasli moški (Dlesc, sl. 34) in le dve ženski (32, 34), vsi ostali so bili odrinjeni na rob. Glava družine je bil torej moški.

Prva skupina (sl. 16). — Tu je le en grob odraslega moškega, ki je od vseh pokopanih na grobišču doživel najvišjo starost (grob 43). Odrasli ženski sta dve (grobova 34, 45). V grobovih 4, 46 sta bili mladenki (najstnici), ostalo so otroci. Pred nami je podoba družine, mož (43) s poleg pokopano ženo (34). Kdo je ženska v grobu 45, stara mati, stranska žena, služabnica, bo morda lahko povedala podrobna antropološka obravnava. V ostalih grobovih so pokopani umrli otroci.

Druga skupina (sl. 17). — V tej so kar štirje grobovi odraslih moških (6, 27, 33, 42), od katerih je eden (42) umrl v mlajših letih kot ostali trije. Pri njem je bil najden nožič z zavojkoma, na podlagi katerega lahko sklepamo o »potepuškem« življenju lastnika (prim.: A. Pleterski, Nožiči z zavojkoma v zgodnjem srednjem veku. — Arheološki vestnik 34, 1983, 386), ki je hodil po svetu in prišel domov umret ter so ga nato pokopali med grobova očeta? (43) in matere? (34). Tudi mož v grobu 6, ki je bil pokopan z dojenčkom na otroškem delu pokopališča, ni bil enakopraven ostalim, saj bi ga drugače pokopali na moškem predelu. Prava gospodarja lahko vidimo le v možeh iz grobov 27, 33. In res sta to pokojnika, ki sta bila najbolj skrbno pokopana. Eden (33) je bil pokopan v preprosti krsti (Dlesc, sl. 12 — 18), drugi (27) v jami, obloženi z velikimi kamni in pokrit z desko (Dlesc, sl. 5). Odrasli ženski sta bili le dve (32, 35), ostalo otroci. Csnovna podoba, ki se tako kaže, je: dva moža (27, 33) s svojima ženama (32, 35).

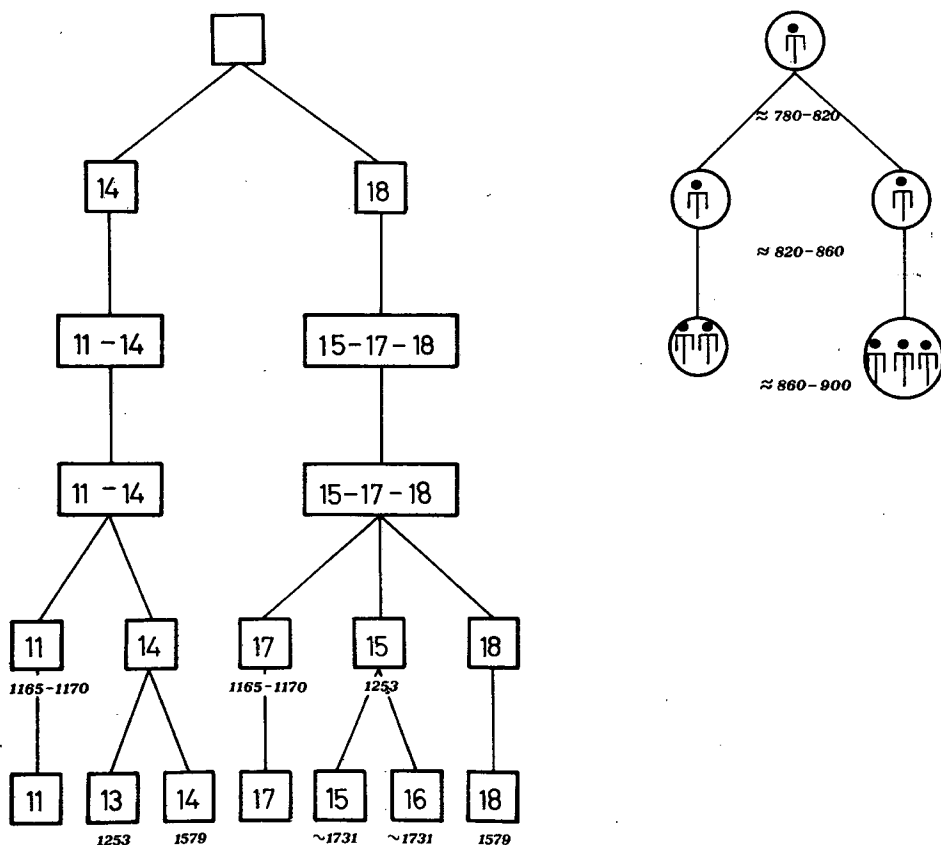
Tretja skupina (sl. 18). — Sedaj je moških grobov največ. Pet odraslih mož (2, 3, 18, 19, 28) in še eno odraslo okostje, ki ga zaradi noža kot dodatka (v tem času in prostoru tipično moški predmet) lahko imamo za moškega (15). Vendar to okostje leži z dvema otrokoma, nekoliko oddaljeno od moške skupine prejšnjih petih grobov, zato ga imam za neenakopravnega. Omenjenih pet moških leži v treh vrstah, 2 in 3, 18 in 19 ter zahodno med njima 28. Tudi ženskih grobov je precej (8, 10, 11, 12, 13, 29). Od teh so v grobovih 11, 13, 29 še mladenke, ena od njih (29) pa je celo pokopana med otroki

in je zato nimam za enakovredno ostalim petim. Te so pokopane v eni vrsti, ki je tudi rob grobišča, razmeroma enakomerno, vendar tako, da je med 8, 10 in 11, 12, 13 nekoliko večji presledek. Drugi grobovi so otroški. V celoti gledano se kaže podoba petih mož (2, 3, 18, 19, 28) s petimi ženami (8, 10, 11, 12, 13). Pri obojih se hkrati nakazuje delitev na dve skupini: trije možje (18, 19, 28) in tri žene (11, 12, 13) ter dva moža (2, 3) in dve ženi (8, 10).

Pokazala se je tudi neverjetna načrtnost pokopavanja v tretjem rodu, zaradi katere grobovi tvorijo nekak enakostranični trikotnik (sl. 18), ki kaže proti posebnemu otroškemu grobu 44. Njegov vrh tvorijo moški grob 28 in levo in desno ob njem po en otroški grob 24 in 25. Spodnji del višine trikotnika tvorita moška grobova 18 in 19, desno od njiju so trije fantovski grobovi 15—17, levo trije deklinški 20, 21, 29. Tolikšna simetrija ne more biti naključje, za kakršnokoli razlago pa je še prezgodaj.

Četrta skupina (sl. 19). — Ta je najmlajša in v njej ni moških grobov, le ženski (22, 23) in otrok (33). Z njimi preneha pokopavanje na grobišču Dlesc. Drugi, ki bi pripadali tej skupini, so bili pokopani na krščansko posvečenem prostoru ob neki bližnji cerkvi. — Nenačrtnost pokopavanja v tej skupini se ujema z nenačrtnostjo pokopov četrtega pokolenja na Sedlu. To je dodatna podobnost, ki krepi časovno enačenje obeh grobišč.

Na podlagi prikazane podrobne razčlenitve je vidno, da so posamezne časovne skupine na Dlescu v bistvu zaporedni rodovi prebivalcev, ki so tu pokopani. To se ujema tudi z razlago časovnih skupin na grobišču Sedlo (Sedlo, 141).

Slika 20: Bodešče. Slika razvoja vasi in grobišča. Pod kvadratki s hišnimi številkami so letnice prve omembe

Dlesc tako kaže sledeč razvoj prebivalstva: sprva le ena družina, ki se v naslednjem rodu podvoji, novi dve pa se v tretjem rodu namnožita na pet družin. Vendar so te še vedno povezane v dve večji skupini, od katerih obsega ena dve in druga tri družine. V času četrtega rodu je pokopavanje ponehalo.

3.2.4 Povezava med grobiščem in načrtom razvoja vasi

Razvoj naselbinske in poljske razdelitve Zgornjih Bodešč kaže tri stopnje (sl. 20); prva — ena prvotna obdelovalna enota (18?), druga — dve obdelovalni enoti (14, 18), tretja — enota 14 se razširi na 11, 14, enota 18 pa na 15, 17, 18. Razvoj grobišča kaže sledeče: prvi rod — ena družina, drugi rod — dve družini, tretji rod — pet družin, povezanih v dve skupini po dve in tri družine.

Očitna je enakost med načrtom razvoja vasi in grobišča. Tri stopnje razvoja se ujemajo s tremi rodovi na grobišču: ena obdelovalna enota — ena družina, dve obdelovalni enoti — dve družini, obdelovalni enoti se razširita na dve in tri poznejše kmetije — dve skupini družin z dvema in tremi družinami.

Tako enačenje krepí tudi razlaga krajevnega imena Bodešče. Po mnenju jezikoslovca dr. Dušana Čopa je nastalo iz staroslovanskega osebnega imena Bodeh (ali Bodeš). Ta je bil ustanovitelj vasi. Če to razlago prenesemo na grobišče, lahko rečemo, da je Bodeh resnično živel. To je starec, pokopan v grobu 43, najstarejšem moškem grobu na pokopališču. Če vemo, da gre za začetnika rodu, se ne čudimo pozornostim, ki so mu bile izkazane. Njegov grob leži na vrhu ledeniške gomile, s truplom so pokopali tudi pridatke, ki po številu, raznolikosti in bogastvu prekašajo druge. Hkrati je tudi razumljivo, da si je njegova žena, pramati rodu, zaslužila prostor v moškem delu grobišča, da ima v grobu številen in izjemno bogat nakit in da je njen grob največji.

Glede na razvoj zemljiške razdelitve je zelo verjetno, da se je Bodeh prišel iz sosednje vasi, kjer danes stojijo Spodnje Bodešče, si postavil nov dom ob svojem polju in osnoval novo pokopališče za svojo družino na ledeniški gomili, ki se je kot otoček dvigala izmed njegovih njiv. Za njim sta posest prevzela dva njegovih sinov, ki sta si osnovala družini, si razdelila očetovino in si izkrčila nekaj novega sveta. Za njima so prevzeli njuni nasledniki. Vendar je prišlo do bistvene spremembe.

Videli smo, da je do delitve posesti med 17 in 18 in s tem do notranje delitve prejšnjih dveh posesti prišlo šele po opustitvi grobišča. Razvoj na dve skupini družin (11, 14 in 15, 17, 18) pa je viden na grobišču že v tretjem rodu. To lahko razlagamo s tem, da se v tretjem rodu posest ni več delila, da sta bila tudi v tretjem rodu lastnika le dva, sam način preživljanja pa je omogočal preživetje petim družinam. Ker pa je bilo število pet zgornja meja, ki so jo dopuščale naravne danosti, se ni več spreminjalo do časa, ko je vsaka družina dobila zemljo v svojo obdelavo.

Bodeško grobišče omogoča tudi okvirno splošno časovno opredelitev. Podobnost z grobiščem na Sedlu velja tudi za določitev časa pokopa posameznega rodu. Na Sedlu je bil pokopan prvi rod v prvi četrtini 9. stoletja, drugi v tretji četrtini, tretji na prelomu istega stoletja, četrti rod pa je bil pokopan že v drugi četrtini 10. stoletja (Sedlo, 146). Nekako isti čas velja tudi za grobove na bodeškem pokopališču. Če upoštevamo, da je Bodeh ustanovil novo naselje še kot mlad mož, je mogoče reči, da se je to zgodilo že v zadnji četrtini 8. stoletja. Do prve zemljiške delitve je v Bodeščaj prišlo nato v prvi polovici 9. stoletja. Razširjeni obdelovalni enoti z večjim številom družin sta se izoblikovali v drugi polovici 9. stoletja, sama zemlja pa je bila razdeljena posameznim družinam v obdelavo šele po opustitvi grobišča.

Obravnavana povezava nam poleg možnosti časovne opredelitve starejših razvojnih stopenj polja nudi tudi številne možnosti spoznavanja tedanjega življenja ljudi, ki so nam bile doslej zaprte.

* * *

Posamezne vasi so bile proučene. Naslednji korak je bil, povezati spoznanja o posameznih vaseh v spoznanje o Blejskem kotu. Vasi sem združil v skupine po značilnostih njihovega razvoja, enako njihove razvojne stopnje. Tako je bila ustvarjena idealna veriga razvojnih stopenj vasi in polja od naselitve Slovanov naprej. Ker je zemljiška razdelitev odvisna od pojmovanja lastništva, to pa govori o družbi, v kateri velja, nam razvoj zemljiške razdelitve lahko priča o razvoju družbe.

Summary

A METHOD OF LINKING RETROGRADE ANALYSIS OF LAND-REGISTER WITH WRITTEN AND ARCHAEOLOGICAL SOURCES (THE CASE OF BLEJSKI KOT)

Andrej Pleterski

A method which enables scaling off the retrograde witnessing of the land-register. Proving the origin of land partition on Slovene territory already in the Old-Slavic, Early Middle Ages era.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »**Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo**«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 2000 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 2000 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 3000 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 20.000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 3000 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 6000 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 16.000 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 3000 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 4000 dinarjev.

Clani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske pošne stroške.

Igor Grdina

SKUPNOST SLOVENCEV IN NJIH UČENA KULTURA V ZGODNEJSIH RAZDOBJIH SREDNJEGA VEKA

Referat na slovenističnem simpoziju junija
1988 v Ljubljani.

Najznameniteje se učena kultura srednjega veka srečuje s Slovenci v edinstvenem obredu ustoličevanja koroških vojvod. V svoji Koroški kroniki sklene Jakob Unrest zapis o njem takole: »Nun zelen ettlich unnunfftign die gutn Gewonhaitn fur ein Tornspill, und tuend die, dye der Aygenschaft nicht verstandt und betracht. Das sindt die, dye mer Unvernunfft betracht, dan guet Sach. So sind doch vil grosse Sach geschobn und entschaidn wordn, so der Hertzog von Kernndtn am Stuel sass, die sunst nicht mocht n erlost worden sein. Und da die und annder guet loblich Sach in dem Land abnamen, so ward es ubel inn den Landn steen. So hat Sand Kayser Hainrich die Gewonhait be- statt, darumb war sy zehaldn. Von allter haben all Hertzogn von Kernndtn die Freihait gehabt, wann sy vor ainen Romischn Khayser oder Kunig verklagt sind wordn, oder angesprochn. so habn sy sich in windischer Sprach verantwort. Darumb das Kernndten ain recht Windisch Landt ist. Das hat auch Sannd Kayser Hainrich bestatt.«¹ Po Unrestovi misli bi se torej naj obreda (s tem pa tudi njegovega obredja) Koroška držala zato, ker ga je potrdil cesar Henrik Sveti, ki je deželo po vednosti našega pisca pripoznal in priznal za »zares slovensko«. O razumevanju koroške vojvodine kot slovenske dežele najdemo znamenja tudi že pri starejših avtorjih; Otokar iz Guele tako v svoji Avstrijski rimani kroniki, v 19910. verzu, koroškega vojvoda imenuje kot »slovenskega gospoda« (der windische herre). omenja pa tudi on njegovo pravico, zagovarjati se pred cesarjem v slovenščini:

- 20146 »swer in ouch vor dem rich
an sprichet herzlichⁿ
umb deheine schulde,
des riches gunst und hulde
20150 hât er darzuo wol,
daz er dem nicht antwurten sol
wan in windischer sprâch.
swer daz für ungemach
von im enphâhen wil,
20155 des enah^t er nicht vil,
wande im daz selbe reht
20157 daz riche hat gemacht sleht.«²

¹ »Nekateri nespametni pa štejejo dobre običaje za pustno igro, in sicer tisti, ki (njihove) svojskosti ne razumejo in ne premislijo. To so tisti, ki gledajo bolj na nespametnost, kakor na dobro stvar. Tako je vendar mnogo velikih stvari napredovalo in se odločilo, ko je sedel koroški vojvoda na stolu, ki bi se sicer ne mogle rešiti. In ko so ta in druge dobre hvalevredne stvari v deželi prenehale, tedaj je začelo biti v deželi hudo. Tako je sveti cesar Henrik potrdil ta običaj, zato ga je bilo treba držati. Od nekdanj so imeli vsi koroški vojvodi svoboščino, kadar so bili zatoženi ali obtoženi pred rimskim cesarjem ali kraljem, (da) so se zagovarjali v slovenskem jeziku. Zato je Koroška zares slovenska dežela. To je tudi sveti cesar Henrik potrdil.«
Navedeno po odlomku iz Koroške kronike: Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 138, 139.

² »Kadar kdo ga pred cesarjem
iz sovražnosti obtoži
kakršne že koli krivde,
mu naklonjenost države,
milost njena da pravico,
da v slovenskem le jeziku,
ne drugače, odgovarja.
Komur vojvoda s početjem
tem bi se morda zameril,
zanj ne zmeni se veliko,
saj mu dala jasno, glasno
je država to pravico.«

Navedeno po odlomku iz Otokarjeve Avstrijske rimane kronike: B. Grafenauer, n. d., 90; prevod Jožeta Mlinariča je povzet po: Srednjeveško slovstvo, Izbrano delo, Ljubljana 1972, 180.

Bogo Grafenauer utemeljeno sodi, da je vest o tej pravici vsebinsko neresnična; po njegovem dokazovanju bi naj nastala s spremembo smisla pri prenašanju sporočila o sodnih zadevah okoli koroškega vojvoda med Švabskim zrcalom in Otokarjevo Avstrijsko rimano kroniko.³ Toda ne glede na to, da v podatku samem ni nič resnice, njegovo vztrajno ponavljanje skozi ves srednji vek, in to s strani tako zelo različnih avtorjev, kot so Otokar, pisec Avstrijske kronike 95 gospostev,⁴ Enej Silvij Piccolomini⁵ in Unrest, katerim se očitno ni zdel prav nič neverjeten,⁶ pri čemer so vsi bili v večji ali manjši meri dobri poznavalci koroških razmer in razmerij, vendarle govori o nekem nadvse pomembnem ter realnem dejstvu: slovenski jezik se je v učeni kulturi srednjega veka razumljal za **znak** koroškega vojvoda in njegove vojvodine. Med drugimi državnimi vojvodi je koroški v zavesti učenih srednjeveščanov premogel različevalno znamenje na posebni, jezikovni ravni; ne le na ravni od vladarja podeljene dežele (in od 13. stoletja naprej z njo ustaljeno zvezanega naslova dvorne službe), na kateri so se seveda razlikovali vsi državni imenitniki tega ranga. Izmed posebnih pravic, po katerih se državne vojvodine sicer pomembno razlikujejo, je na Koroškem posebno izpostavljen pomen jezika; celo kot vir prerogativa je znan: vrivek v Švabskem zrcalu ve povedati, da more vojvodo koroškega tožiti po pridobitvi dežele v fevd le »slovenski mož« (der windische man), in sicer le v slovenskem jeziku (mit windische zungen),⁷ nihče drug in nikakor drugače. Neko realno posebno veljavo je slovenščina v sodnih opravkih okoli omenjenega vojvoda vsekakor imela, čeprav morda čisto sformalizirano in docela nepraktično, saj se je lahko takšne tožbe obtoženi odkrižal z izgovorom, da ne razume tožnikovega jezika. Kot smo videli, pa Jakob Unrest ravno zavoljo prerogativa slovenskega jezika v sodnih opravkih okrog vojvoda koroškega zatrjuje, da je Koroška »zares slovenska dežela«. Omenjeni vc povedati še to, da je sveti cesar Henrik posebno veljavo slovenščine v sodstvu le potrdil; ni je torej ustanovil. Seveda je vprašanje zase, ali je Henrik Sveti resnični (in) prvi potrjevalec jezikovnih posebnosti v sodnem poslovanju okrog koroškega vojvoda — kakor tudi obreda in obredja ustoličevanja —, saj starejši viri o tem ne vedo nič (le Avstrijska kronika 95 gospostev omenja potrjevalca, a drugega, poznejšega, kralja Rudolfa, ki Henrika seveda ne more izključevati, kajti v navedenem delu se nikakor ne trdi, da je Rudolf prvi potrjevalec zadevnega), ali pa je to le legenda, izdelana in ohranjena v izročilu koroške učene kulture. Toda: da je državna, cesarska, oziroma kraljevska instanca zares potrdila in spreje(ma)la tako ustoličevalni obred kot tudi sodna opravila okoli koroškega vojvoda v slovenščini — pri slednjem sicer ne v obrambi, zato pa v obtožbi imenovanega (edini možni obtožbi v deželi!) —, ne more biti sporno: opis obojega nam je najpopreje sporočen iz pravnega besedila, namreč iz vrivka v Švabsko zrcalo. Šele na tega pravoopisujočega teksta osnovi je nastala pesnitev, Avstrijska rimana kronika, in na temeljih te naslednja poročila: ni bila najprej pesnitev, ki je lahko tudi legenda; v našem primeru na začetku stoji pravo, ki je zakon. Je pa tudi v pesnitvi, v omenjeni rimani kroniki, opozorilo na pravno razsežnost tako obreda ustoličevanja kot sodne vloge slovenščine. Za slednjo je rečeno, da je plod naklonjenosti in milosti države, toda tudi, da je »pravica« (reht), kar kaže na njeno razumevanje za pravno določenost v očeh avtorja, ki še poroča, da se ni zmeniti mnogo za

³ B. Grafenauer, n. d., 183, 184.

⁴ Za nas zanimiv odlomek vira je dosegljiv v: B. Grafenauer, n. d., 118.

⁵ Za nas zanimiv predel njegovega pisanja je dosegljiv v: B. Grafenauer, n. d., 131.

⁶ Da pri naštetih avtorjih ni šlo za avtomatsko prepisovanje iz starejših virov, temveč za zavestno sprejemanje podatka kot navajanja vrednega in torej njim verjetnega, je zlasti močan dokaz v Unrestovem povsem samostojnem sklepanju, da je ravno zavoljo vojvodove svoboščine slovenskega zagovarjalnega jezika pred cesarjem Koroška zares slovenska dežela. Tudi pri Eneju Silviju Piccolominiu kot humanistično usmerjenem avtorju ni mogoče računati z ne povsem zavestnim sprejemanjem vesti.

⁷ Za nas zanimiv predel vira je dosegljiv v: B. Grafenauer, n. d., 78–82; na tukaj obravnavano problematiko nanašajoč se odlomek je na 81. strani (v celoti v st. gallenskem tekstu, delno pa tudi v giessenskem).

tiste, ki ji ugovarjajo. Nekoliko drugačno je sporočilo za obred ustoličevanja, ki je v 19982. verzu pesnitve označeno kot star običaj: 19999. verz pove, da je kmečki rod »po starem (!) pravu« (von altem rehte) pooblaščen za to, da ustoličuje vojvodo, in to v slovenščini, kar izpričuje 20059. verz. 20009. verz trdi, da ima kmečki rod to pooblastilo od države, toda zagotovo le v smislu njene potrditve običaja, ne pa tudi njegove ustanovitve. Obred ustoličevanja pač nikakor ne simbolizira fevdalne zvestobe⁸ vojvoda kraljevskemu gospodu, kar bi edino moglo biti zanimivo njegovemu morebitnemu fevdalnemu državnemu ustanovitelj, temveč v svojem bistvu vseskozi, vse do 1414. leta, predstavlja, kljub vsem fevdalnim nanosom na svojo prvotno obliko, vsedeželno družbeno pogodbo. S svojim enciklopedičnim poznavanjem tedaj sodobnih in preteklih evropskih razmer zapiše Enej Silvij Piccolomini mnenje učene kulture civilizacije poznosrednjeveško-humanistično-renesančnega fevdalnega Zahoda o stvari: »Quotiens novus princeps rei publicae gubernationem init, solennitatem nusquam alibi auditam observant.«⁹

Kot ustanoviteljice obreda ustoličevanja in njegovega »starega prava« tudi ne prihajajo v poštev koroške fevdalne oblasti strukture; najprej že zavoljo njegove nefevdalskosti, predvsem pa zaradi nezamenljive vloge slovenščine v njem: zadevne namreč 1338. leta nedvoumno naznanijo, da je njih materinski jezik nemški;¹⁰ vojvoda koroški se more že v 11. stoletju rešiti tožbe »slovenskega moža«, torej edine možne tožbe po pridobitvi dežele v fevd, z izgovorom, da ne razume tožnikovega jezika, kar nedvomno jasno priča, da ga je »slovenski mož« lahko tožil le v slovenščini, saj se nemškoročni vojvoda nemške tožbe s takšnim razlogom ne bi mogel odkrižati. Tudi v listinskem gradivu slovenskega jezika, z izjemo imen, ne najdemo. Tako se ne le v vojvodovem izgovarjanju, temveč v ravnanju listine izdajajočega stanu plemstva sploh, zrcali odnos koroške posvetnooblastne fevdalne hierarhije do slovenščine: ker ji večji del ni bila materinski jezik, od nje ni bila razširjena — kakor nemščina, ki je po izgonu latinščine iz listin v ta nadvse pomembni in reprezentativni predel srednjeveškega življenja prodrila —, vsekakor pa je bila z njene strani uporabljana in ohranjana, kjer je pomenila in predstavljala deželno tradicijo (»staro pravo«), na kateri so temeljile posebne pravice deželanov, zlasti plemenitih. Ko v letu 1523 Veit Welzer, deželni glavar koroški, zapiše, da je »koroška nadvojvodina ... prišla od davnine iz tujega in ne nemškega naroda in bila k temu obdarovana v primeri z drugimi vojvodinami nemškega naroda s posebnimi svoboščinami in običaji«,¹¹ je iz njegovega besedovanja jasno razvidna zavest deželnih plemenitnikov, da je za »posebne svoboščine in običaje« koroške vojvodine zaslužen tuj, ne njihov nemški narod. S svojo trditvijo, da je Koroška »zares slovenska dežela«. Jakob Unrest tudi pove, kateri Nemcem tuj narod živi v misli koroškega plemstva ob koncu srednjega veka kot vir posebnosti vojvodine in njencga vojvoda,¹² ki se kot »slovenski gospod« resda imenuje v besedilu, v katerem je moč računati s pesniškimi svoboščinami v zaznamovanju realnih pojavov, toda vojvodovi imenitnosti takšno poimenovanje ni prav nič neprimerno, saj je Koroška označena za »zares slovensko deželo« v povsem drugovrstnem, neverznem, kronikalnem delu. Tako po pojmovanju Otokarjevem kakor tudi Unrestovem je zlasti pomembna in velika posebnost, posebna svoboščina »slovenskega gospoda« v njegovem zagovornem jeziku pred cesarjem, ki naj bi bil tak, kakršna je koroška dežela zares, torej slovenski. Hkrati je tak tudi jezik najposebnejšega običaja dežele, o kakršnem se, kakor pravi

⁸ V razpravi Simbolično obredje vazalstva je zadevno obredje imenitno popisal Jacques Le Goff; dosegljivo v knjigi imenovanega: *Za drugačen srednji vek*, Ljubljana 1985, 383–461.

⁹ »Kolikokrat nastopi vlado novi vojvoda dežele, opravijo slavnost, o kakršni se ne sliši nikjer drugje.« B. Grafenauer, n. d., 129.

¹⁰ B. Grafenauer, n. d., 304.

¹¹ B. Grafenauer, Karantanski temelji koroške vojvodine, *Zgodovinski časopis*, 31. letnik, Ljubljana 1977, 136.

¹² Unrest je namreč svojo Koroško kroniko posvetil »na čast plemstva« — B. Grafenauer, *Ustoličevanje ...*, 135.

Piccolomini, ne sliši nikjer drugje, običaja umeščanja vojvoda. Gotovo je imel Welzer tudi njega v razvidu pri omembi »posebnih svoboščin in običajev,« s katerimi je bila obdarjena Koroška spričo dejstva, da je izšla iz tujega in ne nemškega naroda.¹³ Moč je ugotoviti, da je slovenščina tudi v krogih srednjeveškega bojujočega se stanu šteta in sprejeta za očiten in nezamenljiv znak edinstvenosti koroške vojvodine in njegovega vojvoda v državi. Imamo pa še eno pričevanje, ki nedvoumno govori za to, namreč pozdrav vojvoda Bernarda Spenheimskega in njegovega spremstva Ulrichu Lichtensteinskemu v Vratih 1227. leta. »Buge waz primi, gralva Venus«,¹⁴ so dejali tedaj koroški imenitniki in s tem izpričali pomen ter vlogo slovenskega jezika kot znaka svoje dežele ne le na stopnji ritualnega jezika najvišjega posvetnega obreda v vojvodini, ustoličevanja, temveč tudi na nivoju vsakdanje reprezentativnosti. Nemški materinski jezik koroškega plemstva ima na Koroškem vse do leta 1414. zgolj diglotično vlogo, saj njegova navzočnost v deželnem javnem življenju ne sega v vsa opravila: vsaj ustoličevalec vojvoda v obredu vedno govori samo slovensko. Tudi oni, ki mu odgovarjajo, ne drugače, saj sicer komunikacija ne bi bila mogoča (ker slovenščina in nemščina nista v bilingvističnem, temveč diglotičnem razmerju), čeprav izrecno ni nikjer rečeno, da tudi ti govore v slovenščini; toda ker se viri strinjajo v tem, da se ustoličevalcu **odgovarja**, je jasno, da gre v obredu za ritualno komunikacijo, ne za nepovezano nizanje neodvisnih obrednih znakov. V 11. stoletju celo vsi (!) pri obredu ustoličevanja prisotni pojo slovenski kirielejson.

Diglotična pa je tedaj na Koroškem tudi slovenščina; tudi ona spričo dejstva, da kot pravoopisujoč in pravoustvarjajoč jezik v listinah ne nastopa, ni v drugovrstnem položaju. Le znotraj posameznih funkcijskih vrst življenja jezikov je mogoče računati z dvojezičnostjo, zlasti v praktičnem sporazumevanju. A vsaj nekoliko tudi v trudu za umet(ell)nostnim oblikovanjem besedil (slovenski verz, sicer citat, a vendarle verz Ulricha Lichtensteinskega!); nikakor pa ne v celotnem svetu besedil srednjeveške Koroške, vsaj do 1414. leta ne, ko s koncem obreda ustoličevanja vsekoroškost slovenščine tudi v njeni poslednji in najvišji opravljenosti pade in se položaj spremeni.¹⁵

Ustavili smo se že ob povednem dejstvu, da se v Avstrijski rimani kroniki koroški vojvoda sinonimno imenuje kot »slovenski gospod«. Skupnost, katere gospod je omenjeni vojvoda, torej v tem primeru ni označena z imenom vojvodine, temveč z imenom ljudi, od katerih prihaja jezik njega ustoličujočega obreda, in seveda tudi obred sam, ker bi se sicer plemenitim deželanom Koroške ne bilo treba ubadati z njim nematerinskim obredovim jezikom, kakor se jim ni bilo treba ukvarjati z le-tem v listinah. Tudi Enej Silvij Piccolomini jezika ustoličevanja ne označi z deželnim imenom, temveč z imenom onih, za katere trdi, da jim Korošci pripadajo.

¹³ Spomin na ustoličevanje je med koroškimi deželnimi stanovci živel še dolgo potem, ko je sam obred že zamrl; 1564. leta npr. izdajo imenovani pravni pouk o njem, ki je dosegljiv v: B. Grafenauer, *Ustoličevanje* ..., 141, 142.

¹⁴ Tako sporoča Ulricha Lichtensteinskega *Vrouwen dienest*: zadevni odlomek je dosegljiv na 281. (in v prevodu J. Milnariča na 171. in 172.) strani izbranega dela Srednjeveškega slovnica, izšleša v Ljubljani 1972. leta. Vsekakor pa je treba poudariti, da podatek o vojvodovem pozdravu svoje pričevalne vrednosti ne izgublja, četudi bi se izkazalo, da gre v *Vrouwen dienest* za fiktivno zgodbo. Pozdravni verz je namreč citatna formulacija v drugem jeziku glede na pripovedneža, nolež tega je zapisan kot beseda neke realno obstoječe osebe (vojvoda koroškega). Tudi v fiktivskih zgodbah se ljudje pozdravljajo enako kot v stvarnosti. Morebiti je kot konkreten dogodek vojvodov pozdrav v *Vrouwen dienest* fikcija, ne more pa biti fikcija kot pojav v položaju, ko koroški vojvoda sprejema tujca. To zagotavlja vsaj logika književnosti, če ne že tudi poročevalnost zgodovinskega vira, za katerega pa še vedno ni nobenih trdnih dokazov, da se ne bi nanašal na realno dogajanje, vsaj kar zadeva slovenski pozdrav vojvoda koroškega, ki nas na tem mestu osrednje zanima. Velja pa opozoriti tudi na podobno nagovorno formulacijo pri Oswald Wolkensteinskem: »Bog de p(ri)mi was« (Das *Lieder Oswalds von Wolkenstein*, *Alt-deutsche Textbibliothek* 55, Tübingen, 1987, 305), ki v sopostavitvi z verzom iz *Vrouwen dienest* pričuje za obstoj neke ustaljene slovenske nagovorno-pozdravne formule v srednjeveški plemiški kulturi.

¹⁵ Pri tem pa je opozoriti, da slovenščina tedaj niti najmanj ne more izpasti iz uporabe koroških plemenitnikov: vendarle je Bohoričeva slovnica slovenskega jezika namenjena 1584. leta tudi mladim plemičem s Koroškega, prav tako Megiserjevo slovaropisje korenini v koroških razmerah in potrebah, ne brez zvez z deželnimi stanovci, ki tudi podpro natis Dalmatinovega slovenskega Svetega pisma in dobe ustrezno število njegovih izvodov.

Z enakim poimenovanjem naddeželnega (in očitno tudi jezikovnega) reda označevanja kakor Piccolomini pa zaznamujejo ljudi zadevnega področja še drugi viri, že v 9. stoletju spis o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev: Karantanci so tretjemu poglavju tega pisanja »Sclavi qui dicuntur Quarantani«.¹⁶ Pokrajina Sclavov je v 8. poglavju omenjenega spisa označena kot »Sclavinia«,¹⁷ kar je razvidno iz dejstva, da je bil Deoderik, ko je bil posvečen za škofa, poveden v Sclavinio (in Sclaviniam) in zaupan tamkajšnjim prvakom s tem, da mu je bila izročena dežela Karantancev s sosednjimi kraji na zahodnem bregu reke Drave, vse do izliva Drave v reko Donavo;¹⁸ 9. poglavje pa pravi temu dogajanju zaupanje Sclavov Deoderiku s strani nadškofa Arna.¹⁹ Iz Spreobrnjenja Bavarcev in Karantancev so tudi izluščljive zamejitve »dežel Sclavov« (partes Sclavorum): kajti vsa (!) pokrajina teh dežel je bila od Karla Velikega zaupana salzburskemu nadškofu Arnu.²⁰ Koliko to pomeni v smeri na vzhod, pove 6. poglavje obravnavanega spisa, kjer stoji, da so bili Arnu po panonskih osvojitvah vojska Karla Velikega podarjeni predeli »Spodnje Panonije okoli Blatnega jezera, onkraj reke, ki se imenuje Raba, pa do reke Drave, in sicer vse do tja, kjer se Drava izliva v Donavo«.²¹ Poglavje naprej pravi, da je nadškof tjakaj in na področja Karantanije pošiljal duhovnike, izmed katerih je posebej omenjen Ingo, pri čemer so predeli ene in druge pokrajine označeni tudi s skupnim imenom »Sclavinia«.²² Torej ne more biti dvoma, da pomeni Sclavinia Spreobrnjenja Karantanijo in Spodnjo Panonijo, Sclavi pa predstavljajo njune nebavarske prebivalce, kajti ko so bili iz nadškofu Arnu podrejene spodnjepanonske pokrajine pregnani Huni (= Obri), so se v nji začela naseljevati in množiti plemena Sclavov in Bavarcev.²³ Ker so po pojmovanju Spreobrnjenja poleg Spodnjepanoncev Karantanci edini nosilci imena Sclavov (Deoderik, Oton in Ožbold vodijo Sclavorum gentem — ljudstvo Sclavov²⁴), ni preveč drzno soditi, da so sclavski naseljenci v Spodnjo Panonijo prišli po Karlovih vojnah in uspehih iz Karantanije. Sclavov spisa o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev nikakor ne gre prevajati s Slovani, temveč z imenom njih ožje skupnosti, ki ji nenemški Korošci pripadajo še danes, s Slovenci, saj so Slovani tudi Moravci, ki pa so označeni v tu obravnavanem viru z moravskim, sclavonskemu razvidno ne podrednim imenom: v 10. poglavju Spreobrnjenja je Mojmir zapisan kot »vojvoda Moravcev« (dux Moravorum)²⁵ — kako pa ti ne sodijo med Sclave spomenice o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev, sporoča dejstvo, da vodijo ljudstvo Sclavov Deoderik, Oton in Ožbold, možje Salzburga, medtem ko za krščanstvo med Moravci tedaj skrbe Passauci.²⁶ Vzhodno od Moravske je na severni meji sclavske Panonije Nitranska, kjer je bil Pribina knez v času Otonovega vodenja ljudstva Sclavov. Zdi se, da je za morebitno tedanje nitransko krščanstvo skrbel salzburski nadškof neposredno, kajti v 11. poglavju Spreobrnjenja stoji zapisano, da je nadškof Adalramm posvetil v Nitri cerkev.²⁷ Tega ni storil Sclave vodeči, njemu podrejeni škof Oton, ki je imel pravico do takega opravila na svojem območju, se pravi na področju Sclavinie, kar je razvidno iz 9. (in 8. v povezavi z njim) poglavja omenjenega spisa.²⁸ Seveda to ni dokaz, da Nitranska ni pod pristojnostjo škofov-

¹⁶ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, *Acta ecclesiastica Sloveniae* 7, Ljubljana 1985, 31.

¹⁷ *Conversio* ..., n. d., 35.

¹⁸ *Conversio* ..., n. d., 35, 36.

¹⁹ *Conversio* ..., n. d., 36.

²⁰ *Conversio* ..., n. d., 35.

²¹ *Conversio* ..., n. d., 34.

²² *Conversio* ..., n. d., 35.

²³ *Conversio* ..., n. d., 36, 37; da so se Sclavi naseljevali v Spodnji Panoniji (tudi) po Karlovih vojnah, govori še 6. poglavje Spreobrnjenja (*Conversio* ..., n. d., 34).

²⁴ *Conversio* ..., n. d., 36.

²⁵ *Conversio* ..., n. d., 37; tudi je omenjeno, da so Pribina, spodnjepanonskega kneza, torej oblastnika nad plemenom Sclavov in Bavarcev njegove pokrajine, ubili Moravci (Maravi) — *Conversio* ..., n. d., 41.

²⁶ Franc Grivec, *Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod*, Celje 1963, 50.

²⁷ *Conversio* ..., n. d., 38.

²⁸ *Conversio* ..., n. d., 36, 35.

skega vodje Slavov, saj more salzburški škof posvečati cerkve tudi v Slavlinii, kakor je to storil v 11. poglavju Spreobrnjenja na Spodnjepanonskem Liupramm.²⁹ Je pa vest o krščanstvu na Nitranskem za časa Adalramma močno sumljiva, saj je bil Pribina poučen o veri in krščen šele, ko je pribežal čez Donavo;³⁰ čemu bi torej Adalramm njemu, še poganu, posvečal cerkev! Tudi stavek, ki sporoča to zadevo, moti siceršnji tok pripovedi. A četudi vest ni lažna, krščanstvo na Nitranskem tedaj ni bilo nič kaj tako čvrstega, da bi se moglo reči, kako je tamkajšnje ljudstvo vodil škof, kakor Karantance in Spodnjepanonci tisti čas Oton zagotovo, saj je bil celo knez dežele pogan! Najverjetneje tudi Nitranska nima nič opraviti s predstavo Slavlinije in Slavov, torej Slovenije in Slovencev, miselnega sveta Spreobrnjenja.³¹

... Pokrajine »Slovenije« pa v srednjem veku ne pozna samo ta vir. 1164 je v obsegu Koroške, Kranjske, Istre in dveh mark na Štajerskem znana tudi cesarskemu notarju Burghardu.³² Koroška in (nenemški) Korošci so v med seboj neodvisnih spisih učene kulture srednjega veka vsekakor precejkrat šteti le za del neke večje skupnosti, oziroma večje ozemelske pokrajinske enote; mnogokdaj dajeta enemu ali drugemu tudi ime. Ker je ta skupnost v omenjeni učeni kulturi vsaj že sredi 12. stoletja s t. i. Nestorjevim letopisom tudi nedvoumno ločena od edine tedaj in pozneje nanjo meječe slovanske, od nje jezikovno drugačne, namreč od hrvaške, in razumevana na isti ravni kot ona ali srbska,³³ moramo v miselnem sistemu srednjeveške vednosti računati tudi z razumevanjem jezika ustoličevalca koroškega vojvoda kot njenega, saj zadevni jezik, kot že poudarjeno, ni označen z deželnim, marveč s širšim imenom. Tudi zato se novodobna kritična znanost v primeru tega jezika ne more zadovoljevati z ne ožje opredeljenim slovanskim: po 10. stoletju sodobni slovanski jeziki v glavnem že premorejo svoje temeljne razločevalne lastnosti nasproti drugim, vsaj v primeru slovenščine je tako.³⁴ In pozneje razvoj ni šel v drugo smer, kot je šel.

Toda vsaj nekoliko to velja tudi že za poprejšnje čase, zakaj enoten praslavski jezik je kvečjemu saussurovsko pojmovan jezik Slovanov svojih dni,³⁵ več pa ne; po slovanskih razselitvah še to komaj. Sicer skoraj ne more biti sporno, da je Konstantin Filozof uredil »slovenske« črke po podobi slovanske govornice, ki jo je kot vsi Solunčani³⁶ obvladal, še preden je šel v srednjeevropsko misijo, toda te črke so v njegovi generaciji pomenile in predstavljale učeno kulturo samo srednjeevropskih, moravskih in spodnjepanonskih Slovanov, prav nič pa še ne tedanjega bolgarskega in paristrionskega prostora. Tudi jezik, v katerem je skupaj s svojim bratom Metodijem ustanovil nelatinično pismenstvo Slovanov, nikakor ni jezik slednjih, temveč knjižni jezik srednjeevropskih Slovanov. T. i. moravizmi in panonizmi so živ dokaz za to: kjer (ob)solunska podlaga strukture »slovenskega« jezika ni ustrezala strukturi govornice srednjeevropskih Slovanov, je izginila. Tudi kult(ur)nih potreb zgodnjefevaldne družbe srednjeevropskih Slovanov, ki so sprožile nastanek »slovenskega« knjižnega

²⁹ Conversio ..., n. d., 38.

³⁰ Conversio ..., n. d., 37.

³¹ Kar zadeva južno mejo Slavlinie spisa o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev, je treba reči, da je stvar težje določljiva, saj v tej smeri ni imenovano nobeno, ne slovansko ne kakšno drugorodno ljudstvo, kakor so na severu Moravci (omenjeni so le ostanki Gepidov v Panoniji — Conversio ..., 6. poglavje, n. d., 34. stran). Sicer nam je zatrjeno, da so »vse pokrajine ljudstva Slavov« pod salzburško cerkvijo, in bi torej šla južna meja Slavlinie Spreobrnjenja (a tudi tamkaj omenjenega ljudstva Slavov, ki jo naseljuje!) po Dravi, vendar vsaj za del Karantanije, ki je izrecno del Slavlinie, to ne velja; resda pa gre v tem neskladju za precej majhen kos zemlje. Vsekakor v drugih pisanih virih Karantanci s prebivalci pokrajin južno od njihove tvorijo enotno imenovano ljudstvo, kakor je videti npr. iz Pavla Diakona Zgodovine Langobardov (V, 22; VI, 45; VI, 52).

³² B. Grafenauer, Karantanski temelji ..., 148.

³³ Saj je omenjena vzporedno z njima — B. Grafenauer, n. d., 148.

³⁴ Fran Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, Ljubljana 1936; zlasti 23—58, 70 in sledeče, 146 in sledeče.

³⁵ V bistvu je to povedal Fran Ramovš v n. d., 19, ko je zapisal: »Takšen idealno enoten praslavski jezik, kakršnega slavistika rekonstruira, prav za prav ni nikdar eksistiral kot vezan na neko dobo in kraj.«

³⁶ Pamet! i žitije blaženago ot'ca našego i učiteľa Methodija arhiepiskupa morav'ska, Sveta brata Cirila in Metoda v zgodovinskih virih, 220.

jezika, besedje obsolunskih Slovanov ni moglo zadovoljiti: Srednjeevropejci so v dneh Mihaela, cesarja grškega, in Borisa, kneza Bolgarskega, in Rastica, kneza moravskega, in Kocelja, kneza blatenskega, ko se je rodilo »slovénsko« pismenstvo, vendar potrebovali, dobili in imeli od Romejcev v osebi Metodija učitelja, medtem ko Obsolunčani le upravnika. Šele stanje s t. i. moravizmi in panonizmi predstavlja izhodiščno strukturo in podobo pismenskega jezika Konstantina Filozofa in brata njegovega Metodija, nadškofa panonskega ter prej upravnika Slovanov v okolici Soluna. Vanjo so pozneje vdirali takšni in drugačni lokalizmi dežela, razvijajočih od njiju spočeto, za črne predstave o srednjem veku kar neverjetno bogato pismenstvo; t. i. moravizmi in panonizmi v jeziku sv. bratov ne morejo biti lokalizmi, temveč so njegov organski del.

Panonizmi pa v zgodovinski razporeditvi dejstev pomenijo posebnosti govorice in jezika spodnjepanonskih Slovanov, o katerih iz Konstantinu in Metodiju sodobnega spisa o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev vemo, da so Sclavi; kar so poleg njih na rečenem mestu z gotovostjo edino še Karantanci. Iz njih dežele, ki je le del Sclavinie, v kateri pa je poleg Spodnje Panonije gotova le še Karantanija, so bile po filozofsko izgnane ugledne latinske črke.³⁷ Fran Miklošič je s svojim historičnosinhronim pojmovanjem in poimenovanjem jezika sv. bratov kot staroslovenskega vsekakor uvideval stvari globlje kakor njegovi nasledniki.

Slovenski stiki s cirilmetodovskimi podvigi nikakor niso nepomembni, v zanje kritičnem času po strmoglavljenju Rastislava, kneza moravskega, so celo odločilni: Kocelj, knez Spodnjih Panoncev, ki je močno vzljubil »slovénske« knjige,³⁸ je s svojo »auctoritas« zaščitil slovstveni in siceršnji trud sv. bratov ter ga v letih Metodijeve ječe tudi obvaroval pred usodo izгона iz Srednje Evrope, ki ga je od »Nemitsoi«, »divjaških ljudi prirojene surovosti«,³⁹ doletela brez knežjega pokrovitelja dobrih deset let pozneje.

Učeno kulturo zgodnjesrednjeveških Slovencev pa predstavljajo tudi in predvsem Brižinski spomeniki. Da so med njimi in cirilmetodovskimi podvigi zveze obstoječe, je spričo podobnosti II. Brižinskega spomenika z govorom Klimenta Bolgarskega težko ovrgljivo, vprašanje je samo, v kateri smeri gredo, od njih k njemu ali narobe.⁴⁰ Prva možnost je historično vsekakor verjetnejša, če že ne tudi edino mogoča, zlasti zavoljo izpričanega dejstva, da trijezičniški Zahod, na čigar področju se Brižinski spomeniki ohranijo, »slovénsko« pismenstvo iz Srednje Evrope kar najradikalneje izganja in naposled tudi barbarsko izžene.⁴¹ To je vse kaj drugega kot Metodijevo filozofsko izpodrinjanje latinskega jezika in uglednih latinskih črk iz Spodnje Panonije, ki sadov poprejšnje vernosti ne uničuje! Pri tako različnem ravnanju je kulturno navezovanje na konkurenčno dejavnost mogoče le v eni smeri, od pravirov Brižinskih spomenikov k metodijevcem. Resne težave takšnemu razlaganju ne predstavlja niti trijezičništvo tiste strani, ki je po tej domnevi izdelala zasnutke ohranjene verzije Brižinskih spomenikov; navsezadnje so se pri nji prepisi tudi ohranili: relikti so to irsko-anglosaškega načina misijonarjenja, ki je poskrbel za prvo

³⁷ Conversio ..., n. d., 41.

³⁸ Žitje i židzn' i podvizl, iže v' svetyh" otca našego Konstantina Filozofa, pr'vago nastavnika i učitele slovén'sku jazyku, Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, 188.

³⁹ Tako označuje izganj(ev)alce metodijevcev z Moravskega Teofilaktovo grško žitje Klimenta Bolgarskega — F. Grivec, Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod, 171.

⁴⁰ Temeljno delo za zadevno problematiko je nedvomno razprava Ivana Grafenauerja Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Cina nad" ispovedajanstim' se, Ljubljana 1936.

⁴¹ Trijezičniki nikakor niso nasprotovali samo »slovénškemu« jeziku v bogoslužju, temveč so jih najprej motile že »slovénske« črke kot take, s tem pa tudi vsa in vsakršna pismenost v njih: po 12. poglavju Spreobrnjenja Bavarcev in Karantancev je to popolnoma jasno, saj je vse zlo, zadevajoče saizburško cerkev v spodnjepanonskem prostoru, izviralo od sclavskih črk: z njimi je novi nauk nekega Grka, po imenu Metodija, uspel po filozofsko izpodriniti latinski jezik in rimski nauk in ugledne latinske črke ter tako pri vsem ljudstvu omalovaževati maše, evangelije in božjo službo tistih, ki so jo opravljali po latinsko. (Conversio ..., n. d., 40, 41.) Zanimivo je, da trijezičniki sami priznavajo, kako je Metodijev nauk po filozofsko, in torej ne s silo, izpodrinil njihovo konkurenco, medtem ko Teofilakt, naslanjajoč se na izročilo metodijevcev, poroča, da so trijezičniki uspeli le z nasiljem »Nemitsoi«, »divjaških ljudi prirojene surovosti«, pregnati tekmece.

krščanstvo Slovanov — kar se je dogodilo v Karantaniji.⁴² Omenjeni način se ni ustavljal niti pred »barbarskim« jezikom,⁴³ ki so ga za temeljne pobožnosti laikov sprejemali tudi karolinški kapitulariji.⁴⁴ Ker je iz Spreobrnjenja Bavarcev in Karantancev razvidno, da je Karantanija tvorila s Spodnjo Panonijo enotno cerkveno telo, brž ko sta obe deželi prvič pripadli okviru ene fevdalne države, ni razširitev karantanske vernosti v spodnjepanonski prostor nič neverjetnega. Še zlasti ne zato, ker so se, kakor poroča omenjeni spis, po vtelesenju Spodnje Panonije v frankovsko državo začela tamkaj naseljevati in množiti ob bavarskih tudi plemena Sclavov, torej ljudstva, ki poseljuje tudi koroški prostor. Da so pa v ohranjeni verziji Brižinski spomeniki služili vernosti Korošcev, kar je pri vsej stvari temeljnega pomena, in torej predstavljali ter pomenili njih učeno kulturo, ne more — spričo opravkov roke, ki je pisala II. in III. spomenik, v koroški deželi⁴⁵ — zanikati nihče. Tako je edino kolikor toliko gotovo stikališče izročila, ki je ohranilo Brižinske spomenike, in cirilometodovskih podvigov Spodnja Panonija, česar se je prav dobro zavedal tudi Aleksander V. Isačenko, doslej najresnejši ugovarjalec slovenskemu izvoru zadnjih spomenikov, za katere trdi, da so v ohranjeni verziji slovenska redakcija moravsko-cerkvenoslovanskih besedil.⁴⁶ Svojo historično konstrukcijo je postavil takole: »Po svojem postanku v velikomoravski državi sta šla sveta brata 867. leta v Panonijo na Kocljev dvor. S seboj sta prinesla sadove svojega dela — molitvene, spovedne obrazce. Ti moravsko-cerkvenoslovanski teksti so bili slovenskemu prebivalstvu popolnoma razumljivi. Nemški duhovni so se tukaj seznanili s temi molitvami in uvideli koristnost slovanskih tekstov v svoji dušnopastirski službi. Tako so čutili potrebo po prepisu teh tekstov. Ker pa glagolice niso znali brati, so si morali te tekste pustiti narekovati. (!) Tako sta prodrli v latinsko napisani škofijski freisinški kodeks II. in III. Freisinški spomenik. Prvi odlomek pa je po spominu zapisal nek slovanski duhoven, ki je dobro obvladal starovisokonemški in latinski jezik.«⁴⁷ Takega razlaganja stvari nikakor ne moremo podpreti, saj vemo, kako in zakaj⁴⁸ so trijezičniki planili na Konstantina Filozofa v Benetkah in kako so potem ravnali z njegovim bratom Metodijem, nadškofom panonskim; da drastičnega zatiranja njunega dela niti ne poudarjamo posebej. Okuženi s kakršnokoli klico cirilometodovstva pri svojem viru, bi se Brižinski spomeniki pri trijezičnikih nikakor ne ohranili. Zgodovina mentalitet tudi ne potrjuje mnenja Franca Griv-

⁴² Ivan Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, v: I. Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi, Ljubljana 1980, 169—191.

⁴³ Kakor pravi na podlagi (trenutno) izgubljenih spisov iz 8. in 9. stoletja Forbenius Forster, ki je v drugi polovici 18. stoletja naletel na dve nerazumljivi besedili v takem jeziku (in ta ni bil nemški, saj je bil Forster Nемец!) — glej A. Pleterski, Novi pisani viri o najstarejši slovenski zgodovini, Poročilo o knjigi Bernarda Bischoffa, Zgodovinski časopis, 41. letnik, Ljubljana 1987, 355 — 338, zlasti 336 in 337.

⁴⁴ I. Grafenauer, Karolinška kateheza ..., 14 in sledeče.

⁴⁵ Milko Kos, Nove študije k freisinškim spomenikom, v: M. Kos, Srednjeveška zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, 88—107.

⁴⁶ Aleksander V. Isačenko, Jazyk a původ Frizinských pámiotok, Bratislava 1943, 100.

⁴⁷ A. V. Isačenko, n. d., 100. Nemški duhovni so metodijevce, skupaj z njihovimi knjigami in nauki, z Moravskega vendar pregnali ter jih nekaj Židom prodali, pri čemer so surovo delovali. Verjetno na Spodnjepanonskem niso ravnali drugače, saj so celo tamkajšnjemu knezu Koclju zavoljo podpore Metodiju grozili (Pamet' i žitije blaženago otca našego i učitele ..., n. d., 225). Da bi si torej pustili narekovati izročila cirilometodovske konkurence ali celo od nje same, torej neposredno od znalcov glagolice, je docela neverjetno. Kot kaže, s podvigi novega nauka filozofa Metodija trijezičniki niso hoteli imeti nobenega opravka; salzburški skrbnik za spodnje-panonsko vernost, nadduhovnik Rihpald, se je pred njimi iz sebi zaupane pokrajine celo umaknil in pustil vnmear ne le službo božjo v latinskem jeziku, temveč tudi katehezo, ki je morala vsaj v začetku potekati v ljudskem jeziku. Usodno je to bilo zlasti pri neslavskih, bavarskih naseljencih v Spodnji Panoniji, ki jih »slovensko« govoreči metodijevci niso mogli poučiti o ničemer. To vsekakor ne govori ravno o posebni skrbi za vernost, o skrbi, ki bi po izgonu osovraženih tekmecev trijezičnice silila k prevzemanju od konkurence. Se zlasti pa ne k prevzemanju s popraviljanjem, ne le prirejanjem: govor Klimenta Bolgarskega, ki naj bi bil veren nasledek domnevne »slovenske« predloge drugega Brižinskega spomenika, je dogmatično zgrešen, medtem ko je zadevni Brižinski spomenik v tem pogledu neoporečen (I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda ..., 184, 185). Prav nič verjetno ni, da bi krog svetih bratov v svoji prvi generaciji, še za časa živečih Konstantina Filozofa in Metodija, nadškofa panonskega, zagrešil v svojem izvirnem pismenstvu takšno napako, ki pa se je prav lahko dogodila ob privzemanju in prirejanju. Klimentov tekst je tako nujno drugoten, vprašanje je samo, ali je predlogo rodilo cirilometodovsko ali kakšno drugo prizadevanje.

⁴⁸ Žitje i židzn' i podvizki, iže v' svetyh" otca našego Konstantina Filozofa ..., n. d., 188, 189. Glej še opombo 47!

ca, da so salzburški duhovni v Spodnji Panoniji, ko so začutili konkurenco Konstantina in Metodija, »zbrali in širili /vse/ dotedanje poskuse karantanskega cerkvenega pismenstva ter /jih/ po možnosti izpopolnili.«⁴⁹ V Grivčevem smislu bi reagirali kvečjemu misijonarji irsko-anglosaške misijonske metode kakega tričetrt stoletja prej, ne pa sv. bratoma sodobni trijezičniki, njih nasledniki v salzburški cerkvi, ki so vajeti svoje hebrejsko-grško-latinske jezikovne dogmatičnosti po vsej priliki samo še bolj zategnili, zlasti na področju, s katerega so bile začasno izgnane ugledne latinske črke, a tudi latinski jezik. Lažje se je slovensko karantansko pismenstvo ohranjevalo in nadaljevalo na Koroškem, v zvezi s katero so se nam tudi ohranili njegovi ostanki, saj tamkaj salzburškim in drugim trijezičnikom tedaj in še dolgo pozneje, skozi ves srednji vek, ni konkuriral noben njim nasproten koncept vernosti in duhovne kulture, in kjer zatorej ni bilo potrebe po enako strogem trijezičniškem dogmatizmu, kot se izkazuje v njihovih podvigih zoper cirilometodijevstvo.

Povedano vsekakor sili k sklepu, da slovensko karantansko pismenstvo ni bilo nič neblogljenega; učena kultura, ki jo je ustvarilo, se je mogla vključevati v duhovni svet cirilometodovske akcije in vsaj z govorom Klimenta Bolgarskega živeti tudi v njegovem okviru. Črne in statične predstave o slovenskem in sploh srednjem veku zlasti za njegove prve čase ne morejo držati; pri nas je to v duhovnem smislu izrazito razgibano razdobje. Tudi je v miselnem svetu svoje učene kulture zaznalo posebno skupnost Slovencev, zbrano okoli nji tiste čase osrednje Koroške, ki je bila s svojimi in iz sebe izhajajočimi ljudmi vsaj presečišče, če že ne zmeraj žarišče vseh ključnih vplivov, oblikujočih jo do srede 16. stoletja, ko se v lastnem jeziku prvič izpričano pojavi s svojim novodobnim imenom, neizbrisljivo in dokončno; le da jo je v različnih diskurzih različnih (orodnih) ljudi poimenovalo z različnimi imeni, kar pa seveda prihaja od različnosti označevalcev, ne označe(va)nega.⁵⁰ Zavest o skupnosti, ki ji pripadajo nenemški Korošci, ki pa je hkrati ožja od slovanske, se manifestira skozi ves srednji vek;⁵¹ gre od spisa o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev iz druge polovice 9. stoletja do že delno navajane izjave koroškega deželnega glavarja Veita Welzerja iz leta 1523, ki trdi, da je »Koroška nadvojvodina, obdana s svojimi krajinami, markami in sosednjimi deželami,«⁵² torej ne čisto sama, a tudi ne skupaj z vso prostranostjo slovanskih dežel, »prišla od davnine iz tujega in ne nemškega naroda in bila k temu obdarovana s posebnimi svoboščinami in običaji«, pri čemer ni (bilo) neznano, s katerim Nemcem tujim narodom so povezane posebne, pravzaprav najposebnejše svoboščine in običaji te »zares slovenske dežele«, saj tako one kot oni vsebujejo slovenski jezik. Ta skupnost pa premore tudi samo njenim deželam znano družbeno skupino košezov, razširjeno zgolj po neitalskih krajinah t. i. Velike Karantanije,⁵³ zadnje povezave vseh dežel v Vzhodnih Alpah, s središčem na Koroškem. Welzerjevo besedovanje verjetno ni brez zveze s to ozemeljsko enoto, nastalo po omejitvi Ogrov na panonski prostor okoli Koroške, morda pa tudi ne slovita podoba Sclavinie, ki se skupaj z Romo, Galio in Germanio poklanja cesarju Otonu III.⁵⁴ — še posebej zato, ker je za povezave Koroške s sosednjimi deželami ime Sclavinia v srednjeveški učeni kulturi izpričano.

⁴⁹ Franc Grivec, Slovenski knez Kocelj, Ljubljana 1938, 157. Ker je v Spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev rečeno, da so bile skupaj z latinskim jezikom in rimskim naukom po filozofsko — nič sile ni bilo treba — iz Spodnje Panonije izpodrinjene tudi ugledne latinske črke, je moč soditi, da dosti razširjene tam niso mogle biti, ne v zapisih latinskega ne ljudskega jezika. Zanimivo je, da *Conversio* (n. d., 41) označuje črke Metodijevega nauka s slavskim, ne morebiti z moravskim imenom. To kaže na njih utrditev med Slavi Spodnje Panonije.

⁵⁰ Zlasti gre biti pozoren na problem homonimije; SCLAVI lahko pomenijo tako sužnje kot Slovane, ali pa tudi posebne, slovenske Slovane (kakor v Spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev). Koga kdaj, je pač potrebno izluščiti iz vsakega primera posebej.

⁵¹ Kako — je naštetu v: B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965², 87, 88.

⁵² B. Grafenauer, Karantanski temelji ... 136.

⁵³ Z majhno izjemo glede skrajnega severnega roba Istrske krajine, glej prilogo VI v drugem zvezku Agrarnih panog Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Ljubljana 1980.

⁵⁴ V Otonovem Evangeliarju iz Reichenaua; podoba je dosegljiva v: B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, 152, 153.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DIE MITTELALTERLICHE GELEHRTENKULTUR

Igor Grdina

Die Gemeinschaft der mittelalterlichen Slowenen ist in der Schrift *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (aus dem Jahre 871) unter dem Namen der *Sclavi* bekannt und wird klar von den Slawen in Mähren geschieden. Auch in anderen Manifestationen der mittelalterlichen Gelehrtenkultur (Nestor, Burghard, Ottokar) ist das Bewußtsein von ihrer Existenz anzutreffen, entweder durch die Bezeichnung eines Landstrichs, der über die historischen Länder hinausgeht (*Sclavinia*, *Karantanien* als über das Land hinausweisende Bezeichnung) oder durch die in den Schriften wechselnde Benennung des Volkes, das auf die gleiche Ebene mit den Kroaten und Serben gestellt wurde (z. B. Nestor: *Karantaner*); der Kärntner Herzog aber wird bei Ottokar auch als slowenischer Herr (der windische herre) und nicht als kärntnerischer, also nach dem Land, bezeichnet. Die Sprache jener Leute, deren Herr der erwähnte Herzog ist, hat in Kärnten eine besondere landesrepräsentative Rolle inne, unverwechselbar ist aber auch ihre amtliche Rolle bei der bedeutendsten Zeremonie im Lande, bei der Einsetzung des Herzogs. Die feierliche Handlung selbst symbolisiert einen gesellschaftlichen Vertrag, keinen feudalen Treueschwur, das aber weist bei seiner slowenischen zeremoniellen Kommunikation auf seinen vorfränkischen Ursprung. Bis in das 16. Jahrhundert hinein wird unter dem Kärntner Adel das Bewußtsein von dem slowenischen Ursprung der Prärogative des Kärntner Herzogtums aufrechterhalten (Unrecht, Welzer).

Das als »slovên'sko« bezeichnete Schrifttum der hl. Brüder Konstantin und Method dient in ihrer Generation nur den Kultur- und Kultbedürfnissen der mitteleuropäischen, der mährischen und unterpannonischen Slawen (kirchliche und vor allem juristische Texte). Die unterpannonischen Slawen gehörten demselben Volk wie die Karantaner an (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*!). Auf ihrem Boden traf die Schreibschule der heiligen Brüder auf die Nachwirkungen der irisch-angelsächsischen Missionierung in der Karolinger Zeit, die unter den Slawen nur den Slowenen zuteil geworden war. Relikte der schriftlichen Bemühungen dieser Mission, die sich in Abschriften aus der Zeit um 1000 als die Freisinger Denkmäler erhalten haben, wirkten sich produktiv auf den Kreis um die hl. Brüder aus. Nur in dieser Wirkungsrichtung, daß sich nämlich die Kyrill-Methodier das vorhandene Schriftgut von den Freisinger Denkmälern her aneigneten, lassen sich historisch zufriedenstellend Verbindungen zwischen dem II. Freisinger Denkmal und der dogmatisch falschen Rede des Kliment von Bulgarien erklären. Der bezeugte Haß der Salzburger Kirche gegen die Kyrill-Methodier macht eine Übernahme in entgegengesetzter Richtung unmöglich, auch die dogmatisch falsche Rede Kliments läßt sich durch Übernahme und Adaption befriedigend deuten; es ist wohl kaum anzunehmen, daß dies eine eigene Schöpfung des gelehrten Geistlichen wäre.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Ignacij Voje

DUBROVNIŠKI ARHIV KOT VIR ZA SLOVENSKO
GLASBENO ZGODOVINO

Bogastvu in ohranjenosti gradiva v dubrovniškem arhivu se imamo zahvaliti, da smo dobili nenadejane podatke o glasbenem življenju v Ljubljani sredi 15. stoletja in dokaj izčrpen življenjepis o prvem znanem glasbeniku slovenskega rodu Franciscu de Pavonibus. Povsem po naključju sem pred leti odkril podatek o Franciscu iz leta 1463, ko se je pojavil kot pisec testamenta neke Stanule Mekatović. Omenjeno je, da je opravljal službo nadškofijskega notarja in organista v stolni cerkvi. Ker so se po smrti Stanule njeni sorodniki pritožili in dvomili v veljavnost oporoke, je bil zaslišan pisec testamenta Franciscus de Pavonibus. Ob tej priliki je razkril svoje poreklo in življenjsko pot.¹ Novi dopolnilni podatki, ki jih je v raznih dubrovniških arhivskih knjigah našel Miho Demović,² pa prikazujejo doslej najstarejšega slovenskega glasbenika v popolnejši luči, kot smo jo imeli doslej.

Franciscus de Pavonibus je prišel v Dubrovnik okrog leta 1460. Nasledil naj bi prvega znanega organista stolne cerkve sv. Marije Nikola Pavličevića (Pavlicevich), ki je to službo opravljal sicer do svoje smrti 11. marca 1466.³ Oba organista sta imela prijateljske odnose. Pavličević je namreč aprila 1463 nagovoril Francisca, ki je bil takrat nadškofijski kancelar (verjetno je s to službo začel svojo kariero v Dubrovniku), naj gre z njim v Dubrovačko Rijeko v hišo neke Stanule Mekatović, ki je želela sestaviti testament.⁴ Stanula je v testamentu navedla, da zapušča del hiše in pol svoje imovine (... la casa sua la lassa a misser prete Nicolo Pavlicevich ... item lassa la mita di tute et cadaune sue massaritie al dicto misser Nicolo ...) duhovniku Pavličeviću (ime-njuje ga suo padre spiritual). On naj to uživa do konca svojega življenja, po njegovi smrti pa naj bi to imetje prešlo v lastništvo bratovščine duhovnikov (in vita sua tanto che da puo la morte del dicto la vada alla fraternita dei preti di santa Maria predicta la qual fraternita habi cason di pregar Idio per me e mie morti). Možu Nikoli Mekatoviću je zapustila le polovico imovine (... Item lassa la mita di tute et cadune sue massaritie al dicto ... et laltra mita al dicto suo marito pro cason de bon ziello). Že 20. maja je prišlo pred dubrovniškimi sodniki do »examinationes supra dicto testamento«. Mož Nikola Mekatović je namreč dvomil v pravnoveljavnost testamenta. Zaslišana sta bila podpisnika testamenta Ivan Ognjanović in krznar Blaž Radosava ter priči Mihael Vlakotić, brat Stanule, kateremu je zapustila pol hiše v Dubrovački Rijeki, in čevljar Radivoj Milović. Sorodniki Stanule so skušali oporoko razveljaviti iz formalnega razloga, češ da Franciscus de Pavonibus, pisec testamenta, ni znal hrvaškega jezika, temveč mu je željo oporočnice prevajal duhovnik Pavličević, ki je postal tudi njen dedič. To naj bi bilo s pravnega stališča nedovoljeno.

Zaslišan je bil tudi Franciscus de Pavonibus, ki je na vprašanje, ali zna slovanski jezik (si intelligit linguam sclavam) odgovoril, da ne zna govoriti (dixit quod sic sed nescit loqui), toda da je po rodu Slovenec iz Ljubljane (quod est natione sclavus videlicet de Lubiana). Nadalje zvemo, da je bil vzgojen in

¹ I. Voje, Ljubljčan Franciscus de Pavonibus organist v Dubrovniku leta 1463, Muzikološki zbornik III, Ljubljana 1967, str. 16–21.

² M. Demović, Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj republici (od početka XI do polovine XVII stoljeća), Zagreb 1971; arhivsko gradivo objavlja od str. 181–293.

³ Historijski arhiv Dubrovnik (HAD), Testamenta notariae 21, fol. 175.

⁴ Testament je bil registriran 29. decembra 1464; HAD Testamenta notariae 18, fol. 69–70; pisan je v italijanski vulgati. M. Demović, n. d., str. 190–194.

šolan v Benetkah in da je, preden je sprejel službo nadškofovega kancelarja v Dubrovniku, služil 34 mesecev kot kancelar v Zadru (sed enutritis Venetiis et quod fuit cancellarius Jadre XXXIII mensibus). Med zaslišanjem je bil napravljen tudi preizkus, koliko Franciscus obvlada znanje slovanskega jezika (et dictis sibi aliquibus verbis slavica per ser Michaellem de Volcio satis bene intellegebat). Izgleda, da je preizkus pred komisijo dobro prestal. Franciscus je pisal testament kot nadškofov notar in kancelar (E mi Francisco de Pavoni noder et cancelier de misserlo arcivescovio) in ga na koncu zapečatil (et sigillay col meo vsado sigillo). Preseneča, da je imel Franciscus kot notar svoj privaten pečat. V Dubrovniku in tudi v Italiji so uporabljali notarji za overovljanje listin le poseben notarski znak.⁵ Ker so imeli dubrovniški škofje pravico do lastnega pečata,⁶ ni izključeno, da je Franciscus uporabljal pečat nadškofijske pisarne, ki pa ga enostavno označuje kot »meo vsado sigillo«. Zato je tudi način overavljanja testamenta Stanule nenavaden. Vsak testament, ki je vpisan v dubrovniškem notariatu, se namreč konča s koroboracijsko formulo »hec autem testamento nullo testimonio rumpi possit«.⁷

Spomladi 1464 se je pojavila na dubrovniškem področju kuga, ki je trajala tri leta. Kot poroča kronist Ragnina, je pomorila 78 pripadnikov plemiškega rodu, 31 duhovnikov in menihov ter 2500 meščanov (pučanov). Arhivske vesti potrjujejo podatke kronista.⁸ Najprej se je pojavila kuga na Pelješcu, leta 1465 se je razširila tudi v mesto, ki je skoraj popolnoma opustelo. 15. junija 1465 je bil sprejet sklep o uvedbi izrednih ukrepov. Vsa oblast je prešla v roke 8 do 10 plemičev. Skupaj z njimi je lahko ostalo v mestu okrog 90 pučanov strazarjev, en brivec, en duhovnik, ki naj bi skrbel za tolažbo bolnikov. V mestu je ostal tudi Franciscus de Pavonibus, kancelar nadškofije, ki naj bi opravljal tudi državne kancelarske posle. Vlada mu je določila 60 perperjev nagrade do konca septembra.⁹ Ko je vlada prepustila upravo v mestu skupini ljudi, ki naj bi skrbela za red in zdravje prebivalstva, se je umaknila v Gruž, kjer je zasedala v samostanu sv. Križa.

To izjemno situacijo je verjetno izkoristil Franciscus de Pavonibus, saj je kot kancelar doživel neprijetnosti, ki bi bile lahko zanj usodne. Leta 1466, še v času kuge, ga je Svet naprošenih kaznoval z izgonom iz Dubrovnika za deset let, ker so našli v njegovem stanovanju nepopisan (bianco) papir, opremljen s pečatom sv. Vlaha.¹⁰ Za takšen prestop so notarje kaznovali z najhujšimi kaznimi. Franciscu je najprej uspelo kazen omiliti z odlaganjem odhoda v izgnanstvo,¹¹ nato pa je vlada 11. junija kazen preklicala.¹² Ob tej priliki je vlada celo določila, da dobi Franciscus plačo za preteklo leto v višini 60 perperjev. Brez dvoma so Franciscu upoštevali zasluge, ki jih je imel za mesto v času kuge. Kmalu nato (14. junija 1466) je rehabilitirani Franciscus dobil stanovanje v zgradbi dubrovniške šole.¹³ Še naprej je opravljal službo kancelarja, kajti Mali svet je 22. junija 1467 sprejel sklep, da se mu določi plača 5 perperjev na mesec.¹⁴ Franciscus de Pavonibus pa je ostal še naprej nadškofov notar, kajti

⁵ G. Cremonšnik, Original povelje Kulina bana, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s. XII, Sarajevo 1957, str. 199. M. Sufflay, Die dalmatinische Privaturkunden, Sitzungsberichte des kais. Akademie der Wissenschaften phil.-hist. Klasse CXLVII, Wien 1904, str. 11.

⁶ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, Sremski Karlovci 1924, str. 575, 576.

⁷ Npr. HAD Testamenta notariae 3, fol. 57, 57'; 6, fol. 80–80'; ko so sodniki v zadevi testamenta Stanule po zaslišanju prič in samega pisca testamenta Francisca ugotovili dejansko stanje, so svoje poročilo zaključili s koroboracijsko formulo: »quod testamentum in eo quod authenticatum est nullo testimonio rumpi possit.«

⁸ R. Jeremić-J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, knj. I, Beograd 1938, str. 81, 82.

⁹ Ibid., str. 83.

¹⁰ HAD Consilium Rogatorum 19, fol. 37, 18. april — »est de habendo pro fallito Francis cum de Pavonibus propter folia apud eum reperta cum bullo Sancti Blasii«.

¹¹ HAD Consilium Rogatorum 19, fol. 41, 28. IV.

¹² Ibid. fol. 67'.

¹³ HAD Consilium Minus 17, fol. 25.

¹⁴ Ibid. fol. 87' — »Franciscus de Pavonibus achordatus et conductus fuit pro cancellario hac peste durante cum salario yperperorum quinque in mense«. Konstantin Jireček v svojem delu »Die Mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner«, Archiv für slav. Philologie, Bd. XXVI, Wien 1904, na str. 197 Francisca kot kancelarja ne omenja.

iz obdobja od 1466 do 1473 sta se ohranili dve nadškofijski notarski knjigi, ki ju je pisal Franciscus.¹⁵ Na ta način se je ohranil tudi njegov avtograf.

Po smrti Nikolaja Pavličevića leta 1466¹⁶ je Franciscus prevzel tudi službo organista. 13. oktobra 1467 je bila sestavljena pogodba med prokuratorji katedrale sv. Marije, cerkve sv. Blaža in cerkve sv. Frančiška in Franciscom de Pavonibus.¹⁷ V pogodbi je omenjeno, da je bil sprejet v službo organista za dve leti. V cerkvah bo orglal vse nedelje in praznike (et etiam di sonar nelli dicti organi tute le pasque domenice e tutte le feste comandate secondo se dira). Prav tako se obvezuje, da bo popravljajl orgle, če bi prišlo do okvare (promette de governar gli organi delle dicte schiese et reconzar se qualche manchamento intervenesse in essi). Ob tej priliki se je tudi obvezal, da bo učil orgljanja 6 oseb (item promette de insegnar ad VI persone ad sonar) in to tri v cerkvi sv. Marije (katedrali), 2 v cerkvi sv. Frančiška in 2 v cerkvi sv. Blaža. Za vsako leto bo prejel 80 ducatov v gotovini in stanovanje pri frančiškanih, kriti bodo stroški za hrano in enega dečka. 80 ducatov pa so si razdelili med seboj naslednji plačniki: tesavrariji (zakladniki) bodo prispevali 20 ducatov, prokuratorji sv. Marije 30 ducatov, prokuratorji sv. Blaža 10 ducatov in prokuratorji sv. Frančiška stanovanje, stroške za prehrano in 10 ducatov. Prejemke mu bodo izplačevali vsakih šest mesecev. 13. marca 1470 je bilo pripisano k pogodbi, da je bil v celoti izplačan za dve leti.

Pogodba je bila podaljšana 15. novembra 1469. Poleg prokuratorjev omenjenih cerkv so se novi pogodbi priključili še prokuratorji cerkve sv. Dominika. Prokuratorji cerkve sv. Marije so se obvezali plačati 40 ducatov, cerkve sv. Frančiška 20 ducatov, cerkve sv. Dominika 20 ducatov in sv. Blaža 14 ducatov, od katerih gresta dva dukata na račun župnika don Thome in 2 dukata na račun kaplana don Nikole Glavaša. Plača za Francisca je tako skupaj znašala 94 ducatov. Franciscus se je obvezal, da bo igral in tokrat učil orgljanja 26 učencev, in to v cerkvi sv. Marije 2 učenca, po 8 učencev pa v cerkvah sv. Frančiška, sv. Dominika in sv. Blaža. Prav tako se je obvezal, da bo uglaševal orgle (et recept si aliquot organum discordabitur teneatur illa accordare). Iz marginalne beležke zvemo, da je organist Franciscus prejel 16. novembra 1470 od prokuratorjev sv. Marije izplačan njihov delež.

Franciscus je skrbel za vzgojo novih organistov v Dubrovniku in na ta način poskrbel, da so v vseh štirih glavnih dubrovniških cerkvah bogoslužje spremljali z orglami ob nedeljah in praznikih. Zanimiva je tudi ugotovitev, da so bile vse štiri cerkve v Dubrovniku opremljene z orglami¹⁸ in da so skrbele tudi za naraščaj orglavcev. Službo organista je Franciscus de Pavonibus opravljal vsaj do leta 1483. Iz tega leta je ohranjeno potrdilo, da so mu zakladniki

¹⁵ HAD, uvrščeni sta v serijo *Ecclasiae et monasteria*, tom 15 a: prva knjiga ima naslov *Diversa Curiae archiepiscopalis in obsega čas od 1466 do 1467* — ohranjena je v fragmentih; druga ima naslov *Liber Curiae archiepiscopalis in obsega čas od 1471—1473*.

¹⁶ HAD *Testamenta notariae* 21, fol. 175.

¹⁷ HAD *Liber pro rebus occurrentibus debitis in Notariae pro comuni*, fol. 63. Tu se omenja kot maestro Franciscus de maestro Tomaso de gli organi. V dokumentih se omenja tudi kot: Franciscus de Pavonibus de Venesia, Franciscus de maestro Thomaso ob organis, Franciscus de Venetis organiste, Franciscus organiste. Demović je mnenja, da ni verjetno, da bi Franciscus de Pavonibus v času, ko je bil na vrhuncu svojega ugleda v Dubrovniku — takrat je opravljal službo državnega kancelarja in nadškofijskega notarja in kancelarja — prepustil službo orglarja nekemu drugemu orglarju z enakim imenom kot je on, in ki bi prišel iz Benetk. Kljub različnim oznakam imena naj bi šlo za isto osebo. Poudarjanje, da je iz Benetk, je samo dokaz, da je v Benetkah živel od otroških let, tam preživel mladost, končal šolanje in se usposobil za kancelarja in organista. Možno je tudi, da se je rodil v Benetkah, vendar naj bi bili njegovi starši Slovenci, ki so se preselili iz Ljubljane v Benetke. Očetu naj bi bilo ime Tomaž. Da se v enem dokumentu predstavlja kot Slovenca iz Ljubljane, pa ni brez razlogov. V primeru ugotavljanja veljavnosti testamenta je moral poudariti slovansko poreklo, da bi prepričal zasilševalce (sodnike) in dokazal, da razume hrvatski jezik, ki ga je govorila Stanula, ki pa ni razumela latinščine, oziroma vulgarne italijanščine.

¹⁸ Filip de Diversis omenja leta 1440 orgle v katedrali, poroča pa, da so imeli orgle tudi v dominikanski cerkvi. »Opis Dubrovnika«, Dubrovnik 1973, str. 21, 23. A. Zaninović v svoji razpravi »Starje vesti o orgljama u nekim dalmatinskim crkvama (Sveta Cecilija, god. XIII, sv. VI, 1919, str. 141—144) navaja, da se omenjajo orgle v cerkvi sv. Blaža, zaščitlnika Dubrovnika, šele leta 1493. Iz pogodbe, ki jo sklepa Franciscus de Pavonibus s prokuratorji vseh štirih dubrovniških cerkva (katedrale, sv. Blaža, sv. Frančiška in sv. Dominika) leta 1469 vidimo, da so v tem času imele vse omenjene cerkve orgle.

in prokuratorji cerkve sv. Marije in sv. Blaža izplačali svoj delež dogovorjene plače.¹⁹

Kot mnogi dubrovniški salariatni se je tudi Franciscus de Pavonibus ukvarjal s kreditno trgovino. V knjige *Debita notariae* je vpisanih več zadolžnic, v katerih se omenja kot upnik, le enkrat tudi sam najema kredit. 9. aprila 1470 daje na kredit don Basiliju, kaplanu s Koločepa 6 dukatov;²⁰ leta 1473 se Franciscus zadolži pri Marinu Dimitriju za 78 perperjev in 8 grošev;²¹ 1. oktobra 1479 je sklenil kar dve kreditni pogodbi: v prvi daje 40 perperjev kredita čevljarju Juriju Nikoliću, v drugi pa 7 perperjev in 3 groše čevljarju Ivanu Vukošaviću.²² Zadnjo kreditno pogodbo je sklenil 10. septembra 1481 s kovačem Radosavom Stojanovićem in duhovnikom (prezbiter) Marinom Radosalićem. Na kredit jima daje 36 perperjev. Iz marginalne beležke je razvidno, da sta dolžnika vrnila dolg 12. novembra 1482.²³ Iz teh stereotipnih kreditnih pogodb ne zveemo, s kakšno robo je trgoval oziroma v kakšne namene je dajal kredite.

Vsi navedeni podatki nam po zaslugi M. Demovića v zelo jasni podobi prikazujejo 23-letno (od 1460 do 1483) življenje prvega znanega glasbenika slovenskega rodu²⁴ v Dubrovniku. Potrjujejo že znano dejstvo, da je naš živelj odhajal iz svojih rodni krajev in se uveljavljal v tujini. Istočasno pa nam ti podatki odkrivajo razmere v Dubrovniku v obdobju širjenja kužnih bolezni ter strah pred turškim napadom, ki naj bi ga izzval padeč Bosne leta 1463. Franciscus de Pavonibus je preživel te težke čase in se kljub temu uspešno vključil v kulturno življenje srednjeveškega Dubrovnika kot kancelar, kot organist in učitelj novih organistov.

* * *

V dubrovniškem arhivu se je ohranil podatek, ki dokazuje, da je bila Ljubljana že sredi 15. stoletja znan glasbeni center. Deloval naj bi že organiziran instrumentalni korpus piskačev. Glas o tem naj bi segel celo do Dubrovnika. Osrednje glasbeno telo v srednjeveškem Dubrovniku je predstavljala kneževa kapela. V začetku je bil to manjši ansambel, sestavljen iz pihalcev, ki so igrali na raznovrstne inštrumente. Prvi znani pihalci dubrovniške kneževe kapele so bili iz vrst mestnih glasnikov, ali, kakor so jih v Dubrovniku imenovali, »zduri«, v arhivskih virih pa naletimo na latinski izraz »preco« ali »riverius«. Po tedanjem običaju so glasniki na javnih mestih razglašali razne odloke oblasti in obvestila, z igranjem na trobento pritegnili pozornost meščanov. Od začetka 14. stoletja se v Dubrovniku omenjajo posamezni trobentači (tubator, tubicinus), ki so opravljali službo glasnikov (zduri).²⁵

Kneževa kapela v Dubrovniku je bila sestavljena po vzoru na podobna glasbena telesa, ki so delovala na vladarskih dvorih evropskih držav. Takšna glasbena telesa srečamo na dvorih v Firencah in v Milanu. Leta 1445 se omenjajo štirje muziki pri florentinski sinjoriji kot »sonitores ceramelle et tube turtuose«. Sedem let kasneje (1452) se omenja v Firencah ponovno »sonitor tube tortuose«, podan je tudi opis z naslednjimi besedami: »tubiçu tube tortuose qui pulsant cum tibicinus seu piffaris dominationis«. Leta 1443 pa je v registru florentinske mestne skupščine zapisano: »Auctoritas dominorum conducenti tres pifferos et unum sonitorum tube tortue cum eis forenses.« Iz tega

¹⁹ HAD Consilium Minus 22, fol. 60 — 16. januar.

²⁰ HAD Debita notariae 38, fol. 173.

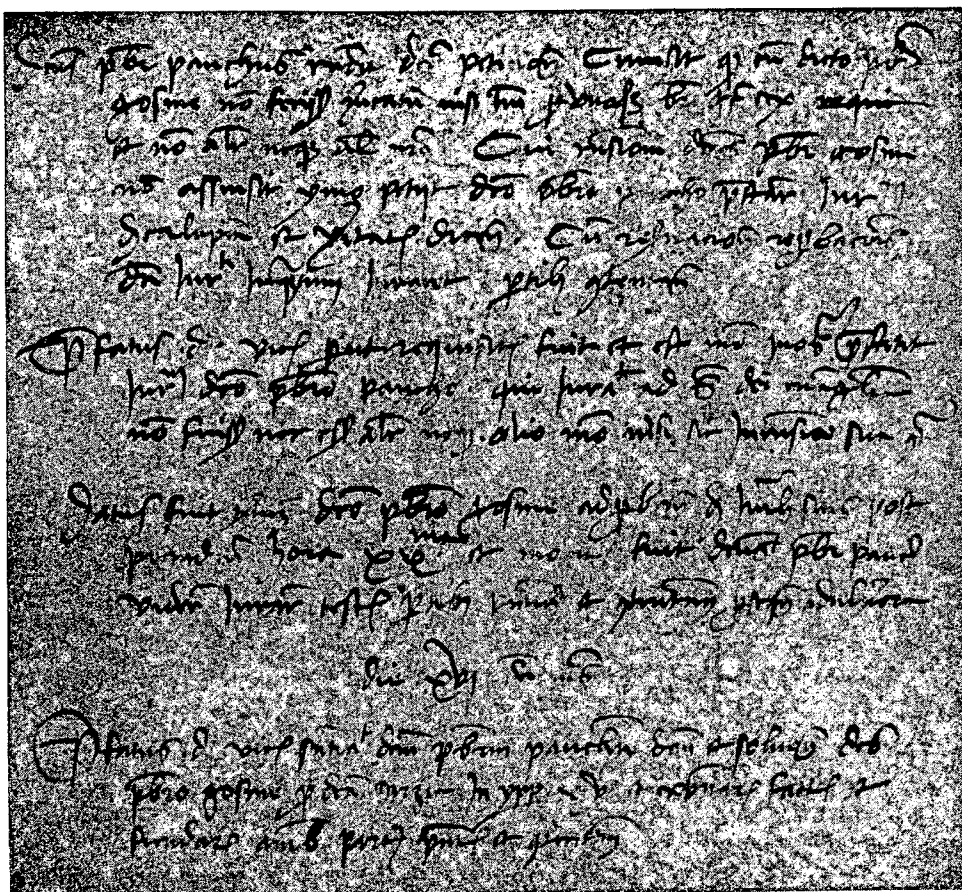
²¹ Ibid. 42, fol. 17 — 24. VIII.

²² Ibid. 47, fol. 63.

²³ Ibid. 48, fol. 147.

²⁴ Dragotin Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, I. del, Ljubljana 1958*, kot prvi znani osebnosti slovenskega rodu v glasbenem življenju v srednji Evropi na prehodu iz XV. v XVI. stoletje omenja Cvetka Baltazarja iz Mozirja in Jurija Sladkonjo. — Isti, *Stoletja slovenske glasbe, Ljubljana 1984*, str. ; V *Enciklopediji Slovenije* (2 zv., 1988, str. 234) je v geslu »Franciscus de Pavonibus« (avtor Jože Sivec) navedeno, da velja za doslej prvega znanega glasbenika slovenskega rodu.

²⁵ M. Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrov. republici, poglavje »Kneževa kapela«, str. 69—141.*

Autograf kancelarja Francisca de Pavonibus
(HAD, Ecclesiae et monasteria, tom 15 a, fol. 34)

brez dvoma sledi, da »tuba torta« oziroma »tortuosa« označuje kot inštrument trobento, ki spada v skupino mestnih piskačev. Podobna situacija je bila tudi v Milanu na dvoru kneza Sforze.²⁶

Poleg trobentačev se v začetku 15. stoletja v Dubrovniku v vedno večjem številu pojavljajo piskači (piffaros). Leta 1423 se je pokazala potreba, da se v kneževo kapelo vključijo novi glasbeniki. Velikemu svetu je bilo predloženo, da sprejme v službo dva nova trobentača in dva nova piskača.²⁷ Zelo zanimiva glasbena osebnost v Dubrovniku je bil Peter Bodon. Ob vpisu pogodbe za sprejem v službo pri dubrovniškem knezu je marginalna beležka (pripisana 7. XI. 1449), iz katere je razvidno, da je prišel z dvora burgundskega vojvode (firma pifaris ducis de Bergogno), takrat najpomembnejšega glasbenega centra v Evropi.²⁸ Po smrti Petra Bodona je zaznati praznino v kneževi kapeli. Zato je Mali svet sprejel 15. XI. 1453 sklep, da se iz Benetk pripelje nov glasbenik, ki bi igral najvišjo pozicijo (sovrانum) v kapeli. Tega problema niso rešili niti do sredine leta 1454, ampak se je situacija še poslabšala. Veliki svet je namreč sprejel sklep, da se odobri sprejem v službo ne samo enega, ampak treh glasbenikov.²⁹

²⁶ Janez Höfler, Der 'Trompette de menestrels' und sein Instrument, Tijdschrift van de vereniging voor Nederlandse muziek geschiedenis, XXIX-2, 1979, str. 98.

²⁷ HAD Consilium Minus 3, fol. 62; Consilium Maius 2, fol. 123'.

²⁸ HAD Consilium Maius 9, fol. 79.

²⁹ Ibid. 10, fol. 110.

V petdesetih letih 15. stoletja je v Dubrovniku deloval trobentač Filip iz Drivasta.³⁰ Leta 1443 je bil službeno poslan v Ancono, da poišče novega piskača (unum piffarum sopranum).³¹ 18. marca 1455 mu je dubrovniška vlada s knezom na čelu poverila nalogo, da poišče tri nove piskače, in to »sovranu«, »tenor« in »contratenor«. Poudarjeno je bilo, da morajo biti ti piskači, ki jih bo našel, »sufficienti et avantesati et intelligenti in l'arte del sonar«, poleg tega pa v najlepših moških letih in v dobri zdravstveni kondiciji. V odloku najdemo navodilo, naj Filip odpotuje najprej v Senj, odtod v Ljubljano ali pa tja, kjer bi lahko našel izvežbane in sposobne glasbenike (et andar adretura a Segna et de li in Lubiana over altrove dove sentirai esser buoni pratici et sufficienti pifari).³² V Dubrovniku naj bi bili omenjeni piskači sprejeti v državno službo (salariati) za dve leti. Služba naj bi začela teči od dneva, ko se bodo vkrcali na ladjo. Za vsakega je bila predvidena letna plača v višini 180 perperjev. Plača je bila v primerjavi z drugimi glasbeniki in salariati dokaj visoka.³³ Zdi se, da se je zelo mudilo izpopolniti praznino v ansamblu kneževe kapele (li quali bravato et conducto più presto che povereti ve partireti et vignere ti a Ragusa perche ne havendo gran bisogno).

Podatek v dubrovniškem arhivu o ljubljanskih piskacih iz srede 15. stoletja korigira dosedanje poglede na razvoj glasbenega življenja v Ljubljani.³⁴ Andrej Rijavec, ki se je največ ukvarjal z delovanjem ljubljanskih mestnih muzikov, se sprašuje, kdaj so se mestni piskači ustalili in razvili v stalno zaposlene poklicne godbenike. Ti naj bi podobno kot deželni trobentači izšli iz srednjeveških potujočih muzikantov. Na podlagi podatkov v virih ugotavlja, da so piskači od leta 1544 dalje delovali v Ljubljani. Njihova prisotnost je izpričana že poprej, vendar viri ne povedo, ali so že takrat sestavljali organizirano zelo štirih godbenikov.³⁵ Ljubljana je morala že v 15. stoletju poznati poklicne glasbenike-piskače. To potrjuje podatek, ki ga je v italijanskih arhivih odkril Ferdo Gestrin. Spomladi leta 1472 se v Fanu, mestu južno od Pesara v Markah omenja piskač Andrej, Petrov sin iz Ljubljane.³⁶ Gestrin sodi, da je bil po rodu Slovenec, kajti v omenjenem času se je pripravljaj na poroko z Barbaro, vdovo po Banduciju, Mihaelovem sinu iz slovanskih krajev (de partibus Slavonie). V Fanu je bil član organiziranega glasbenega telesa, mestnega orkestra, saj so bili v njem tudi muziki, ki so igrali na tube. Andrej je moral biti glasbeno dobro izšolan oziroma je imel veliko prakse, da je v tujem mestu, kjer je v tistem času živel veliko Slovanov iz vseh sedanjih zahodnih jugoslovanskih pokrajin, dobil stalno plačano službo muzika. Tudi podatek o piskaču Andreju iz Ljubljane, ki je kot muzik deloval v Fanu, se ujema z zapisom

³⁰ M. Demović, n. d., str. 92–93, Filip je izdeloval tudi instrumente, bil je obrtnik in trobentač. Vlada ga je zelo cenila in mu nalagala razne obveznosti in zaupala pomembne naloge. Prejemal je najvišjo plačo, ki so jo določili za glasbenika. Plača je znašala 210 perperjev.

³¹ HAD Consilium Maius 7, fol. 81 – 28. januar.

³² HAD Lettere et commissioni di Levante 14, fol. 162'. M. Demović, n. d., str. 240–241.

³³ Franciscus de Pavonibus je za orgljanje prejemal leta 1467 plačo v višini 80 perperjev, leta 1469 pa 94 perperjev, vendar je imel brezplačno stanovanje in hrano, kot notar oziroma kancelar pa je imel dodatni dohodek. Iz konca 15. stoletja je znan še en podatek o plači organista Pelegrina iz Riminija. Leta 1493 je sklenila dubrovniška vlada z njim pogodbo in mu določila letno plačo v višini 80 perperjev (A. Zaninović, n. d., str. 144). V primerjavi s plačami ostalih »salariatov« v Dubrovniku vidimo, da je bila plača organista nizka. Približno v istem času prejema najbolje plačani trobentač 185 perperjev, ostali trobentači pa 50 oziroma 55 perperjev. Rector scoliarum dom Andruscus de Drincaso dobiva leta 1440 samo 120 perperjev plače, medtem ko se plače zdravnikov gibljejo med 500 in 1200 perperjev letno (G. Čremošnik, Postanek i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku, Anali histor. instituta JAZU u Dubrovniku, god. I, 1952, str. 82).

³⁴ D. Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, str. 39 sl., 41–46; A. Rijavec, Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma, Ljubljana 1967, str. 11, 12; P. Radics, Frau Musica in Krain, Laibach 1877, str. 18, 23, 28; J. Cerin, Zgodovinski razvoj vojaških oziroma turških godb, Pevec VII/1927, str. 27; Isti, Mestni in deželni trobentači, Zbornik zimske pomoči, Ljubljana 1944, str. 347; A. Svetina, Mestni piskači ljubljanski in ljubljanski mestni godbeniki, Slovenska glasbena revija III/3–4, 1955, IV/1, 1956; J. Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, str. 114. Vsi povezujejo nastanek takšnega glasbenega ansambla v Ljubljani s širjenjem reformacije.

³⁵ A. Rijavec, Ljubljanski mestni muziki, Muzikološki zbornik II, Ljubljana 1966, str. 37.

³⁶ Ferdo Gestrin, Piskač Andrej iz Ljubljane, Muzikološki zbornik VII, Ljubljana 1971, str. 5–7. Archivio di Stato – Pesaro, Sottosezione Fano, notarska knjiga P. A. Galassi Ef 415–1472, april 18: Andreas Petri de Lubiana piffarus Magnificorum dominorum priorum.

v dubrovniškem arhivu, in potrjuje ugotovitev, da je sredi 15. stoletja deloval v Ljubljani poklicni ansambel muzikov, v katerem so igrali piskachi pomembno vlogo. Kakšno vlogo in delež pri tem so imeli Slovenci, pa ostaja odprto vprašanje.

Gradivo v Historijskem arhivu v Dubrovniku, ki nam veliko pove o prvem znanem slovenskem glasbeniku, organistu Franciscu de Pavonibus in potrjuje, da je že sredi 15. stoletja delovala v Ljubljani kapela piskacev, odpira nove poglede na glasbeno življenje na Slovenskem v drugi polovici 15. stoletja.

Zusammenfassung

DUBROVNIKER ARCHIV ALS QUELLE FÜR DIE SLOWENISCHE MUSIKGESCHICHTE

Ignacij Voje

Der Reichhaltigkeit und dem guten Zustand, in dem sich das Material im Dubrovniker Archiv erhalten hat, ist zu danken, daß neue Angaben über das Musikleben im Ljubljana der Mitte des 15. Jahrhunderts entdeckt wurden und der Lebenslauf des ersten bekannten Musikers slowenischer Abstammung, Franciscus de Pavonibus, in genügend detaillierten Zügen verfolgt werden konnte. Nach Dubrovnik war er im Jahre 1460 gekommen. Er wurde erzbischöflicher Notar und setzte 1463 in vulgäritalienischer Sprache das Testament von Stanula Mekatović auf. Stanula hatte die Hälfte ihres Eigentums dem Priester und Organisten Nikola Pavličević, einem Freund von Franciscus, vermacht, während sie dem Ehemann nur die andere Hälfte des Vermögens vererbt hatte. Da dieser die Rechtsgültigkeit des Testaments anzweifelte, legte er eine Berufung ein. Er versuchte es aus formalen Gründen ungültig erklären zu lassen, da Franciscus als Schreiber des Testaments die kroatische Sprache nicht beherrschte, sondern den Wunsch der Auftraggeberin habe übersetzen lassen, durch den Priester Pavličević, der dann auch ihr Erbe geworden sei. Vor einer besonderen Kommission wurde außer den Zeugen auch Franciscus verhört, der die Frage, ob er der kroatischen Sprache kundig sei, verneinte, und sagte, er sei von Geburt Slowene aus Ljubljana. Aus seiner Antwort geht auch hervor, daß er seine Ausbildung in Venedig erworben hatte und daß er, bevor er in Dubrovnik sein Amt als erzbischöflicher Kanzler antrat, 34 Monate lang in Zadar als Kanzler diente. Die Kommission prüfte die Kenntnis der slawischen Sprache und äußerte ein positives Urteil. Zur Zeit der Pest im Jahre 1466 blieb Franciscus auf den Beschluß der Dubrovniker Regierung hin in der Stadt und versah auch das staatliche Kanzleramt. Als Kanzler erlebte er auch Unannehmlichkeiten, die für ihn hätten verhängnisvoll werden können. Nach dem Tod des Organisten Nikola Pavličević übernahm Franciscus auch das Amt des Organisten und schloß im Oktober 1467 mit den Prokuratoren der Marien kathedrale, der Franciscus- und der Blasiuskirche einen Arbeitsvertrag ab. Er verpflichtete sich, in den erwähnten Kirchen an allen Sonn- und Feiertagen zu spielen und 6 Personen Orgelunterricht zu erteilen. Als er 1469 den Vertrag erneuerte, schlossen sich noch die Prokuratoren von Sankt Dominik an. Bei dieser Gelegenheit verpflichtete sich Franciscus, 26 Orgelschüler zu nehmen. Das Amt des Organisten bekleidete er in Dubrovnik mindestens bis 1483.

Die fürstliche Musikkapelle in Dubrovnik wurde nach dem Muster ähnlicher Musikensembles an den europäischen Höfen gebildet. Sie bestand aus Pfeifern (piffari) und Trompetern (tubicini). Da es Mitte des 15. Jahrhunderts in der fürstlichen Kapelle an Musikern mangelte, beauftragte die Dubrovniker Regierung im März 1455 den Trompeter Filip aus Drivast, drei neue Pfeifer (sovrano, tenor, contratenor) ausfindig zu machen. In dem Beschluß wird Filip angewiesen, sich zunächst nach Senj zu begeben, von dort aber nach Ljubljana, wo er geübte und fähige Musikanten finden könne. In Dubrovnik würde man die Pfeifer für zwei Jahre in den Staatsdienst aufnehmen. Die Aufzeichnung im Dubrovniker Archiv über die Ljubljanaer Pfeifer aus der Mitte des 15. Jahrhunderts korrigiert die bisherigen Ansichten über die Entwicklung des Musiklebens in Ljubljana. Viele Forscher der Musikgeschichte in Slowenien verbinden die Entstehung eines solchen Musikensembles in Ljubljana mit der Ausbreitung des Protestantismus.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Predrag Belić

PRVA TRI DESETLETJA DRUŽBE JEZUSOVE
IN SLOVENCİ (1546—1569)

(1. del)

UVOD

Kmalu bo petstoletnica rojstva Ignacija Loyolskega (1491—1556). To obletnico bodo gotovo obhajali mnogi narodi in dežele, kjer je Ignacij deloval osebno in neposredno po svojih duhovnih vajah, posebej po Družbi Jezusovi. Stališče objektivne zgodovine (če lahko rečemo, da ta v ustrezni obliki sploh obstaja) je bilo in je lahko še vedno različno glede na raznovrstnost različnih stališč: od brezpogojnega zavračanja jezuitskega duha in prakse kot nasprotna in celo sovražna svoboda, dostojanstvu in pravemu napredku človeštva, vse do zmernejših stališč in končno do druge skrajnosti, premalo kritičnega, skoraj brezpogojnega občudovanja in pritrjevanja. Morda je zlato sredino našel znani liturgist in zgodovinar Dragutin Kniewald z izjavo: »Ja razlikujem isusovca i isusovca ... (razlikujem jezuita od jezuita)«. Jezuiti so kar sedem let vplivali nanj, kot na gojenca rimskega Germanika in študenta Papeške univerze Gregorijane (1908—1915), kar ga nikakor ni oviralo, da je, kakor radi pravimo »brez dlake na jeziku« izrekel kritiko o svojih profesorjih in njihovih sobratih.

Naj bo vrednotenje jezuitov kakršnokoli, eno vsekakor drži: raziskovanje in poznavanje jezuitske zgodovine lahko bistveno pomaga k osvetlitvi zgodovinskega razvoja posameznih okolij, narodov, Cerkve in človeštva. Nemalokrat k zgodovinskemu raziskovanju pripomore obilica različnih podatkov, ki jih imamo v relativno dobro ohranjenih arhivalijah, kljub preganjanju in razpustitvi reda; med dokumenti posebno mesto zavzemajo pisma. O teh se načelno govori v VIII. delu **Konstitucij Družbe Jezusove**, ki mu je Ignacij dal naslov: **O vsem, kar pomaga k povezanosti med razkropljenimi člani Družbe Jezusove, predstojniki in medsebojno**. Prvo poglavje tega dela govori o dopisovanju, ki se ne samo priporoča, temveč se občasno točno določa (ukazuje). Tako so glede na »naglico« takratnih poštnih storitev provinciali iz Italije uradno pisali generalu vsak mesec, iz drugih delov Evrope vsake štiri mesece (*litterae quadrimestres*), a iz čezoceanskih dežel enkrat letno (*litterae annuae*). Pozneje se je ustalil običaj, da pošlje vsaka jezuitska provinca letno poročilo v rimsko središče. Seveda je obstajalo razen uradnega dopisovanja tudi osebno (ki je deloma ohranjeno) generalu, provincialu ... in obratno.

Ti notranji jezuitski predpisi so imeli različen pomen: Šlo je za skupno poslovanje, prosili so za svet ali pa ga dali drug drugemu, za cilj je imelo edinost src v delovanju, medsebojno izmenjavo izkušenj, razširitev razgledanosti, spoznavanje Cerkve, različnih narodov in kultur; Konstitucije pa v navedenem poglavju posebej spodbujajo dajanje dobrega in spodbudnega zgleda (*aedificatio*). Ignacija je bolj od vseh drugih nagibov vodila očetovska ljubezen do vseh članov Družbe. V jezuitskem izročilu je ohranjena njegova izjava nekemu predstojniku, kako ga je zanimalo prav vse o tamkajšnjih jezuitih: ko bi bilo mogoče, bi želel Ignacij celo vedeti, kolikokrat jih je po noči vgriznila bolha.

Nekateri viri za jezuitsko zgodovino so bili priobčeni že v takoiimenovani »stari Družbi«, tj. v obdobju pred ukinitvijo celotnega jezuitskega reda (1773). Takrat še niso bile to kritično obdelane izdaje z znanstvenimi uvodi in aparatom. Predvsem so imele namen praktično spodbuditi osebno duhovno življenje

in pastoralno delovanje: *Litterae aedificantes* in podobno. V Španiji so ob koncu 19. stoletja začeli po strogo znanstveni metodi in za strokovno uporabo (morda tudi apologetsko?) izdajati najprej *Cartas de San Ignacio* in nato *Monumenta historica Societatis Jesu* (MHSI): Madrid 1894 in v naslednjih letih. V tridesetih letih našega stoletja so začela *Monumenta* izhajati v Rimu. V neposredni sosesčini generalne kurije Družbe Jezusove z dragocenim arhivom (ARSI) so leta 1931 ustanovili *Institutum historicum Societatis Jesu* (IHSI).*

Institut od leta 1932 izdaja dvakrat letno strokovni časopis *Archivum historicum Societatis Jesu* (AHSI). Druge neperiodične (časovno nevezane) izdaje imajo razen MHSI — še te serije: *Bibliotheca...* (BIHSI), *Subsidia ad historiam S. I., American Division*. Za splošno kulturo (od arhitekture, diplomacije, politike, šolstva, književnosti... do duhovne teologije) so najbolj pomembne serije BIHSI, tj. številne monografije. Večinoma avtorji iz celotnega sveta niso člani Zgodovinskega inštituta DJ ne sodelavci pri izdaji virov (MHSI).

Monumenta historica Societatis Jesu (MHSI) so razdeljena na dve veliki skupini: *Monumenta originum in Monumenta missionum*. V prvi skupini so Ignacijeva pisma in navodila (12 zvezkov), Duhovne vaje in njihovi Direktoriji (2 zvezka), Konstitucije in Pravila DJ (4 zvezki), Spisi o sv. Ignaciju (5 zvezkov), *Monumenta pravih tovarišev* (11 zvezkov), *Pedagoška monumenta* (7 zvezkov). V drugi seriji so izdali *Peruanska monumenta* (8 zvezkov za časovno obdobje 1565—1604), *Mehiška monumenta* (7 zvezkov za 1570—1602), *Brazilska monumenta* (5 zvezkov za 1538—1568), *Monumenta Nove Francije* (tj. Kanade, 3 zvezki za 1602—1637), *Ksaverjeva pisma in drugi spisi* (2 zvezka), *Indijski dokumenti* (18 zvezkov za 1540—1597), *Japonski dokumenti* (1549—1654) in *Moluški dokumenti* (3 zvezki za 1542—1682). Kolikor lahko ugotovimo, so misijonski spisi (razen nekaj izjem) obdelani do začetka XVII. stoletja.

Morda se bo komu zdelo težko razumljivo, da se pripravljajo izdaje MHSI tako počasi. Tako je npr. za 18 zvezkov *Documenta Indica* (kjer lahko najdemo vire za 57 let indijske zgodovine 16. stoletja) bilo potrebno 40 let rimskega dela. Ne smemo pozabiti na to, da so to resnično obsežni zvezki po 900 in 1000 strani velike četrtinke, z znanstvenimi uvodi in študijskimi komentarji v latinščini, pozneje tudi v angleščini. Imamo dvojne opombe s tekstualno-kritično obdelanim aparatom in razlago vsebinsko težko razločljivih mest in nedorečenosti. V drugih *Monumentih* so uvodi in komentarji napisani še v španščini, portugalsščini in francoščini. Izdajatelji MHSI so akademsko kvalificirani zgodovinarji. Zaradi njihove znanstveno izdajateljske vestnosti se lahko vsaj deloma razloži relativna »počasnost« glede priobčevanja izdaj.

Še eno vprašanje se nam samo od sebe postavlja, ko gledamo geografsko razprostranjenost dežel, iz katerih se teksti zgodovinskih virov priobčujejo: to so vse po vrsti neevropske »misijonske« dežele. A kje so zbrana dela zgodovinskih virov starega kontinenta, kjer — vsaj v nekaterih deželah — skoraj ni bilo večjega mesta brez jezuitskih šol, kolegijev? Ker je nujno potrebno tako obširna znanstvena raziskovanja »sofinancirati«, je določil jezuitski general Vladimir Ledochóvski, da vire za jezuitsko zgodovino nemisijonskih krajev ne izdajajo v okviru MHSI, temveč posamezne province. Tako je med prvimi takšnimi publikacijami tridesetih let našega stoletja — da omenimo najbližjo, domačo izdajo v Jugoslaviji — pokojni zgodovinar Miroslav Vanino (1879—1965) začel v Sarajevu izdajati *VRELA I PRINOSI* (*Fontes et studia*), zbornik za zgodovino jezuitov med Hrvati. Njegovi mlajši sobratje so z delom znova nadaljevali po štiridesetletnem prenehanju izhajanja zaradi vojnih in povojnih razmer, sedaj v Zagrebu.

Kljub temu je bila po 2. svetovni vojni v Rimu narejena izjema. Madžarski zgodovinar Lukács Laszlo S. I. je začel izdajati nova zbrana dela MHSI: *Monu-*

* Točen naslov za morebitne informacije ali naročilo katalogov ali cenikov: *Istituto storico della Compagnia di Gesù, Via Penitenzieri 20, I-00193 ROMA (RM), Italia.*

menta *Antiquae Hungariae* (4 zvezki v letih 1969—1987 za obdobje 1550—1600) in *Catalogi Provinciae Austriae* (dosedaj 2 zvezka v letih 1978 in 1982 za obdobje 1551—1640). V obeh zbranih delih lahko najdemo pomembno gradivo za zgodovino naših narodov.

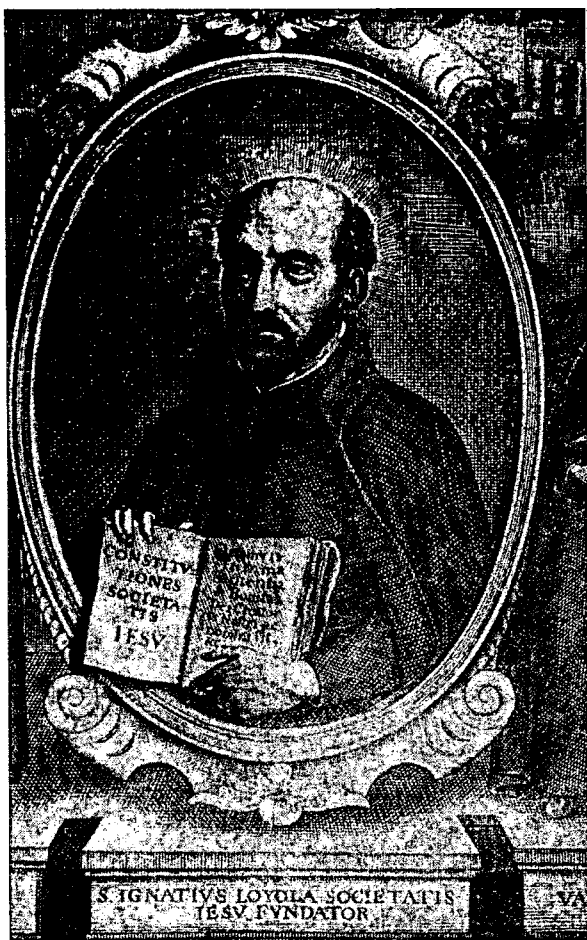
Avtor tega dela je bil prav tako poklican v IHSI in je tam leta 1970 in 1971 nekaj mesecev preživel in zbiral gradivo za načrtovane *Monumenta Europae Sudorientalis*. V teh zbranih delih naj bi se priobčili viri za jezuitsko zgodovino ne samo pri Slovencih, Hrvatih ali na splošno pri Južnih Slovanih, temveč za veliko obširnejše področje, za narode sedanjih držav Jugoslavije, Albanije, Grčije, Bolgarije in evropske Turčije. Tudi tokrat je gmotni položaj zahteval žrtvovanje najlepših načrtov. V znani pokoncilski krizi redovništva je v nekaj letih drastično padlo število članov Družbe Jezusove. Zmanjšala se je tako personalna kakor tudi gmotna pomoč jezuitskih provinc za to skupno delo. Strokovna analiza ekonomske situacije je leta 1972 prinesla smernice: do nadaljnjega ne začenjati z novimi serijami. Nadaljevati samo s temi, ki so bile že povsod napovedane. Do takrat *Monumenta Europae Sudorientalis* še niso bila napovedana. Po tem praktičnem načelu je v Institutu pri MHSI ostal stanovski tovariš Argentinec (čeprav še ni priobčil niti enega zvezka svoje napovedane serije), medtem ko je njegov sodelavec iz Jugoslavije »do boljših časov« moral biti »odpuščen« iz službe...

Vendar prav tako lahko najdemo že v tiskanih zvezkih MHSI (*Monumenta originum, ... primorum sociorum*) zanimive podatke o naših deželah in narodih, neznane naši historiografiji, podatke, ki jih še ni nihče uporabil. Ti podatki so objavljeni v tej študiji, ki je pravzaprav izbor iz 1. in 2. poglavja doktorske disertacije, ki jo je avtor uspešno branil 7. julija 1971 na Papeškem Vzhodnem institutu v Rimu. Do sedaj v celoti še ni mogla biti objavljena. Celotni naslov se glasi: PREDRAG BELIĆ S. I., *Katoličko jedinstvo Južnih Slavena i Družba Isusova /Prinos etiologiji ekumenske problematike na Slaven-skem Balkanu*. Prvo doba: 1546—1597. Dissertatio ad lauream. Moderator: P. Michael Lacko S. I. Roma 1971.

Kakor lahko iz naslova in podnaslova ugotovimo, je bil namen avtorja, da po nepristranskem raziskovanju in prikazovanju jezuitske zgodovine odkrije in preuči vsaj nekatere razloge in vzroke verske razdeljenosti in zaradi tega tudi povečane družbene napetosti pri teh narodih. To zgodovinsko delo je potrebno, da se po točni diagnozi pokaže, za kaj je šlo, brez »šminkanja«, olepševanja ali falzificiranja resničnosti: ni šlo za ideal današnjega ekumenizma. Poflorentinska in potridentska prizadevanja za katoliško edinost so bila: »ohranjevanje vere očetov med katoličani, unija z Rimom za pravoslavne, konverzija za reformirane, krščenje za muslimane in Jude.« Z drugimi besedami, vrnitev brez pogajanj, dialog samo kot psihološko taktiziranje, a ne kot načelno skupno iskanje novih poti v »edinosti, kakor to Kristus želi, in s pomočjo sredstev, ki jih on želi (formula abbé Couturiera)«.

Avtor je predmet svojega malo prej definiranega raziskovanja razdelil na štiri časovna obdobja: 1. 1546—1597, od Ignacija do ustanovitve prvega jezuitskega kolegija na ozemlju Južnih Slovanov (v Ljubljani); 2. 1597—1699, do velikega preseljevanja Srbov na Ogrsko in Hrvaško in do Karlovskega miru; 3. 1699—1773, do razpusta Družbe Jezusove; 4. 1845—1964, do koncilskega odloka o ekumenizmu. Po izidu odloka ni več govora o jezuitskem delu za rimskokatoliško edinost. Avtor je lahko v doktorski disertaciji na Vzhodnem papeškem inštitutu obdelal in zagovarjal le 1. obdobje, medtem ko je za druga zbral veliko gradiva.

Študija o dogajanju v Istri, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Banatu, Srbiji, Bolgariji, Trakiji in Carigradu v drugi polovici 16. stoletja je pretežno dokumentirana s številnimi do sedaj neobjavljenimi arhivskimi viri (Tajni Vati-

*Slika 1: Sv. Ignacij Loyola
(1491—1556), ustanovitelj in
prvi general jezuitskega
reda*

kanski Arhiv, ARSI, Archivio di Stato di Roma, Arhiv Rimske province DJ, Dubrovnik, Kotor itd.). Naslednje strani o Sloveniji so večinoma sinteza podatkov, ki jih najdemo v MHSI v serijah o začetkih Družbe Jezusove. Le izjemoma so utemeljene na neobjavljenih podatkih.

Dodati je treba, da so za excursus o Pavlu Skaliću poleg MHSI vzeti glavni viri iz zbirke *Beati Petri Canisii S. I. epistulae et acta*, zvezki I—VIII, Freiburg Br. 1896—1923; *collegit et adnotationibus illustravit Otto Braunsberger S. I.* Izdajatelj je za 56 let Kanizijeve dejavnosti (1541—1597) konzultiral »samo« 260 knjižnic in arhivov v 11 evropskih državah. Neprijetno je opozoriti na nerazločljivo dejstvo, da zagrebški akademik Mijo Mirković ni vedel za to zbirko (lahko bi rekli celo, da jo je prezrl), o čemer nam govori njegova knjiga *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1956. Medtem ko je pri Braunsbergerju zelo veliko podatkov o odnosih med Flacijem in Kanizijem, Mirković, ki je štiri leta preučeval Vlačića po bibliotekah in arhivih enajstih mest v Avstriji, Nemčiji, Švici in na Poljskem (1953—1957), v svoji knjigi prav nikjer ne omenja Kanizija. Prav zato še rajši priobčujemo izsledke preučevanih izdaj jezuitskih virov, ki so, kakor se nam zdi, precej neznani v našem domačem zgodovinopisju.

Ni nam znano, ali še katera knjižnica v Jugoslaviji hrani vse zbrane zvezke MHSI, kakor jih ima Znanstvena knjižnica »Juraj Habdelić« v Zagrebu (po- leg tamkajšnjega Filozofsko-teološkega instituta D. I.: 41001 Zagreb, pp. 169, Jordanovac 110).

Opozarjamo na nekatera, po našem mišljenju, pomembnejša dejstva, ki jih vsebujejo naslednje strani naše študije: 1. Prepričanje Ignacija Lojolskega, da na Kranjskem nemščina ni jezik, ki bi ga razumela večina prebivalstva in (implicitna) želja, da jezuiti Slovencem pridigajo v slovenščini. 2. Različne nove ugotovitve o psihoprofilu in podjetnosti ljubljanskega škofa Urbana Textorja. 3. Prizadevanja, da za ljubljanskega in tržaškega škofa izberejo jezuita (Laineza, Jaya, Kanizija...). Ti so te poskuse uspešno zavračali. 4. Intelektualne in moralne značajne lastnosti in slabosti slovenskih gojencev v prvih letih Germanika: njihovo teženje za svobodo in filoprotestantizem nekaj let po smrti dr. Martina Luthra in v obdobju Trubarjevih prvih književnih izdaj. 5. Prvi Slovenci, ki so vstopili k jezuitom, se povečini ne obdržijo, temveč kmalu izstopijo. Morda zaradi prevelike strogosti ustanovitelja in njegovih najbližjih sodelavcev, naslednikov? 6. Ali lahko priimek dunajskega magistra Gallusa 1566, po rodu iz tržaške škofije (*Illyricus*), pomaga k razumevanju slavnega renesančnega glasbenika Jakoba Petelina-Gallusa (1550—1591)? Takrat je bil star šele 16 let. 7. Nakazan je eden pastoralnih problemov takratne Ljubljane: katoličani redno odhajajo iz cerkve, preden se maša konča... 8. Daljšega ekskurza o Pavlu Skaliću nismo hoteli krajšati, a še manj opustiti — iz več razlogov. Najprej, ker je bil po materi Slovenec; drugič, ker je bil gojenec ljubljanskega škofa Urbana (kazal je želje, da bi mu sledil na škofijskem sedežu); tretjič, ker je imel Slovence za sošolce in je nanje vplival; in četrtič, ker nam njegov zgled zgovorno govori, kakšen je bil reformatorski duh in duh njemu nasprotnih sil.

To so le nekatera spoznanja. Kdor ima »röntgenske oči zgodovinarja« (Đuro Kokša), bo lahko na naslednjih straneh še marsikaj drugega odkril.

Na koncu se pisatelj pristrčno zahvaljuje slovenskim sobratom in prijateljem za prevod hrvaškega teksta v slovenščino (Lojzetu Kovačiču), za lektori-ranje istega prevoda (Mihi Žužku), za prevod latinskih in drugih nehrvaških tekstov v slovenščino (Francetu Baragi). Posebno smo hvaležni uredništvu Zgodovinskega časopisa, glasilu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, za objavo.

KATOLIŠKA CERKEV NA SLOVENSKEM PRIČAKUJE POMOČ OD DRUŽBE JEZUSOVE

Sredi 16. stoletja sta dva dinamična nekatoliška in protikatoliška svetova vzbujala pozornost in zanimanje novoustanovljene Družbe Jezusove. To je bilo protestantsko versko gibanje s središčem v Nemčiji in islam, ki so ga razširili na Balkanski polotok Turki. Carigrad je takrat bil že celo stoletje turški.

Južni Slovani so živeli na mejnem področju, ki je bilo pod vplivom tako zahoda kakor vzhoda in kjer je prihajalo do medsebojnega nasprotovanja: katoliški Slovenci in Hrvati, pravoslavni Srbi in Bolgari, kakor tudi že prve generacije pomuslimanjenega avtohtonega prebivalstva. To prostorsko sovpadanje obeh velikih religioznih gibanj razloži dejstvo, da so se tako zgodaj — že deset let pred smrtjo sv. Ignacija Loyolskega — začeli prvi stiki med novo redovno družbo in Južnimi Slovani, ki verjetno še ne bi, glede na svoj obrobni položaj, prišli tako hitro v središče zanimanja.

Pobuda ni prihajala iz Rima, temveč od drugod. Novoustanovljena redovna družba je pritegnila pozornost tistih posameznikov, ki so po svoji nalogi morali in obenem želeli staro vero na Balkanskem polotoku ohraniti ali prenoviti. To so bili slovenski in hrvaški škofje. Po dosedaj ugotovljenih virih se zdi, da gre časovno prvo mesto zelo prizadevnemu ljubljanskemu škofu Urbanu Textorju (1543—1558).¹ Bil je obenem tudi dvorni pridigar, spovednik in peniten-

¹ GULIELMUS VAN GULIK in CONRADUS EUBEL pišejo njegov priimek v nominativu »Textoris«. — *Hierarchia catholica medii et recentiores aevi*..., zv. III, München 1923, str. 217. Izdajatelj Monumenta historica Societatis Jesu ga imenujejo »Weber«, v oklepaju »Textor« (večkrat: npr. POLANCI, *Vita Ignatii Lololae et rerum Societatis Jesu Historia*, II. del /1550—1552/,

ciarij »rimskega kralja« in bodočega cesarja Ferdinanda I. Kot takšen je bil zelo dobro seznanjen z religiozno problematiko in potrebami avstrijskih dežel.

KLAVDIJ JAY NI SPREJEL PONUJENEGA ŠKOFOVSTVA

Ena takšnih verskih potreb je bila v sosesčini Textorjeve škofije, ko je 4. julija 1546 umrl Pietro Bonomo, ki je bil škof v Trstu skoraj ves čas prve polovice 16. stoletja (1502—1546).² Pokojni — sam humanist in pesnik — je bil privrženec idej Erazma Rotterdamskega. Pripravil je pot reformaciji v Trstu. Nikakor ne izključujemo možnosti, da je Bonomo spoznal prvaka slovenske reformacije Primoža Trubarja in ga spodbudil, naj piše knjige v slovenščini. Trubar je namreč bil Bonomov vikar v Laškem in slovenski pridigar v Trstu.³

Tržaška sedis vacantia — in to v takšnih zgodovinskih okoliščinah — gotovo Textorja ni mogla pustiti indiferentnega. V vodstvu sosedne škofije naj bi bil človek, ne samo vdan stari veri, temveč tudi sposoben za boj s protikatoličkim reformnim gibanjem. Zelo verjetno je bil torej Textor tisti, ki je vplival na kralja Ferdinanda, ko se je odločil imenovati za tržaškega škofa jezuita Klavdija Jaya.⁴ Kralj in njegov spovednik so že poznali jezuite Petra Fabra, Klavdija Jaya in Nikolaja Bobadilla, katerega je štiri leta prej papež Pavel III. poslal v Nemčijo na državni zbor v Speyer.⁵ Vsi ti so goreče delovali v cesarstvu. Že 21. avgusta 1546 — sedem tednov po Bonomovi smrti — je kralj Fer-

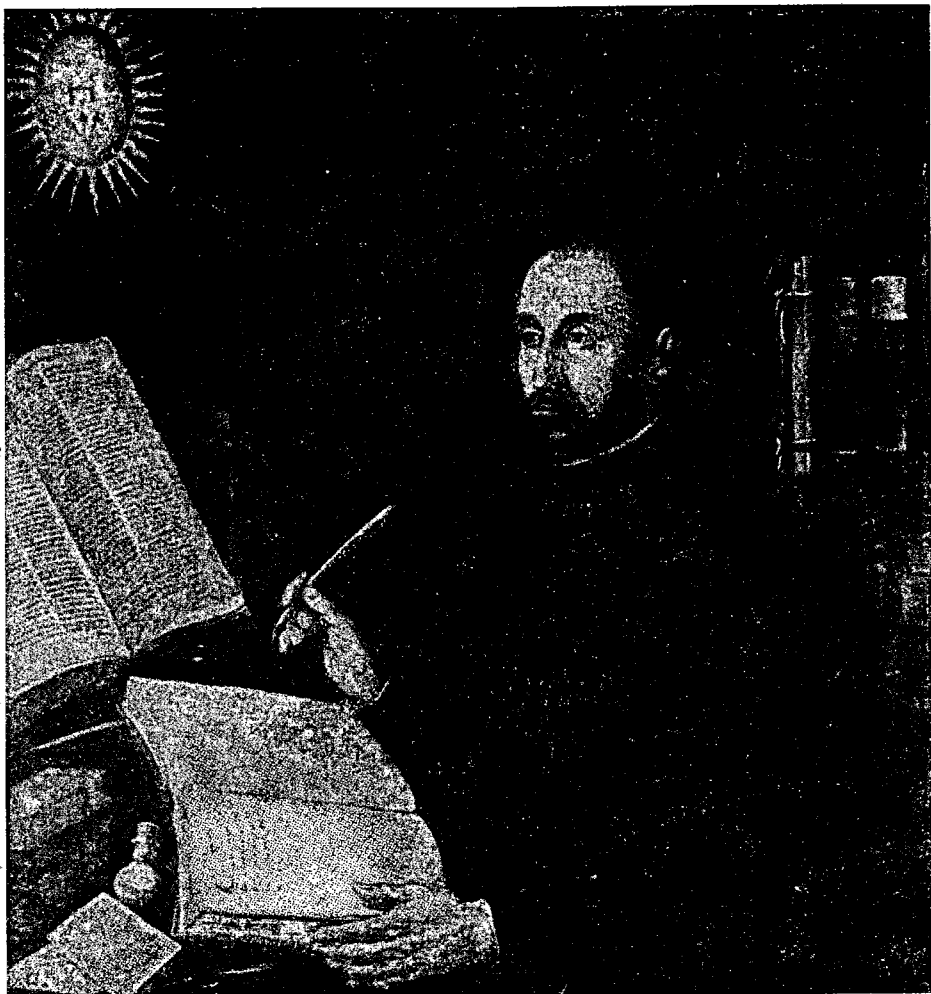
v kazalu str. 804, v samih Polancovih tekstih ga izključno imenuje »ljubljski škof«: str. 75, 267, 269 ... Textorjev sodoonik in začetnik slovenskega protestantizma. Primož Trubar ga imenuje »Kalec«. Prim. M. RUPEL, Primus Truber ..., München 1965, str. 58. Sv. Ignacij, se zdi, je menil, da skorov dvor govori nemško, čeprav je zastopal mnenje, naj se v Ljubljani pridiga v slovenščini. (Prim. pismo 22. 7. 1556 Joni Adlerju: reference boš našel v opombi 125.) Slovenski zgodovinarji navadno jemljejo slovensko obliko Urbanovega priimka. J. Gruđen (Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912—1916, 616) omenja: »... Urban Textor se je menda po domače pisal Tkalcic, ali Kavcić...«. M. RUPEL (Reformacija, študija iz zbirke Zgodovina slovenskega slovstva I, Do začetkov romantike, Ljubljana 1956, 209): »Novi ljubljanski škof Urban Kale (Textor) ...«. IVAN GRAFENAUER ga nasprotno imenuje »Tekstor«, v oklepaju »Tkalcic«, škof naj bi bil »kraševski kmetijski sin«, glede na duhovne odlike »izobraženi bogoslovec, odločen katoličan in čist značaj« (Kratka zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1919, 35). Ker nimamo pri roki bolj zanesljivih in podrobnejših podatkov o škofovi narodnosti, nismo zmožni kritično ugotoviti, ali je Trubar Urbanov priimek samo prevedel v slovenščino, ali priimek sam prčuje za škofovo slovensko poreklo. Prav zaradi tega uporabljamo v tekstu nevtrarno latinsko obliko »Textor« in ker imamo v slovenščini najmanj štiri oblike priimka: KALEC-TKALCIC-KAVCIC-KALC. Katera od njih najbolj ustreza originalu? O Textorjevih krepostih in potrtosti zaradi verskih razmer prim. A. SOCHER, Historia Provinciae Austriae S. I., I. del, Dunaj 1740, str. 20.

² CONRADUS EUBEL, Hierarchia catholica medii aevi... series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta, zv. II, München 1924, str. 247. Če je zanesljiv podatek, ki ga je navedel Ignacijev tajnik Juan Alfonso de Polanco (1516—1576), so bili prvi stiki med jezuiti in Slovenci vzpostavljeni leta 1545, ko je škof Urban zaprosil za p. Jakoba Laineza (pozneje drugega generala DJ) kot svojega pomožnega škofa in naslednika na ljubljanskem škofijskem sedežu. Polanco je namreč zapisal za leto 1545 svoje Kronike: »Ze tedaj ni manjkalo takih, ki so našim delali težave (z nagovarjanjem), da bi sprejeli odlikovanje. Tako je ljubljanski škof Urban hotel (imeti) patra Laineza za pomočnika in naslednika v škofovstvu, vendar so mu odvzeli vsako upanje na to.« POLANCI, Chronicon S. I., I. št. 88: MHSI 1 (Madrid 1894), 150. Ta Polancova novica sicer nima drugih dokazov, kakor so jih imeli naslednjega leta 1546 podobni poskusi z Jayem. Osebnost nistem prepričan, da je že leta 1545 Urban začel z Lainezom predlagati jezuita za škofovsko službo. Kot razlog svojega dvoma navajam način ravnanja Družbe Jezusove (tako je ravnal Ignacij in drugi jezuiti) na Urbanove poskuse s Klavdijem Jayem in tržaško škofijo. Vsi so se takrat vznemirili in vse storili, da bi se onemogočilo to škofovsko imenovanje, medtem ko je v Lainezovem primeru rečeno samo: »so mu odvzeli vsako upanje na to.« Strokovnjaki pravijo za Polanca, da je zanesljiv glede vsebine, a ne vedno v kronologiji. Tako so mi razlagali člani Zgodovinskega instituta DJ v Rimu, patri Felix Zubillaga in Ernest Burrus (1971). Če bi lahko dokazali, da je Polanco podatek popolnoma zanesljiv, bi morali začetek časovnega diapazona te študije premakniti za eno leto nazaj, tj. iz leta 1546 na 1545. Ali bolj natančno, na zadnja dva tedna leta 1545, ker je šele 13. decembra začel zasedati tridentinski koncil, na katerem so po imenovanju istega leta začeli delovati prvi jezuiti kot papeževi teologi: p. Alfonso Salmerón in Diego Lainez. Škof Urban se vseeno ni mogel seznaniti z njimi v Tridentu na koncu leta 1545, ker sta oba prispela tja šele 18. maja 1546. Prim. Laini monumenta I, dok. 19, št. 1: MHSI 44 (Madrid 1912), 41. Polanco vsaj na tem mestu ni zanesljiv v kronologiji. — Kar zadeva ime drugega jezuitskega generala, ki se v navedenem dokumentu (in v drugih sodobnih virih) navaja kot Laynez, dosledno uporabljamo sodobno špansko pisavo, ki je splošno sprejeta, in pišem: Lainez.

³ Zgodovina narodov Jugoslavije II (kolektivno delo), Ljubljana 1959 (za naprej ZNJ), str. 312 sl. — prim. F. BUCAR, Trubar Primož (Primus Truber), članek v ST. STANOJEVIĆ, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, IV. knjiga, Zagreb 1929, str. 907—908. — M. RUPEL, n. d., str. 18—41, 51—57. Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1955, 683.

⁴ Po poreklu iz Visoke Savoje. Priimek, zapisan v francoščini, se glasi »Jay«, latiniziran »Jajus«, v španščini »Gayo«, v italijanski »Jajo« in »Jayo«. — Prim. MHSI, Epistolae Paschalis Broeti, Claudii Jaji, Joannis Coduril et Simonis Rodericii Societatis Jesu ex autographis vel originalibus exemplis potissimum depromptae. Madrid 1903, str. 258—259, opomba 1; str. 306, 309, 311*.

⁵ BERNHARD DUHR S. I., Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert, Freiburg im Br. 1907 (za naprej DUHR I), str. 16.

Slika 2: Diego (Jakob) Laínez (1512—1565), kandidat za ljubljanskega škofa, od Ignacijeve smrti 1556 drugi general jezuitskega reda

dinand poslal iz Prage Klavdiju Jayu pismeno sporočilo, naj se dogovori o kraju in primernem času za srečanje z ljubljanskim škofom Urbanom, ki naj bi mu imel sporočiti pomembno kraljevo prošnjo.⁶

Kmalu sta se srečala v Benetkah. Škof Urban si je zelo prizadeval prepovoriti Jaya, da ugotovi kraljevi prošnji ter sprejme vodstvo tržaške škofije.⁷ Jay je Textorju odgovoril ustno, kralju Ferdinandu in sv. Ignaciju, ustanovitelju Družbe Jezusove, pismeno, da pod nobenimi pogoji ne sprejema škofovstva.⁸ Razlogi, ki so ga spodbujali, da je odklanjal vsako prelatsko službo, je bilo zveličanje lastne duše in ugled Družbe Jezusove, ki bi ji lahko ob sprejemanju časti očitali ambicioznost. Ko se je zaradi iste zadeve Ferdinand obrnil na papeža Pavla III., je Jay zaprosil Ignacija, naj prepreči imenovanje.⁹ Ignacij je

⁶ MHSI, *Epist. Broeti, Jaji...*, str. 390—391, dok. 4, I. Škof Urban je poslal po zaupniku iz Gornjega grada pismo Klavdiju Jayu v Trident. Prav tam, str. 391, dok. 5.

⁷ DUHR I, str. 20.

⁸ Prav tam, 20—21; MHSI, *Pol. Chron.* I, 180. — MHSI, *Epist. Broeti, Jaji...*, str. 313. Jay je že v Tridentu slutil, da Ferdinand želi imenovati njega ali katerega drugih jezuitov za tržaškega škofa. Prav tam, str. 314—319.

⁹ DUHR I, 21. — Ferdinand je pisal tudi Ignaciju kot razlog, zakaj zahteva odličnega nadpastirja v Trstu, da je dežela polna krivoverstva in lažnivih prerokov. MHSI *Monumenta Ignatiana. Series prima. Epistolae et instructiones* I. del, Madrid 1903, str. 461. Tukaj je opisano ce-

vse storil v tem smislu. Pri kraljevih poslancih v Rimu ni imel sreče. Nič boljše ni opravil pri papežu. Ignacij je uporabil zadnje sredstvo: ukazal je, naj duhovniki jezuiti opravljajo vsak dan maše in neduhovniki molijo v ta namen, naj Bog odvrne to veliko nevarnost od Družbe Jezusove, ki jo je ogrožala. Obiskoval je tudi kardinale in jim pojasnjeval protirazloge.

Medtem je bil odložen konzistorij, ki naj bi razglasil imenovanja. Kralja Ferdinanda so kmalu, se pravi decembra 1546, začela zasipati pisma: od protektorja Družbe kardinala di Carpija, Klavdija Jaya, Nikolaja Bobadilla in od samega Ignacija. Ignaciju je uspelo z močnimi dokazi prepričati kralja o škodi za večjo slavo božjo, če bo vztrajal pri svoji prvotni odločitvi.¹⁰ Končno je Ferdinand, čeprav nerad, ukazal svojemu rimskemu zastopniku, da umakne svojo prošnjo.¹¹

To upiranje novega reda proti sprejemanju visokih cerkvenih služb, kakor dobro ugotavlja Duhr,¹² je tem bolj pomembno, ker v tem času niso bile napisane **Konstitucije Družbe Jezusove**, a še toliko manj so imele zakonito moč. Konstitucije namreč nalagajo posebne preproste zaobljube kot dodatek k profesiji (četrti zaobljubi), proti vsaki tudi neznatni ambiciji.¹³

Če bi Jay sprejel Ferdinandovo ponudbo, bi lahko sklepali, kakšna naj bi bila verska prihodnost tržaške, pa tudi sosednjih škofij glede na reformacijo pri Slovencih in istrskih Hrvatih. Verjetno bi imeli pristaši reformacije manjšo svobodo delovanja, morda — ali ni nujno — tudi manj uspehov. Toda to je zgolj futuribile.¹⁴

Nekaj je gotovo. Škof Urban Textor se ni dal zмести zaradi teh prvih odklonilnih odgovorov novega reda. Po izročilu, o čemer govorijo **Fontes narrativi** o sv. Ignaciju,¹⁵ je nekaj podobnega poskušal z Nikolajem Bobadillom, toda tudi on je odklonil škofovsko službo v Trstu. Kljub vztrajnemu odklonilnemu stališču obeh je Textor vztrajal v prijateljskih stikih s Klavdijem Jayem. V juniju leta 1550 je pisal Ignaciju ter ga prosil »za veliko dobroto«: dovolil naj bi dva ali tri mesece, da bi bil Urbanov spremljevalec, svetovalec in pomočnik pri vizitaciji ljubljanske škofije, ki je bila tedaj v velikem duhovnem razsulu.¹⁶ Tudi sedaj Ignacij ni mogel ustreči temu iskrenemu prijatelju Družbe,¹⁷ ki se

lotno stališče sv. Ignacija: str. 460—467. — Prim. tudi Mon. Ign. *Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola et de Societatis Jesu initis*. I. zv., izdala D. F. ZAPICO S. I. et C. de DALMASES S. I. Romae 1943, str. 476.

¹⁰ MHSI, Pol. Chron. I, 215. MHSI, Mon. Ign. Series prima Epistolae et instructiones, I. zv., Madrid 1903, dok. 149, str. 450—453.

¹¹ DUHR I, 22—23.

¹² N. d., str. 22.

¹³ *Constitutiones Societatis Jesu*, X. del, št. 817.

¹⁴ Po GAMS PIUS BONIFACIUS, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae*, Ratisbonae 1873, 320 je med Bonomom in Antonom Paraguezom de Castillejo (1549—1560) vodil nekaj časa tržaško škofijo nekdanji senjski škof Franjo Josefič, ki je bil odstranjen iz te službe leta 1549. (GULIK-EUBEL 3, 310, št. 2 k Trstu). Podobno je navajal tudi Gruđen, da je bil Franjo Josefič RIZZANO filoluteran kakor njegov predhodnik. Po enem letu škofovanja so ga odstranili (n. d., 750). FRANJO BUČAR v citiranem članku o Trubarju (str. 907) imenuje Franja Josefiča Ričan in pravi, da je bil privrženec reformacije. V času njegovega vodstva tržaške škofije se je tja preselil Trubar, potem ko je moral zapustiti Ljubljano. Toda Bučar v istem članku nima zanesljivih kronoloških podatkov, kajti v tem članku je zapisal, da je Trubarja reakcija na Kranjskem leta 1548 — pod vplivom jezuitov — pregnala in da je šel na Bavarsko. Textor je dejansko bolj ostro nastopil proti Trubarju in somišljenikom šele leta 1547. Prim. M. RUPEL, n. d., str. 61 do 64. Ali je to bilo pod vplivom Jaya ali katerega drugega jezuita, o tem viri molče in ni nobenih dokazov. Ne vem, kje sta Gruđen in Bučar našla obliko drugotnega Josefičevega primika Rizzano, celo Ričan, Farlati ga je bral Ranzan(o): »... Leta 1549 je Franciscus s pritomkom Ranzano zamenjal senjsko škofijo s tržaško. O tem piše Ferdinand Ughelli v 5. knjigi *Italia sacra*: Franciscus Ranzanus, Dalmatince je odšel iz senjske škofije v tržaško. Le malo mesecev jo je upravljal; postal je namreč /versko/ sumljiv, izgnali so ga in strd od žalosti je končal svoje življenje...«. Cetrti del knjige *Illyricum sacrum*, ki jo je napisal DANIEL FARLATI, duhovnik Družbe Jezusove, Benetke 1769 (poslej: ILS IV), str. 135—136. Glej tudi ANDRIJA RAČKI, Biskup Senjski Franjo Jožefič, KATOLIČKI LIST 52 (Zagreb 1901), 82—85 in 95—97.

¹⁵ MHSI, *Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola* ..., III. zv. izdal C. de DALMASES S. I. Romae 1960, str. 739.

¹⁶ MHSI, *Vita Ignatii Loiolae et rerum Societatis Jesu historia*. Auctore Joanne Alphonso de POLANCO S. I. II, Madrid 1894. seu *Chronicon S. I.* in 1550, str. 75, št. 162.

¹⁷ Polanco Jayu 6. 12. 1550. — MHSI, Mon. Ign., S. Ign. *Epist. et instruct.*, III. del, Madrid 1905, dok. 1475, str. 2467, dok. 1481, str. 250—251. Ignacij se je opravičeval: rad bi tudi naredil večje usluge, ali, po papeževem ukazu je Jay moral v Ingolstadt, a nato za en semester v Augsburg.

je zelo zavzemal za ustanovitev jezuitskega kolegija na Dunaju¹⁸ in po poznejšem izročilu Družbe tudi v Ljubljani.¹⁹

Kolegij na Dunaju naj bi opravil veliko delo za utrditev razrahljane katoliške vere v celotni Avstriji. Gotovo pa je njegovo vplivno območje segalo v Textorjevo ljubljansko škofijo in druge slovenske kraje.²⁰ V zgodovini avstrijske jezuitske province je Socher potrebnost kolegija opisal: »... ko je dobri škof videl, kako zaradi lastnega zločina tuja prevara vsak dan tolikere ljudi vali v pogubo, on pa nič ne stori, je podžgan od bolečine, z namenom, da bi obrzdal grozeče zlo...«²¹ Socher je prav tako zapisal, da je Urban Textor še pred augsburškim državnim zborom leta 1550 zahteval, naj bi bil Jakob Laínez v Ljubljani pomožni škof s pravico nasledstva, nato je menda nekaj podobnega ponudil Jayu.²²

Ustanovitev kolegija na Dunaju se je uresničila že leta 1552, kar je zelo vplivalo na utrditev vere v celotni Avstriji, na turškem Balkanu, Moldaviji in na Sedmograškem.²³ Popolnoma pa je propadla možnost kandidiranja jezuitov za škofa v Ljubljani (Laínez, Jay) in v Trstu (Jay, Bobadilla).

SLOVENSKI IN HRVAŠKI GOJENCI NOVOUSTANOVljenEGA GERMANIKA

Textor se je tedaj napotil k cilju po malo drugačni poti. Če že mlada Družba nikakor ne želi dati iz lastnih vrst kandidata za voditelja škofije, kjer se je začel dvoboj reformacija — katolištvo, naj vsaj vzgaja prihodnje duhovnike in škofo, ki bodo odločno branili in pospeševali staro vero.

Prav takrat, ko ni uspela zadnja kandidatura jezuitov za škofo, je v Rimu sv. Ignacij ustanavljal *Collegium Germanicum*.²⁴ Ker so slovenske dežele v tistem času politično pripadale cesarstvu — »Germaniji« — je popolnoma naravno, da je pohitel Textor poslati tja prve gojence iz svoje ljubljanske škofije, ali vsaj tiste, ki naj bi delali na tem področju. V arhivu Germanika se še danes nahajajo matične knjige gojencev, ki so naredili po zavodskih pravilih predpisano prisego (*»Liber iuramentorum«*). Kardinal Andreas Steinhuber S. I., zgodovinopisec zavoda, je priobčil od teh podpisov imena 57 prvih gojencev, ki so bili sprejeti v Germanik še za življenja sv. Ignacija (1552—1555).²⁵ Med njimi

¹⁸ Chron. S. I. in 1550, večkrat: str. 75, 267, 269, 272, 273, 277, 278, 571, 581.

¹⁹ V rokopisu o ustanovitvi ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove, ki je nastal med leti 1711 in 1740 (za vladanja Karla VI, ker se omenja kot cesar, ki še živi) se je govorilo o neuspešnih poskusih škofa Urbana Textorja takole: »... Ustanovitev kolegija. Okrog leta 1540 je začela lutrovska hereza iz Nemčije vdirati tudi na Kranjsko. V naslednjih letih se je zelo razširila predvsem med plemstvom in meščani, vendar tudi kmečko ljudstvo, čeprav je v veri stanovitejša, ni ostalo od nje nedotaknjeno. Bila je velika nevarnost, da ne bi ista kuga okužila tudi sosednjih delov Italije in Hrvaško. Tedaj so vsi dobri /kristjani/ takoj zazeleli in se nekateri nemalo trudili, da bi se temu zlu postavili v bran. Tako si je Urban Textor, ljubljanski škof, še za časa cesarja Ferdinanda I. veliko prizadeval, da bi se v Ljubljani ustanovil kolegij Družbe Jezusove kot najmočnejša utrdba proti heretični popačenosti...« Spis ima dolg naslov: *Collegium ipsum immediate, quoad foundationem et confirmationem ac varias immunitates concernentia instrumenta, item quae concernunt locum ipsum in quo collegium, templum S. Jacobi et schola aedificatae sunt.* (Listine, ki se nanašajo neposredno na kolegij, na njegovo ustanovitev, potrditev in razne svoboščine ter na kraj, kjer so bili zgrajeni kolegij, cerkev sv. Jakoba in šola.) Rokopis so prinesli po razpustitvi Družbe Jezusove na Dunaj, kjer se nahaja v Avstrijski Narodni knjižnici. ÖNBW-Cod. 11993, str. 1. Ni se mi posrečilo z bolj svežimi dokazi podpreti, da je škof Urban »multum laborabat« (se veliko trudil) glede jezuitskega kolegija v Ljubljani. V njegovem relativno velikem dopisovanju s sv. Ignacijem, ki je ohranjeno, nikjer ni zaslediti, da si je prizadeval za kaj takšnega.

²⁰ Na koncu leta 1550 je pisal kralj Ferdinand tako papežu Juliju III. kakor Ignaciju Lojolskemu. Nagib, ki je povzročil prihod Družbe na Dunaj, je bil obramba pred protestantizmom: »... ko se vera žalostno opoteka in se vsak dan druga za drugo porajajo nove grozljive hereze, je skoraj edini način, kako obdržati pokonci omahujoče katolištvo, v tem, da se tisti, ki so postavljeni za vzgojo mladih v dobri doraščanja, odlikujejo v zdravem nauku predvsem svetih ved in v pravem ter krepostnem življenju...« SOCHER, n. d., str. 21. In malo naprej: »... Nikar naj ne dovolijo, da se božja zadeva zapusti in ne trpe, da Avstrijo pustošijo in pačijo Lutrove zmote in se ne pogubi, kolikor ne bodo pravočasno priskočili na pomoč...« Prav tam, str. 22.

²¹ Prav tam, str. 20.

²² Prav tam, str. 21. — Ne samo 1550, temveč že leta 1545, ali mu ni uspelo. Prim. MHSI — Pol. Chronicon I., 150. Socher je to zapisal verjetno na osnovi Polancovega Chronicon, o čemer smo glede na kronologijo že prej govorili (glej opombo 2).

²³ DUHR I., str. 45—53 · 66—75.

²⁴ ANDREAS STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, zv. I. Freiburg im Br. 1895, str. 6 sl.

²⁵ N. d., str. 40—42.

Ego. N. Inscriptus Fides coram omnipotenti deo et beatissima Virgine Maria et omnesque Curia Celsa q. oratione ad deum primum et manifeste persata (pote deliberam) tangunt meo iudicio magis expedire ad deum et perse- huiusmodi societati q. esset in ea obediens uobis, et deliberare me obit. cito totum tamen et obligationum aliquam ad eandem societatem intendam si a de- pa damno Conadente. Confirma tunc, ad eius deliberationis (quam ex- des dono me habere recognosco) memoriam nunc ad sa cratissimam Commu- nionem quoniam indignissimum et cum eadem deliberatione acido Die Martij qua decima aprilis 1559. —

Ignacius

Johnes eding

Salmon

Robertus

Franciscus

Petens fube

Simon rodriguez

Johnes

Slika 3: Ignacijeva zaobljuba iz aprila 1539 s podpisi njegovih prvih desetih sobratov, med katerimi so bili trije pozneje kandidati za ljubljanskega oziroma tržaškega škofa: Jakob Láinez (Laynež), Klavdij Jay in Nikolaj Bobadilla

najdemo štiri od šestih imen Urbanovih prvih gojencev. Leta 1553 sta to: Bar- tol »Philuslaufer« iz Gornjega grada (»Oberburgensis«) iz ljubljanske škofije, in Ivan Kobenzel, klerik oglejske škofije, leta 1554 pa škofov nečak Marko »Textoris«, klerik oglejske škofije, in Jurij Bogatec (»Bogatez«), klerik tržaške škofije.²⁶ Imen prvih dveh gojencev ni v tem seznamu.²⁷ O njih in njihovih so- šolcih je pisal JANEZ JAUH S. I. v svoji knjigi Jezuiti na Slovenskem tole: »... Značilno je za gorečnost Urbana Textorja, da je od vseh avstrijskih škofov prvo leto edino on poslal dva svoja gojenca v Germanik. Bila sta to dr. Pavel Skalić in neki »magister Anton«. V pismu z dne 6. novembra 1553 pa priporoča škof Textor poleg obeh imenovanih še tri druge gojence: svojega stričnika Marka Textorja, Jerneja Philuslaufera in Ivana Kobencla. Pozneje je prišel v Rim še drugi škofov stričnik Jurij Bogatec. Za vse te je škof očetovsko skrbel in pogosto v pismih spraševal sv. Ignacija o njih napredku v šoli in o njiho- vem zdravju. Sv. Ignacij mu žal njegovih prvih gojencev ni mogel posebno po- hvaliti — dr. Skalić je pozneje celo odpadel od vere — vendar so se nekateri po dovršenih študijih izkazali kot zelo sposobni delavci za katoliško obnovo.

²⁶ Prav tam, str. 41.

²⁷ Teh ne omenja niti Steinhuber na navedenem mestu (str. 40–41 za leto 1552), niti jih ni avtorju uspelo najti v Liber Iuramentorum ali med drugimi arhivalijami Germanika. Verjetno niso delali običajne prisage, temveč so v zavodu bili določen čas in ga nato zapustili. Zato »ma- gister Anton«, o katerem govori korespondenca Ignacij — škof Urban, vsekakor ni edini Anton v prvem letniku Germanika (1552) — tj. Nizozemec iz utrehtske škofije: »Antonius Andreas Delphensis, diocesis Traiectensis« (prim. STEINHUBER, n. d., 41), ker so vsi drugi Textorjevi germaničarji iz ljubljanske škofije ali iz sosednjih: tržaške, oglejske in (Pavel Skalić — samo po rojstvu in ne po prebivališču) zagrebške. Malo je verjetno, da bi Urban celo iz tolikšne da- ljave iskal svoje kandidate.

Med njimi se je odlikoval zlasti Ivan pl. Kobencel, ki je postal pozneje vpliven svetovalec nadvojvode Karla.²⁸

Ni podatkov, po katerih bi lahko sklepali, da sta bila že leta 1552 v Rimu prva dva Urbanova kandidata. Germanik je bil inavguriran šele 28. oktobra 1552, prvi kandidati, med katerimi ni bilo niti enega »Avstrijca«, so prišli tri tedne pozneje (21. novembra).²⁹ Vsekakor lahko vzamemo za zanesljiv podatek, da sta bila tam dva vsaj junija 1553 — torej še vedno v prvem šolskem letu. Sv. Ignacij je namreč pisal 27. junija 1553 Urbanu Textorju, da bo takoj na njegovo prošnjo vrnil v Avstrijo dva njegova gojenca. Vendar vseeno predlaga škofu, naj jih pusti dalj časa v rimskem vzgojnem oblikovanju: »Če bi ju hoteli dobiti nazaj bolj izobražena in z večjim napredkom v stremljenju za krepostmi, potem mislim, da ju morate brez pomišljanja pustiti v Rimu nekoliko dlje.« Gojenci do septembra ne bi mogli biti deležni napredka v nadaljnjem študiju razen v jezikih, logiki in fiziki. Nato se bodo resno lotili študija teologije in če jim bo škof dal daljše obdobje za študij, bodo sicer nekaj pozneje, toda vseeno bolj koristno zmogli delati za duše... in /večja/ korist bo po božjem usmiljenju prav gotovo obilno nadomestila njuno zamudo...³⁰

V tem dopisu ni navedel imen teh dveh, toda zanje zvemo iz škofovega pisma Ignaciju 6. novembra istega leta. To sta dr. Pavel in mg. Anton. Urban se je strinjal z ustanoviteljem D. J., naj gojenca ostaneta dalj časa na študijih v Rimu.³¹ V pismu so navedeni tudi drugi njegovi gojenci iz novega šolskega leta, drugega v Germaniku, tj. 1553/54, katerih imena — za razliko od teh prvih dveh — najdemo v *Liber iuramentorum*.

Zdi se, da se je magistru Antonu in dr. Pavlu bolj mudilo iz Germanika, kakor je to zahteval škof Urban, ki je bil sicer v velikem pomanjkanju učenih in krepostnih pastirjev.

EKSKURZ: PAVEL SKALIČ NAPADA JEZUITE IN JE PREMAGAN

O poreklu in nadaljnji usodi magistra Antona, ki je morda imel priimek Martin,³² drugega več ne vemo, razen tega, da ga je Textor spomladi 1554 — takoj po vrnitvi iz Germanika — posvetil za duhovnika.³³ Našim zgodovinarjem, dobrim poznavalcem protestantizma pri Južnih Slovanih, pa je zelo dobro znano ime avanturista dr. Pavla »pl. Skalich de Lika«.

Menda je bil prvi Hrvat, ki se je seznanil s sv. Ignacijem. Na ustanovitelja jezuitov je naredil zelo slab vtis.³⁴

Rodil se je v Zagrebu leta 1534. Oče mu je bil Hrvat Mihael Jelenčić, učitelj. Tako vsaj govori Theodor Elze, ki je zapisal,³⁵ da je bil Pavlov oče s kmetov, medtem ko je Braunsberger trdil³⁶ nasprotno: »...da je iz Zagreba plemenitega rodu.« Po vsej verjetnosti drži prva trditev. Najbolj točno navaja Ivan Kukuljević-Sakcinski, ko v monografiji o Pavlu Skaliću trdi: »Glede Skaličevih staršev prevladuje velika zmeda, saj o njih ni nikoli govoril resnice... Neko spričevalo mesta Zagreba iz leta 1563 pravi: da je bil Pavlov oče Mihalj Skalić, a mati Katarina Jambrević (morda Jambreković?). Proti temu spričevalu mesta Zagreba govori drugo zagrebškega Kaptola 17. maja 1564. Pavlov oče naj bi se imenoval Mihajlo Jelenčić, a mati Katarina Skalička. Sam Skalić

²⁸ Jezuiti med Slovenci. Prispevek k domači zgodovini. Po raznih virih sestavi JANEZ JAUH D. J. Bogenšperk 1962 /daktilogram v nekaj izvodih/, str. 4.

²⁹ STEINHUBER, n. d., I, 15–22. Prvi kandidati so bili vsi po vrsti Nizozemci, razen štirih Nemcev: dveh iz Bonna in po enega iz Mainza in Neussa. Prov tam I, 16.

³⁰ MHSI, Mon. Ign. ser. I (Epist. et instr.) V. del, Epist. 3501, str. 146.

³¹ MHSI, Epistolae mixtae ex variis Europae locis... III. del (1553), Madrid 1900, pismo 704, str. 589.

³² Tako imenuje Skaličevega tovariša Ignacij, oziroma Polanco v pismu 27. 2. 1554 p. Lano-yu. MHSI, MI ser. I, VI. del, Madrid 1907, pismo 4208, str. 385. Ali je to lapsus calami ali bi to lahko bil, kot menijo izdajatelji Monumenta, priimek Antonov? — Prav tam, opomba 6.

³³ Kanizij Polanco iz Dunaja 8. junija 1554. — Beati Petri Canisii S. I. epistolae et acta. Zbral... OTTO BRAUNSBERGER S. I. Friburgi Br. (odslej kratka: CEA) I (1896), str. 470–471.

³⁴ MHSI, Mon. Ign. series prima, VI. del, pismo 4207, str. 379–383, posebno 382.

v neki svoji genealogiji imenuje očeta: »Cervinus« (Jelenski!), to se pravi od jelenjih rogov v grbu: da je njegova družina zelo stara, in sicer »de Cervino (?) monte«. Očeta so imenovali tudi Stubički (de Ztubicza). Po Kukuljeviću je gotovo, da so bili Skalići v 16. stoletju zagrebški meščani.³⁷ Verjetno je bil brat Pavlovega očeta Mato Skalić, »veliki ljubljeneec razvratnega kneza braniborskega Jurija, brata poznejšega pruskega vojvode Albrehta...« in zagovornik »nove vere« na Hrvaškem. Vse to naj bi po Kukuljevičevih raziskavah in po njegovem sklepanju dokazovalo, »da se je imel za sorodnika braniborskih vojvod kakor tudi Frankopanov in Korvinov...«³⁸

Mihael Cervinus Jelenčič (?) je umrl zgodaj, nato se je Katarina Skalička z otrokom preselila v Ljubljano, kjer se je znova omožila. Za sina je poskrbel njegov oskrbnik in materin prijatelj zagrebški kanonik Petar Herešinec, ki ga je priporočil ljubljanskemu škofu.³⁹ Zaradi pomoči mecena Urbana Textorja je šel študirat na dunajsko univerzo, kjer je kot sedemnajstletnik dobil naslov magistra. Nato ga je njegov mecen poslal v Bologno, kjer je že naslednje leto⁴⁰ doktoriral iz teologije. Mladi doktor, ki mu ni bilo niti polnih 20 let, je bil nad tem naslovom zelo ponosen, pa je v Germaniku vsiljivo poudarjal svoje znanje. Sopiril se je, kako je v Bologni javno branil: »... teze božje, angelske, nebeške, snovne, človeške, krščanske, filozofske, skrivnostne, peklenske...«⁴¹ Po Elzeju je doktoriral leta 1552, po Braunsbergerju 1553. Že to nesoglasje nas spodbuja k dvomu, ali ni »doktorat« falsificiral sam Skalić, ki je v nadaljnjem svojem življenju dokazoval diplomirano sposobnost za goljufijo in cinizem. Kdor bi to trdil, ne bi bil samo krivičen do Skalića, temveč bi tudi sam sebe postavil v slabo luč kot površen in apriorističen pisatelj, ki ne bi dovolj uporabljal dostopnih zgodovinskih virov. Skalić je res doktoriral v Bologni konec leta 1552, o čemer govori tekst iz arhiva Teološke fakultete v Bologni: »Častiti gospod Paulus Skalich de Lyka, Cervinus, je dne 15. decembra 1552 dosegel doktorat na našem kolegiju z izjemnim aplavzom, ni pa še včlanjen s svečano podelitvijo (doktorata) z vsemi ustreznimi dokumenti.«⁴²

³⁵ Th. ELZE, SKALICH, Paul S. — Članek v 34. zvezku zbirke *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1892, str. 443–444.

³⁶ CEA I, str. 471.

³⁷ Pavao Skalić, građanin zagrebački, učenjak na glasu, svečenik katolički i protestantski, prvi ministar pruski, pustolov smjell, nazvan Cagliostro XVI. vijeka. To je napisal IVAN KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI (s sliko Skalićevo) v Zagrebu, ponatisnjeno iz »Vienca« leta 1875, str. 4 do 5. V svoji razpravi o Skaliću kot glasbenem teoretiku je Stanislav Tuksar na osnovi Kukuljevičeve biografije zapisal tole: »31/... Mama se je možila celo petkrat. Prav zaradi tega se je leto njegovega rojstva in identiteta njegovega očeta, glede na nepreciznost in pomanjkljivost arhivskih podatkov iz tega obdobja in kompliciranih družinskih razmer, težko z gotovostjo dokazala. Uradni dokumenti zagrebskega Kaptola in mesta Zagreb 17. maja 1546 omenjajo sicer pravega očeta Pavla kot Mihajla Jelenčiča, četrtega moža Pavlove matere z vzdevkom Skalić. Morda se bi zaradi tega /32/ moral imenovati Pavel Jelenčič, ali vsaj Pavel Skalić — Jelenčič, toda zaradi nezadostne raziskanosti tega biografskega momenta in tradicije bomo ostali pri imenu Pavel Skalić, ki je splošno sprejeto in sem ga uporabljal...« STANISLAV TUKSAR, *Hrvatski renesansni teoretičari glazbe, JAZU, razred za muzičku umjetnost*, Zagreb 1978, 31–32. Isti avtor da v svoji 13. opombi (str. 31) podatke o domači »Skaličevi« bibliografiji, ki ni rešila navedenih problemov in je zelo skromna: od 9 naslovov jih je 7 v hrvaščini, po eden v slovenščini in nemščini (ta je tiskan v Zagrebu leta 1942). Sploh bi bilo koristno izdelati temeljito monografijo o tem našem talentiranem in svetovno znanem, a nenavadnem in skrivnostnem človeku. Opozarjam, da je kardinal Henri de Lubac v svojem znamenitem delu *Pic de la Mirandole* vsaj na treh mestih omenil Pavla Skalića, ki je prevzemal ideje tega pomembnega humanista in teologa-lajka (1463–1494). Glej HENRI DE LUBAC, *Pic de la Mirandole et discussions*, Aubier Montaigne Paris 1974, str. 14, 20 in 100.

³⁸ Kukuljević, prav tam, str. 6–7.

³⁹ Prav tam, str. 7 in ELZE n. m.

⁴⁰ Po Braunsbergerju je bilo to leto 1553. Če bi bil ta podatek točen, ne bi mogel biti v Germaniku še v letu ustanovitve zavoda, tj. leta 1552.

⁴¹ CEA I, str. 471, opomba 1.

⁴² Nisem obiskal Bologne, temveč mi je zgornji tekst poslal sobrat, univerzitetni profesor Dott. Albino Babolin S. I. V prvem pismu 16. 5. 1973 mi je sporočil, da je Pavel Skalić dejansko »doktoriral iz teologije (bil je član kolegija)«. Navedel mi je kot vir za to trditev: Archiginasio (di Bologna), Cod. B 507, p. 65, št. 647 (izdano 15. decembra 1551). Očitno lapsus calami ali nepravilno prebrano: 1551 namesto 1552. Sedem dni pozneje, v pismu 23. 5. 1973, mi je pisal: »Dragi oče, prilagam besedilo, vzeto iz rokopisa teološke fakultete v Bologni, fol. 45 (44) v, pokrajinskega semenišča... Bologna. Z najpristržnejšimi pozdravi vaš A. Babolin.« (V mojem osebnem arhivu). Na priloženem listku se nahaja prepis zgoraj citiranega teksta, v katerem je popolnoma pravilno navedeno leto 1552. Čeprav v drugem pismu ni natančno navedeno, v katerem manuskriptu (Ms) bolonjske teološke fakultete je to, ga vendar nisem hotel tretjič vznemirjati z novimi vprašanji, ker je iz navedenih podatkov dovolj jasno, da je Skalić doktoriral v Bologni.

Zavedajoč se svoje bolonjske lovorike je dr. Pavel celo nakazoval, da upa, da bo nasledil na ljubljanskem škofovskem mestu svojega mecena Urbana Textorja.⁴³

Očitno se doktor-najstnik ni mogel pomiriti z dejstvom, da se mora najprej v Germaniku učiti jezike, logiko in fiziko in šele od septembra 1553 naprej teologijo.⁴⁴ Trdil je, da je sposoben in želi braniti 1500 oziroma celo 12.000 konkluzij.⁴⁵ Namesto jezuitskih predavanj in katoliških avtorjev so ga bolj zanimala prepovedane knjige, za branje takšnih knjig je zaprosil dovoljenje škofa Urbana Textorja.⁴⁶ Na to je v Ignacijevem imenu tajnik Polanco 27. februarja 1554 po Petru Kaniziju sporočil Skaličevemu zaščitniku svoje mnenje: dati dr. Pavlu takšno dovoljenje pomeni težko se pregrešiti proti vesti. Tega prav gotovo ne bi naredil ljubljanski škof; ko bi dobro poznal svojega varovanca.⁴⁷ Ignacij je do takega sklepa prišel šele po temeljitem preučevanju tega primera. Polanco je v post scriptum istega pisma dodal: »Pozanimal sem se, ali se to dovoljenje za branje heretičnih knjig komu dopusti, in sem zvedel, da ne, in to tudi bolj učenim in čvrstim /v veri/ kot je dr. Pavel, ne. Tako torej naš oče (Ignacij) na splošno nobenemu od naših noče dati takšnega dovoljenja.«

To je treba razumeti v zgodovinskem kontekstu srede 16. stoletja. Papež Julij III. je preklical dovoljenje za branje za vero dvomljivih knjig leta 1550 in dovoljenja, ki so bila dana od kogarkoli in komurkoli — razen inkvizitorjem. Papež Pavel IV. je potrdil leta 1559 prvi formalni indeks prepovedanih knjig. Urbanova — oziroma Skaličeva — prošnja je prišla prav med tema dvema dogodkoma.

Skalič se je v Germaniku počutil kot riba na suhem. Veliko je trpel ne samo on sam, temveč so z njim imeli preglavice tudi drugi, predvsem jezuiti. Prav zato je sv. Ignacij ne samo branje prepovedanih knjig, marveč celotni »casus Skalič« v vsej njegovi zapletenosti vzel v svoje roke in odkril dobro rešitev. Dr. Pavlu in magistru Antonu so predložili jezuiti, naj opravita duhovne vaje.⁴⁸ Oba sta se preselila iz Germanika nekam drugam in tam v tihoti opravljala duhovne vaje. Prvi teden sta dobro preživela do vključno spovedi, katero sta opravila pri zavodskem duhovniku p. Korneliju Wishavenu. Na začetku drugega tedna se dr. Pavlu ni več dalo delati predpisanih vaj in se je začel pogovarjati s tovarišem. Ko je Ignacij uvidel, da nista dobro razpoložena za premišljevanje pred izbiro, se je takoj odločil prekiniti duhovne vaje. Skalič je iskreno priznal Polancu, da je bila ošabnost glavni nagib, zakaj je hotel braniti 1500 konkluzij oziroma 12.000, kakor je trdil pozneje. Polanco ga je pripravi do tega, da je prisegel, da se bo strinjal z odločitvijo štirih ali petih krepstnih jezuitov glede tega, ali naj brani konkluzije ali ne. Skalič se je strinjal s to zamisljo. Ignacij je za to zadevo imenoval pet patrov: Martina de Olave, Andreja des Freux (»Frusius«), Kristofora Sáncheza de Madrid, Alfonza Polanca in končno Pavlova spovednika Kornelija Wishavena.

Dovolili so mu, naj izbere 12 konkluzij in to iz predmetov, ki jih najbolj pozna, nato bo privatno spraševan, končno bodo patri sklenili, če bo v večjo božjo slavo, v čast ljubljanskega škofa, rimskega kralja (kar je najbolj pomembno) in v njegovo, da brani konkluzije.⁴⁹ Dr. Pavel je izbral 12 »konklu-

⁴³ To je celo menil sam Ignacij, ki je o tem pisal 26. 6. 1554 Petru Kaniziju dobesedno tole: »...zdi se mi, da je tudi pomalem namigoval na to, da pričakuje, da bo nasledil v škofovstvu prevzvišenega ljubljanskega /škofa/.« — MHSI, MI ser. I, VII. del, Madrid 1908, pismo 4572, str. 179.

⁴⁴ Ignacij Textorju 27. junija 1553, MHSI, Mon. Ign. ser. prima, VI. del, pismo 3501, str. 146.

⁴⁵ Mon. Ign. ser. prima, VI. zv., pismo 4207, str. 380.

⁴⁶ Ni zaprosil dovoljenje samo za branje takšnih knjig, ampak tudi, da se mu da zaradi dosedanjega študija dovoljenje, da skrajša čas formacije. Urban Textor je pisal glede tega 6. 11. 1553 Ignaciju: »...predvsem da bi temu našemu sinu dr. Pavlu blagovollili izposlovati dovoljenje za branje prepovedanih knjig in skrajšan potek /šolanje po pravilih/ rimske cerkve deloma zaradi študija, deloma zaradi drugih nujnih opravkov...« MHSI, Epistolae mixtae ex varis Europae locis, III (1553), Madrid 1900, pismo 704, str. 589.

⁴⁷ MHSI, Mon. Ign. ser. I (Epist. et instr.), VI. zv., Madrid 1907, pismo 4207, str. 382–383. Prim. tudi opombo 10.

⁴⁸ Prav tam, 380.

⁴⁹ Prav tam, 380–381.

zij«, od katerih je večji del, kakor je zapisal Polanco, »bilo s področja kabalistike«. Patri so našli nič manj kot 40 zmot (»Errori«) — oziroma herez, v kolikor bi jih hotel trdovratno braniti. V svojih odgovorih je pokazal (vse po Polancovem poročilu), da se ne razume na teologijo, ne na filozofijo, pa celo ne na gramatiko, v kateri ni bil gotov. Nekaterih, ne preveč težkih vprašanj, sploh ni razumel.⁵⁰

Nato je Polanco — ujemajoč se z ostalimi štirimi sodniki, da nima nobene pomena varati tega človeka — vzel evangelij ter prisegel na štiri stvari: 1. Naj meni, da v Italiji ni nobene osebe, ki bi ga v Gospodu bolj imela rada in bi želela več njegove časti pri Bogu in čast ljubljanskega škofa, kakor to žele jezuiti; 2. (Polanco) je trdno prepričan, da Skalič ne pozna teologije, niti ne zna dobro filozofije niti gramatike; 3. (Polanco) je prepričan, kako ne bi bilo ne v božjo ne v škofovo ne v Skaličevo slavo, da brani konkluzije; in 4. za rešitev svoje duše ne sme kazati svoje namišljene učenosti, ki je v resnici sploh ni. Podobno so izjavili tudi drugi sodniki — drug za drugim, in to v navzočnosti tovariša Antona. Dr. Pavel je seveda to poslušal s težkim srcem, pa je v svojo obrambo začel navajati druge doktorje, pri katerih je žel hvalo. Na koncu je Polanco zavzel aristokratsko držo: če je Skalič plemič, potem se mora držati prisege, ki jo je dal, in se podvreči mnenju sodnikov. Tedaj se je v resnici pomiril in jezuiti so mu dali o vsem svoje pisno pričevanje.

Pozneje je Skalič rekel p. des Freuxu (»Frusiusu«), da je Polanco po vsej verjetnosti heretik, ker drugače ne bi napadal »kabalistične veščine«.⁵¹ Ta Skaličeva izjava nas preveč ne preseneča, če upoštevamo, kako je bila cenjena kabalistika pri nekaterih apologetih in misijonarjih od konca 13. do 16. stoletja — celo do 19. stoletja.⁵²

Polanco je v navedenem pismu 27. februarja 1554 seznanil Kanizija še z enim svojih spoznanj: zdi se mu, da Skalič ni popolnoma duševno zdrav, čeprav se mu je posrečilo prekaniti škofa Textorja, ki ga je zelo cenil. Polanco se je posebej bal, da ne bi Skalič v ošabnosti in častihlepnosti kakor tudi v slabi teološki formaciji nekega dne postal heretik, če bi namreč prišel v spor z ljubljanskim škofom. Končno je Ignacijev tajnik takole oblikoval svoje stališče in stališče drugih jezuitov o Skaliču: nima zdrave sodbe, v njem je malo znanja in veliko ošabnosti (»... ha mal giuditio, et poca doctrina, et molta vanità«).⁵³

Dobro je vedeti, da tega ni Polanco pisal v svojem **Kronikonu** kakšno leto pozneje »kot nekakšno opisovanje dogodkov, ki so se že zdavnaj zgodili«, temveč v popolnoma aktualnem pismu ob Skaličevem odhodu iz Rima. Tako je samo pokazal na svoj psihološki talent, saj so prihodnji dogodki potrdili njegove napovedi.

11. marca 1554 sta zapustila Rim magister Anton in dr. Pavel, in to »confessati et communicati« (ko sta se spovedala in prejela sv. obhajilo), kakor je to sporočil tri dni pozneje Ignacij Kaniziju.⁵⁴ Nista se niti poslovila od Ignacija, ki se je drugače rad rokoval in pogovarjal z vsakim od dvaindvajsetih germaničarjev. Ignacij bi toliko rajši to storil s škofovimi varovanci. Toda, ko so zajahali konje, Ignacija ni bilo v hiši, medtem ko Skalič ni hotel k njemu, čeprav ga je Polanco na to dolžnost vljudnosti opozarjal. Zavodski spiritual Kornelij Wishaven je pripravil duhovne napotke za Skaliča, o tem je pisal Polanco Kaniziju: »Dobro bo zanj, če se jih bo držal.«⁵⁵ Polanco je bil zaskrbljen za oba — Antona in Pavla. Menil je, da bodo slabi pastirji, če bodo oskrbovali

⁵⁰ Prav tam, 381.

⁵¹ Prav tam, 382.

⁵² Prim. G. BAREILLE, *Cabala*, članek v *Dictionnaire de théologie catholique*, izdal A. Vacant in E. Mangenot, delo nadaljeval E. Amann, Paris 1930 II-2, stolpec 1271—1291, posebno 1290—1291.

⁵³ MHSI, Mon. Ign. ser. prima, VI. zv., pismo 4207, str. 382.

⁵⁴ Prav tam, pismo 4262, str. 462.

⁵⁵ Prav tam.

vernike.⁵⁶ Zanimivo je, da je Elze v svoji precej obširni Skaličevi biografiji zamolčal njegovo bivanje v Germaniku. In Kukuljević prav tako.

Skalič in mag. Anton sta odpotovala na Dunaj. Tam je kralj Ferdinand imenoval Skaliča za dvornega kaplana — in po Elzejevem navajanju — za pomočnika (?) ljubljanskega škofa.⁵⁷ Že 8. junija istega leta 1554 je lahko Kanizij z Dunaja poročal Polancu o nesoglasjih med škofom in mladim doktorjem.⁵⁸ Ko je Urban prosil Petra Kanizija, naj vpliva na Skaliča, da uredi svoje življenje, je svetnik odkrito povedal, kaj misli o Skaličevem vedenju: »Odkrito sem odgovoril, da se mi zdi, da ni več mesta za moje opominjanje, dokler bo on tako cenil in se tako zagrizeno trudil obdržati svojo kabalistiko. Hvalil se je, da bo z njeno pomočjo disputiral o vseh stvareh brez težkoč in menda obojni strani v prid. Kot sem pravil, mu ta reč tu pri naših profesorjih ni ravno v čast, ampak le škoduje spoštovanju, ki mu gre kot teologu.«⁵⁹

Leta 1557 je moral dunajski kanonik Leonardus Villinus, obenem profesor stare zaveze na dunajski univerzi, zaradi bolezni v zdravilišče in je našel za svoje profesorsko mesto namestnika v doktorju Skaliču. »V poučevanju je mnoge zbegal«, je že za to obdobje rekel Braunsberger.⁶⁰ Skalič je bil februarja leta 1557 ob regensburškem kolokviju z luteranci o celibatu še vedno v katoliškem taboru.⁶¹ A že 3. marca 1558 je sporočil izvoljeni dunajski škof Anton Brus Kaniziju za Skaliča, da je bil kot heretik izgnan z Dunaja. Škof je rekel, da to ni njegova zasluga, kot se neresnično govori, a da se veseli temu dejstvu, »... sebi in katoličanom pa čestitam, da ga je Dunaj izvrigel, ne glede na to, po čigavem nagibu ali nasvetu se je to zgodilo.«⁶²

Kakorkoli so že jezuiti obsojali Skaličeve teze in se niso strinjali z njegovim vedenjem, ga vseeno niso zavrgli, temveč so zanj molili. Še več, Kanizij je menil, da bo Bog tega talentiranega Savla spreobrnil v Pavla. Njegov izgon z Dunaja je praktično pomenil za Družbo Jezusovo spet novo breme: najti so morali novo profesorsko moč, ker je to cesar želel. V tem pomenu je iz Ingolstadta pisal Kanizij drugemu generalu reda Laínezu 23. aprila 1558: »/255/ ... zdaj se zdi primerno, da se kolikor je le mogoče, zadovolji cesarska Vzvišenost in pomaga dunajskemu kolegiju in gimnaziji, ker so odslovili onega dr. Pavla, bogokletnika, tožitelja in obrekovalca. Naj ga Bog spreobrne in napravi /256/ iz njega Pavla, doktorja v veri in resnici ... «⁶³ Ali je bila svetnikova molitev učinkovita? — To naj bi pokazali naslednji dogodki.

Pregnanec je odpotoval v Stuttgart in Tübingen. Tam je izstopil iz katoliške Cerkve in se pridružil evangeličanom. V Tübingenu je skušal sodelovati s Hansom Ungnadom, Pietrom Paolom Vergerijem in Primožem Trubarjem pri izdaji verskih knjig za Južne Slovane.⁶⁴

Pisal je tudi v latinščini. V kratkem času po prihodu v Tübingen — 24. junija 1558 — je izdal pamflet z naslovom *Epistola ad Romanum Antichristum*. Sam naslov da v neki meri naslutiti, kako je Skalič pisal o papeštvu in katoliški Cerkvi na splošno. Med drugimi katoliškimi ustanovami se je s posebno ogorčenostjo vrgel na jezuite in pri tem ni varčeval z lažnivimi dokazi in najbolj ostudnimi obrekovanji. Človek, ki je v Rimu okrog leto dni preživel pod isto streho z jezuiti, se vsak dan z njimi pogovarjal, jih opazoval in celo pod njihovim vodstvom opravil duhovne vaje — čeprav samo prvi teden — jih je bil zmožen najbolj zoprno predstaviti javnosti. Po vsem tem je menda hotel svoje dosedanje neuspehe oprati z obrekovanjem. Jezuiti, tako je pisal Skalič, izbranim dajejo duhovne vaje, a ti morajo nato njim izročiti popis vseh svojih

⁵⁶ Polanco Lanoyu na Dunaj 3. 4. 1554. — Prav tam, pismo 4329, str. 553.

⁵⁷ Elze, n. d.

⁵⁸ CEA I, 471.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ CEA II, str. 149—150.

⁶¹ Prav tam, 789.

⁶² CEA II, 235—236.

⁶³ Prav tam, 255—256. — Podobno željo je izrazil Kanizij še leta 1554. Prim. CEA I, 458.

⁶⁴ Elze, n. d.

grehov, ki so jih naredili od zibelke do takrat. Po tem popisu nato jezuiti ocenijo svoje žrtve in jih tako primorajo, da vstopijo v njihov red: »Nazadnje takoiimenovanemu eksercitantu svetujejo in ga prepričujejo, naj vstopi v jezuitsko družbo. Če kdo odkloni, takoj postavijo predenj napisane grehe z grožnjo, da jih bodo vsem razkrili. Tako jih je le malo, ki bi jih to mahanje z grehi, posebno če so bili večji, ne potegnilo v Družbo. Tistim pa, ki ostanejo zunaj, naj bodo že kjerkoli, za vekomaj vzamejo dober glas. Potem jih sram in žalovanje privedejo nazaj, da prosijo milosti in sprejema in Družbo, ali pa se stalno skrivajo in izogibajo vsakega človeškega obličja...«⁶⁵

To, da jezuiti ne sprejemajo cerkvenih časti, prikazuje Skalić kot izključno veliko ošabnost in zvičajnost jezuitov. Ko namiguje na znane zglede Jaya in Kanizija, bivši germaničar pravi: »... Kaj bi bilo, če bi se kdo izmed njih potegoval za škofovsko čast? Kaj med tolikimi? Ne, /jezuit/ celo prezira te skromne časti. Red je namreč tisti pravi, on je prava pot, po kateri se povzpneš do najvišjih vrhov tega sveta, da s hlinjeno pobožnostjo dosežeš svetost...« Na zunaj ostanejo tako rekoč skromni, ponižni, brez časti, a v resnici so se povzpeli nad vsako oblast: »Ona /namreč sekta S. I./ vlada samemu cesarju.«⁶⁶

Nič čudnega se nam ne zdi, da je dr. Pavel v Tübingenu napadal papiste. A le malo časa je minilo, pa je takšen značaj že moral priti v spor s svojimi novimi brati v veri. Slovenskemu reformatorju Primožu Trubarju se je zameril na Dunaju, ko je pri kralju kritiziral jezik Trubarjevih del, češ da ga ne razumejo tisti, ki med Južnimi Slovani niso Slovenci.⁶⁷ Še bolj je žalil Trubarja in nekatere druge v Tübingenu s svojim osebnim nastopom. Rimski in drugi jezuiti torej niso bili preobčutljivi glede Pavlove domišljavosti. Šele tukaj se je začel imenovati s priimkom Skalić, in to ne nekakšen plebejski Skalić, temveč: »... P. Skalich ali Scaliger, knez de la Scala... gospod rimskega in grof ogrskega cesarstva, grof hunski, mejni grof ogrskega cesarstva, mejni grof veronski, doktor sv. pisma..., sirota in izgnanec Kristusov...« Predstavljal se je kot pretendent po krivici izgubljenih posestev na Ogrskem, Hrvaškem in v Avstriji, še več, v Veroni, Vincenzi in Beneventu.⁶⁸

Toda Vergerij in Trubar sta spregledala: prvi, ker je poznal italijansko plemstvo, drugi, ker je verjetno vedel še iz Ljubljane za Skalića in njegovo mater, ki je bila navadna šivilja. Tako meni M. RUPEL.⁶⁹ Vendar njuna opozorila niso omajala starega barona H. Ungnada, mecena Južnoslovenske protestantske knjige. Skalić je užival njegovo naklonjenost. Obljubljal mu je v dar polovico svojih številnih posestev, če mu jih Ungnad pomaga pridobiti nazaj.

⁶⁵ Tekst navaja Braunsberger CEA II, 823, z originalnim naslovom: PAULI SCALICHI DE LIKA, COMITIS HUNNORUM, ET BARONIS ZKRADINI, S. T. DOCT. Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon... EIUSDEM... Epistola ad Romanum Antichristum BASILEAE per Ioannem Oporinum /1559/, str. 682—683. Celoten pamflet se nahaja na str. 660 do 687. V tej veliki knjigi z 821 stranmi (2 sta nepaginirani, 755 je paginiranih in še 64 nepaginiranih) je Skalić, razen glavnega, najprej tiskanega dela Encyclopaediae (str. 1—103), dal tiskati tudi 14 drugih svojih del, ki so nastajala v času, ko je prešel v protestantizem. V tem delu so navedene na straneh 548 do 629 tudi njegove bolonjske in rimske teze oziroma Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille quingentae quinquaginta tres, olim Bononiae primum, deinde Romae propositae, De mundo archetypo, Intellectuali, Coelesti, Minore & Infernali. Skalić je na straneh 104—145 istega zbornika tiskal svojo na Dunaju napisano filozofsko knjigo Occulta occultorum occulta, seu mysticae philosophiae theses. V kratki razpravi Glossa in triginta duos articulos Canonis Missae, ex Apostolo, kjer v Lutrovem duhu s pomočjo tekstov apostola Pavla zavrača katoliško bogoslužje in nauk o mašni daritvi (646—659), se Skalić na začetku obrača k svojemu rimskemu »priatelju«: »Janezu de Polanco, tajniku Družbe Jezusove, želi čistost vere« (645) in opozarja na boleče dejstvo, da je Polanco preprečil javno obrambo predloženih konkluzij. Ob koncu knjige (754—755) navaja tekst svoje doktorske diplome z datumom 15. 12. 1552.

Uporabljal sem izvod »Encyclopaediae...«, ki ga je v seriji Scripta Croatica fotomehanično (reprint) izdala »Hrvatska Katolička Crkva: Hrvatska Akademija sv. Andrija Jamometić u Baslu« leta 1984. Čeprav je na naslovni strani zapisano: »Samo za internu upotrebu«, razumem to samo kot prepoved pridobitnosti in oprostitev od davkov, posebej ker se knjiga lahko dobi v javnih knjižnicah.

⁶⁶ CEA II 823 z ozirom na Epistola ad Romanum Antichristum: v P. SCALICHI Encyclopaediae, str. 683.

⁶⁷ M. KURELAC, Skalić (Skalichius, Scaliger) Pavao, članek v VII. zv. Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb 1968), str. 205.

⁶⁸ Elze, n. m.

⁶⁹ M. Rupel, Primus Trubar..., str. 138—139.

Niti v Tübingenu ni mogel ostati ta avanturist več kakor tri leta. Že leta 1561 je poiskal in tudi našel novega gospodarja v pruskem vojvodu Albrechtu von Brandenburg-Ansbach, zadnjem velikem mojstru nemškega viteškega reda. Njemu ga je priporočil Hans Ungnad. Vojvoda ga je menda sam poklical,⁷⁰ zelo lepo ga je sprejel in mu je popolnoma zaupal. Imenoval ga je za svojega svetnika in profesorja na univerzi v Königsbergu, ki jo je ustanovil leta 1544. Pozneje je Albrecht priporočil Skalića in njegove zahteve svojemu suverenu, poljskemu kralju Sigismundu II. Avgustu, zadnjemu Jageloncu (1548 do 1572); še več, podaril mu je grad in gospostvo Kreuzburg na Pruskem. Ko je leta 1565 prusko plemstvo Skalića kot avanturista in goljufa tožilo poljskemu kralju, ga je branil edino vojvoda Albrecht.

Kaj je mislil in načrtoval kardinal Stanislav Hosius, se lahko razbere iz pisma, naslovljenega 17. aprila 1566 kardinalu Comendoniju. Najbolj blago rečeno, Skalić je moral biti izgnan iz Poljske in njenih vazalnih dežel: »... o Scaliću sem že veliko povedal, vendar ne bom miroval, dokler stvari ne dopolnim. On je namreč vir in začetek vsega zla. Če ga ne bi izgnali iz vseh teh krajev, potem človek ne bi mogel imeti nobenega upanja, da se bodo težke blodnje, ki so nastale, tako zlahka pomirile...«⁷¹

Skalić ni čakal na kraljeve poslanca, temveč je preko Gdanska, Berlina, Wittenberga in Frankfurta na Majni odpotoval v Pariz. Ko so bili leta 1566 usmrčeni trije njegovi somišljeniki v Königsbergu in četrti izgnan, je Skalić zapustil Pariz in se naselil v Münstru. Tam se je spet priznal za katoličana in se poročil — kljub duhovništvu — z Ano Fogen, svojo dotedanjo gospodinjjo iz mestne družine v Gdanku.⁷² Skalića je na vrnitev v katoliško Cerkev z obzirnostjo in ljubeznijo privedel krepostni jezuit v Mainzu p. Lambert Auer, ki je z njim razpravljal in ga popolnoma prepričal o nujnosti tega koraka.⁷³ Skalićeva vrnitev v katoliško Cerkev ni povzročila prekinitev prijateljskega pokroviteljstva s strani starega vojvode Albrehta Brandenburškega, kolikor se je Skalić rekatoliziral še za življenja vojvode. Vendar ta naklonjenost ni mogla dolgo trajati, ker je pruski vojvoda že leta 1568 umrl. Nekateri zgodovinarji so menili, da se je sam Albrecht — in to po delovanju Skalića⁷⁴ — ob koncu življenja vrnil v katoliško Cerkev (A. Theiner, A. Räss in nekateri drugi). »Toda to mnenje temelji izključno na izjavah lažnika — avanturista Pavla Skalića«, je zapisal Nikolaus Paulus.⁷⁵

Ali je bila vsaj Pavlova vrnitev v katoliško Cerkev iskrena, ali je morda hotel doseči kakšen posveten cilj? Težko je pri njem kaj trditi z gotovostjo. Dejstvo je, da je bil na priporočilo nekaterih poljskih mogočnejšev pomiloščen in mu je prvi poljski voljeni kralj Henrik de Valois (1572—1574) dovolil vrni-

⁷⁰ ĐURO KÖRBLER, Dr. Pavao Skalić, članek v Narodni Enciklopediji SHS IV (Zagreb 1929), 120—121.

⁷¹ A. THEINER, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium II*, Zagreb 1875, dok. 42, str. 46.

⁷² Po Braunsbergerju — CEA I, str. 471, opomba 1 — se samo zdi, da je znova postal katoličan. Brez te omejitve preprosto navajajo njegovo rekatolizacijo druge biografije po enciklopedijah (Elze, Körbler, Kurelac...). Kurelac celo trdi, da je od takrat pisal Skalić v smislu protireformacije. Skalić je prav tako izdal knjige v katoliškem duhu, od katerih sta vsaj dve ohranjeni. Izdajatelj izdaj *Encyclopaediae*... (Basel 1984) so dali reprodukcijo naslovnih strani teh knjig. Navajamo naslove teh knjig v skrajšani obliki, ker so zelo dolgi. Prva knjiga ima naslov: *Miscellaneorum de rerum causis et successibus... libri septem. Item certissima methodus, qua homines palantes et erroribus turbulentis impliciti, ad viam veritatis revocandi... Contra Centurias evangelicae veritatis Ioannis Nasti Minoritae. Deinde oratio de instauranda Romanae Ecclesiae doctrina... Coloniae 1570*. Druga knjiga ima naslov: *PAULI PRINCIPIS DE LA SCALA... Locum communes theologicis, sive pro Ecclesia Romana eiusque auctoritate, religione, adversus vesaniam Neopistorum... oratio. Coloniae 1571*.

O namenu Skalića glede na vrnitev v katoliško Cerkev pravi Kukuljević: »... da pridobi zase papeža in višje katoliško duhovništvo... je namreč izjavil, da se ni rimski veri nikoli izneveril. Naslov »Exul Christi« je sprejel samo zaradi tega, da pridobi pri protestantih večji ugled in pomembnost...« (n. d., 42. Poročil naj bi ga (z dispenco) 12. 5. 1570 v cerkvi benediktink sam katoliški škof Gaspar von Büren, n. d., 43).

⁷³ F. SACCHINI, *Historiae S. I. pars III sive Borgia, Romae 1640*, str. 344—345, a. d. 1571, št. 75.

⁷⁴ CEA I 471, opomba 1.

⁷⁵ Albrecht von Brandenburg-Ansbach, članek v *Lexikon für Theologie und Kirche* (izd. 1930) I, 223. Druga izdaja Albrechtovega »spreobrnjenja« sploh ne navaja.

tev na Poljsko. Kmalu je Skalić v maju ali juniju leta 1575 umrl v uboštvu v Gdanskuski star komaj 41 let. Pokopan je v tamkajšnji karmeličanski cerkvi.⁷⁶

Ta dolgi ekskurz o prvem bivšem germaničarju Skaliću ima svoje opravdilo. Najprej lahko vidimo na konkretnem zgledu, v kakšnih okoliščinah in s kakšnimi težavami in razočaranji so jezuiti vzgajali prvo generacijo duhovnikov, določenih, da varujejo in omogočajo napredek katoliške edinosti med Južnimi Slovani. Čeprav je bibliografija o Pavlu Skaliću zelo obsežna, vendar njegova podoba ni povsem jasna, še več, pogosto je kontradiktorna. Tako npr. vsebuje članek v Stanojevičevi *Narodni Enciklopediji SHS*, ki ga je napisal Đuro Körbler, veliko napak. Po njegovem navajanju, naj bi že leta 1549 (»s petnajstimi leti«) Skalić postal baccalaureus v jezuitski šoli na Dunaju, medtem ko je splošno znano, da so jezuiti prišli šele leta 1551. Menda je Körbler to prevzel od Kukuljevića, kateremu sta se dve zgodovinski napaki vpletli v naslednji stavek. »... Caru omili bistra uma mladič i zato ga predade bečkim Jezuvitom, da ga na carski trošak podučavaju u bogoslovnih naucih...«⁷⁷ Niti Ferdinand I. tedaj, leta 1547, ni bil cesar, niti ni bilo takrat na Dunaju jezuitov, ki bi v teologiji poučevali mladino.

Körbler je o Skaliću zapisal tudi to: »Ker se je v Rimu odlikoval z javnimi razpravami, je šel na Dunaj s priporočilom papeža Julija III. ...«⁷⁸ Slišali smo resnega in brez dvoma objektivnega Polanca, ki je na svojo trditev celo prisegel, s kakšnim znanjem se je v večnem mestu Skalić »odlikoval«. Za njegovo delo, ki so ga izdali leta 1559 v Baslu z naslovom *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon*, pravi Körbler, da je »najuglednejši poskus obče enciklopedije 16. stoletja.« Körblerjeve besede skoraj dobesedno ponavlja M. Kurelac, ki daje obenem Skaliću naslov polihistorja.⁷⁹

Ti avtorji so pisali potem, ko so bili že objavljeni zvezki *Monumenta historica Societatis Jesu* (MHSI), kjer najdemo številne podatke o Skaliću; gotovo bi lahko dali drugačno podobo in sodbo o tem človeku, ko bi uporabljali to zbirko. Po arhivih in knjižnicah, npr. v dunajski *Nationalbibliothek* — je še Skalićevih rokopisov (seveda neobjavljenih) in poročil o njem.⁸⁰ Kritična monografija bi morala uporabiti izkušnje sodobne psihiatrije in globinske psihologije glede na obilico gradiva, ki ga omogočajo spisi,⁸¹ pa tudi življenje človeka, ki mu je uspelo prekaniti škofo, kneze, vojvode, kralje in celo dva cesarja (Ferdinanda I. in Maksimilijana). »Comes Hunorum, Marchio Veronae...« nam je zapustil svojo sliko — sodoben bakrorez⁸² — odkoder naj bi strokovnjaki za psihologijo iz potez na obrazu, držanja rok in prstov — kakor iz grafoloških značilnosti — mogli dobiti znanstvene podatke in jih podrediti drugim že preverjenim podatkom. Zdi se, da je Polanco dobro opozoril že leta 1554, kako s Skalićevim duševnim zdravjem ni vse najboljšo. Tudi Mijo Mirković, čeprav hvali Skalića, da je bil »gotovo učen, protijezuitski«, vseeno prizna, da je bil »omahljivec, negotov, neresen.«⁸³ Ferdo Šišić imenuje Skalića preprosto znanega goljufa, ki je sodeloval pri izdelavi paških falsifikatov.⁸⁴

⁷⁶ Prim. Elze, Körbler, n. m.

⁷⁷ Kukuljević, n. d., 7.

⁷⁸ Körbler, n. m., 120. Avtor je gotovo sprejel mnenje I. Kukuljevića, ki je že leta 1875 pisal: »... Da zadovolji svojoj taštini i slavičnosti s jedne strane, s druge da svrati na sebe pozor rimskog svijeta, htjede i u Rimu zametnuti javnu raspravu o 10.477 pitanja iz različitih znanosti, i premda je glede toga od strane Jezuvita nagazio na zapreke, prepirao se je ipak javno sa velikim učenjacima s veoma dobrim uspjehom...« I. Kukuljević, n. d., str. 8.

⁷⁹ Körbler, Kurelac, n. m.

⁸⁰ Neko pismo v arhivu v Hamburgu in še nekoliko dosedaj neznanh pisem v Regensburgu je našel Mijo Mirković, ki je dal tudi signaturo za 11 Skalićevih rokopisov v Avstrijski nacionalni biblioteki (ONBW): 7404; 9575, 1—4; 9471, 1; 10.438, 1—5. Prim. M. MIRKOVIĆ, Matija Vlačić Ilirik, Zagreb 1956, 403.

⁸¹ I. KUKULJEVIĆ daje v svoji knjigi Pavao Skalić na straneh 55—58 bibliografske podatke, po katerih drži, da je bilo pred približno sto leti znanih 18 tiskanih knjig (med njimi tudi Enciklopedija) in 4 rokopisi (na Dunaju in v Königsbergu).

⁸² Reproduciran pri Kukuljević n. d. in v *Enciklopediji Jugoslavije* VII (1968), 205.

⁸³ M. MIRKOVIĆ, n. d., 403.

⁸⁴ FERDO ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Pripravil dr. Jaroslav Šidak, Zagreb 1962, 189, opomba 41.

Vseeno jezuiti, čeprav jih je Skalić ogabno napadal, niso prenehali moliti zanj. Ne šamo Ignacij,⁸⁵ Polanco in Kanizij, temveč tudi Laínez. Ta je še leta 1563 dal pričevanje o tem, ko je ob koncu koncila pisal iz Tridenta prijatelju Družbe Jezusove Prusu dr. Teodorju Lindanusu o vojvodi Albrechtu in Skaliću: »... Ko bi ta /človek/ posedoval kaj razsodnosti, potem ne uvidim, kako da do zdaj ni spregledal; če pa ga je spoznal, zakaj ga ni pahnil od sebe. Naj se obeh Gospod usmili!«⁸⁶

Zdi se, da je Skalićeva vrnitev v katoliško Cerkev vendar bila iskrena. Težko je namreč drugače razumeti, da se jezuiti z njim dopisujejo, še več, da ga spodbujajo, naj javno popravi zablode glede svojih knjig. Tako je znameniti ustanovitelj kölnske gimnazije p. Ivan Rethius (Riedtus, von Riedt, v. Reidt) zapisal v svojem dnevniku za leto 1571 tudi to: »8. oktobra sem pisal Pavlu in ga opominjal, naj bere svete cerkvene očete, posebno sv. Tomaža Akvinskega, naj zaupa učenim možem, ki naj mu očistijo knjige zablod...«⁸⁷

Drugi razlog tega ekskurza o Skaliću je, ker Skalić ni samo izgubljen katoliški duhovnik in kot takšen izgubljen dejavnik katoliške edinosti pri Južnih Slovanih, temveč je nasprotno postal celo aktiven nasprotnik te edinosti. V Urachu je sodeloval (sicer zelo skromno) pri izdaji protestantske literature za slovanski Balkan: napisal je, pravijo, uvod v glagolski katekizem.⁸⁸ Zdi se nam, da v Prusiji ni pozabil na svojo domovino. Morda je prav on zagovarjal takratno protestantsko propagando v Slavoniji in Baranji, kakor se vsaj da sklepati iz arheoloških najdb. »V Slavonijo je prihajal denar iz Nemčije, pravzaprav iz Prusije,« je zapisal slavonski zgodovinar Josip Bösendorfer, »kjer je prebival znani prijatelj jugoslovanskih protestantov Juraj Markej braniborski, nekdanji hrvaški indigena, brat pruskega vojvode Alberta (Arhiv III 52, 57). Albertov minister je bil nekaj časa znameniti Mato Skalić. Fermendžin (Glas. đak. biskupije 1878, št. 8, str. 68) navaja, da se je v Erdutu 1871 našel denar pruskega vojvoda Alberta in poljskega kralja Sigimunda I. (1506—1548), pruskega suverena. V Čaklovcih so našli dva lonca s 600 srebrnimi kovanci istega vladarja. Tudi v Starih Jankovcih pogosto najdejo podoben denar. Ves ta denar je nosil letnice 1533, 1534, 1541. Na Albertovem denarju beremo protestantsko devizo: »Justus ex fide vivit.« Ta denar naj bi bil poslan v Slavonijo za verske namene.«⁸⁹ Tako Bösendorfer. Ker je denar kovan dvajset let pred prihodom Pavla Skalića v Königsberg, ni, se zdi, nobenega resnega ugovora naši hipotezi, čeprav po drugi strani ni izključeno, morda je celo bolj verjetno, da je bil denar poslan s posredovanjem Mate Skalića, ki je umrl 1548,⁹⁰ torej samo sedem let po izdelavi najmlajšega tipa odkritih kovancev.

(nadaljevanje sledi)

⁸⁵ »Sicer ljubimo dr. Pavla iz številnih razlogov in bomo zelo vesel vsakega njegovega dobrega dela v božjo slavo.« — Ignacij Kaniziju 26. junija 1554 — MHSI, MI ser. I, VII. del (Madrid 1908) dok. 572, str. 179.

⁸⁶ MHSI, Lainii monumenta, VII. del, Madrid 1916, pismo 1955, str. 439.

⁸⁷ Prim. DUHR I, str. 767.

⁸⁸ Tako je pisal leta 1968 M. Kurelac, n. m.

⁸⁹ JOSIP BÖSENDORFER, *Crte iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske, baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek 1910, str. 334.

⁹⁰ I. KUKULJEVIĆ, Pavao Skalić..., Zagreb 1875, str. 6.

Résumé

RELATIONS DES SLOVÈNES AVEC L'ORDRE DES JÉSUITES PENDANT
LES TROIS PREMIÈRES DÉCENNIES DE SON EXISTENCE (1546—1569)

Predrag Belič S. I.

I.

C'est en s'appuyant aux sources contemporaines de l'époque — la plupart publiée dans les *MONUMENTA HISTORICA SOCIETATIS IESU* (MHSI) — que l'auteur présente les événements suivants. Une cinquantaine d'années avant la fondation du collège de Ljubljana (1597), on noue déjà des relations mutuelles entre l'ordre récent de la Compagnie de Jésus (confirmé par le pape Paul III en 1540) et les Slovènes. Les protagonistes en sont l'évêque de Ljubljana Urbain Textor († 1558) et Saint Ignace de Loyola († 1556).

1. Les premiers jésuites candidats aux évêchés malgré eux

C'est le prélat zélé qui prend l'initiative. Supposant que la chronologie de Juan Polanco S. I. dans le cas suivant soit sûre, en l'année 1545 déjà, l'évêque Textor aurait demandé pour la première fois (mais sans succès) Père Diégo Lainez de devenir son évêque auxiliaire avec le droit de succession. Ce n'est que sept semaines après la mort de Pietro Bonomo, l'évêque quasi-sémisécular de la ville de Trieste (1502—1546), que le roi Ferdinand Ier écrivit au jésuite Claude Le Jay pour le faire prendre contact avec Monseigneur Textor qui devait lui intimer un désir ardent de son souverain. A Venise, Le Jay apprit bientôt que le Habsbourg voulait le promouvoir au siège épiscopal de Trieste. Mais bien que Urbain insistât le jésuite a résolument refusé la dignité proposée. Ses raisons en étaient: son salut personnel mais aussi l'autorité de la Compagnie de Jésus, qui aurait été, dans ce cas-là, jugée comme ambitieuse par l'opinion publique. Plusieurs demandes que le roi fit au pape ne servaient à rien: Loyola a pris la part du Jay et réussit à empêcher la nomination, ce qui était d'autant plus significatif, parce que la récente Compagnie ne possédait pas encore, à ce temps-là, ses Constitutions écrites: contenant de sévères mesures anti-ambitionnistes. Un autre projet que l'évêque Textor avait avec le Père Nicolas Bobadilla a également échoué. En outre, St. Ignace — d'ailleurs un ami très dévoué de Textor — n'a pas écouté la demande de celui-ci pour l'assistance pastorale et consultative du Père Le Jay pendant la visite du diocèse de Ljubljana en 1550. On lit dans les Mémoires de Georges Scherer S. I. qu'il aurait lu pendant son noviciat (1559 ss) les lettres de Pierre Canisius (en nettoyant sa chambre) et que c'était déjà l'Empereur Ferdinand Ier qui aurait proposé au Saint — *cum magna instantia* — l'épiscopat de Ljubljana.

2. Education ecclésiastique des séminaristes — pas trop maniables — pour un demain plus catholique

Au collège *Germanicum*, fondé à Rome par Ignace, dans sa première année déjà s'y trouvent six élèves envoyés par l'évêque de Ljubljana dont quatre font le serment prescrit par le règlement de l'institution. Les deux autres, «pas jurés», voulaient s'en aller à leur patrie. Cependant Loyola a persuadé l'évêque Urbain de leur permettre à continuer le séjour à Rome, s'il voulait vraiment qu'ils retournassent dans son diocèse plus instruits et vertueux. Leurs noms sont connus: Magister Antonius et Doctor Paulus (Skalić, Scaliger?). Ce dernier, originaire de Zagreb (Croatie), mais fils d'une Slovène de Ljubljana, était très ambitieux et bien doué. N'ayant que 17 ans, il a obtenu, à Vienne, le grade de maîtrise en philosophie et à 19 ans, à Bologne, celui du docteur en théologie. Tout naturellement, ce «docteur-adolescent» ne pouvait pas se réconcilier avec l'ordre de ses nouveaux supérieurs d'étudier d'abord la grammaire, puis la philosophie et enfin la théologie. Donc pour prouver à ses éducateurs ses qualités mûries, Skalić a voulu publiquement soutenir les «mille cinquante» conclusions et, pour soi personnellement, lire les livres interdits. Pour «le cas Dr. Paul - Mr. Antoine» St. Ignace a trouvé une solution — dans les exercices spirituels. Les deux, se retirant dans une autre maison de jésuites à Rome, en firent la dite «première semaine». Après la retraite, on donna à Skalić l'occasion d'être questionné devant les cinq Pères sur les 12 conclusions élues par Paul lui-même. Le résultat en était cependant affreux: il n'avait même pas compris quelques questions pas trop difficiles; ses réponses contenaient au moins 40 «erreurs»; en général, il a montré une science déficiente pas seulement dans le domaine de la théologie, mais aussi dans celles de la philosophie et grammaire. Les deux séminaristes «non jurés» quittèrent le *Germanicum* à jamais. Quelques années plus tard, Skalić passa à la Réformation, attaqua par ses écrits les jésuites et l'Eglise catholique, mais vers la fin de sa vie, il est revenu à la communauté catholique, grâce à l'intervention du jésuite allemand Lambert Auer.

Stane Granda

FRANKFURTSKE VOLITVE V NOVOMEŠKEM
VOLILNEM OKRAJU

Gospodarske, zlasti pa socialne razmere pred revolucijo 1848. leta na Dolenjskem niso bile zavidanja vredne. V očeh sodobnikov je veljala za manj, če že ne najmanj razvito slovensko pokrajino. Številna zemljiška gospostva niso bila več isto kot nekdanje, njihove gospodarske in družbene podlage so bile razrahljane, kar pa se ni odražalo na dejanski obremenitvi kmeta. »Dolenjski kmet je nosil nad 70 % vse tlake na Kranjskem, pa tudi večji del denarnih in naravnih dajatev«. Uvedba zemljarine na podlagi stabilnega katastra leta 1844 je pomenila zvečanje davčnih bremen. Razburjenje med kmeti je bilo zelo veliko. Vladno vzpodbujanje k odkupu naravnih dajatev ni dalo željenih rezultatov.¹ Med kmeti je zavel uporniški duh. Oblast je z vojaško silo mirila ljudi, s primernimi nagovori so ji morali pomagati tudi župniki, ki so si s tem zmanjševali svoj ugled pri ljudeh. Značilen je primer znanega župnika Janeza Zalo-karja² iz Škocjana na Dolenjskem, ki je tam služboval v letih 1835—1853. »Farmanje! Slišim de se punt začenja v naših krajih in nekaj jih je že tudi mojih farmanov, ki so začeli z njimi vleči. Če hočete, farmanje moj svet poslušati, vam bom tukej povedal vse, kar k ti reči gre zakaj jes se bojim za vas, ker vem, de še nikoli iz nobeniga punta nič prida ni peršlo. Poslušajte farmanje, de vam povem, kako se je tlaka začela.« Razložil je, da je bila zemlja včasih vsa graščinska, da so jo dali graščaki kmetom v najem, zato imajo ti do njih določene obveznosti. »Rajniki presvitli Cesar Jožef je grešinam vzkazal svojim kmetam prvoliti, de smejo svoje grunte nekoliko plačati ali kaufrati...«, kar pa še ne pomeni, da so v njihovi lasti, ker je »še veliko kaptala grešinam na gruntih ostalo«, zato morajo »še kmetje činž vsako leto opravljati«. Trdil je, da so kmetove obveznosti do graščine stvar pogodbe, ki jo je treba spoštovati. Upor je »pravici nasproti in kontraktam in dolžnostim... Vidite tudi, da ni hudobni duh, kakor pravite, tlake, iznajdel, ampak vaši spredniki so z grešinami v take kontrakte radovoljno pervolili.« Rotil jih je, naj bodo oblasti pokorni. »Cesar ima soldate, ima moč vžugati puntarje, je ena kompanija soldatov premalo, jih bo poslal en regiment, dva, tri, če bo potreba; kaj boste vi storili? kaj opravili? Kakšno sramoto in škodo boste imeli? Ali se spomnite farmanje, de pred več letmi so se bili nekteri kmetje zoper turnsko grešino spuntali, kaj se je zgodilo, ki se niso hoteli podati? Nekteri so bili ubiti, nekteri neusmileno tepeni, nekteri so ob vse peršili! Se spomnite, kaj se je pred 3—4 letmi z nekimi kmeti Bajnovškimi zgodilo, ki so se spuntali? Cela kompanija soldatov je peršla, so jih topli, de je bil strah, so jim vse pobrali kar so imeli, nekim so pa grunte vzeli.« Trditve upornikov, da tlake ni več, je označil kot laž. Če bi se to v resnici zgodilo, bi to gotovo zvedeli. Tega graščine ne morejo skriti. »Verjemite farmanje, de jez in tudi več delj grešin, ki imamo tlačane, želimo, de bi tlake ne bilo, tode pustiti jo, dokler plačana ni, ne moremo in ne smemo.« Rešitev tlake je videl v dveh možnostih: odkup s strani kmetov ali pa cesarja. Bistro pa je pripomnil, da bi cesarjev odkup pomenil le prevalitev bremena na kmetova pleča. »Morebiti in upati je, de naš milostiv cesar že davnej misli na pota, po katerih bi se to dalo storiti, počakajte de izpeljejo, de bo brez škode grešinam in vam... Če imate pa kakšno pravično tožbo, imate kresijo in lan-

¹ Obširneje glej Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848. Zgodovinski časopis 2—3, 1948—1949, str. 14—15.

² O njem glej podrobneje v SBL, 14. zvezek, str. 760—761.

tož in druge vikše. Ondi se oglasite in pravice išite, ne s puntam«. ³ Tem razmeram, ki so nastale v zgodnjem poletju 1845. leta so se neposredno pred revolucijo pridružile še zaporedne slabe letine. Zlasti je kmeta prizadejala bolezen krompirja, ker mu je ponovno grozila lakota. Ne smemo pa prezreti, da se je kmetu poleg govoric tudi dejansko obetalo izboljšanje. Bližina velikega gradbišča železniške proge proti Trstu je dala nekaj možnosti sezonske zaposlitve, lažje je bilo prodati nekatere viške agrarne proizvodnje, upati je bilo, da se bodo tudi sicer izboljšale možnosti prodaje.

Težje kot gospodarske in socialne razmere je opisati narodno osveščenost dolenjskega prebivalstva. Njegova narodnost ni bila tako ogrožena kot na Koroškem, Štajerskem ali v Istri. Uradništvo, višji sloji in meščani s tržani vred so radi »klatili« nemščino, ki je imela nekaj lokalnih posebnosti. Te so bile nekoliko tuje celo tistim, ki jim ta jezik sicer ni delal težav. Opaziti je širjenje njegove rabe. Značilen je v tem oziru opis novomeških razmer iz leta 1784, ki so ga sestavili tamkajšnji mestni sodnik, svetovalec in pisar, ko pravijo, da v Novem mestu nemščina napreduje in da čez nekaj let prevajanje uradnih aktov v slovenščino (kot dotlej) ne bo več potrebno. ⁴ Ne moremo zamolčati, da je časopis *Sloveniens Blatt*, ki je začel redno izhajati julija 1848 v Novem mestu, zastopal slovenske interese v nemškem jeziku, ker pisane slovenščine niso bili dovolj vešč. Nenazadnje ne smemo pozabiti tudi Levstikove dvajset let mlajše opazke o nemško govorečem Novem mestu. Vse to pa nas ne sme napeljati na napačno sklepanje. Nemško občevanje meščanov in še nekaterih drugih je predvsem izraz njihove drugačnosti od kmečke okolice, čeprav se v bistvu od nje ne razlikujejo. Duhovito je zapisal Henrik Costa, da za dolenjska mesta in trge še vedno velja, da se njihovi prebivalci namesto z obrtjo bolj ukvarjajo s poljedelstvom in vinogradništvom, da zato niso ne dobri obrtniki ne dobri kmetje, ker je eno drugemu v napoto. V Novem mestu so imeli gimnazijo, kulturno udejstvovanje meščanov pa je bilo reducirano na kazino, ki je imela naročene tudi Novice, in javno promenado, ki pa je bila zato, ker je mejila na pokopališče, uporabna le na današnjem glavnem trgu. ⁵ Kot pglavitne pokazatelje slovenske narodne zavesti moramo naštet okoli 170 dolenjskih naročnikov Novic, od tega v samem Novem mestu z bližnjo okolico skoraj 10. Ne smemo spregledati dejavnosti kroga, ki je že 6. januarja 1848 uprizoril Linhartov Ta veseli dan ali Matiček se ženi. Predstava je žela veliko navdušenje. Med igralci in tudi gledalci so bili ljudje, ki slovenščine niso popolnoma obvladali, pa so izvrstno igrali oziroma vztrajali na predstavi do konca. Repriza ni izostala. ⁶ Iz istega kroga so izšli tudi tisti, ki so začeli izdajati *Sloveniens Blatt*, prvotno zamišljen s pomenljivim naslovom *Slovenia*. Situacija se torej v tem pogledu ne razlikuje bistveno od tiste, ki je sicer prevladovala na Kranjskem. V ospredju je socialno vprašanje, odprava fevdalizma, meščanstvo si želi več političnih pravic. Obstajajo ljudje, ki se zavedajo slovenskega nacionalnega vprašanja, toda to še ni problem, ki bi razdvajal prebivalstvo naših krajev, zlasti mest in trgov. Ker se oblast pri vodenju države opira na vojaško silo, je jasno, da sta njena dejanska oblast in ugled šibka in isto velja tudi za plemstvo, saj kmetje svoje obveznosti slabo in neredno izpolnjujejo. Analiza že citirane knjige oznanil za leta 1842—1849 zelo zgovorno kaže na sorazmerno majhen vpliv duhovščine. Preveč je bila v službi oblasti. Prižnica je služila tudi za razglašanje uradnih oznanil, pozivov za vojaško konskripcijo itd. — in običajno je tako, da človek ne enači zakonov s tistim, ki jih izdaja, ampak s tistim, ki jih razglaša in izvaja.

³ Arhiv SRS, Zbirka rokopisov, 94 r. Nekaj izvlečkov je objavil Josip Wester, *Kulturnozgodovinski paberki iz let 1842, 1849*, Carniola NV, I, 1910, str. 192—209. Nekoliko daljši citati želijo opozoriti tudi na terminološke probleme oziroma način, kako je bilo potrebno politične razmere razlagati kmetom.

⁴ Arhivski dokumenti iz zgodovine Novega mesta. Novo mesto 1988, dokument št. 8.

⁵ Henrik Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain. Laibach 1847*, str. 107—108.

⁶ Novice 12. 1. 1848, *Sloveniens Blatt* 18. 7. 1848.

Položaj in vloga duhovščine v revolucionarnem letu 1848/49 to našo trditev najbolj potrjuje.

Iz vsega povedanega sledi, da je bila sprememba kmetovega položaja v tedanji ureditvi monarhije pričakovana. Ko pa je do revolucije prišlo, je trenutek njenega začetka vse nekoliko presenetil, saj je v tistem momentu niso pričakovali. Če pustimo ob strani revolucionarnost prvih dni revolucije v naših mestih, so dejansko prvi reagirali kmetje. Ižanski dogodki so odmevali po deželi. Samostojno, čeprav ne tako ostro so kmetje nastopali tudi drugod. Oblast je bila prisiljena v mnoge dolenjske kraje, zlasti v mirensko dolino, poslati vojsko. Že citirani Zalokar je že 11. (!) marca pri pridigi govoril kmetom, da se po svetu gode »čudne reči«. 25. marca jim je že razlagal revolucijo kot splošen evropski pojav. V Nemčijo je njen duh zavel iz Francije. Ker je zanimivo spoznati tudi način razlaganja političnih sprememb, si ponovno pomagajmo s citatom. V Nemčiji »so ljudje persilili svoje kralje jim tri reči pervoliti 1. de smejo pisati v cajtingah in v družih bukvah, kar hočejo in govoriti tudi od vikših, kar hočejo, de nobeden jim tega braniti ne sme. 2. Nacionalgardo, to je pravico, de ljudje imajo za svojo brambo svoje soldate, kralji pak svoje, kokar de bi kralj in ljudstvo ne bili vsi eno, ampak sovražniki med seboj. 3. Konstitucijo, to je postavo in pravico, de podložni vsih krajev smejo vkup priti v veliko mesto, smejo izvoliti po postavi svoje namestnike, de bojo za njih govorili, in vkup sklenili kar je kraljem treba dati in storiti, in druge naprave po deželah napravljati!« Nato jim je povedal, da je bil podoben potek dogodkov tudi na Dunaju 14. marca, »ko smo se nar manj nadjali«. Posebej jim je tudi predstavil zahteve Gradčanov, kar kaže na dejstvo, da je prebiral Grätzer Zeitung. Kot zanimivost naj omenimo, da je sprva kmetom nameraval povedati, da bodo na predvidenem »velkim zboru na Dunaju« govorili tudi »od tlake in družih dolžnost, od manjše cene soli in veliko družih reči,« pa je to prečrtal, ker v resnici še ni bilo jasno. Pozival jih je k miru in nagovarjal k spolnjevanju starih obveznosti. Po njegovem bi lahko nemiri ogrozili sklic zbora na Dunaju. Izrazil je prepričanje, da bo sprejeto marsikatero olajšanje za kmeta, da pa obstajajo tudi nekatere nevarnosti, med katerimi je naštel strah pred razširitvijo vojaške obveznosti. Kot duhovnik jih je posvaril pred nevarnostjo slabih knjig ter pred zaničevanjem vere in cerkve: »V čudnih časih živimo, samopašnost uka, pametni ljudje se jokajo. Hudobija kraljuje, poštenost je zaničevana, vera ugasuje, mende zadni časi sveta se bližajo.« Na koncu jih je pozval, naj bodo mirni, saj bodo kot državljani iste države dobili take pravice kot drugi, če se bodo upirali ali pa ne. 2. aprila je bral pri pridigi tri uradna oznanila oblasti. Domnevamo, da gre za kurende v zvezi z napovedmi ustavnega sistema oziroma opozorili zaradi ižanskih dogodkov. Iz povedanega sledi, da župnik Zalokar ni nasprotoval družbenim spremembam, bal pa se je nekaterih vzporednih pojavov, katere je pravilno predvideval. Natančno je vedel, kako zelo so kmetje razburjeni zaradi tlake, zato se jim ukinitve ni upal napovedati, čeprav je to prvotno nameraval. O ravnanju drugih duhovnikov ne vemo, malo verjetno pa je, da branja uradnih odlokov v razburjenih časih ne bi pospremili s primernimi komentarji. Vsa poročila pa so si enotna v tem, da kmetje niso bili pomirjeni, nasprotno, njihovo nezadovoljstvo je raslo. Grafenauer v svoji analizi kmeta v letu 1848 ugotavlja: »Središče kmečkih nemirov je bilo vsekakor na Dolenjskem in Notranjskem.«⁷ V takih razmerah so se začele priprave za volitve v frankfurtski parlament. Na eni strani so bili razburjeni kmetje, ki so dokaj natančno vedeli, kaj hočejo, niso si pa bili jasni glede načina; na drugi strani so bili meščani, ki jim je bila veliko bolj jasna oblika, kako naj bi kaj dosegli, težko pa so se zedinili o vsebini zahtev. Med tema dvema revolucionarnima silama je iskalo in dobivalo svoj prostor še nacio-

⁷ Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, Zgodovinski časopis 2—3, 1948—1949, str. 20.

nalno vprašanje, ki je sčasoma postalo dominanten problem monarhije in jo nenazadnje tudi zaradi neizpeljane revolucije 1848. leta pokopalo.

Potek in rezultati frankfurtskih volitev so znani. Bile so posredne; pravolilna enota je bila župnija, v kateri so na vsakih 500 državljanov izvolili enega volilnega moža. Volilni možje so potem na sedežu volilnega okraja izvolili poslanca in njegovega namestnika. Vsakih 50.000 prebivalcev naj bi v Frankfurtu zastopal en poslanec. Resnica je bila seveda drugačna. Novomeški poslanec je zastopal 74.536 prebivalcev iz 29 župnij.⁸

Če smemo sklepati po knjigi oznanil škocjanske fare, so bile priprave in izvedba frankfurtskih volitev poslednje politično dejanje, ki ga je v tem letu opravila cerkev. Priznati je treba, da priprava ljudi na prve parlamentarne volitve na naših tleh ni bila lahka. Poglejmo, kako se jih je lotil škocjanski župnik v nedeljo 30. aprila.

»Po povelji vikših Ljubljanskega lantovža 20. dne tega mesca, in novomeške kresije 23. dne tega mesca, se vam oznani ta tako velika in imenitna reč, de v vsaki fari bo pojutrišnjim ob 9. dopoldne volitev tistih mož, kateri bodo po- slej v vašim imenu in kakor od vas pooblasteni volili može, ki pojdejo čez malo dni na Nemško v mesto Frankfurt, de se bo tam začelo delo in tako rekoč osnova konstitucije za vse nemške dežele. Vsi posestniki imajo pravico voliti, ki niso zavoljo kake pregrehe zaperti ali pa vbogajme ne živje. Vsi drugi imajo to pravico in oblast. To volenje bo v naši fari takole. Pojutrišnjim ob 9. zjutraj imajo priti semkaj v Škocjan in bo tako v farovži volenje, iz vsih vasi gospo- darii, ne le iz Mokronoške ampak tudi iz Kerške komisije, Zakrakovčanje, in bodo od 500 duš, do 800 in 1000 izvolili eniga izmed sebe; tako bo v naši fari, ki ima čez 4000 duš 8 ali pa 7 izvoljenih, iz vsake gmajne eden. Od kresije po- stavljen komesar per ti reči per nas so G. Andolšek c. k. Mokronoški davkov prejemar. Premislite tedaj kokiga boste iz vsake gmajne ali srednje volili, de ne bo volenje predolgo terpelo. Iz naše kresije bo potlej v treh krajih od far- manov in gmajn ali sredinj izvoljenih mož volenje tistih mož, kateri pojdejo v Frankfurt. V vsakim teh treh krajev, namreč v Novim mestu, Kočevii in pa na Mirni bodo vsi ti prej izvoleni 3, v Ljubljanski kresii tudi 3, v postojnski 1, tedej iz cele naše dežele 7. Koroška dežela je tudi pod naš Lantovž; v celovski kresii bodo izvoleni 3, v Blaški pa 2, to jih je 5. Vsih na Kranjskim in Koro- škim 12. Iz naše fare, Šentjernejske, Belocerkovske in Šmarješke itd. pojdejo, kadar bo povedano, ti od vas izvoleni, de bodo v vašim imenu volili eniga, kte- riga bodo hoteli, de imajo zaupanje vanj, de bo v njih imenu vedil govoriti zanje. De se tako veliko, in na Nemškim, kjer le samo Nemško govore, in ko bo okoli 1000 taci iz vseh nemški krajev poslanih, prebrisanih, učenih in mo- drih mož in gospodov izbranih, ki bodo velike reči imeli premisliti in presoditi in postaviti, le taki, ki so nemškiga jezika dobro vajeni, dobro učeni, skušeni in vse potrebe naše poznajo, izvoliti sami lahko spoznate. V Frankfurtu bodo ve- like reči osnovane in postavljene ter, ktere ljudstva de nočejo biti v taki zaves z Nemci; dalej nove naredbe za brambo vsih nemških deželj; potlej za sodbe, kako de bodo v prihodnič veljale, in veliko družih in imenitnih reči. Potlej, ko bo v Frankfurtu to delo dodelano in od vsih podpisano, bo upamo v naših de- želah volenje za velki zbor na Dunaji, kjer bodo vsi deželni stanovi iz vsih deželj izbrani in tudi kmetijski ljudje al tisti, kateri bodo od njih izvoleni, kakor je upati, poslani, de bodo nove postave naredili, in za kmete posebno govorili, in postavili. Vidite tedaj, kaj je to, in kaj in kako je treba vse to premisliti.«

O pravolitvah ne vemo podrobnosti. Izvoljenih je bilo 97 volilnih mož, torej približno dve tretjini od 147, kolikor bi jih morali. O volitvah poslanca je ohran- njen originalni zapisnik.⁹ Kot vemo, je 8 volilnih mož izvolilo za poslanca Anto-

⁸ Podrobneje glej Vaslij Melik, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. Zgodovinski ča- sopsi 2-3, 1948-1949, str. 69-134.

⁹ Arhiv SR Slovenije, Deželno predsedstvo, fasc. 4; spis 948.

na Laschana,¹⁰ s sedmimi glasovi pa je bil za namestnika izvoljen novomeški advokat dr. Franc Zupančič. Ob teh znamenitih novomeških volitvah 5. maja ob 9. uri se velja podrobno ustaviti.

Oblast sta zastopala Viljem Laschan kot delegirani komisar in Matevž Pintar, novomeški okrajni sodnik. Sedemčlansko volilno komisijo, katere naloga je bila, da brezprizivno razsoda v morebitnih sporih in pritožbah, so sestavljali: Anton Smolla, graščak z Grma, Vincenc Bučar (Wutscher) iz Vavte vasi, Franc Škrem (Schkrem), Ignac Kalčič in Karl Seifert — vsi iz Novega mesta, Viljem Dollhopf, okrožni inženjer in zapriseženi zemljemerec za Češko in Karl Frühman, oba iz Kandije. Kot vidimo, med člani volilne komisije ni Belokranjcev, z izjemo treh Novomeščanov ni prebivalcev z levega brega Krke. Razen Bučarja ni vaščanov, kajti Kandija je predmestje Novega mesta, ki leži onkraj Krke, bila pa je v Šmihelski fari. Nenavadna sestava komisije je še bolj očitna, če naštejemo vse pravililne enote: Novo mesto, Šmihel, Mirna peč, Stopiče, Šmarjeta, Dolenjske Toplice, Bela cerkev, Soteska, Prečna, Otočec, Vavta vas, Velike Brusnice, Mehovo, Metlika, Črnomelj, Semič, Vinica, Podzemelj, Adlešiči, Preloka, Kostanjevica, Velika dolina, Čatež, Sv. Križ pri Kostanjevici, Šentjernej, Cerklje, Žužemberk, Dolenja Ajdovica, Škocjan. Po zatrjevanju zapisnikarja je večina volilnih mož prišla na volišče. Volilni komisar jih je podrobneje seznanil z volilnimi pravili. Skoraj gotovo je to storil v slovenskem jeziku. Ko pa naj bi začeli voliti, je večina volilnih mož izjavila, da sicer z vsem soglašajo, da pa ne bodo glasovali, in so drug za drugim odšli iz dvorane. Ostalo jih je devet, ki so v redu glasovali. Čakali so do 12. ure. Ker ni bilo nikogar več, so sestavili protokol, ga podpisali in zaključili volitve. Navedene trditve zapisnika je treba dopolniti. Trditev kmetov, da z vsem soglašajo, ne smemo razumeti dobesedno. V bistvu, še zlasti, če upoštevamo način izražanja Dolenjcev, ki oblastem in »višjim« neradi naravnost povedo, da se s čim ne strinjajo, je treba njihov pravi odgovor iskati v dejanju in ne v besedah. To je popolna zavrnitev volitev. Preslabe izkušnje imajo ljudje ob Krki, da bi svoje nasprotovanje odkrito povedali ali celo protokolirali, kar bi po pravilih morali, in tudi nam bi bilo danes veliko lažje. Očitno je bila akcija zelo dobro organizirana in kmetov nihče ni mogel pregovoriti. S pomočjo deveterice, ki je ostala, in obeh uradnikov, ki sta bila na volišču po uradni dolžnosti, ki pa nista bila volilna moža, so potem volitve komaj izpeljali. Preostali volilni možje so bili člani volilne komisije in še dva: pogański graščak Franc Ksaverij Langer in Janez Dular, posestnik iz Kandije. Anton Laschan in dr. Franc Zupančič sta dobila vse glasove članov komisije, Langer je hotel za namestnika dr. Johanna Kleemanna iz Ljubljane, Dular pa je volil popolnoma po svoje. Po njegovem naj bi bil poslanec Janez Rom iz Šmihela, njegov namestnik pa Dularjev sokrajan, gostilničar Jožef Zurc. Kaj je vplivalo na takšno odločitev, ne vemo. Glede na priimek namestnika ne moremo izključiti možnosti, da gre za vpliv kakšne Zurčeve duhovitosti, o kateri kroži namreč toliko vesti, da je vse mogoče.

Preden skušamo odgovoriti na vprašanje, zakaj kmetje niso hoteli voliti, je treba pojasniti še nekaj vprašanj v zvezi z volitvami. Eno izmed temeljnih vprašanj je izbira obeh kandidatov. Njuno ime zasledimo v seznamu kandidatov, ki ga je »več prijateljev ljudstva« objavilo v Laibacher Zeitung 29. aprila.¹¹ Njuni imeni sta bili torej širše znani. Kot je razvidno iz zapisnika, je v Novem mestu služboval Viljem Laschan, drugi okrožni komisar, za katerega lahko domnevamo, da je bil z izvoljenim poslancem v določenih sorodstvenih zvezah. Gotovo so se kandidatom mnogi še spominjali iz let 1836—1844, ko je služboval v novomeškem okrožnem uradu. Iz redkih ohranjenih pism je mogoče ugotoviti, da je tudi po odhodu v Beljak ohranil živahne stike s Kranjsko.

¹⁰ Podrobneje glej SBL, str. 619.

¹¹ Novice šele 3. maja. Laschana pišejo kot Lašana, kar je gotovo pravilneje.

Njegovi stiki s Prešernom, ki mu je ob odhodu v Novo mesto posvetil verz s pozivom, naj Dolenjce varuje »pred aristokratov tiranstvam«, naj jim bo »bramba pravic«,¹² kažejo na pripadnost demokratičnim krogom. Očitno pa to ni bilo znano kmetom, oziroma jih Laschanov krog ni dovolj pritegnil, saj ga sicer ne bi pustili na cedilu. Poglejmo še nekoliko podrobneje njegove volilce. Med njimi sta dva graščaka neplemiča, Škrem je verjetno identičen s Skremom, ki je bil mestni sodnik v Novem mestu, Smollova žena Clótilda, rojena Skrem,¹³ pa bi lahko bila njegova svakinja. Dollhopf je bil okrožni inženir, Dular in Wutscher sta bila iz znanih rodbin na Dolenjskem, torej verjetno človeka, ki sta imela določen ugled in položaj v družbi. Povsem očitno je, da lahko identificiramo liberalen krog, ki pa je bil v nacionalnem pogledu orientiran precej nemško. Dokazov je več, navedli bi le to, da je Laschan kot poslanec zelo dolgo vztrajal v Frankfurtu. Pozneje je bil zadnji nemški ljubljanski župan. Ta krog je užival določene simpatije premožnejših in uglednejših slojev ter imel širše zveze. Očitno je, da se v marsičem loči od tistega demokratičnega kroga, katerega jedro je predstavljala skupina uradnikov novomeške okrajne gosposke,¹⁴ ki je pripravila uprizoritev Linhartove komedije, vrh njenega delovanja pa predstavlja izdajanje časopisa Sloveniens Blatt. Njena osrednja oseba je bil Franc Polak. Socialno so stali nekoliko nižje, bili so izrazito slovensko orientirani. Širših povezav s takratno »slovensko politiko« kot kaže, niso mogli vzpostaviti, sicer se jim ne bi primerilo, da so morali prvotno zamišljen naslov časopisa Slovenia po izdaji poizkusne številke spremeniti, da ne bi prihajalo do zamenjav z Cigaletovo, v slovenskem jeziku izhajajočo Slovenijo. Njune medsebojne odnose bo potrebno še raziskati. Kot izhodišče za razmišljanje lahko navedemo, da sta dva izmed volilnih mož v svoji glasovnici izrecno omenila, da volita v nemški parlament v Frankfurtu (Dollhopf in Langer), drugi pa so le suhoparno navedli, da oddajajo svoj glas konkretni osebi.¹⁵ Časopis Sloveniens Blatt se je kmalu jasno obrnil proti velikonemškim konceptom in pokazal simpatije za povezave z južnimi Slovani. Oba kroga sta se borila za vpliv na prebivalstvo. Na podlagi pregledanega gradiva lahko rečemo, da je imel »slovenski« krog nekoliko več uspeha, širše med mase kmečkega prebivalstva pa ni verjetno nobeden prodrl.

Kmečki protest proti volitvam v Frankfurt moramo presojati v prvi vrsti s socialnega vidika. Kmetom je bilo pojasnjeno, v spomin si pokličimo Zalokarjevo razlago frankfurtskih volitev, da se bo o njihovih nadlogah odločalo na Dunaju. Njih je v prvi vrsti zanimala odprava tlake in niso čutili nikakršne potrebe, da bi delali uglednim gospodom veselje in volili poslanca v Frankfurt, od katerega nimajo kaj drugega pričakovati kot eventuelne dodatne davke, na kar je sicer rada opozarjala slovenska protipropaganda. O socialni averziji do volitev lahko še dodatno sklepamo iz rezultata volitev v dunajski državni zbor, kamor so poslali kmeta Matevža Grašiča iz Mirne Peči. Kljub dokaj izrazito socialni noti njihovega protesta ne smemo izključiti nacionalnega vprašanja. Zgoraj smo ugotovili obstoj slovenskega demokratičnega kroga. V njem so prevladovali uradniki novomeške okrajne gosposke, torej tisti, ki so imeli s kmeti vsakodnevne stike. Ob prikazu Zalokarjevih oznanil smo opozorili, da je prebiral Gratzter Zeitung, v kateri je graška Slovenija že razvila silovito protifrankfurtsko kampanjo.¹⁶ Spomnimo se tudi na trditev Matije Majerja v Gajevih Novinah 11. aprila, da v Novem mestu obstoja slovenska

¹² Citiram po objavi v zgoraj omenjeni Melikovi razpravi, str. 107.

¹³ Podatki z nagrobne plošče na šmihelskem pokopališču v Novem mestu. Uporabljeni tudi podatki iz Provinzialhandbuch des Laibacher Gouvernementsgebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1848.

¹⁴ NUK, Bleiweisova zapuščina v rokopisnem oddelku. Ohranjen je plakat o uprizoritvi, na katerega je nekdo s svinčnikom vpisal imena igralcev. Glej tudi A. Gspanov komentar k A. T. Linhart, Zbrano delo I, str. 481–482.

¹⁵ Vsak volilni mož je očitno sam napisal glasovnico.

¹⁶ Glej Stane Granda, Graška Slovenija v letu 1848/1849. Zgodovinski časopis 28, 1974, str. 45–84.

zavest. Nenazadnje pa so tudi Dolenjci gotovo imeli pismene stike s širšim dogajanjem. Jurist Jerman, ki je že po volitvah propagiral po Dolenjskem ideje dunajske Slovenije, je bil doma s področja novomeškega volilnega okraja.¹⁷ Težko si je predstavljati, da se študentje ne bi javili domačim v teh bur-nih dneh in jih seznanili z novim duhom, ki je zavel po monarhiji. Ne smemo podcenjevati vpliva Novic. Semrajc in Globočnik sta že pozivala zoper volitve v Frankfurt, ustanovljeno je bilo ljubljansko slovensko društvo, grof Anton Auersperg je začel voditi javno polemiko s pogledi dunajske Slovenije. Nena-zadnje je tu tudi ljudski glas, ki je bil hitrejši kot vsaka pošta. Dovolj je bilo torej momentov, ki so vplivali tudi na nacionalno osveščanje prebivalstva.

Odgovor na vprašanje, zakaj so skoraj vsi volilni možje, pa tudi že veliko pravililcev, zavrnilo frankfurtske volitve v novomeškem volilnem okraju, ni enostaven in ni samo en vzrok. Na prvem mestu je skoraj gotovo socialni mo-ment. Uradne ocene kmečkih reakcij opozarjajo na kmečko nepoučenost in nerazumevanje sprememb, kar pa je običajen izgovor oblasti, ko bi morale pri-znati svoje napake. Z opozarjanjem, da je v sosednjih deželah Štajerski, Ko-roški in na Hrvaškem načelno že rešeno vprašanje tlake in desetine, pa de-jansko le priznavajo, da je kmetom dovolj fevdalnega sistema. Zavrnitev frankfurtskih volitev je torej začetek konca večletnega boja kmetov za do-končno odpravo fevdalnih bremen. Nasprotovanje je bilo tako veliko in tako splošno, da neka organizacija odpora niti ni bila potrebna. Gotovo bi že samo sum o obstoju organizacije zadoščal, da bi oblast o tem poročala. Zanimivo je tudi sklicevanje na »ultraslovenizem«,¹⁸ kjer pa tudi niso mogli ugotoviti neke organizacije. V praksi se torej potrjuje tisto, kar je zapisal Matija Majar v uvodni misli k svoji peticiji: »Mi Slovenci nočemo na široko ponavljati peticij drugih avstrijskih narodov kot so: svobodna ureditev občin, primerno zastop-stvo stanov, odveza desetine in tlake...; te želje so tudi naše in zelo težko čakamo njihove izpolnitve«. ¹⁹ Ločevanje slovenskih političnih zahtev leta 1848 od socialnih vprašanj je torej v veliki meri umeten konstrukt, ki je nastal kasneje, v drugih prilikah in v druge namene.

Zavrnitev frankfurtskih volitev je opogumila tudi »narodno demokratičen krog« v Novem mestu k večji aktivnosti. 10. maja so kot poizkusno številko izdali časopis, Slovenia, kasnejši Sloveniens Blatt. Razlika v času med poiz-kusno številko in rednim izhajanjem v juliju istega leta kaže, kako malo so bili na tak korak pripravljeni. Kljub temu pa si velja ogledati vsebino prve številke prvega novomeškega in hkrati dolenjskega časopisa. Advokat dr. Jožef Rosina je v uvodnem članku Prebujenje Slovenije obsodil prejšnji vladni si-tem, ki je bil skoncentriran v dunajskem državnem svetu in birokraciji. Vesel je sprememb in bi se mu zdele kot pravlјice, če jih ne bi spremljal z lastnimi očmi. Navdušen je nad uvedbo splošne oborožitve ljudstva, svobodo tiska in ustavo. Slovenijo poziva k prebujenju. Pozdravlja junaške slovenske brate na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem in v istrskih okrajih, ki se zavedajo svoje narodnosti in zavzemajo zanjo ter za uvedbo slovenskega jezika v šole in so-dišča. Avstrijo si predstavlja kot skupnost različnih, toda bratovsko povezanih narodov pod žezlom ustavnega cesarja. Analitičen članek o sodobnih razmerah v Avstriji je prispeval odgovorni urednik Franc Polak. Pravi, da je bila pred spremembami v zadnjem času Avstrija vzor absolutizma, aristokracije, raznarodovalnosti, najstrožje cenzure in policije. Kot prvi problem, ki pretresa sodobno Avstrijo, vidi nasprotje med Slovani in Nemci. Zavrača trditve, da bi se lahko v državi, kjer je večina Slovanov, čutili Nemci ogrožene. Na eni strani je namreč množica slovanskih narodov, na drugi pa nemški narod, ki je naj-

¹⁷ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 732.

¹⁸ Arhiv SR Slovenije, Deželno predsedstvo, fasc. 4, sp. 945.

¹⁹ Citiram po Vasiliju Meliku, Majarjeva peticija za Zedinjeno Slovenijo 1848. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 50, N. V. 15, 1979, str. 290.

bolj izobražen, z enotnim jezikom, ki je dejansko skupen vsej monarhiji. Trditve o možnosti poslabšanja položaja Nemcev v demokratični Avstriji se mu zdijo sanje. Opozarja tudi na terminološke težave. Loči ljudstvo (Volk) v lingvističnem in državnopravnem smislu. Ljudstvo v državnopravnem smislu so nemški Alzačani s Francozi, švicarski Nemci s tamkajšnjimi Francozi in tudi vsi narodi v Avstriji. Skupna preteklost mu je garancija za prihodnost. V to avstrijsko skupnost narodov poziva tudi Madžare, sicer bodo propadli v lastni državi, kjer so Slovani v večini in jih obkrožajo, madžarski jezik pa je še mlad in ne more prevzeti funkcije nemščine; tudi za njihov obstoj in razvoj je edina garancija Avstrija, kjer bodo pod zanje ugodno kontrolo moralno močnejšega nemškega ljudstva.

Za Polaka je ustava delo višje inteligence in najintimnejšega prijateljstva do svobode in narodov. Ne podpira republikanizma, ni pa nasproten revoluciji. »Ni nastanka, ni propada brez vrenja, čim večji je korak naprej ali nazaj, bolj ga je čutiti.« Le Francija lahko postane republika. Že stoletja so združeni, živijo skupaj, imajo en jezik, skupne interese, edinstveno glavno mesto, sedež modernega prava. Imajo že večdesetletne izkušnje v političnih bojih in izvrstne može. Republikanci naj ne pozabijo značilnosti Francije in se naj bojijo na kadečih se ruševinah zidati novo stavbo.

Nekoliko pretresljiv, vendar za demokrate zelo značilen je manjši, nepodpisan ločen dopis h gornjemu članku. Opozarja na nevarne posledice trenja med Čehi in Nemci. Načrti o češkem kraljestvu so nasprotni načrtom o zedinjeni Nemčiji. Dopis ugotavlja, da je prosvetljenstvo odpravilo prednosti enega jezika pred drugim, ustava pa je to določilo sankcionirala. Boji se boja med Nemci in Slovani, kajti slednji bi se v sili lahko spozabili in poklicali Ruse na pomoč, zaščito pa bi morali plačati s svobodo. V eventuelni taki evropski vojni se mu zdi ključno stališče Francije.

Dolenjskim razmeram je posvečen nujni klic za pocenitev soli, ki ga je napisal okrožni zdravnik dr. Julij pl. Vest. Izračunal je, da ljudje na Dolenjskem porabijo na človeka malo čez 7 funtov soli, kar pa je premalo. To naj bi hkrati pomenilo, da je živina ne dobi, saj bi je morala velika živina dobiti letno 20 funtov. V bistvu načenja še danes aktualen problem, skromno rudninsko sestavo dolenjske zemlje. Iz slabe živinoreje izvaja zaostalost dežele. Spomnimo se samo na podobno misel pri škocjanskem župniku. Vest smatra, da je premajhna poraba soli eden izmed pokazalcev dolenjske revščine. Oblasti poziva, naj njeno ceno zniža, kajti ob večji porabi dobički ne bodo manjši.

Časopis na koncu izraža namen, da bo služil Sloveniji, da pa njegov nemški jezik pomeni izraz želje po mirnem sožitju narodov. Zavrača tudi skrajnosti. Kot vidimo, ta krog ni bil radikalen, bil pa je nedvomno slovenski in demokratičen. Odnos do frankfurtskih volitev je pokazal s tem, da je rezultate navedel v nekakšni opombi pod črto brez vsakega komentarja.

V volilnem zapisniku je komisija ugotovila, da sta bila z absolutno večino izvoljena Anton Laschan za poslanca in dr. Franc Zupančič za namestnika. Seveda pa so se vsi zavedali realne vrednosti te absolutne večine. V zbirnem poročilu o volilnih rezultatih v novomeškem okrožju je okrožni glavar Anton pl. Laufenstein²⁰ zapisal, da pravilnici v marsikateri fari niso hoteli voliti, da pa je večina pravililnih enot vendarle volila. Glede novomeških volitev poslanca je sodil, da jih ni mogoče priznati. Motilo ga je, da tretjina volilnih mož sploh ni bila izvoljena, dva zapisnika o pravolitvah je smatral za vprašljiva, ker ju volilna odbora nista podpisala. Večina izvoljenih volilnih mož je res prišla na volitve, vendar so trdovratno zavračali samo dejanje. Onih devet, ki so ostali, je v redu volilo, »toda zdi se mi, da nasprotovanje velike večine volilnih mož, čeprav ga niso protokolirali, ker niso hoteli počakati, dovoljuje

²⁰ Nadaljnji citirani dokumenti so sestavni deli spisa št. 948, citiranega pod opombo 9.

označiti volitve kot dejanje, ki ni pravilno izvedeno«. Priznal je, da v volilnih predpisih ni izrecno določeno število volilnih mož kot pogoj za veljavnost glasovanja, vendar ga v konkretnem primeru ni zanimala pravna plat, ampak ga je predvsem bodlo dejstvo, da cilj volitev ni bil dosežen. Gubernij je te pomisleke sprejel in zaprosil gubernalnega svetnika in kameralnega prokuratorja dr. Antona Debellaka za izvedeniško mnenje. Ta je ugotovil, da je rezultat »theils compromittirend«, da pa je tako poslanca kot njegovega namestnika smatrati za izvoljena. Kljub temu pa gubernij ni bil prepričan o veljavnosti volitev in se je sklenil obrniti na notranje ministrstvo. Da pa se vsa zadeva vseeno ne bi predolgo vlekla, so 9. maja naročili kresijama, naj Laschana in Zupančiča zaprosijo za pristanek, če bi bile volitve potrjene. V dopisu, ki so ga 11. maja poslali notranjemu ministru, so zavrnila Debellakovo mnenje in ponovili Laufensteinove pomisleke. Zatrjevali so tudi, da se je na Kranjskem zgodilo isto kot v mnogih drugih slovanskih deželah, kjer so nasprotovali frankfurtskim volitvam. Ministrstvu so namignili, da bi v primeru, če bi tako narokovali državni interesi, volitve lahko razveljavili. Očitno so pri tem izhajali iz ugotovitve, ki so jo tri dni kasneje sporočili istemu organu. Smatrali so, da so frankfurtske volitve v vseh slovanskih deželah in na Kranjskem še posebej povzročile nemire, da je ljudstvo proti tem volitvam in da jih zato tam, kjer bi jih bilo treba ponavljati, ne izvedli. Kot zanimivost naj navedemo, da je ljubljanski gubernij že 4. maja spraševal notranje ministrstvo, kaj storiti v primerih, kot se je naslednji dan zgodil v Novem mestu. Očitno so dobro poznali razmere v deželi, bolje kot ministrstvo, ki na to vprašanje ni odgovorilo.

Medtem je svoj odgovor pripravil tudi Anton Laschan in ga preko beljaške kresije uradno poslal v Ljubljano. Odgovor je bil seveda pozitiven. Zanimiva pa je utemeljitev, ki je mešanica »demokracijskih nazorov« in birokratskega cinizma. Izhajal je iz ugotovitve, da je Kranjska na podlagi meddržavnega sporazuma del nemške zvezne države. To lahko pogodbene stranke razpustijo le soglasno, ne pa enostransko. Ker se to ni zgodilo, je obstoj zveze še vedno realno dejstvo. Nemški zvezi pripadajoče dežele, tudi Kranjska, morajo za nemški parlament poslati poslance, zato so bile razpisane volitve. Po njegovih informacijah so skoraj vse pravililne enote izvolile volilne može. Pravililci so imeli pravico voliti, volilni može pa dolžnost. Če so pravililci svojo pravico uporabili, volilni može pa niso volili poslanca, tako da je tega izvolilo le malo volilnih mož, potem večina ni izvršila naložene naloge in se je uprla dolžnosti. Zato ti ne morejo nasprotovati izvolitvi in deželi, ki je hotela voliti, onemogočiti zastopstvo v parlamentu. Dežela je s pravolitvami pokazala, da se zaveda, da bodo sklepi, ki jih bo sprejel parlament, veljavni za vse zvezno področje in tudi za Kranjsko. Samo dežela bo trpela škodo, če v parlamentu ne bo zastopana, oziroma ne bo imela poslanca, ki bi lahko tam ugovarjal. Če ne bi velika večina pravililnih enot izrekla želje, da pošlje poslance v parlament, in bi to storil le del za Novo mesto, bi te izvolitve ne prevzel in ne bi želel biti poslanec dežele. Ker pa ni bilo tako, je bil pripravljen sprejeti tudi izvolitev manjše skupine, ki pa ga je za poslanca izbrala z veliko večino. Postavil je le en pogoj: volitve morajo potrditi na kompetentnem mestu.

16. maja je dr. Franc Zupančič »zaradi poklicnih dolžnosti« volitve odklonil.

Nedvomno preseneča demokratičnost nekaterih »demokratov«. Okrožni glavar in gubernij sta bila pripravljena spoštovati voljo ljudi, »demokracijski« birokrati pa so vztrajali na formalnopravnih razlogih. Enako stališče je zavzelo tudi notranje ministrstvo 22. maja. Ugotovilo je, da sta bila poslanec in njegov namestnik izvoljena z absolutno večino. Pismen protest ni bil narejen, volilni može, ki so prišli na volitve, voliti pa niso hoteli, pa so izjavili, da se z vsem strinjajo.

27. maja so iz Ljubljane Antona Laschana obvestili, da je notranji minister potrdil izvolitev, in mu poslali ustrezno izkaznico. Glede poti so mu sporočili, da je zgolj od njegove volje in časa odvisno, ali bo potoval direktno v Frankfurt ali pa preko Dunaja. V primeru, če bo potoval skozi prestolnico, kar je zelo zaželeno, se bo lahko tam poučil o razpoloženju Avstrije do frankfurtskega parlamenta. Obvestili so ga, da znaša poslanska dieta 150 gld mesečno. Za potne stroške v obe smeri mu pripada pavšal v višini 100 gld.

Volitve za frankfurtski parlament v Novem mestu so v slovenskem zgodovinopisju v veliki meri znane predvsem zaradi »impozantne večine«, s katero je bil poslanec izvoljen. S te plati je Apihova oznaka o »pravi smešnici« upravičena.²¹ Če pa upoštevamo ves dogodek s stališča tistih, ki niso volili (Bela krajina, velik del Dolenjske), ter vtisa, ki ga je ta dogodek naredil na sodobnike in še zlasti na oblast, pa vidimo, da gre za zelo pomemben segment slovenske revolucionarnosti v letu 1848.

Zusammenfassung

FRANKFURTER WAHLEN IM WAHLBEZIRK VON NOVO MESTO

Stane Granda

Der Ausgang der Wahlen für das Parlament in Frankfurt im Jahre 1848 ist vor allem dadurch bekannt, daß es nur 9 Wahlmänner waren, die den Wahlakt vollzogen haben. Sie wählten mit 8 Stimmen Anton Laschan, Kreiskommissar aus Villach (Beljak), der in den Jahren 1836—1844 in Novo mesto sein Amt ausübte, zum Abgeordneten, und Dr. Franc Zupančič, Advokat in Novo mesto, mit 7 Stimmen zu seinem Stellvertreter. Die meisten der 97 Wahlmänner, man hätte 147 wählen müssen, waren zwar zu den Wahlen gekommen, wollten jedoch weder wählen, noch waren sie bereit, ihre Meinung zu Protokoll zu geben. Das Verhalten der Wahlmänner — Bauern —, ist in erster Linie auf die langjährige Auflehnung gegen die bestehende Feudalordnung zurückzuführen. Es wurde die sofortige Aufhebung der Feudallasten verlangt. Das war aber nur vom Kaiser bzw. von Wien zu erwarten. In diesem Sinne war auch die slowenische, gegen Frankfurt gerichtete Propaganda gehalten. Der Abgesandte und sein Stellvertreter wurden eigentlich von einem nur engen liberalen Kreis gewählt, der aus 2 nichtadeligen Schloßbesitzern und noch 6 angesehenen Bürgern bestand. Diese waren in nationaler Hinsicht indifferent. Infolge des Widerspruchs der Bauern war sowohl die Kreis- als auch die Landesregierung bereit, die Wahlen als ungültig zu erklären. Doch das Innenministerium entschied am 22. Mai, daß gegen die Wahlen nichts einzuwenden sei, und bestätigte die Wahl von Laschan. Dieser war nämlich auch selbst von der Legitimität der Wahl überzeugt. Er fand, daß die Urwahlen gezeigt hätten, daß die Wähler in Frankfurt vertreten werden möchten und daß die Wahlmänner das ihnen anvertraute Mandat nicht erfüllt hätten. Der Stellvertreter lehnte seine Wahl wegen anderweitiger Verpflichtungen ab. Der Anteil des nationaldemokratischen Kreises ist bei einem solchen Wahlausgang nicht ganz klar. Seine Mitglieder traten zum ersten Mal bereits am 6. Januar öffentlich auf, als die dem Inhalt nach ausgesprochen antifeudalistische Komödie von A. T. Linhart Ta veseli dan ali Matiček se ženi, auf Slowenisch aufgeführt wurde. Die Mitglieder rekrutierten sich vor allem aus dem Beamtenstand von Novo mesto und einem Teil der Intelligenz. Das Wahlergebnis ermutigte sie derart, daß sie unmittelbar nach den Wahlen ein Probeexemplar der Zeitschrift Slovenia herausgaben, das in deutscher Sprache die Interessen der Slowenen vertreten sollte. Aus dem Titel der Zeitschrift geht hervor, daß der nationaldemokratische Kreis von Novo mesto in dieser Zeit keine Beziehungen zu den übrigen Zentren der damaligen slowenischen Politik unterhielt, war doch eine Zeitschrift mit dem gleichen Titel in slowenischer Sprache geplant. Zu einer engeren Zusammenarbeit kam es erst später. Deshalb nahm die Zeitschrift, die im Juli zu erscheinen begann, den Titel Sloveniens Blatt an.

²¹ Josip Aph, Slovenci in leto 1848. Ljubljana 1888, str. 105.

Branko Marušič

ITALIJANSKA OKUPACIJA POSOČJA (1915—1917)

Referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ptuj 29. 9. 1988.

Načelnik glavnega štaba italijanske vojske general grof Luigi Cadorna je 24. maja 1915, na dan začetka sovražnosti med Avstro-Ogrsko in Italijo, izdal svoje prvo vojno poročilo. V njem je povedal, da je italijanska vojska istega dne zasedla Kobarid, višine med rekama Idrija in Soča ter kraje Krmin, Versa, Cervignano in Terzo.¹ Vojska kraljevine Italije je tako že drugič kot vojaški okupator prišla na slovensko etnično ozemlje. Prvič se je to primerilo leta 1866, ko je italijanski okupacijski val oplazil manjše predele slovenskega narodnostnega ozemlja še pred podpisom premirja v Krminu, 12. avgusta 1866.² Okupaciji v letih 1915—1917 sta sledili še dve: novembra leta 1918 in aprila 1941. Le leta 1918 je okupacija začela po premirju na bojišču, v ostalih treh primerih je bila neposredna posledica razvoja vojaških dogodkov. 24. maja 1915 začenja obenem z vojnim spopadom italijanska zasedba Posočja in seveda drugih avstro-ogrskih ozemelj ob italijanski državni meji, od Ortlerja do Jadrana. Okupirana območja so bila naseljena predvsem z Italijani, Furlani in Slovenci, v mnogo manjši meri pa z Ladinci (največ v Dolomitih) in Nemci.

Okupirano ozemlje v Posočju je dobilo svojo podobo že prve dni vojne: italijanska vojska je namreč brez večjih težav zasedla nižinske predele vzhodne Furlanije, gričevnata Brda in na več mestih dosegla in prekoračila reko Sočo (Plave, Kobarid), potem ko se je avstrijska vojska umaknila. V kasnejšem razvoju vojaških dogodkov na soškem bojišču (odvijali so se 29 mesecev) se je od začetka vojne okupirano ozemlje nekoliko povečalo. Avgusta 1916 je italijanska vojska zasedla Gorico, v deseti in enajsti ofenzivi (maj—september 1917) pa so Italijani odvzeli Avstrijcem več ozemlja na levem bregu Soče, od Grgarja, preko Banjšic, do predelov severno od Avč. Ozemlja, ki jih je Italija okupirala prve dni vojne, so bila naseljena s civilnim prebivalstvom, kasneje pridobljena so bila povsem ali pa le deloma izseljena (na primer Gorica) in seveda zaradi vojaških dogodkov tudi deloma ali pa povsem uničena.

Italija je Avstrijo napadala predvsem na dveh bojiščih, na tirolskem in soškem. Nagel prodor na soški fronti naj bi Italiji omogočil večji strateški in politični uspeh, zato je general Cadorna že od začetka namenil temu bojišču večjo pozornost. Tu je razporedil svojo drugo in tretjo armado; prva in četrta sta delovali na Tirolskem, posebna skupina pa je bila v Karniji. Tako imenovani »il primo balzo«, prvi naskok, je neposredno prizadel Goriško-Gradiščansko, eno od treh avstrijskih dežel, ki so mejile na italijansko kraljevino (meje z Italijo sta imeli tudi Tirolska in Koroška). V dneh neposredno pred napadom je v Goriško-Gradiščanski, zlasti v njenem ravninskem predelu (Furlanija) zavladala med civilnim prebivalstvom velika zmeda; višek je dosegla na binkoštni ponedeljek 24. maja 1915, ko se je državni meji približala in jo na več mestih prekoračila italijanska vojska. Mnogi avstrijski Furlani so bežali proti Soči, na vzhod, skupaj z umikajočimi se enotami avstrijske vojske. Umikali so se tudi Brici. Prebivalstvo iz nižinskih krajev onkraj Soče pa je bežalo tudi proti Vidmu. Kljub tem premikom, ki jim je botrovala v prvi vrsti negotovost,

¹ I bollettini della guerra 1915—1918. Milano 1923, 5.

² M. Portelli, La campagna del 1866 nel Friuli Goriziano. Studi Goriziani 39/1966, 98. Tudi takrat je bil pglavilni cilj italijanske armade na vzhodnem sektorju bojišča — reka Soča. Poveljnik petega armadnega korpusa, ki je na tem sektorju deloval, je bil general Raffaele Cadorna, Luigijev oče.

pa je vendar velik del civilnega prebivalstva ostal na svojih domovih, v furlanski ravnini Furlani in Italijani, v Brdih in v posameznih predelih ob reki Soči pa Slovenci. Italijanski publicisti in zgodovinarji so prav o prvih dneh bojev veliko pisali.³

Osvajalni cilji (»neosvobojene« zemlje, naravne meje državnega ozemlja), zaradi katerih je Italija prekinila svoj nevtralni položaj do vojaških dogodkov prve svetovne vojne in stopila v vojno na strani antantnih sil, so italijanski vojski narekovali, da je na zasedenih ozemljih nastopala kot osvoboditelj in kot osvajalec. Tako v Posočje kot na Tridentinsko so Italijani prihajali z informacijami o politični orientiranosti obmejnega prebivalstva; te informacije so v veliki meri prinašali politični emigranti — iredentisti (fuorusciti), ki so nato med vojno nudili koristno sodelovanje bodisi kot vojaki bodisi kot nosilci nekaterih vojaškoadministrativnih funkcij. Posočje je bilo vsekakor območje z različnimi in zapletenimi družbenopolitičnimi razmerami. Zato je bil sprejem italijanske vojske zelo različen, predvsem pa negotov in zadržan. Položaj je bil seveda jasen tudi vrhovnemu poveljniku generalu Cadorni, ki je 19. maja 1915 izdal navodila o disciplini in zadržanju italijanske vojske: »... ni nobenega razloga, zaradi katerega nepravilnosti ne bi bile nekažnovane; udariti je tudi treba z eksemplarično strogostjo,«⁴ pri taki strogosti pa očitno ni moglo ostati neprizadeto tudi civilno prebivalstvo.

Ker je namen tega prispevka, da opozori na doslej malo znano problematiko italijanske okupacijske oblasti v Posočju v letih 1915 do 1917, se vojaških dogodkov ne dotika.⁵ Toda ker je bila vojna vzrok nastalega stanja, ne moremo — tudi zato, da bi bila podoba razmer popolnejša — mimo dveh dogodkov takoj na začetku vojne; očitno sta bila posledica decidiranih Cadornovih napotil. V kraju Villesse (Vileš), pri Gradišču ob Soči, nedaleč od slovensko-romanske jezikovne meje, je italijanska vojska v dneh 29. in 30. maja 1915

³ Na primer: G. Del Bianco, *La guerra in Friuli*. 1–4, Udine 1937–1958; *Gorizia e l'Ison-tino nel 1915*. Gorizia 1965; C. Medeot, *Storie di preti isontini internati nel 1915*. Gorizia 1969; Isti, *Due friulani internati (1915–1919)*. Udine 1974; Isti, *Lettere da Gorizia a Zaticina*. Udine 1975; Isti, *Cronache goriziane (1914–1918)*. Gorizia 1976; Isti, *Grado 1914–1919*. Memorie e documenti. Udine 1918; Isti, *La storia della mia gente*. San Lorenzo Isontino. Gorizia 1983. S tem v zvezi je potreba omeniti tudi pregled zgodovinskega o tej in sploh o problematiki prve svetovne vojne (soške fronte): U. Corsini, *Lo stato degli studi sulla guerra 1915–1918 con particolare riferimento alle questioni attinenti al Veneto*. V: *Atti del convegno regionale veneto sulla 1^a Guerra mondiale*. Venezia 1968, 11–20; F. Salimbeni, *Gorizia e l'Ison-tino nella prima guerra mondiale*. Studi Goriziani 49/1979, 15–29; G. Bertuzzi, *Alcune indicazioni bibliografiche sulla Grande Guerra: la storiografia italiana e locale*. *Qualestoria* 14/1986, št. 1–2, str. 233–247. Nov metodološki pristop k obravnavi dogodkov pa kažejo poleg drugih predvsem: G. Valdevit, *La grande guerra*. V: *Storia regionale contemporanea*. Guida alla ricerca. Udine 1979, 7–29 in tudi več avtorjev, ki so prispevali gradivo za posebno številko revije *Qualestoria* (14/1986, št. 1–2), s podnaslovom 1914–1918 Uomini e guerra. Soldati e popolazioni in Friuli, sul Carso, a Trieste e oltre. O dogodkih prve svetovne vojne je veliko gradiva tudi v zgodovinskih pregledih zgodovine nekaterih večjih krajev v Furlaniji in Posočju, na primer: G. Fornasari, *Storia di Cervignano*. Udine 1971; L. Zoffi, *Storie del mio paese (San Lorenzo Isontino)*. Udine 1979; S. Domini, *Staranzano*. Staranzano 1987; M. Terpin, *Steversan*. Steversan 1983; Doberdob včeraj in danes. Doberdob 1988.

⁴ G. Rocco, Cadorna. Milano 1985, 69.

⁵ Niti slovenska in niti italijanska historiografija ne poznata dela, ki bi na monografski način obdelala problematiko italijanske vojaške okupacije Posočja in vzhodne Furlanije v letih 1915–1917. Italijane je predvsem zanimala avstrijska okupacija Furlanije in predelov Veneta v času po kobarškem prodoru; najbolj temeljito je to zasedbo obdelala: C. Horvath-Mayerhofer, *Die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Italiens*. Wien 1970 (italijanski prevod 1985). Mnogo več vemo o okupaciji, ki je sledila gemblur med Avstro-Ogrsko in Italijo novembra 1918. Pri Slovencih je o tem najbolj temeljito pisala: M. Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. 1972, 69–129. Pri Italijanih je takih objav nekaj, počenši od: A. Mosconi, *I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia (1919–1922)*. Bologna 1924 do: E. Capuzzo, *Sull'introduzione dell'amministrazione italiana a Trento e a Trieste (1918–1919)*. Cilo 23/1987, št. 2, str. 232–270.

O vojnih dogodkih v Posočju je cela vrsta samostojnih del, razprav, člankov, spominov in seveda tudi književnih del. Delež slovenskih avtorjev je pri tem zelo skromen. pregled objav v: B. Marušič, *La storiografia slovena sulla prima guerra mondiale*. *Qualestoria* 14/1986, št. 1–2, str. 269–266. Temeljno delo na italijanski strani je obsežna in še vedno nedokončana objava (začela izhajati že leta 1927): *L'esercito italiano nella grande guerra 1915–1918*. Sintetičnejši je prikaz: M. Silvestri, *Isonzo 1917*. Torino 1965 in istega pisca: *Caporetto*. Una battaglia e una enigma. Milano 1984. Seveda je takih objav cela vrsta, njih oceno podaja G. Bertuzzi, n. o. m. P. Alatri je v: *La prima guerra mondiale nella storiografia italiana dell'ultimo venticinquennio*. Belfagor 27/1972, 559–595, 28/1973, 53–96 prikazal petindvajsetletno dejavnost italijanskih zgodovinarjev po drugi svetovni vojni. O dogodkih v Posočju so pisali tudi Nemci, pa Madžari, Čehi, Hrvatje. Najobsežnejša (7 knjig) je objava: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*. Wien 1929–1937 (izšla je tudi v italijanskem prevodu). Več je seveda spominov, reportaž in razprav, zadnja večja objava je: I. Pust, *Die steinerne Front. Auf den Spuren des Gebirgskrieges in den Julischen Alpen- vom Isonzo zur Plave*. Graz–Stuttgart 1980 (italijanski prevod 1985).

ubila šest domačinov.⁶ Italijanski major Citarella je s svojimi vojaki prišel v to furlansko vas poln nezaupanja, osumil je domačine, da so streljali na italijansko vojsko in v zastraševalne namene je dal ustreliti talce, pripadnike ljudstva, ki naj bi bilo »osvobojeno« (redenti). Povojne raziskave so ugotovile, da so bili talci ubiti po nedolžnem. Podobno velja tudi za žrtve dogodka, ki se je primeril na slovenskih tleh, v vaseh pod Krnom. Ker je italijanska vojaška oblast presodila, da so na ranjene italijanske vojake in njih spremstvo (prihajali so iz jurišnih bojev na Krnu) streljali domačini, je v podkrnskih vaseh (Ladra, Smast, Libušnje, Kamno) aretirala 61 moških. 4. julija 1915 so aretirance razvrstili v Idrskem in nato vsakega desetega ustrelili. Tudi na slovenskih tleh je tako padlo šest nedolžnih žrtev, bile so prve žrtve italijanskega okupatorja med slovenskim prebivalstvom. Za te dogodke je slovenska javnost izvedela konec septembra 1915,⁷ pesnik Joža Lovrenčič pa je svojim ubitim rojakom posvetil pesem »Smrt šestih«.⁸ Ni podatkov o tem, če je italijanska vojaška oblast opravila med vojno še katero decimacijo civilnega prebivalstva, trikrat pa je na podoben način kaznovala lastne vojake (od tega dvakrat na soškem bojišču).⁹

Italijanska vojska je potemtakem na zasedeno ozemlje prihajala polna sumničenj in prav obsedena s tistim, kar imenuje zgodovinar Camillo Medeot — »psihozo špijonstva«.¹⁰ Ob prav enakdotičnih in nekoliko humornih srečanjih med sovražnima vojskama v prvih trenutkih boja — o tem dajejo veliko podatkov časopisna poročila in reportaže ter dnevniki udeležencev — se kmalu pojavijo drugačne vesti. V prvih dneh zasedbe je italijanska vojaška oblast začela z aretacijami. Zaprti in kasneje konfinirani so bili predvsem predstavniki krajevnih oblasti (župani, občinski svetovalci) in duhovniki. Zaradi domnevne špijonaže pa so še vedno padale posamezne žrtve med civilnim prebivalstvom, tako med romanskim kot slovenskim. Iz krajev, ki so bili tik ob nastajajoči frontni liniji, je vojaška oblast preselila prebivalstvo v bolj oddaljene kraje ali celo v notranjost Italije; prebivalci Drežnice so se v začetku junija preselili v Breginj, od tod pa kasneje na območje Avellina.¹¹

Posebno pozornost je okupator namenjal duhovščini.¹² Aretacije duhovnikov na zasedenih ozemljih so začele že prvi dan vojne in trajale potem nekaj mesecev. Aretirani so bili osumljeni, da so špijoni, faiduttijevci¹³ in avstrijankanti. Podobni motivi so narekovali tudi aretacijo nekaterih civilistov. Faiduttijeva furlanska ljudska stranka je imela svojo bazo prav v furlanskem podeželju. Iz posameznih vasi v furlanski ravnini ter iz Brd in Posočja je bilo odseljeno in internirano v Italijo 41 furlanskih (italijanskih) in 18 slovenskih duhovnikov ter en semenišnik (Ludvik Zorzut). Slovenski duhovniki so sledili navodilu goriškega nadškofa, da se v primeru vojne ne umaknejo iz svojih far. Okupacijska oblast je svoj odnos do odstranitve duhovnikov pojasnjevala,

⁶ T. Sala, »Redenzione« e »conquista«: la guerra del '15-'18 al confine orientale. I fuclati del 29 maggio 1915 a Villesse. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia. 3/1975, št. 1-2, 15-17.

⁷ Slovenec 23. 9. 1915, št. 222. Dogodek ni ostal brez odmeva v slovenski javnosti; še najbolj je obdelan v rokopisnem gradivu Alberta Rejca in dr. Avgusta Sfiligoja (rokopis hrani Goriški muzej, Nova Gorica). O njem je pisal tudi H. Tuma (Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, 372-373), navedel je napačen podatek, da je bilo ustreljenih 20 domačinov.

⁸ Slovenec 14. 10. 1915, št. 235.

⁹ E. Forcella - A. Monticone, Plotone d'esecuzione. I processi della prima guerra mondiale. Bari 1968, 451.

¹⁰ Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia 1969, 12.

¹¹ G. Del Blanco, n. d. 1, str. 27.

¹² C. Medeot, Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia 1969; obširno in nadrobno Medeotovo razpravo o interniranih duhovnikih povzema: A. Rejec, Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov v Italiji med prvo svetovno vojno. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1971, 96-119.

¹³ Luigi Faidutti (1861-1931), semeniški profesor v Gorici, državni poslanec in deželni glavar. Bil je politični voditelj furlanskega kmečkega podeželja, nasprotnik so mu očitali servilnost do avstrijske oblasti. Po vojni se ni vrnil na Goriško, pač pa je deloval kot vatikanski diplomat v Litvi. Več o Faiduttiju: P. Caucig, Attività sociale e politica di Luigi Faidutti (1861-1931). Udine 1977 in I cattolici isontini nel XX secolo. I, Gorizia 1981.

da je »bilo nevarno njihovo nadaljnje bivanje v krajih, v katerih so službovali«. ¹⁴

Če so usode interniranih duhovnikov zelo podrobno opisane v zgodovino-pisju, pa zelo malo vemo o drugih internirancih, posameznikih in skupinah ter seveda o masovnejšem begunstvu. V Števerjanu so na primer Italijani internirali župana Karla Prinčiča, podžupana Terpina in občinskega tajnika Ludvika Likarja, prebivalstvo pa — kolikor ga je še ostalo po odhodu velike skupine Števerjancev, ki se je z župnikom Jarcem podala preko Soče še pred prihodom Italijanov — preselili v kraj S. Giovanni al Natisone, odtod pa kasneje v piemontski Vercelli in drugam. ¹⁵ Podobno je mogoče navajati za druge kraje Brd, iz katerih je odšlo v internacijo sedem duhovnikov (med njimi tudi znani sestavljalec šahovskih problemov Andrej Uršič). V begunstvo je odhajalo tudi prebivalstvo na Kobariškem in Bovškem, izseljene so bile predvsem podkrnske vasi in naselja v dolini Soče proti Bovcu. O kobariškem dekanu Juriju Peternelu je tisk poročal, da ga je italijanska vojska ubila, ker da je bil vohun. ¹⁶ To seveda ni bilo res in vojaški škof Angelo Bartolomassi, kasnejši Slovencem naklonjeni tržaško-koprski škof, ga je imenoval za svojega vikarja v zadevah slovenskih vernikov zasedenih ozemelj. ¹⁷

Izseljene in internirane duhovnike so v tistih krajih, kjer prebivalstvo ni bilo povsem izseljeno, nadomestili vojaški kurati in duhovniki, ki so prišli iz Beneške Slovenije, iz videmske nadškofije. Tako je Bevkov kaplan Martin Čedermac — Anton Cuffolo upravljal faro v Mirniku, v zahodnih Brdih. V Krodu pri Kobaridu je tamkajšnji vikar Jakob Fon ostal na svojem službenem mestu, poleti 1915 je skupaj s krejskimi občinskimi starešinami izjavil, da naj kralj in vlada spoznata čustva »hvaležnosti in vdanosti tega ljudstva«. Izjavo je sprejel poveljnik druge grupe čet aleksandrijskih konjenikov. O dogodku je poročal predpostavljeno (10. julij 1915) in pri tem menil, da je potreba med ljudstvom okrepiti zvestobo do »nove domovine, ki se bojuje prav za njihovo osvoboditev«. ¹⁸ Vdanostna izjava je zagotovo nastala iz človeške stiske (morda strahu pred internacijo), če bi jo pa izsilile vojaške oblasti, bi bila v nasprotju z mednarodnim vojnim pravom. V izjavi, pravzaprav v odgovoru nanjo je zaobjel eden temeljnih motivov takratnega vojnega spopada in s tem v zvezi tudi delovanja in ravnanja okupacijskih oblasti v zasedenih ozemljih. V aktivih okupatorja se za označevanje okupiranih ozemelj navajata dve označbi: »terre(zone) occupate« (okupirana ozemlja-cone) in »terre redente« (osvobojene zemlje). Na okupiranih ozemljih je bila po mednarodnopravnih principih italijanska vojska zgolj začasni izvršitelj državne oblasti, skratka namestnik suverena, ki pa je bila še vedno Avstro-Ogrska. Zaradi začasnosti dejanja ni smel osvajalec storiti ničesar, kar bi imelo značaj trajnosti. Spoštovati je moral mednarodne dogovore, predvsem pa določila IV. haške konvencije (18. 10. 1907). Poskrbeti je moral za takojšnjo vzpostavitev javnega reda in življenja ob spoštovanju obstoječe zakonodaje. Pojem »osvobojene zemlje« pa je seveda nedvoumno potrjeval takratne cilje italijanske državne politike. Vodila je vojno za pridobitev ozemelj, da bi tako zaokrožila ozemeljsko podobo Italije. V danem primeru je sicer idejo italijanskega Risorgimenta o etničnih mejah zamenjala zamisel o trdnih državnih mejah. Italijanska zgodovinarka Ester Capuzzo ugotavlja, da se je italijanska vlada že od prvih dni vojnega spopada zavedala »težavnosti in izvedbe cele serije problemov, ki jih je prinesla okupacija tudi v perspektivi bodoče aneksije neosvobojenih (terre irredente) ozemelj«. ¹⁹

¹⁴ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 31 dicembre 1916, 58.

¹⁵ Slovenec 5. 6. 1915, št. 125; M. Terpin, n. d., 145–146.

¹⁶ Slovenec 11. 9. 1915, št. 207.

¹⁷ C. Medeot, Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia 1969, 153.

¹⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917.

¹⁹ E. Capuzzo, n. o. m. 237.

Že 22. maja 1915 je bilo s kraljevim odlokom uvedeno vojno stanje v pokrajinah Sondrio, Brescia, Verona, Vicenza, Belluno, Udine (Videm), Treviso, Padova, Mantova, Ferrara, na otokih in v obalnih občinah Jadranskega morja (s kraljevimi odloki 25. maja 1915, 15. julija 1915 in 5. oktobra 1916 se je ozemlje, kjer je bilo uvedeno vojno stanje, še povečalo). Po navodilih »Servizio in guerra«, ki so bila izdana na podlagi kraljevega odloka z dne 10. marca 1912, je nad ozemljem, kjer je bilo uvedeno vojno stanje ter nad v vojni zasedenim ozemljem politično in upravno oblast prevzelo vrhovno poveljstvo italijanske vojske, ki je lahko zaradi posebnih pogojev postavljalo podrejene ji oblastne organe. Tako je vrhovno poveljstvo 29. maja 1915 ustanovilo generalni sekretariat za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili);²⁰ vodil ga je general Agostino d'Adamo, njegov namestnik pa je bil Carlo Galli, italijanski diplomat, ki je v pripravljalnem obdobju za vojno iskal stike s tržaškimi Slovenci.²¹ Generalni sekretariat, ki je deloval za osvojena ozemlja v Posočju in na Tridentinskem, je izvajal naloge civilne oblasti. Imel je izvršno in posvetovalno nalogo, vendar pa je bil povsem subordiniran Vrhovnemu poveljstvu in ni imel oblastnih nalog nad ozemlji kraljevine Italije, v katerih je bilo uvedeno vojno stanje. Italija je stremela za tem, da bi v zasedenih krajih kar se da hitro in neimprovizirano vzpostavila vsaj nekaj oblik civilnega življenja; program nalog je bil natančno izdelan, prav tako pravila ravnanja in že goli podatek, da je sekretariat od svoje prve uredbe o poslovanju civilnih zadev, izdane 25. junija 1915, do konca oktobra 1917, ko je zaradi preboja fronte pri Kobaridu avtomatično prenehalo njegovo delo v Posočju, izdal kar 750 različnih aktov (uredbe, okrožnice itd.), kaže na izrednost njegovega administriranja. To moremo potrditi tudi še z navedbo, da je sekretariat izdal poročila o svojem delu v publikacijah »La gestione dei servizi civili. Relazione« (4 snopiči) in »La gestione dei servizi civili. Documenti« (22 snopičev).

Že od začetka sta na delovanje generalnega sekretariata za civilne zadeve vplivala dva med sabo izključujoča si vidika. Prvi so bila mednarodnopravno sankcionirana določila o obnašanju okupatorja na zasedenem ozemlju, pri čemer si je mogel lahko na svoj način razlagati določila haaške konvencije (1907) o ukrepih, ki jih mora uporabiti, da zagotovi javni red in mir. Drugi vidik pa je seveda povezan z vojnimi cilji Italije, ker da »Julijska in Tridentinska Benečija nista tuji ozemlji, ki bi ju vojaški cilji nalagali začasno zavzeti, pač pa sta nacionalni prostor, ki ga je imel sovražnik in ki je bil osvojen z namenom, da postane trajno italijanski... Okupacija zato ne more le prispevati k splošnemu izgledu krajev in za varnost javnega miru, že od prvega trenutka dalje pomeni osvoboditev, udrnitev svobode, utrditev nacionalne solidarnosti v civilnih ustanovah in v ureditvi družbenega življenja.«²² Etnična struktura zasedenega ozemlja je seveda zahtevala posebne ukrepe, vrhovna komanda pa se je postavila na nedvoumno načelo, da »upravljanje civilnih zadev na zasedenih ozemljih avstro-ogrske monarhije vodi vrhovno poveljstvo kraljeve vojske s svojim Sekretariatom za civilne zadeve«, in da je vsaka dejavnost na zasedenih ozemljih »popolnoma podrejena ukrepom vojaškega značaja.«²⁴

Temelj upravljanju civilnih zadev na zasedenih ozemljih je bila že citirana uredba z dne 25. junija 1915 (Ordinamento dei servizi civili nei territori occupati),²⁵ ki ji je sledila razlaga, datirana 27. julija 1915. Italijanska vojska je po mednarodnem pravu ohranila avstrijsko upravno razdelitev in organe oblasti. V drugem členu odredbe generala Cadorne z dne 25. junija je bilo določeno,

²⁰ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 7–19.

²¹ D. Sepić, Mislja Carla Gallija u Trstu (u siječnju 1915). Anali Jadranskog instituta JAZU 2/1958, 53–80.

²² La gestione dei servizi civili. Relazione I, 8–9.

²³ La gestione dei servizi civili. Documenti I, 31 dicembre 1915, 5 (Dokument 1).

²⁴ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 10.

²⁵ La gestione dei servizi civili. Documenti I, 18–21 (Dokument 7), 44–61 (Dokument 22).

da imenuje generalni sekretar za vsak politični okraj civilnega komisarja (Commissario Civile) z nalogami, ki jih je imel avstrijski okrajni glavar. Tako je bilo imenovanih osem civilnih komisarjev, pet za politične okraje na Tridentskem (Ampezzo, Borgo, Primiero, Rovereto, Tione) in trije za Posočje ali Vzhodno Furlanijo (Friuli Orientale — kot je mogoče brati v aktih civilnega sekretariata). Civilni komisar je deloval za politične okraje Tržič (sedež v Cervignanu), Gradišče ob Soči (sedež v Krminu) in Tolmin (sedež v Kobaridu). Zasedene občine okraja Gorica-okolica (Anhovo, Ločnik, Števerjan, Šmartno-Kojsko) so bile vključene k Gradišču ob Soči; v ta okraj so sodile še slovenske občine Biljana, Kožbana, Medana in Dolenje (bila je deloma slovenska). Tolminski okraj je imel 14 občin, in sicer: Bovec, Breginj, Čezsoča, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek, Sedlo, Srpenica, Trnovo, Volče in Žaga.²⁶ Okraj Gorica-okolica je tudi še po zasedbi Gorice ostal vključen v Gradišče ob Soči (Commissariato civile per i distretti politici di Gorizia e di Gradisca in Cormons).²⁷ Deseti člen uredbe z dne 25. junija 1915 je določal, da so z dnem okupacije razpuščene vse občinske uprave in druge krajevne javne ustanove, vendar svoje naloge opravljajo do imenovanja novih upraviteljev; za vsako občino imenuje generalni sekretar župana (sindaco) začasno upravljanje; ti župani pa so bili lahko v vsakem trenutku razrešeni svojih dolžnosti.

Razdobje med razpustom in imenovanjem novega župana je izpolnila vojaška uprava. Vojska je posegla v upravljanje občin tudi tam, kjer so to narekovali posebni pogoji, vendar je bila taka oblika izjema. Posebne razmere (neposredno vojno območje, izselitev prebivalstva) so narekovala posebnega vojaškega komisarja za nekatere občine v Posočju (Drežnica, Idrsko, Libušnje, Livek, Srpenica, Trnovo, Žaga).²⁸ Posebne razmere so vladale tudi v Breginjskem kotu, kjer so bili v občinah Breginj, Kred in Sedlo kmalu po okupaciji imenovani župani, ker pa niso bili primerno izobraženi (persone di nessuna cultura ne sarebbero dato trovare nel paese elementi più idonei) in zanesljivi (è doveroso fare ogni riserva), jih je nadziral vojaški komisar za gornjo dolino Nadiže (Commissariato civile per l'Alta Valle del Natisone). Ko je kasneje v Breginju začasno (april—julij 1916) deloval civilni komisariat za tolminski okraj (s sedežem v Kobaridu), je začasno upravljal občini Breginj in Sedlo. Ko se je kasneje komisariat vrnil v Kobarid, je bil za vodenje obeh občin imenovan poseben komisar (Commisario Straordinario), občino Kred pa je še naprej vodil vojaški komisar za gornjo dolino Nadiže. Prav zavoljo nesposobnosti so župani navedenih treh občin odstopili.²⁹ Sicer pa je v poročilu o delovanju civilne uprave na zasedenih ozemljih navedba, da do 31. decembra 1915 v slovenskih občinah niso bili imenovani župani.³⁰ Slovenske občine (to lahko sodimo po arhivskem gradivu civilnega komisariata za tolminski okraj³¹) so poslovale v italijanskem jeziku, vsak izdani akt je imel uvodno navedbo, da je izdan v moči Vrhovnega poveljstva (in forza dei poteri conferiti dal Comando Supremo del R. Esercito italiano). V Kredu so nekaj časa rabili še nekdanji avstrijski žig (v slovenščini), toda nova oblast je poitalijančevala tudi toponime. Temu problemu je izkazovala veliko pozornost; posebno nalogo je imel Generalni sekretariat, čigar toponomastična komisija je v svojem poročilu tudi s pomočjo krajevnega imenoslovja zmanjševala slovansko prisotnost na ozemlju, za katerega se je Italija borila.³²

²⁶ N. o. m. 195—198.

²⁷ Leta 1916 se je povečalo število občin, in sicer: Ajba, Avče, Kanal, Gorica, Miren, Opatje Selo, Podgora, Ročini, Solkan, Sempeter pri Gorici, Sovodnje in Vrtojba.

²⁸ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 14.

²⁹ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917; dopis civilnega komisarja za okraj Tolmin komandi druge armade (19. 2. 1917).

³⁰ La gestione dei servizi civili. Documenti I, 195—198.

³¹ Arhivsko gradivo o civilnem komisariatu za politični okraj Tolmin 1915—1917, ki ga hranijo Pokrajinski arhiv Nova Gorica, je ohranjeno zelo nepopolno (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 2. Nova Gorica 1982, 17).

³² La gestione dei servizi civili. Relazione II, 31 ottobre 1917, str. 23—26.

Iz celotnega delovanja Generalnega sekretariata je očiten napor, da bi okupirana ozemlja kar najbolj pripravili za tisti čas, ko naj bi mirovna konferenca potrdila njih priključitev italijanski državi. Upravljanje ozemlja je, bilo do potankosti izdelano in okupacijska oblast si je prizadevala, da ureja razmere v občinah, vzpostavi sodstvo, ureja cerkvene probleme, izvaja šolsko politiko, skrbi za umetnostne in zgodovinske spomenike, za zdravstvo in socialno skrbstvo, za socialno zavarovanje, za gospodarstvo (kmetijstvo, industrija, trgovina, bančništvo), za javna dela, Transporte in komunikacije, za rekvizicije in vojno škodo. Posebno mesto je imela prav zaradi vojne javna varnost (vojaška policija), organizirana je bila tudi davčna in finančna služba in nazadnje se je Generalni sekretariat ukvarjal tudi s problematiko, ki jo je kot novost prinesla prav vojna (na primer begunsko vprašanje, problemi regnicolov v Avstro-Ogrski itd.). Vrsta dejanj je bila povezana s propagandnimi učinki, ki so želeli poudarjati zasluge Italije in seveda konservativnost Avstrije. Pregled celote upravljanja in delovanja Generalnega sekretariata in njemu podrejenih organov je obširno raziskovalno področje. Ta sestavek se s to obširno tematiko podrobno ne ukvarja.

Vojaška oblast je že od samega začetka skrbela za nekatere oblike gmotnega vzdrževanja civilnega prebivalstva. Ne le, da je odredba z dne 25. junija 1915 določala osebne prejemke za predstavnike državnih organov, ki so na ozemlju delovali, govorila pa je tudi o pokojninah prebivalstva. Podporo so prejemale tudi družine »vojakov, ki so bili v avstro-ogrski vojski, podpora se jim je izplačevala na isti način, kot je to storila Avstro-Ogrska.«³³ Delovalo je tudi sodstvo, in sodišče v Krminu je svojo prvo sodbo izdalo 24. julija 1915, seveda s predpisano formulo »in forza dei poteri conferiti dal Comando Supremo del R. Esercito«; do konca julija 1915 je delovalo deset okrajnih sodišč.³⁴ Močan propagandni učinek je imela tudi organizacija zdravstva. V poročilu Generalnega sekretariata je mogoče brati, da so bile »zdravstvene razmere italijanske vojske in prebivalstva kraljevine Italije ob nastopu vojne najboljše, drugačne so bile razmere pri sovražnikovih enotah, kjer so se širile in se še širijo kolera, epidemična disenterija, pegasti tifus in koze.«³⁵ Na Kobariskem je bila postavljena mreža zdravstvenih postaj za civilno prebivalstvo, tu sta poleg okrajnega zdravnika bila še dva vojaška zdravnika, eden za skupino občin Kobarid, Kred in Livek ter en zdravnik za občini Breginj in Sedlo; ambulate so delovale v Breginju, Kobaridu, Sužidu, Starem Selu, Robiču in Potokih.³⁶ Zdravstvena oskrba prebivalstva je bila potrebna zaradi nalezljivih bolezni (zlasti spolnih), na Kobarisko jih niso prenašali zgolj vojaki, marveč tudi civilisti, ki so tod gradili vojaške naprave. Samo v oktobru leta 1916 je bilo v Kobaridu in okolici ter v bližnji Beneški Sloveniji 13.542 delavcev.³⁷ Pravkar navedeni izbor podatkov o življenju na zasedenih ozemljih kaže na posebnost razmer. V to posebnost sodijo tudi na primer prošnje domačinov, pa tudi ljudi iz furlanske ravnine, da bi v Kobaridu in okolici opravljali trgovino, zlasti pa gostinstvo.

V problematiki, ki jo ponuja življenje v zasedenih krajih Posočja, ima posebno mesto šolstvo. Čeravno je oblast zatrjevala svoje spoštovanje avstrijske zakonodaje, je bila šola vendarle povsem italijanska. V zasedenih slovenskih krajih Posočja seveda govorimo le o osnovni šoli; v spodnjem Posočju je zasedbena oblast uvedla posebne vrste poklicnih šol. Šolstvo je ohranilo temelje avstrijske šolske zakonodaje, toda ker je Avstrija iz šole v dolgih letih ustvarila »poslušno vladno orodje in orožje za nacionalni pritisk, ko ni bilo sredstva

³³ La gestione dei servizi civili. Relazione I, str. 166—167.

³⁴ N. o. m. 49.

³⁵ N. o. m. 121.

³⁶ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Nepopolno in nedatirano poročilo zdravstvene službe (Sanità pubblica).

³⁷ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Poročilo Censimento operaio al mattina del 21 ottobre 1916.

za odprt in direkten boj zoper italijanstvo»,³⁸ je bilo potreba ustvariti nov duh zato, da bi se pospešila »italijanska zakonodaja, ki bo posledica aneksije».³⁹ V prvem šolskem letu okupacije 1915/1916 je šolstvo skoraj normalno delovalo v spodnjem Posočju in na Tridentinskem. Drugače pa je bilo v slovenskih vaseh Brd in gornjega Posočja, kjer je oblast morala spoznati »poseben jezikovni položaj».⁴⁰ Ta je vplival na začetek šolskega leta, ki se je začelo šele na pomlad leta 1916. Didaktični princip »ustvariti že od prvega trenutka dalje italijansko šolo«⁴¹ je naletel na oviro, na Slovence, ki italijanščine niso poznali. Prav zato je bilo potreba v slovenskih krajih uvesti posebne oblike pouka, ustanovljeni so bili posebni ricreatori-educatori (zabavišča-vzgojevališča) z namenom, da bi nadzorovali, pomagali in, bolj kot učili, vzgajali šoloobvezne otroke. Vzgojevališča (educatori) so bila namenjena otrokom od šestih do štirinajstih let, učili pa so se predvsem italijanščine. V šolskem letu 1915/1916 je na Kobariškem obiskovalo trinajst vzgojevališč 1260 otrok;⁴² učilo je dvajset učiteljev, bili so domačini in italijanski vojaki. V naslednjem, drugem šolskem letu okupacije (1916/1917) so se odvijali posebni tečaji, ki so nadomeščali reden šolski pouk. Vzgojevališča je obiskovalo 1397 otrok, od tega je bilo 886 domačinov, 511 pa beguncev iz tistih krajev Posočja, odkoder se je moralo prebivalstvo zaradi neposredne vojne nevarnosti izseliti. Ob koncu šolskega leta pa uspeh ni bil dober. Tako kot prvo tudi drugo šolsko leto pouk ni bil obvezen, to se je seveda poznalo pri obisku, zato je moglo biti ocenjenih le 1056 učencev, izmed teh je 531 napredovalo, 525 pa zaostalo. Trideset učencev pa se je odločilo, da bo šolanje nadaljevalo na srednjih šolah.⁴³ Oblast je bila vsekakor zadovoljna, da je mogel »novi režim« v tako kratkem času vzbuditi zanimanje za italijansko šolo med ljudstvom, zlasti ker je Avstrija »na naši meji ustvarjala ljudi, nespravljivo nasprotne našemu jeziku in naši zasedbi«.⁴⁴

Šolski otroci pa so se tudi na druge načine vezali za italijanski svet. Konec šolskega leta 1916/1917 je 35 učencev s Kobariškega letovalo v morski koloniji v Livornu. Senator Pio Foà (predsednik italijanske zveze za ljudsko vzgojo) je obiskal leta 1917 šoli v Breginju in Sedlu, in ob tej priložnosti so govorili »o pomembni izmenjavi bratskih čustev med gojenci obeh vzgojevališč in osnovnimi šolami iz Torina«.⁴⁵ Za bodoče učiteljske inštrukcije je hranilnica lombardskih dežel razpisala štipendije. Gotovo ni odveč omeniti, da je bil na Kobariškem šolski skrbnik Francesco Spazzapan, slovenskega rodu, vendar prepričan irendentist, ki je ob začetku vojne z Italijo pobegnil v Videm. Preden je prišel v Kobarid, je prevajal iz slovenščine za potrebe italijanskih oblasti in bil občinski tajnik v zasedenih občinah Medana in Biljana. Po aneksiji je bil najprej začasni, nato pa definitivni šolski nadzornik za tolminski okraj. Med drugo svetovno vojno je bil inšpektor slovenskih šol v ljubljanski pokrajini.⁴⁶ Med italijanskimi učitelji, ki so delovali na Kobariškem, je bil tudi Bartolomeo Calvi, poznejši ravnatelj tolminskega učiteljskega in kasneje profesor slovanskih jezikov na univerzi v Torinu. Podatkov o slovenskih vzgojevališčih v Brdih je zelo malo. V šolskem letu 1915/1916 niso delovala, naslednje šolsko leto pa so bila v Slovrencu, v Škriljevem, v Neblem in v Dolenjem.⁴⁷

Poseben problem življenja na zasedenih ozemljih predstavljajo begunci in seveda interniranci. Begunci živijo v slovenskih krajih, ki so nekoliko oddaljeni

³⁸ La scuola e la guerra. L'Opera dell'esercito italiano nei territori rivendicati. Milano [1917], 10.

³⁹ N. o. m.

⁴⁰ La gestione dei servizi civili. Relazione II, 50.

⁴¹ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 71.

⁴² La gestione dei servizi civili. Documenti V, 31 dicembre 1916, 208–209.

⁴³ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin; kopija poročila Attività scolastica (7. 8. 1917) civilnega komisariata.

⁴⁴ La gestione dei servizi civili. Relazione II, 50.

⁴⁵ N. o. m. 51.

⁴⁶ Primorski slovenski biografski leksikon, 14. snopič, 421–422.

⁴⁷ D. Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Ljubljana 1970, 312–313.

od fronte (na primer Breginj), večji del pa je razkropljenih daleč po italijanskem polotoku. V begunstvo so se napotili prve dni bojev, odhajali so pa tudi kasneje. Tako so bili na primer prebivalci Žage preseljeni v Ažlo v Beneški Sloveniji 5. avgusta 1915.⁴⁸ Največja koncentracija beguncev je v kraju Cordenons pri Pordenonu; leta 1916 je tu živelo kakih 700 ljudi.⁴⁹ Sicer pa so begunce v Italiji porazdelili na štiri kategorije: prišleki, ki niso bili regnicoli in jih je zaradi bojev izselila italijanska vojska, počenši od 24. maja 1915 dalje (profughi); prišleki, ki niso bili regnicoli in jih je italijanska vojska odstranila iz zasedenih ozemelj zaradi suma (internati); regnicoli, ki so bili iz Avstro-Ogrske izgnani in so prišli v Italijo preko Švice; regnicoli in neregnicoli, ki so bili iz »neosvobojenih« dežel ter so v Italijo pribežali ob začetku vojne (fuorusciti).⁵⁰ Slovenci so sodili med profughe in internate. Vesti o aretiranih Slovencih so prihajale v slovenski tisk že od samega začetka vojne. O tem je največ pisalo italijansko časopisje, ki je bilo edino, čeravno mnogokrat, zelo netačno sredstvo informiranja za dogajanja onstran bojne črte. Ljudje so preko fronte vzdrževali stike s pomočjo mednarodnega Rdečega križa. Pismo, ki je bilo oddano na pošto v Breginju 5. septembra 1915, je priromalo v 40 km zračne črte oddaljene Obloke v treh tednih.⁵¹

Po kobariškem prodoru (24. oktobra 1917) je Posočje z vzhodno Furlanijo postalo znova avstrijsko. Generalni sekretariat ni prenehal delovati, saj je svojo oblast lahko izvajal na južnem Tirolskem, kjer fronta ni bila predrta. Vendar pa je deloval formalno tudi za območja, ki so se povrnila Avstriji; civilni komisarji s teh območij so seveda delovali onkraj bojne črte, ki se je ustalila na reki Piavi.⁵² Na zasedenih ozemljih Furlanije in Veneta pa je svojo vojaško oblast potlej postavila avstro-ogrska armada. Generalni sekretariat za civilne zadeve italijanske vrhovne komande je seveda deloval tudi še po premirju (3. novembra 1918). Posebne razmere so narekovale ustanovitev posebnih guverneratov v Trstu in Tridentu; oba sta bila podrejena sekretariatu. S tem začenja že novo poglavje italijanskih okupacij slovenskega etničnega ozemlja.

31. julija 1919 je bil Generalni sekretariat za civilne zadeve pri vrhovnem poveljstvu italijanske vojske odpravljen, pred tem (22. julija) sta bila odpravljena tudi oba guvernerata. 1. avgusta 1919 je prevzel vse civilne naloge na zasedenem ozemlju novoustanovljeni osrednji urad za nove pokrajine (Ufficio centrale per le Nuove provincie). Italijanski zgodovinar ugotavlja, kako se ravno zadnje dejanje italijanskega zedinjevanja razlikuje od tistega, ki je bilo značilno za 60. in 70. leta 19. stoletja, kako je plebiscite kot pravno in politično dejanje samoodločbe pri ozemljskih vprašanjih nadomestila v danem primeru parlamentarna pot, ker bi tudi tujerodno prebivalstvo ozemelj ogrozilo plebiscit kot aneksionistično sredstvo.⁵³

Če se znova vrnemo k problematiki italijanske zasedbe v Posočju in na južnem Tirolskem med prvo svetovno vojno, ugotovimo nesporno dejstvo, da je Italija nastopala kot osvoboditelj, ki mora pravzaprav počakati le še mirovne pogodbe, ta pa naj reši problem aneksije zgolj še formalno. Slovenci, ki so bivali v Posočju, ji niso bili nobena ovira, kot da ne bi bili del organizma, ki si je že utiral pota lastnega političnega življenja, in lahko bi rekli tudi državnosti. Za zaključek pa je vredno poudariti še naslednje. Leta 1915 in leta 1918 gre za dve obliki italijanske okupacije slovenske zemlje, vendar sta dogodka med seboj najtesneje povezana. Dovolj je opozoriti na nekatere nosilce (subjekte) okupacije leta 1915, ki se znova pojavijo leta 1918 in tudi kasneje (F. Salata, A. Bartolomassi, F. Spazzapan, A. d'Adamo itd.). Leto 1915 je preočito

⁴⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917.

⁴⁹ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 174.

⁵⁰ N. o. m. 176.

⁵¹ Slovenec 29. 9. 1915, št. 222.

⁵² Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Občina Ajba 1918.

⁵³ E. Capuzzo, n. o. m. 234–235.

napovedalo razvoj kasnejših dogodkov po premirju leta 1918, gotovo pa je bila ravno italianizacija tisto temeljno dejanje, ki je označevalo čas in njegova dogajanja. 23. oktobra 1917, dan pred pričetkom kobariške bitke, je italijanski oficir Attilio Frescura v Sužidu pri Kobaridu zapisal naslednji dnevniški utrinek: »To ni veselo ljudstvo. Gledajo nas na način, kot da bi nekaj prikrivali, ti moške in žene. Mislim, da so tu edine Italijanke gejše iz čajnice, tovarne vojaške ljubezni...«⁵⁴ Taka intimna spoznanja je preglasil propagandni stroj; kako malo različen je bil od tistega, ki je nekaj let zatem razglaševal zavojevanje velikega dela Evrope.⁵⁵

Riassunto

L'OCCUPAZIONE ITALIANA DELL'ISONTINO (1915—1917)

Branko Marušič

Già nel primo giorno delle ostilità tra l'Austria-Ungheria e l'Italia (24 maggio 1915) l'aggressore occupò gran parte del territorio austro-ungarico, tra cui anche le località dell'Isontino in territorio etnico sloveno. L'Italia prevede la possibilità dell'occupazione e così il comando supremo dell'esercito italiano istituì uno speciale Segretariato Generale per gli Affari Civili il cui compito era di amministrare gli affari civili in territori occupati, in conformità al diritto di occupazione e alle contingenze belliche. Nei territori conquistati l'occupatore iniziò a esercitare il suo potere in base all'ordinanza del comandante supremo gen. Cadorna (25 giugno 1915).

In conformità alle disposizioni della convenzione dell'Aja rispettò la divisione amministrativa precedente: per i tre capitanati distrettuali nell'Isontino furono nominati speciali commissari civili; furono sciolti i consigli comunali.

Le prime settimane dell'occupazione italiana sono connesse con arresti e relegazioni al confino di cittadini austriaci sospettati di spionaggio o di attività ostile all'Italia. L'esercito italiano intervenne brutalmente nei confronti della popolazione civile (Villesse, Idriško), per il resto l'occupatore si comportava inizialmente da liberatore ed i territori occupati non erano »territorio straniero che necessità strategiche e contingenze inerenti alla condotta della guerra spingano a temporaneamente occupare, ma territorio nazionale detenuto dal nemico.«

Le operazioni militari dei mesi successivi non estesero notevolmente il territorio occupato, alcuni cambiamenti si ebbero con i successi della sesta (Gorizia) della decima e dell'undicesima offensiva con la conquista della fascia di territorio sulla sponda sinistra dell'Isonzo (altipiano della Bainsizza). A causa delle operazioni militari, la popolazione slovena dei comuni dell'alto Isontino fu costretta a sgomberare ed emigrò sia nelle località slovene non direttamente colpite dalle operazioni belliche (Bergogna) sia nella Slavia veneta o nell'interno dell'Italia. L'occupatore si premurava di alleviare quanto più possibile le condizioni belliche. Organizzò il servizio per l'approvvigionamento di viveri, il servizio sociale (ad es. nei confronti delle famiglie dei militari austro-ungarici), il servizio sanitario e addirittura quello scolastico. Questo si svolgeva in italiano, nelle località slovene adattato agli alunni che non conoscevano l'italiano. Il fatto di forzare la lingua italiana rivelava le finalità dell'occupatore, secondo cui le circostanze contingenti non significavano occupazione »bensì la liberazione«. L'Italia si rendeva conto di »tutta una serie di problemi scaturenti dall'occupazione anche nella prospettiva di una futura annessione delle terre irredente« (E. Capuzzo).

Quando le truppe italiane dopo la 12. offensiva si furono ritirate dal territorio occupato cessò anche il potere occupazionale. L'Italia rioccupava i territori dal 4 novembre 1918 in poi fino al momento in cui entrarono in vigore le disposizioni dell'armistizio tra l'armata austro-ungarica e quella italiana.

⁵⁴ Diario di un imboscato. Dall'intervento all'armistizio. Bologna 1934, 305.

⁵⁵ Zaključna pripomba: V pogovorni rabi, v publicistiki pa tudi v zgodovinskem italijanski okupator označen nosilec okupacijskega sistema na predelih slovenskega ozemlja med drugo svetovno vojno. Zaradi natančnosti, zaradi zgodovinskih danosti, bi morali ob vsaki navedbi »italijanski okupator« dodati tudi časovno opredelitev.

Bojan Balkovec

VOLILCI IN GLASOVANJE O VIDOVDANSKI USTAVI

Naloga 419 poslancev Ustavodajne skupščine, ki so bili izvoljeni na volitvah 28. novembra 1920, je bila sprejem ustave Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ogledali si bomo odnos med številom glasov, ki so jih prejeli poslanci na volitvah in glasovanjem poslancev o ustavi 28. junija 1921. Kot vir sta nam služila Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupščinu Kraljevine SHS, izvršenih na dan 28. novembra 1920. godine in Ste-nografske beleške Ustavotvorne skupštine, LXII. seja 28. junija 1921.

Zaradi nasprotovanj predlogu za ustavo so poslanci nekaterih strank zapustili skupščino že med debato o predlogu ustave. To skupino so sestavljali vsi poslanci Jugoslovanskega kluba, Narodnega kluba, Hrvatske republikanske seljačke stranke in Komunistične partije Jugoslavije.

I.

Najprej si bomo ogledali povezavo med številom glasov za poslance in njihovim glasovanjem v Ustavodajni skupščini po pokrajinah.

* * *

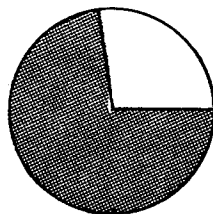
V Sloveniji so liste oziroma stranke, ki so dobile poslance, prejele 152.494 glasov. Izvoljenih je bilo 40 poslancev, 14 slovenskih klerikalcev, 9 kmetijcev, 2 narodna socialista, 7 socialdemokratov, 3 demokrati in 5 komunistov. Kako so glasovali poslanci iz Slovenije? Za ustavo je glasovalo 9 kmetijcev in 3 demokrati. Njihove liste so dobile 45.298 glasov. Proti ustavi sta glasovala oba poslanca Narodne socialistične stranke, ki je dobila 3553 glasov in štirje socialdemokrati iz okrožja Maribor—Celje, ki so dobili 14.166 glasov, skupaj 17.719 glasov. Odsotni so bili vsi poslanci Slovenske ljudske stranke, vsi komunisti, dva poslanca Socialdemokratske stranke iz okrožja Maribor—Celje in eden iz okrožja Ljubljana—Novo mesto. Za njihove liste je glasovalo 89.477 volilcev. Socialdemokratski poslanci iz okrožja Maribor—Celje niso glasovali enotno, dva sta bila odsotna, štirje proti ustavi. Njihova lista je dobila 21.249 glasov. Te glasove smo enakomerno razdelili med vseh šest poslancev. Tako smo 7083 glasov šteli k glasovom odsotnih in 14.166 k glasovom poslancev, ki so bili proti. Enakega načina razdelitve glasov med poslance iz istega okrožja, ki so glasovali različno, se bomo posluževali tudi v drugih primerih. V diagramih bomo prikazali le dve skupini glasov. V prvi bodo glasovi za poslance, ki so glasovali za ustavo, v drugi pa glasovi za tiste, ki so glasovali proti oziroma bili odsotni, saj so se tudi slednji na ta način izrekli zoper ustavo.

za 45.298 glasov

proti in odsotni 107.196 glasov

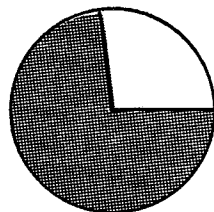
Slika 1: Glasovanje poslancev iz Slovenije glede na število volilcev

70 % volilcev v Sloveniji je podpiralo poslance, ki so bili odsotni oziroma so glasovali proti ustavi, torej so se na ta dva načina negativno izrekli o ustavi. 30 % volilcev pa je podpiralo poslance, ki so bili za ustavo.

* * *

Liste oziroma stranke, ki so v okrožjih Hrvatske in Slavonije dobile mandate, so dobile 398.475 glasov. Volilci so izvolili 93 poslancev. Največ poslancev, 50, so imeli Radićevi republikanci, demokrati 19, radikali 9, komunisti 7, Hrvatska zajednica in hrvatski klerikalci po 3 in pravaši 2. Predlog ustave je podprlo 18 demokratov in 9 radikalov. Njihove liste je podpiralo 108.415 volilcev. Lista Jugoslovanske demokratske stranke v okrožju Virovitica je dobila 4185 glasov. Na tej listi je bil izvoljen Ivan Ribar, ki kot predsednik skupščine o ustavi ni glasoval. Vendar lahko predvidevamo, da bi tako kot ostalih 18 poslancev JDS, tudi on glasoval za ustavo. Tako dobimo 112.600 glasov za liste, katerih poslanci so glasovali za ustavo. 285.875 volilcev je volilo za liste, kjer je bilo izvoljenih 65 poslancev Hrvatske republikanske seljačke stranke, Komunistične partije Jugoslavije, Hrvatske zajednice, Hrvatske pučke stranke in Hrvatske stranke prave, ki so bili 28. junija odsotni s seje Ustavodajne skupščine.

□ za 112.600 glasov
 ■ proti in odsotni 285.875 glasov

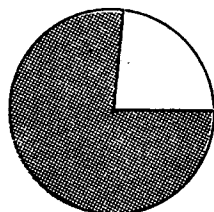
Slika 2: Glasovanje poslancev iz Hrvatske in Slavonije glede na število volilcev

72 % volilcev iz Hrvatske in Slavonije je glasovalo za poslance, ki so bili ob glasovanju za ustavo odsotni, in so na ta način izrazili nasprotovanje ustavi. Proti ustavi ni glasoval nihče, glasovanje za ustavo pa je podpiralo 28 % volilcev.

* * *

V Dalmaciji so dobile poslanske mandate vse liste oziroma stranke, ki so nastopile na volitvah. Po 3 mandate sta dobili Težačka stranka in Hrvatska pučka stranka. Jugoslovanska demokratska stranka, Komunistična partija Jugoslavije, Narodna radikalna stranka, Hrvatska zajednica in lista Anteja Trumbića pa po en mandat. Za ustavo sta glasovala demokratski in radikalni poslanci. Listi teh dveh strank sta dobili 11.197 glasov. Proti ustavi so bili vsi trije poslanci TS in Trumbić. Njihovi listi je podprlo 13.832 volilcev. Ostali trije poslanci, komunist, klerikalec in zastopnik Hrvatske zajednice, so bili 28. junija odsotni. Za te tri liste je glasovalo 24.938 volilcev.

□ za 11.197 glasov
 ■ proti in odsotni 38.770 glasov

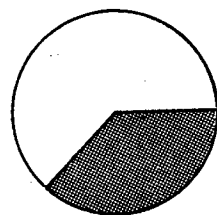
Slika 3: Glasovanje poslancev iz Dalmacije glede na število volilcev

V Dalmaciji je več kot 3/4 volilcev volila poslance, ki so se z glasovanjem proti ali z odsotnostjo z glasovanja negativno izrekli o ustavi.

* * *

Volilci v Bosni in Hercegovini so dali s svojimi glasovi mandate sedmim strankam. Jugoslovanska muslimanska organizacija je dobila 24 poslancev, Savez težaka 12, radikali 11, Hrvatska težačka stranka 7, komunisti 4, hrvatski klerikalci 3 in demokrati 2. Nekateri poslanci JMO, ST in NRS, izvoljeni v istih okrožjih, niso glasovali enotno, zato bomo glasove njihovih list razdelili (podobno kot smo storili z glasovi Jugoslovanske socialdemokratske stranke v okrožju Maribor—Celje). Za ustavo je glasovalo 23 poslancev JMO, 10 radikalov; 2 iz ST in oba demokrata, skupno 37 mož. Za te poslance je glasovalo 184.128 volilcev. Proti ustavi je glasovalo 8 poslancev, 7 iz ST in en radikal. Zanje je glasovalo 33.228 volilcev. Skupino odsotnih je sestavljalo 7 poslancev iz HTS, 3 iz HPS, 3 iz ST, 1 iz JMO in 4 komunisti, skupaj 18 mož. Svoje glasove jim je dalo 81.953 volilcev.

□ za 184.128 glasov
■ proti in odsotni 115.181 glasov

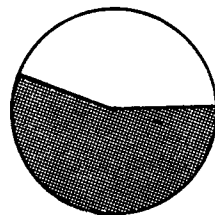
Slika 4: Glasovanje poslancev iz Bosne in Hercegovine glede na število volilcev

Skoraj 2/3 volilcev iz Bosne in Hercegovine je glasovalo za poslance, ki so glasovali za ustavo.

* * *

V Črni gori je bilo izvoljenih 10 poslancev. Komunisti so imeli 4, republikanci in demokrati po 2, radikali in Piletić po enega poslanca. Njihove liste so dobile 27.274 glasov. Za ustavo so bili: oba demokratska poslanca, Piletić in radikal. Na volitvah je njihove liste podprlo 11.792 volilcev. Proti sta glasovala oba republikanca. Za listo Republikanske stranke je glasovalo 4613 volilcev. Odsotni ob glasovanju o ustavi so bili vsi štirje komunisti. Za listo Komunistične partije Jugoslavije je glasovalo 10.869 volilcev.

□ za 11.792 glasov
■ proti in odsotni 15.482 glasov

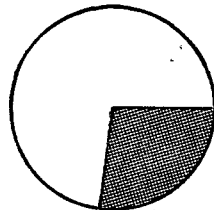
Slika 5: Glasovanje poslancev iz Črne gore glede na število volilcev

Poslance, ki so bili proti ustavi ali odsotni, je volilo 57 % volilcev v Črni gori.

* * *

84.991 volilcev Banata, Bačke in Baranje (Vojvodine) je glasovalo za stranke, ki so v posameznih okrožjih dobile mandate. Skupaj so v Vojvodini izvolili 44 poslancev. Radikali so jih dobili 21, demokrati 10, komunisti 5, Bunjevci 4, socialdemokrati 3 in zemljoradniki 1. Za ustavo so glasovali vsi poslanci Narodne radikalne in Jugoslovanske demokratske stranke. Njihove liste so dobile 61.983 glasov. Proti ustavi so bili poslanci Socialdemokratske in Zemljoradničke stranke. Za njihove liste je glasovalo 4542 volilcev. Poslanci Komunistične partije Jugoslavije in Bunjevačko šokačke stranke so bili odsotni. Zanje je glasovalo 18.466 volilcev.

□ za 61.983 glasov
 ■ proti in odsotni 23.008 glasov

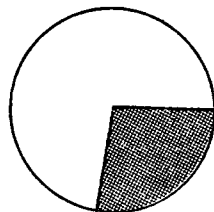
Slika 6: Glasovanje poslancev iz Banata, Bačke in Baranje glede na število volilcev

73 % volilcev v Vojvodini je oddalo svoj glas za poslance, ki so glasovali za ustavo.

* * *

Volilci Srbije v mejah izpred Balkanskih vojn so z 287.064 glasovi izvolili 103 poslance. Narodna radikalna stranka je dobila 41 poslancev, Jugoslovanska demokratska stranka 32, Komunistična partija Jugoslavije in Zemljoradnička stranka po 14, Liberalna in Republikanska stranka po en mandat. Za ustavo so glasovali vsi demokratski poslanci, 40 radikalov in 2 zemljoradnika, skupaj 74 mož. Zanje je glasovalo 207.067 volilcev. Proti ustavi je glasovalo 10 poslancev Zemljoradničke stranke in poslanec Republikanske stranke. Sem pa lahko štejemo tudi glas Stojana Protića, poslanca NRS. V seznamu o glasovanju poslancev o ustavi (Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, LXII. seja, str. 7) je pri njegovem imenu zabeleženo, da ni zaprisežen. Vendar pa lahko predvidevamo, da bi Protić glede na svojo dejavnost v času pripravljanja ustave najverjetneje glasoval proti ustavi. Najverjetneje mu je vodstvo stranke na ta način onemogočilo glasovati. Tako lahko računamo, da je proti ustavi glasovalo 12 poslancev. Svojo podporo jim je dalo 30.090 volilcev. Odsotni so bili vsi poslanci Komunistične partije Jugoslavije, 2 zemljoradnika in liberalec, skupaj 17 mož. Liste, na katerih so bili izvoljeni, je volilo 49.907 volilcev. Glasove za listo Narodne radikalne stranke v okrožju Kruševac smo razdelili med tri poslance, enako tudi glasove Zemljoradničke stranke v okrožju Podrinje.

□ za 207.067 glasov
 ■ proti in odsotni 79.997 glasov

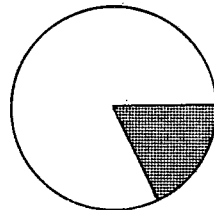
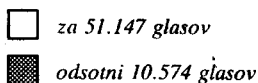

Slika 7: Glasovanje poslancev iz Srbije v mejah izpred Balkanskih vojn glede na število volilcev

72 % glasov volilcev iz Srbije v mejah izpred Balkanskih vojn so dobili poslanci, ki so glasovali za ustavo."

* * *

Na Kosovu, v Metohiji in Sandžaku je 61.721 volilcev glasovalo za liste, kjer je bilo izvoljenih 13 poslancev Jugoslovanske demokratske stranke, 6 Narodne radikalne stranke in 3 Komunistične partije Jugoslavije. Za ustavo so glasovali vsi radikalni poslanci in 12 demokratov. Liste teh 18 poslancev so prejele 51.147 glasov. Proti ustavi ni glasoval noben poslanec. Odsotni so bili vsi trije komunisti in demokrat Bajram iz okrožja Prizren. Zanje je glasovalo 10.574 volilcev.

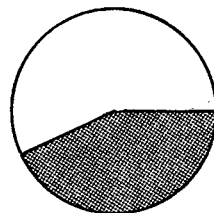
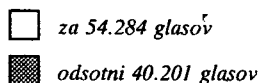

Slika 8: Glasovanje poslancev iz Kosova in Sandžaka glede na število volilcev

83 % volilcev s Kosova in Sandžaka je volilo poslance, ki so glasovali za ustavo. Take večine ni dala nobena druga pokrajina.

* * *

V Makedoniji je bilo izvoljenih 33 poslancev. 15 jih je dobila Komunistična partija Jugoslavije, Jugoslovanska demokratska stranka 11, Narodna radikalna stranka 6 in lista Čenana Zije 1. Liste, na katerih so bili izvoljeni ti poslanci, so dobile podporo 94.485 volilcev. Za ustavo so glasovali vsi demokrati, radikali in Čenan Zija. Zanje je glasovalo 54.284 volilcev. Proti ustavi ni glasoval nihče. Odsotni so bili vsi komunistični poslanci. Komunistične liste je volil 40.201 volilec.

Slika 9: Glasovanje poslancev iz Makedonije glede na število volilcev

Tudi v Makedoniji je dala večina volilcev (57 %) svoj glas za poslance, ki so glasovali za ustavo.

II.

Liste, ki so na volitvah prejele mandate so dobile 1,455.780 glasov. Vseh oddanih glasov pa je bilo 1,607.171. Razliko 151.391 glasov so dobile liste, ki niso dobile mandatov. Poglejmo si število glasov in mandatov za posamezne stranke in glasovanje njihovih poslancev:

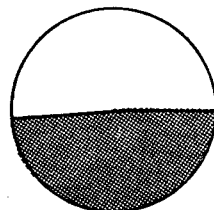
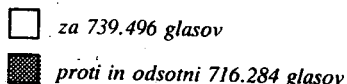
	Glasov	Man- datov	Za	Proti	Odsotni
Demokrati (JDS)	295.635	93	92	—	1
Radikali (NRS)	290.047	96	94	2	—
Radićevi republikanci (HPSS)	230.590	50	—	—	50
Komunisti (KPJ)	180.509	58	—	—	58
Muslimani (JMO)	110.895	24	23	—	1
Slovenski klerikalci (SLS)	58.971	14	—	—	14
Savez težaka (ST)	54.506	12	2	7	3
Zemljoradniki (ZS)	41.244	15	2	11	2
Hrvatska težačka stranka (HTS)	36.847	7	—	—	7
Slovenski kmetijci (SKS)	33.010	9	9	—	—
Hrvatski klerikalci (HPS)	32.726	9	—	—	9
Socialdemokrati (SDS)	31.347	10	—	7	3
Hrvatska zajednica (HZ)	14.598	4	—	—	4
Težačka stranka (TS)	10.636	3	—	3	—
Pravaši (HSP)	7.312	2	—	—	2
Republikanci (RS)	6.582	3	—	3	—
Bunjevci (BŠS)	5.155	4	—	—	4
Zija	4.158	1	1	—	—
Narodni socialisti (NSS)	3.553	2	—	2	—
Trumbić	3.196	1	—	1	—
Piletić	2.405	1	1	—	—
Srbski liberalci	1.858	1	—	—	1
Skupaj	1.455.780	419	224	36	159

Podobno tabelo o glasovanju poslancev ima tudi Branislav Gligorijević na 110. strani knjige Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919—1929. Gligorijević ima v tabeli upoštevanih 417 poslancev. Ker smo mi glasova Ribarja in Protića šteli k glasovom za oziroma proti ustavi, imamo pri teh dveh po en glas več kot Gligorijević. Razlika je tudi pri odsotnih poslancih, Gligorijević jih ima 158. Pod rubriko pripombe pa navaja, da Ivan Ribar, kot predsednik Ustavodajne skupščine, ni glasoval. Poleg tega Gligorijević navaja tudi drugačne številke poslancev nekaterih strank, npr. HPSS 52 poslancev, SDS 7 poslancev. Posebej upošteva Džemijet, mi pa smo te poslance albanske, turške in muslimanske narodnosti šteli k Narodni radikalni in Jugoslovanski demokratski stranki, ker so bili izvoljeni na njunih listah, poslanski klub pa je bil ustanovljen šele aprila 1921. Podobno šteje Gligorijević skupaj glasove poslancev različnih strank, ki so se združili v skupne poslanske klube.

Kakšno sliko nam dajo rezultati v celi državi? Za ustavo so z nekaj izjemami glasovali vsi demokrati, radikali, muslimani Mehmeda Spahe, albanski, turški in muslimanski poslanci, izvoljeni na listah NRS in JDS, vsi poslanci Samostojne kmetijske stranke in še nekateri drugi poslanci, upoštevali smo tudi glas Ivana Ribarja. Skupaj jih je bilo 224. Dobili so 739.496 glasov, kar je 50,80 % glasov list oziroma strank, ki so imele mandate. Kot navaja Gligorijević na že zgoraj omenjeni strani, je iz Jugoslovanske demokratske stranke za ustavo glasovalo 11 Hrvatov, 3 Slovenci in več Črnogorcev in Makedoncev. Poleg njih je tu še 9 Slovencev iz Samostojne kmetijske stranke, 23 Muslimanov iz Bosne in Hercegovine. Največji del so vsekakor predstavljali glasovi Srbov.

Proti ustavi je glasovalo 11 zemljoradnikov, po 7 socialdemokratov in poslancev Saveza težaka, po trije iz Težačke stranke in Republikanske stranke, oba narodna socialisti, en radikal in Ante Trumbić. Sem smo šteli tudi Stojana Protića, tako je skupno število teh poslancev 36. Med njimi je bilo 6 Slovencev, nekako 5 Hrvatov in 25 Srbov in Črnogorcev. Zanje je glasovalo 104.024 volilcev. To je 7,15 % glasov.

Odsotnih je bilo 159 poslancev. To so bili vsi komunisti, Radićevi republikanci, slovenski klerikalci, hrvatski klerikalci, Bunjevci, pravaši, liberalci, po-

Slika 10: Glasovanje poslancev iz cele države glede na število volilcev

slanci iz Hrvatske težačke stranke in Hrvatske zajednice, in nekateri iz drugih strank. Bilo jih je 159. Njihovih glasov je bilo 612.260, kar je 42,05 % vseh glasov. Odsotni so bili predvsem poslanci nacionalno homogenih strank. Zato bomo navedli le približno nacionalno sestavo poslancev Komunistične partije Jugoslavije. Težko je namreč le na osnovi imen in priimkov poiskati Hrvate, Srbe in Črnogorce, problem so tudi Makedonci. Slovencev je bilo 6; 5 jih je bilo izvoljenih v Sloveniji, Lovro Klemenčič pa v okrožju Kumanovo. 2 sta bila Muslimana, 3 Črnogorci, 8 Hrvatov in 39 Srbov.

V Sloveniji (70 %), Dalmaciji (78 %), Črni gori (57 %) in na Hrvatskem (72 %) so dobili največ glasov poslanci, ki so bili proti ustavi ali odsotni. V tej skupini je več poslancev, ki so bili odsotni, kot onih, ki so glasovali proti. V Bosni in Hercegovini (62 %), Vojvodini (73 %), Srbiji (72 %), Makedoniji (57 %) in na Kosovu (83 %) so večino glasov volilcev dobili poslanci, ki so glasovali za ustavo.

Skupno število glasov za poslance, ki so glasovali proti oziroma bili odsotni je 716.284. To je 49,20 % glasov. Tako je bila razlika med glasovi za ustavo in tistimi, ki so bili na oba možna načina proti, 23.212 oziroma 1,59 %.

Upoštevati pa je še treba, da so 151.391 glasov dobile liste, ki so ostale brez mandatov. Ti glasovi niso imeli nobenega učinka. Razen tega se 873.358 volilnih upravičencev ni udeležilo volitev. Udeležba je bila 65 %. Od celotnega števila 2.480.623 volilnih upravičencev jih je preko svojih poslancev glasovalo za ustavo 30 %, 29 % proti, opredelitve 41 % pa ne poznamo.

Zgornji rezultati nam kažejo še enega od pogledov na volitve v Ustavodajno skupščino in glasovanje o ustavi. Število glasov, ki so jih na volitvah prejele posamezne liste, ni imelo nobenega vpliva na glasovanje oziroma na sprejem ustave. Poleg poskusa ugotovitve, kako so volilci prek svojih poslancev glasovali o ustavi, je naše delo zanimiva hipoteza za rezultate referendumov o ustavi.

Summary

· ELECTORS AND VOTING ON THE »VIDOVĐAN CONSTITUTION«

Bojan Balkovec

1,455.780 electors gave their votes for the electoral lists on which were the elected delegates for the Constituent assembly. 419 delegates were to vote on the constitution on the 28th of June 1921. Yet 159 delegates left the assembly before voting. Thus 224 delegates voted for the constitution, including the vote of Ivan Ribar, who as president of the Constituent assembly did not vote, but presumably would have voted for the constitution. Against were 36 delegates, including the vote of Stojan Protić, who was not sworn in, but would — considering his share in preparing the constitution — presumably have voted against. The delegates who voted for the constitution were elected by 739.496 electors which is 50,80 %. 104.024 or 7,15 % electors gave their votes for the delegates who voted against the constitution. The absent delegates were elected by 612.260 or 42,05 % of voters. Altogether 716.284 electors voted for delegates

who were against the constitution or absent. Thus the difference between votes for the constitution and those against or absent was only 23.212 or 1,15 %. In Slovenia (70 %), Dalmatia (78 %), Montenegro (57 %) and Croatia (72 %) those against or absent gained the majority of votes. In this group the absent prevailed. In Bosnia and Herzegovina (62 %), Vojvodina (73 %), Serbia (72 %), Macedonia (57 %) and in Kosovo (83 %) the delegates having voted for the constitution gained the majority of votes. From Macedonia and Kosovo nobody voted against the constitution. In Macedonia the difference in number of votes for delegates for the constitution and those absent was relatively smaller than in other mentioned provinces. This was a consequence of a great number of votes given for the Communist party of Yugoslavia.

The article presents also an interesting hypothesis on the results of the referendum on the constitution.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustri-rana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevné zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

— Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.

— Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.

— Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.

— Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE ME-STNE HIŠE (1958), 128 strani.

— Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Marjan Britovšek

BUHARINOVI EKONOMSKI IN POLITIČNI POGLEDI

Buharinov boj s Stalinom

Referat na mednarodnem Buharinovem simpoziju, Wuppertal, 10.—13. oktobra 1988.

Kot večina partijskega članstva je tudi Buharin pozdravil Novo ekonomsko politiko (Nep) kot izhod iz slepe ulice vojnega komunizma tako v politiki kot v političnem mišljenju. Ločil se je od nekdanjih privrženecv leveice, od Pjatakova in Preobraženskega, ki sta Nep ocenjevala izključno kot odstopanje od idealov socializma in ga sprejela z odporom in velikim nezaupanjem.

Preobraženski je postal eden od prominentnih ekonomistov, kritikov Nep, ki so s svojimi prodornimi analizami registrirali negativne pojave v stranki. Ostro je kritiziral vodilno skupino — triumvirat (Zinovjev, Kamenjev, Stalin) in kasneje duumvirat (Stalin, Buharin). Stalinu je dal na voljo bogato teoretično ekonomsko gradivo za njegovo »revolucijo od zgoraj«.

Spremembo Buharinovega stališča je verjetno treba pripisati Leninovemu vplivu. Sam Buharin je zapisal: »Vse obdobje po letu 1918 je bilo obdobje vedno večjega Leninovega vpliva name; predvsem njemu dolgujem svojo marksistično vzgojo.«¹

Pod vplivom Leninove logične kritike je Buharin spreminjal svoja stališča. O svojem notranjem razvoju v letih 1918—1921 je zapisal takole: »V ognju samokritike so propadle in izginile iluzije iz mladosti, ne da bi pustile kake sledi... Proletarska politika dobiva počasi manj emocionalen, toda vse bolj jasen značaj politike, ki je tesno povezana z resničnostjo in se tudi spreminja. Gledano s tega vidika predstavlja prehod k Nep propad naših iluzij.«

V jeseni 1922 se je Buharin povezal s Sokolnikovom s ciljem, odpraviti državni monopol v zunanji trgovini.² Mnogi boljševiški voditelji so dvomili, da je komisariat za zunanjo trgovino sposoben uspešno voditi trgovsko menjavo. Verjetno so hoteli to vprašanje urediti v splošnem duhu Nove ekonomske politike. Lenin je take zahteve ocenil kot veliko napako, kot nedopusten ukrep, ki nasprotuje interesom dežele. Po njegovem mnenju bi bilo ne samo nes pametno, temveč tudi škodljivo, če bi dovolili tujim izvoznikom, da navežejo direktne stike s privatnimi trgovci — nepmani v deželi.

Na IV. kongresu Komunistične internacionale v novembru 1922 je Buharin opustil svoje nekdanje poglede in se predstavil kot zagovornik nacionalne države. Ugotavljal je možnost koeksistence med sovjetsko državo in kapitalističnimi državami. Na XII. kongresu RKP/b/ v aprilu leta 1923 je iz lojalnosti do bolnega voditelja v gruzinskem vprašanju nastopil proti triumviratu. Opustil je svoja ekstrema stališča levega komunizma in zagovarjal nacionalne zahteve skupine Mdivani-Maharadze, ki jo je Stalin označil za nosilko nacionalističnega odklona. Buharin je na kongresu opozoril, da predstavlja glavno nevarnost za sovjetsko državo velikoruski šovinizem. Svoj govor je sklenil s pozivom na boj proti velikoruskemu državnemu šovinizmu.³

Na kongresu je Buharin nastopil tudi proti Trockemu, oziroma proti njegovim ekonomskim pogledom. Branil je kmete in razgaljal tiste, ki želijo izvajati industrializacijo na njihov račun. Kriza škarij, to je, nesorazmerje cen med

¹ Enciklopedičeski slovar ruskega bibliografskega instituta Granat XII/1927. Priloženje col. 56.

² Britovšek M., Boj za Leninovo dediščino I, str. 230—237.

³ Dvenadcatyj sjezd RKP/b/, str. 614—615.

cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov, je okrepila njegovo naklonjenost za stvar kmetov in poglobila njegovo prokmečko usmeritev.

Na začetku kontroverze o partijski demokraciji v jeseni leta 1923 je Buharin kritiziral uradno linijo triumvirata. V začetku diskusije je kazal celo simpatije za levo opozicijo, čeprav je bil v svojih izjavah zelo zadržan. V razpravi o demokraciji v partiji se je pritoževal, da so postale volitve na moskovskih lokalnih zborovanjih farsa in da so volitve v partijskih organizacijah postale »volitve pod narekovajem«.⁴

V svojem komentarju k XII. kongresu RKP/b/ je Buharin že aprila leta 1923 zapisal: »Doslej še nepremagano glavno zlo naše države predstavlja birokratizem. Ta ogromni stroj je nastal kot posledica velike zaostalosti v kulturi in ga ni mogoče razbiti; treba ga je sistematično očistiti.«⁵

Buharin se je sprva zavzemal za to, da bi Pravda kot vodilni diskusijski organ objavljala različna stališča. Ko pa je v diskusijo posegel Trocki, sta bila na intervencijo Zinovjeva oba mlada urednika diskusijskih prispevkov, ki ju je nastavil Buharin, odstavljena, Pravdi pa so očitali, da je postala orodje opozicije.

Prestop Trockega k opoziciji je bil presenečenje. Njegovo pismo politbiroju z dne 8. decembra 1923 je naznanilo njegovo ločitev od vodilne skupine. Formulacije v pismu so bile tako pretehtane, da se je stara partijska generacija čutila odrinjeno. Pismo pa je vsebovalo tudi neobičajno oster in oseben napad na Buharina. Prvič je bila iz frakcijskih pobud izrečena obtožba, da je Buharin v januarju oziroma v februarju 1918 hotel aretirati Lenina in njegovo vlado.

Mnogi so tedaj računali z razsulom partije. Prestop Trockega k opoziciji je določil Buharinovo stališče do njega. V nepodpisanem članku Dol s frakcionastvom, ki ga je napisal kot odgovor centralnega glasila na kritiko Trockega, se je definitivno priključil vodilni skupini in podprl njeno politiko.⁶

Buharinov napad na Trockega je pomenil novo fazo njegovega političnega razvoja. Buharin, ki so ga označevali za »glas vesti komunističnega gibanja«, je užival ugled najbolj priljubljenega med vodilnimi člani partije.

V dneh in tednih po Leninovi smrti (21. januarja 1924) je ves sovjetski tisk objavljajl članke, v katerih so slavili Lenina. Buharin je v spominskem govoru na II. kongresu sovjetov takole povzel rezultate Leninove aktivnosti: »V naši deželi smo uveljavili državljanski mir, v katerem se ni treba delavskemu razredu podrežati volji vladajoče buržoazije, ampak se vsi razredi prebivalstva, vse vmesne skupine in vsi zastopniki radikalnih smeri podrežajo volji ruskega delavskega razreda, ki je postala zakon. To pomeni, da nam je že uspelo položiti solidne temelje, da je najtežji čas za nami, da je genialni mojster revolucionarne taktike Vladimir Iljič našo državno ladjo prekrmaril skozi vse nevarne čeri in sipine, da je devet desetih osnovnih nalog v naši deželi že opravljenih. Vprašanje časa je le, kdaj bomo uspeli obnoviti narodno gospodarstvo in v Sovjetski zvezi uresničiti izgradnjo socializma. Solidni temelji so položeni; ta fundament je Nep — medsebojno prepletanje državnih, zadružnih in privatnih gospodarskih oblik.« Buharin za razliko od drugih ni videl v Nep nesrečnega, prisiljenega umika, ki je postal nujen zaradi izostanka svetovne revolucije.

Tri dni kasneje je Buharin govoril na komemorativnem zasedanju v komunistični akademiji. Svoj govor je posvetil temi Lenin kot marksist. V zadnjem delu govora je povzel pod naslovom Novi teoretični problemi misli, ki

⁴ Ta Buharinov govor ni bil objavljen. Trocki ga je spretno in učinkovito izkoristil na XIII. kongresu partije tako proti Buharinu kot proti vodilni skupini. Buharin je imel ta govor na nekem zborovanju v rajonu Krasnaja Presnja. Trinadecatyj sjezd RKP/b/, Moskva 1963, str. 147–148.

⁵ Buharin, Die Resultate des 12. Kongresses der KPR/b/, KI št. 4/1923, str. 26–30.

⁶ Pravda z dne 28., 29. in 30. decembra 1923 ter 1. in 4. januarja 1924.

sta jih razvijala z Leninom med njegovo boleznijo. Glavni sklepi, do katerih sta prišla, so bili: Revolucionarno nasilje je po Marxu sicer babica nove družbe — toda potem, ko revolucija zmaga, ko se proletariat polasti oblasti, se mora socializem razvijati v miru, brez nasilja, na temelju znanja in obvladovanja gospodarskih zakonitosti. Ti nazori so bili v nasprotju s teorijami o drugi revoluciji, ki jo je Preobraženski označil kot »socialistično reakcijo« in predvidel kot končno posledico Nep, in z nazori Stalina, ki je to drugo revolucijo uresničil leta 1929 z likvidacijo kulaštva.

Iz razprav z Leninom je Buharin povzel tudi teorijo o različnih tipih socializma. Opozoril je, da se je Lenin v zadnjem obdobju svojega življenja zavzemal za širši pluralizem v mednarodnem socialističnem gibanju: »Možni so različni tipi socialistične izgradnje, pogojeni v vsaki deželi z materialom, ki ga podeduje. Lenin tega vprašanja ni več utegnil teoretično formulirati. Toda ko je delal v KI, nas je pogosto opozarjal, da ne smemo pozabiti na posebnosti posameznih dežel in ustvarjati določenih klišejev.«⁷ V svojem spominskem govoru je Buharin nastopil proti težnjam, da bi napravili iz marksizma-leninizma mit. Buharin ni govoril o marksizmu-leninizmu, ampak o Leninovem marksizmu, katerega bistveno vsebino je videl v pravilnem razumevanju Marxove dialektične metode in v eliminiranju vsake dogmatike.

V letih 1924 do 1926 je Buharin izdelal gospodarski program socialistične graditve, ne da bi posebej ločil industrijski program od agrarnega. Ta program so v letih 1926 in 1927 revidirali. Stalin je bil tedaj v ekonomski politiki »buharinovec«. Na XIV. kongresu VKP/b/ je odločno branil Buharina, ko je izjavil: »Podpiramo in podpirali bomo Buharina.« Leva opozicija o tem ni dvomila. Na istem kongresu je Kamenjev opozoril, da je Stalin postal popoln ujetnik politične linije, katere ustvarjalec in resnični tolmač je Buharin.

Buharinova vloga je bila tedaj zelo kompleksna in v začetku enako pomembna kot Stalinova. Buharinova naloga je bila, da predvsem razvija in usmerja splošno ekonomsko politiko ter oblikuje vodilno ideologijo v letih od 1925 do 1927. Njegov delež pri razširitvi Nep ni bila nikakršna tajnost.

V letih 1924 do 1927 sta Buharin in Rikov priporočala, da bi dali kapitalističnim in maloburžoaznim elementom večje koncesije, kot je bila pripravljena Stalinova skupina. Leta 1925 je Buharin nosil glavno breme pisanja polemičnih spisov proti Zinovjevu in Kamenjevu ter sestavljanja resolucij o kmetijski politiki.⁸ Buharinovi teoretični predlogi o spornih točkah glede kmečkega vprašanja, o naravi industrijske države in njenih odnosih do kmetijstva, o združništvu, o Nep kot prehodnem sistemu in o drugih vprašanjih, ki so se tikala graditve socializma, so predstavljali uradno ideologijo Stalinove in Buharinove skupine v partiji. Uradni boljševizem je v letih 1926 in 1927 nosil močan idejni pečat buharinovstva. Še več. Partija je sledila Buharinovi poti v socializem, kot se je pritoževal Zinovjev na XIV. kongresu. Buharinov vpliv ni bil močan samo v sovjetski partiji, temveč je sistematično vnašal svoje teoretične nazore tudi v resolucije kominterne. Na zasedanju Izvršnega komiteja kominterne v aprilu 1925 je predložil 63 novih tez o kmečkem vprašanju.⁹ Teze so vsebovale nekaj novosti o graditvi socializma v izrazito kmečki strukturi Rusije. Od leta 1926 dalje je prav Buharin pojasnjeval zunanjemu svetu razvoj mednarodnega kapitalizma ter strateška in taktična vprašanja mednarodne revolucije.

Čeprav so Stalinovi privrženci kasneje zanikali, da bi bilo buharinovstvo kdajkoli njihova uradna politika,¹⁰ je na splošno obstajala okvirna delitev dela

⁷ Bukharine, *Lenine-Marxiste, Discours prononcé à la séance solennelle de l'Académie de l'Humanité*, 17. février 1924, Paris 1924, str. 44.

⁸ XIV sjezd, Protokoli, str. 149. Pravda z dne 11. decembra 1925, str. 5. Buharin, *Tri reči /k voprosu o naših raznoglasjah/*, Moskva—Leningrad 1926, str. 3—4. Marecki, Nikolaj Ivanovič Buharin, BSE 1. izd., vol. VIII, Moskva 1926, str. 278.

⁹ Razširjenij plenium ispolkoma 1925, str. 528—544.

¹⁰ Jaroslavski E., Ob odnoji falšivoj slike, Pravda z dne 19. novembra 1929, str. 2.

med Buharinom in Stalinom, med političnimi formulacijami in teorijo na eni ter organizacijsko dejavnostjo na drugi strani. Zdi se, da Stalin sam idejno ni bil dorasel boju z levo opozicijo in mu je bila Buharinoва idejno-teoretična razgledanost nujno potrebna; to je bil temelj njunega zavezištva. V obdobju, ko se je Stalin vzpenjal k oblasti, je spretno izrabljaj Buharinovo znanje, spoznal pa je tudi njegove šibke točke.

Ideologi desnega krila boljševiške stranke so razglašali, da bodo gospodarsko-politični nazori leveice pripeljali deželo do katastrofe. Skupni strah pred levo opozicijo je bil kôhezivna sila med desnico z njenim previdnim programom ter stalinisti, ki so razpolagali z organizirano močjo partijskega aparata.

Opozicija je napadala Buharina, ker ga je ocenila kot nevarnejšega nasprotnika od Stalina. Buharin je imel v svojih rokah tudi nadzorstvo nad osrednjima partijskima glasiloma. Bil je glavni urednik Pravde, od aprila 1924 dalje pa tudi urednik Boljševika, glasila CK, ki so ga začeli izdajati »v obrambo in za krepitev zgodovine boljševizma proti poizkusom pačenja in izkrivljanja njegovih osnov«. ¹¹ Nadzorstvo nad tema dvema pomembnima glasiloma CK je Buharinu omogočilo, da je dajal prevladujoči ton frakcijskim bojem in preprečil Zinovjevu, da bi ustanovil konkurenčno glasilo v Leningradu. To orožje mu je Stalin iztrgal iz rok šele leta 1928. ¹² Buharin pa je nadzoroval tudi številne druge časopise in periodična glasila, saj je sedel v upravah številnih založniških hiš. Osrednja partijska glasila so postala po letu 1920 zelo avtoritativen posrednik v partijskih komunikacijah. Verjetno Kamenev ni preveč pretiraval, ko se je pritoževal, da Buharin in njegovi redakcijski sodelavci izvajajo »dejanski monopol nad politično-knjižnimi predstavniki partije in nad celotnim političnovzgojnim delom«. ¹³

Drugo pomembno Buharinovo oporišče je bila kominternna. Čeprav je bil do oktobra 1926 formalno voditelj kominterne Zinovjev, je njegov poraz v decembru 1925 Buharinu omogočil, da je zavzel pomembno mesto v tej mednarodni organizaciji. Postal je generalni sekretar Izvršnega komiteja KI (IK KI) in de iure njen glavni predstavnik, glede na to, da so položaj predsednika KI odpravili. ¹⁴ Ta položaj pa mu ni veliko koristil v vodilni partijski strukturi duumvirata. Vsekakor pa je Buharinov najvišji položaj v KI dvignil njegovo osebno veljavo, koristil pa je tudi ugledu duumvirata. Buharinoва vplivna sfera se je s tem položajem znatno razširila. V političnem sekretariatu IK KI je okrepil svoj položaj tako, da je v njem namestil svoje privrženke. Po letu 1925 so delali priložnostno v aparatu KI številni mladi buharinovci: Švicarski delegat Humbert-Droz, ki je bil tesno povezan z Buharinom, je postal vodilna osebnost KI. V letih 1926 in 1927 je bil Buharin človek, ki je oblikoval uradna stališča KI.

Buharin je imel glavno vlogo v boju proti levi opoziciji. Medtem ko je Stalin vodil organizacijsko vojno, kadrovsko krepil aparat s svojimi privrženici in ga čistil oporečnikov, je Buharin vodil ideološko vojno. Kot ideološki bojevnik je bil Stalinu v začetku nepogrešljiv sodelavec, kar je povečevalo njegovo politično težo v duumviratu. Niti Stalin niti njegovi osebni privrženici sami niso bili kos sijajnim teoretikom, nadarjenim ekonomistom in publicistom iz vrst leveice. Nihče iz kasnejših generacij ni imel govorniških sposobnosti Trockega ali Buharinovega akademskega nastopa. Buharin je bil med večinskimi voditelji v duumviratu Buharin—Stalin edini, ki se je lahko kosjal s svojimi nasprotniki iz vrst leve opozicije, čeprav tudi Rikovu ne smemo odrekati ogromnega znanja v praktičnih ekonomskih vprašanjih. Buharinovo znanje, teoretična prodornost in izobrazba, njegova govorniška spretnost so omogočili vo-

¹¹ Boljševik št. 1/1924, str. 3.

¹² Vestnik leningradskega univerzitetā /Istorija—jazik—literatura/ št. 2/1971, str. 26.

¹³ XIV sjezd, Protokoli, str. 254. Pritožbe Zinovjeva, ibidem, str. 113—114.

¹⁴ Komunističeskij internacional. Kratkij istoričeskij očerk, str. 261, 262. Vlast sovjetov za desjat let 1917—1927, Leningrad 1927, str. XXXXII.

dilni skupini, da je obvladala opozicijo. Buharin je bil tisti, ki je odgovarjal Preobraženskemu, ki je na XIV. kongresu zlomil zapozneli poizkus Zinovjeva, da si pribori položaj boljševiskega teoretika in izpodkopal njegovo ideološko avtoriteto.¹⁵ V februarju 1926 je Buharin potoval v proletarski Leningrad, da bi branil agrarno politiko, sprejeto na XIV. kongresu.¹⁶ Preobraženski je opisoval Buharina kot »zelo izkušenega« in »načelnega« oponenta.¹⁷

V političnih kampanjah so se v nekem smislu nadaljevale programske diskusije iz dvajsetih let; odločilne, čeprav ne vselej najpomembnejše bitke je večina izbojevala pod taktirko Buharina in njegovih mladih privrženecv. Nesoglasja, ki so tlela pod površino, so prikrivali s partijsko disciplino. Buharin je na V. plenumu IK KI nastopil z dvema referatoma: O kmečkem vprašanju in O diskusiji v RKP/b/. K referatu o kmečkem vprašanju je Buharin pripravil teze, ki jih je plenum IK KI sprejel. V njih je Buharin razvil ideje, ki jih je oblikoval v drugi polovici leta 1924. To so bile teze o združništvu (to je o konzumnih zadrugah), o procesu vraščanja kmečkih zadrug v socialistično gospodarstvo, kar bi vzporedno s krepitvijo državne industrije omogočilo zmanjšanje razrednih nasprotij. Boj med buržoazijo in proletariatom je Buharin osredotočil na vprašanje boja za pridobivanje kmetov.

V referatu O razpravi v RKP/b/ je Buharin nakazal novo usmeritev v sovjetski gospodarski politiki. Pritoževal se je, da so partijski kadri, ki delujejo na vasi, preveč vklenjeni v spone vojnega komunizma. Zavzemal se je za nove metode dela. Treba je dvigniti industrijo, da bi lahko kmetje ceneje kupovali domače industrijsko blago kot izdelke kapitalistične industrije. Potrebna je politična skrb, da diktatura proletariata ne bo oslABLJENA. Svobodnih gospodarskih metod ne smejo spremljati politične koncesije v duhu nekake parlamentarne demokracije. Glavno vprašanje za Buharina je bilo, kako utrditi zaupanje kmetov v novi sovjetski družbeni red. Opozoril je, da je v odnosu do kmetov še čutiti v zavesti partijskih aktivistov recidive vojnega komunizma. Če so hoteli v obdobju Nep stimulirati kmetijsko proizvodnjo, so morali pridobiti zaupanje produktivnih kmečkih plasti.

Buharin je tudi v politburoju skušal uveljaviti svoj koncept v odnosu do vasi. 17. aprila 1925 je govoril moskovskemu partijskemu aktivu. Pojasnjeval je novo kmečko politiko in se skliceval na Lenina, čeprav je nekoliko odstopil od njegovih stališč. Skušal je pridobiti srednje in bogate kmete, da bi intenzivnejše obdelovali svoja zemljišča in državi prodali čim več presežkov. Govoril je: »Premožnejši sloji kmetov in srednji kmetje, ki težijo po blagostanju, se sedaj bojijo akumulacije... Naša politika do podeželja naj bo usmerjena v ublažitev, v delno odpravo mnogih restrikcij, ki preprečujejo razvoj premožnejših in kulaških posestev. Kmetom, vsem kmetom, moramo reči: Obogatite se, razvijajte svoja posestva, ne bojte se, da bi uvedli prisilne ukrepe proti vam. Naj zveni še tako paradoksalno — razvijati moramo premožna posestva, da bi pomagali tako revnim kot srednjim kmetom.«

Takšna Buharinova izvajanja so nudila obilno ideološko hrano njegovim nasprotnikom z leve. Buharinova krilatica: Obogatite se! je postala zanj usodna. Z njo je dal levi opoziciji in kasneje Stalinu v roke orožje proti sebi. Jeseni leta 1925 je bil prisiljen svoje geslo preklicati, oziroma omiliti. V bistvu pa je to geslo ostalo njegova osnovna usmeritev. Računal je, da bo blagovna menjava med vasjo in mestom bolje in hitreje tekla, če bodo kmetje gospodarsko močnejši; možno pa jih bo tudi bolj obdavčiti.

Na 14. partijski konferenci, 27. aprila 1925, so nekateri udeleženci načeli vprašanje nerazrednega Buharinovega pristopa do kmečkega vprašanja. Bu-

¹⁵ Glej opombe Pokrovskega v časopisu VKA XI/1925, str. 320. Volfson v Literaturnaja enciklopedija 1, Moskva 1929, str. 634.

¹⁶ Glej Buharinov napad na Zinovjeva na XIV. kongresu VKP/b/, XIV sjezd, Protokoli, str. 136—151; Buharinov govor Leningradska organizacija in Doklad.

¹⁷ New Economics, London 1965, str. 8, 295.

harin se je branil pred očitki, češ da razvoj Nep na podeželju trenutno pomeni znak moči, da sedaj obstajajo na vasi oporišča, ki jih prej ni bilo — državna in združna trgovina. Novo usmeritev je nakazal tako, da je karikirал vojni komunizem: »Ne usmerjamo se proti kulakom, temveč želimo odpraviti sistem, ki smo ga nekoč v državi že imeli, v obdobju, ko smo imeli vse trgovine v svojih rokah in na vsaki je bil napis: Proletarci vseh dežel združite se, v njih pa ni bilo mogoče ničesar kupiti.«

Buharin je predvideval, da se bo kmečka posest v Rusiji v naslednjih letih okrepila. Za razliko od drugih Buharin v kulakih ni videl nasprotnikov graditve socializma. Kulaška nevarnost zanj ni obstajala. Buharin je imel pred očmi razvoj ameriškega farmarstva, ki bi ga bilo treba vključiti v socialistično graditev. Zavedal se je možnih posledic kolektivizacije, ki bi zaostrila razredni boj, ta pa bi vodil v drugo revolucijo. Kolektivizacija kmetijstva je bila za Buharina sicer pomembna stvar, toda ne glavna pot v socializem.¹⁸

Stalin je tedaj že oblikoval drugačno stališče do kulakov kot Buharin. Na sverdlovski univerzi je 9. junija 1925 takole odgovoril študentom na vprašanje, kako naj se partija bori proti kulakom, ne da bi razpihovali razredni boj: »Jasno je, da stvar ni odvisna samo od nas. Povsem mogoče je, da bodo kulaki sami začeli v nekaterih primerih razvnamati razredni boj, da ga bodo poskušali razgreti do vrelišča in mu dali obliko banditskih napadov ali vstaj. V tem primeru bodo na svoji koži občutili posledice takšnega ravnanja, usmerjenega proti sovjetski državi.«¹⁹ Stalin je tako razkril svoj načrt, da je treba kulake kot razred uničiti. Prikrito je izrazil misel, da je treba odpraviti Nep in konzumne zadruge, krepiti pa samo produktivne zadruge.

Zavedati se moramo, da so tedaj frakcijski boj vodili prikrito; nesoglasja je bilo mogoče razkriti le po ovinkih. Buharin je takrat napisal dve brošuri, ki pojasnjujeta nekatere aspekte frakcijskih nesoglasij.

V brošuri Pot k socializmu je Buharin skušal popularno in preprosto podati svoje nazore. Brošura naj bi bila povzetek Buharinovih razprav z Leninom v zadnjih letih njegovega življenja. Posebej je naglašal, da je največja nevarnost za gospodarski vzpon administrativna samovolja, in poudarjal zahtevo po prostovoljnem vključevanju kmetov v vse združne oblike: »Združništvo mora sloneti na načelu prostovoljnosti in notranje združne demokracije. Upravo in vse funkcionarje je treba voliti. Zadruge naj ne bodo izvršni organi državnega aparata.«

V polemični brošuri Karel Kautsky in Sovjetska zveza se je Buharin zavzemal za oblikovanje interesnih skupnosti, neodvisnih od državnega aparata, toda vezanih na vodilno vlogo partije. Posebno pozornost je posvetil razvoju trgovine in blagovnega prometa, katerih hitro rast je imel za pomemben činitelj, ki lahko vpliva na financiranje industrije. Poudaril je: »Proletariat bo zmagal le, ako mu bo uspelo dvigniti industrijo, organizirati dober in cenen trgovski aparat in vsem kmetom dokazati, da je državna industrija sposobna, da bolje zadovoljuje gospodarske potrebe in rešuje nadloge kmečkega prebivalstva kot privatni kapitalist, privatni trgovec, prekupčevalec... Zaradi izostanka tujih kreditov moramo posvetiti največjo pozornost pospešitvi blagovnega prometa... Prek tržnega gospodarstva, prek razvoja trgovine se morajo razviti gospodarski potenciali, ki so potrebni za uvajanje načrtnega gospodarstva.«

V prvi polovici leta 1925 se je triintridesetletni Buharin vse bolj povezoval s Stalinovo grupacijo in se vključeval v »vodilno partijsko jedro« novega vodstva CK VKP/b/. To je bilo obdobje Buharinovega največjega vpliva na sovjetsko politiko. Njegova povezanost s Stalinovo skupino je izvirala iz obdobja frakcijskih bojev triumvirata proti Trockemu. Ta triumvirat je začel proti

¹⁸ Internazionale Presse Korrespondenz 79/1925, str. 1066.

¹⁹ Stalin, Werke 7, str. 155.

koncu leta 1924 razpadati. Povezanost Buharina s Stalinom je dosegla višek v letu 1925, ko sta Zinovjev in Kamenjev začela kritizirati Stalinov partijski aparat ter Buharinove ideološke in politične formulacije.

V politbiroju, ki sta ga vodila Stalin in Buharin, je prišlo do zavezništva različnih skupin, ki so imele enaka stališča v poglavitnih vprašanih vodenja sovjetske notranje in zunanje politike. Podobno kot nekoč triumvirat in kasneje Združeno opozicijo je Stalinovo in Buharinovo skupino povezoval skupen strah pred nasprotniki in heterogenostjo njihovih pogledov. Na tem temelju je koalicija, kljub notranji napetosti, preživela začetne konflikte v letu 1925, pa tudi ostre frakcijske boje v letih 1926/27, katerih vsebina so bili različni pogledi na nadaljnji razvoj dežele.

Razprava med desno usmerjenimi voditelji in levo opozicijo je sprva povsem zameglila osnovna vprašanja vizije socialistične graditve. Bolj ko je leva opozicija s svojo platformo razpadala, bolj se je Stalinova skupina osamosvajala od duumvirata in opozarjala na načelo državnega planiranja, na nujnost preosnove kmetijstva iz individualnih v kolektivna gospodarstva ter spremenjavanja Rusije v moderno industrijsko državo. V ospredje je vse bolj sililo vprašanje, kako te cilje čim prej doseči.

Stalinu je v boju z Združeno opozicijo uspelo demonstrirati moč njegovega, do potankosti izdelanega partijskega aparata, ki so jo v nadaljnjih frakcijskih bojih kmalu čutili tudi Buharin in njegovi privrženci. Mehanizmi tega aparata so delovali brezhibno.

Dejstvo, da se je Buharin pridružil Stalinu, je tega zavarovalo pred očitki, da je prekinil tradicijo leninizma. Kljub njegovi sorazmerni mladosti in očitkom, da so težišče njegove dejavnosti ideologija, agitacija in propaganda, ne smemo podcenjevati njegove vloge v duumviratu. To velja posebej za njegov avtoritativni glas v zunanji in notranji politiki, za razmišljanja o sovjetih v kitajski revoluciji, o kapitalnih investicijah in za bogate misli o književnosti.

Neizpodbitno zgodovinsko dejstvo je, da je bil Buharin eden tistih, ki je v boju z levo in Združeno opozicijo s svojimi teoretično-ekonomskimi članki argumentirano zavračal teze opozicije. Pri oblikovanju sovjetske gospodarske politike je igral pomembno vlogo, znatno večjo, kot mu jo priznavajo doslej sovjetski raziskovalci, ki so še vedno pod vtisom Stalinovih frakcijskih interpretacij. Njegova nedavna moralno-politična rehabilitacija pa nedvomno po-
gojuje prevrednotenje njegove zgodovinske vloge tudi v sovjetskem zgodovini-
nopisju.

Buharinov spopad z levo opozicijo

Različna stališča levice in desnice v boljševiški stranki do Nep so postavila na dnevni red vprašanje gospodarskega načrtovanja ter vprašanje tempa in sredstev industrijskega razvoja. Teoretično je bila partija enotna v vrednotenju socialističnega planiranja, ki pa je bilo v prvih letih Nep le pobožna želja. V nekaterih industrijskih panogah so skušali načrtovati v omejenem obsegu. Leta 1921 so ustanovili državno plansko komisijo (Gosplan), ki pa se je lahko uveljavila šele v kasnejših letih.

Čim večje so postajale »škarje«, tem bolj je desnica zagovarjala Nep. Desnica je vse do leta 1927 branila stališče, da mora velika industrija črpati sredstva za svoj razvoj iz povpraševanja po svojih proizvodih. To se pravi: Najprej je treba gospodarsko okrepiti kmete in z njihovo povečano kupno močjo financirati rast industrije. Od tega bosta imeli najprej korist lahka industrija in industrija potrošnih dobrin, sledila pa bo še ekspanzija proizvodne industrije.²⁰

Stališče levice je bilo diametralno nasprotno. Zavzemala se je za direktno graditev industrije na podlagi podrobnega državnega plana in s financiranjem iz državnega budžeta.

²⁰ Dvenadcatij sjezd, Protokoli, str. 360—365.

Kot razberemo iz razprav v politbiroju, je postal problem gospodarskega planiranja povod za osebno rivaliteto. V izredno pomembnem vprašanju o kreditni politiki razpoke, ki je zazijala med desnico in levico, ni bilo mogoče zbrisati. Desnica se je v interesu stabilizacije valute in rentabilnosti obratov zavzemala za strogo kreditno politiko.

Precej bolj radikalno je formuliral ekonomska stališča leve Preobraženski. V svojih spisih je opozarjal na potrebo planiranja. Svaril je pred škodljivimi posledicami Nep, se zavzemal za povečano podporo industriji in nasprotno nadaljnjim koncesijam kmetom. Ekonomiji se je zastavljalo osnovno vprašanje, kako mobilizirati »neoplojeni kapital« in ga »oploditi«, ter doseči, da bo proizvodnja tekla neovirano. Preobraženski je tedaj oblikoval svojo teorijo o »težkem obdobju prvobitne socialistične akumulacije«.²¹ Zakon prvobitne socialistične akumulacije kapitala je bila osnovna tema obravnave v njegovem delu Nova ekonomija. Ekonomski model, ki ga je zasnoval Preobraženski za ustvaritev industrijske družbe v agrarno zaostali kmetijski deželi s pretežno individualnimi kmetijskimi proizvajalci, je bil podoben modelu kapitalistične prvobitne akumulacije v Angliji v 18. stoletju.

V avgustu leta 1924 je imel Preobraženski v Komunistični akademiji referat O zakonu prvobitne socialistične akumulacije, ki je bil mejnik v zgodovini sovjetske ekonomske teorije in temelj za Stalinovo nasilno kolektivizacijo v tridesetih letih. Izhodišče Preobraženskega je bila primerjava med obdobjem, ki ga je Marx označil za prvobitno kapitalistično akumulacijo, in ustreznim obdobjem v Sovjetski zvezi na prehodu iz kapitalizma v socializem. Preobraženski je primerjal prvobitno kapitalistično akumulacijo s socialistično.²²

Za obdobje socialistične graditve je Preobraženski oblikoval zakon prvobitne socialistične akumulacije: Čim bolj je dežela zaostala v obdobju prehoda na socialistično organizacijo proizvodnje, tem bolj se bo morala pri zbiranju sredstev zatekati k izkoriščanju predsocijalističnih gospodarskih oblik. Od teh si bo država prisvojila čim večji delež presežne proizvodnje, medtem ko bo delež prispevkov socialistične velike industrije za financiranje graditve relativno majhen. In nasprotno: Čim bolj bi bila dežela razvita, tem lažje bi financirala rast socializma iz industrijskih presežkov. Kot predsocijalistične gospodarske oblike so bila mišljena predvsem kmečka gospodarstva. Vodilni gospodarski teoretik leve je svojo ekonomsko shemo zakona prvobitno socialistične akumulacije takole pojasnil: Ali lahko bremena razvoja državne industrije in graditve njene celotne tehnološke osnove nosijo samo trije milijoni delavcev? Ali svojega deleža ne more prispevati tudi 22 milijonov kmečkih posestev?

Kaže, da so daljnosežne posledice te analize izzvale odpor. Njegov članek je bil kot naročen za voditelje, ki so usmerjali kampanjo proti Trockemu. Preobraženski, ki so ga označevali za enega najlojalnejših privrženecv Trockega, jim je s svojo razpravo dal v roke gradivo, s katerim so lahko utemeljili obtožbe, da trockisti omalovažujejo kmete in nasprotujejo zavezištvu med kmeti in proletariatom. »Smička« povezuje oba razreda s skupnimi interesi, medtem ko ju skuša Trocki razdvojiti.

Buharin je bil med partijskimi voditelji edini ekonomist, ki je podrobno odgovoril Preobraženskemu v Pravdi v članku Novoje otkrovenje o sovjetskoj ekonomike, ili kak možno pogubit raboče-krestjanskij blok /k voprosu ob ekonomičeskom obosnovanii trockizma/ in v partijskem glasilu Boljševik v članku pod naslovom Kritika ekonomičeskoj platformi opozicii.²³

²¹ Internationale Presse Korrespondenz 67/1924, str. 811.

²² Preobraženski, Noch einmal über die sozialistische Akumulation — eine Erwiderung auf Genossen Bucharin, str. 228.

²³ Za leninizm: sbornik statei, Moskva—Leningrad 1925, str. 285—317. Pravda z dne 12. decembra 1924. Boljševik št. 15/januar 1925, str. 25—57. Oba članka sta bila kasneje ponatisnjena v brošuri: Buharin, Kritika ekonomičeskoj platformi opozicii leta 1926.

V prvem članku je Buharin najprej omenil kontroverzo, ki se je začela jeseni 1924 po objavi uvodnika Trockega Nauki oktobra /Uroki Oktjabra), nato pa je kritično ovrednotil članek Preobraženskega, za katerega je menil, da predstavlja ekonomsko osnovo trockizma in izraža antileninistična stališča. Buharin je poudaril nezdružljivost pogledov Preobraženskega, naj se socializem razvija na račun kmetov in Leninovega prepričanja, izraženega v Nep, naj se socializem razvija v tesni povezanosti s kmeti, katerim je treba pomagati; da razvijejo svoje vire, in jim omogočiti, da prek zadrug z ramo ob'rami s proletariatom gradijo socializem. Buharin je izrazil prepričanje, da želi Preobraženski uvesti v socializem zatiralni in zaviralni postopek monopolnega kapitalizma. Opozicija ustvarja ideologijo, ki jo zanima en sam razred; zavzema se za večji pritisk na kmete v slavo in korist proletariata. Podobno kot druge teorije opozicije bo tudi te ogromna večina članov partije zavrnila.

Drugi Buharinov članek, ki je nosil sarkastični podnaslov Nauki Oktobra leta 1923, je obravnaval iste probleme in napovedal vojno trockizmu.²⁴

V naslednjih dveh letih je bilo žigosanje zakona prvobitne socialistične akumulacije vsakdanja tema vseh tistih, ki so se zavzemali za stvar kmetov in nasprotovali industrializaciji na njihov račun, oziroma so hoteli zavreti njen tempo.

Razprave Preobraženskega v času duumvirata so bile bolj akademskega značaja. Bile so deležne ostre kritike njegovega oponenta. Preobraženski je svoje razprave objavljal v Vestniku Komunistične akademije, v partijskem glasilu Boljševik in v Pravdi. V njih je obravnaval osnovne dileme sovjetskega gospodarstva. Stalin jih je po zmagi nad Buharinom v praksi pogosto izkoriščal, ne da bi navajal avtorja.²⁵

Kasnejša Stalinova usmeritev partije k programu leveice je dala teoretičnim dilemam industrializacije, ki jih je začrtal Preobraženski, nov zamah, kolektivizacija kmetijstva pa je črpala iz njegovih teorij o socialistični akumulaciji nove pobude.

Buharinova socialistična vizija je bila nasprotna teoriji Preobraženskega. Po mnenju Preobraženskega se notranja protislovja kapitalizma z vsakim krožnim ciklusom kapitala povečujejo, medtem ko se s proletarskim prevzemom oblasti reprodukcija protislovij zmanjšuje. Buharin je iz zgodovine povzel drugačen sklep kot Preobraženski: Tako kot so se z razvojem kapitalizma zmanjševala protislovja med industrijskim kapitalom in kmetijskim veleposevstvom, bodo v toku socialističnega razvoja povsem izginila protislovja med delavci in kmeti. Ta razvoj bo tekkel po poti konkurenčnega boja, v katerem bodo najrazvitejše od razvitih oblik gospodarstva povsem izrinile druge oblike.

Buharin je v obrisih predstavil svoj model socialistične graditve. Medtem ko je imel Preobraženski pred očmi zakonitosti zgodnjega kapitalizma, je bil pred Buharinom model moderne industrijske kapitalistične države, v kateri se krepi ekonomika in politična državna oblast. Posebno pozornost je Buharin posvetil zadružništvu. Proletariat oziroma proletarski veleobrat se lahko poveže s kmečkim malim proizvajalcem, kooperira s tem malim proizvajalcem in ga podpira v gospodarskem boju proti privatnemu kapitalu. Kako pa naj bi takšna kooperacija izgledala? Buharin je odgovor iskal v zadružnem socializmu. Ugotavljal je vzpon kmečkega zadružništva v industrijsko razvitih deželah že pred revolucijo.

Tudi Lenin je razvil svoje stališče o zadružništvu. Povsem se je zavedal, na kakšne težave bo zadela partija pri kolektivizaciji v tako zaostali deželi, kot je bila tedaj Rusija. Njegov načrt zadružništva je bil zato daljnosežen. Lenin

²⁴ Buharin, Teorija permanentnoj revolucii. Govor propagandistom moskovske partijske organizacije 13. decembra 1924. Za leninizm, str. 84—85.

²⁵ Preobraženski E., Osnovni zakon socialistične akumulacije, Vestnik Komunističeskoj akademii VIII/1924, str. 47—116. Se enkrat o socialistični akumulaciji (odgovor tov. Buharinu), Ibi- dem XI/1925, str. 223—256. Beleške ekonomista I, Pravda z dne 15. decembra 1925 itd.

svoje zamisli o združništvu ni izoblikoval v podrobnostih, niti ni časovno določil ali orisal združniških oblik. V grobih obrisih je nakazal samo osnovne linije reorganizacije kmetijstva. Lenin ni nikdar skušal načrtovati za prihodnost strogo določenih linij, od katerih ne bi bilo mogoče nekoliko odstopiti, ne da bi bil zaradi tega kdo obtožen desnega ali levega odklona.

Buharin je v svojih kasnejših izvajanjih večkrat opozarjal na te Leninove misli. Kmetijske zadruge, osvobojene razvojnih oblik kapitalističnega združništva, naj bi se po njegovem vrasle v celoten organizem proletarskega državnega gospodarstva, kar bi socialistično združništvo osvobodilo disproporcev med rastjo kmetijstva in proizvodjalnimi silami industrije, ki prevladujejo v kapitalizmu.

Buharin je odločno zavzel odklonilno stališče do teorije Preobraženskega o prvobitni socialistični akumulaciji.²⁶ 13. decembra 1924 je Buharin govoril partijskim propagandistom v Moskvi o teoriji permanentne revolucije.²⁷ V svoji polemiki proti Preobraženskemu je opozoril, da terja novi položaj, katerega glavna značilnost je mir z inozemstvom in skrb za razvoj lastnega gospodarstva, novo oceno. Navidezna stagnacija revolucionarnega gibanja ni nikarkršna smrtna bolezen.²⁸ Poudaril je: »Naša rešitev je, ustvariti dobre odnose s kmeti, in sedaj je to povsem mogoče, ter se uveljaviti in krepiti, četudi bo treba na zmago na Zahodu še zelo dolgo čakati.«

Proti tezi Preobraženskega, da socialistični sistem in privatno blagovno gospodarstvo ne moreta trajno obstajati drug ob drugem, je Buharin izjavil: »Socialistične kmetijske proizvodnje ni mogoče ustvariti z izrivanjem kmečkih gospodarstev s sovjetskimi..., ampak tako, da pritegnemo kmete v zadruge, odvisne od države in njenih institucij. Tako bomo dosegli socializem s pomočjo procesa cirkulacije, ne pa neposredno prek produkcijskega procesa.« To je bilo jedro Buharinove teorije socializma. Zametke takšnega razmišljanja lahko zasledimo že v Buharinovem delu *Ekonomija prehodnega obdobja*.

Buharinovi argumenti proti shemi Preobraženskega so temeljili na moralno-političnih premislekih. Zakon prvobitne socialistične akumulacije je primerjal s kolonialno politiko, iz katere ne more rasti socialistična družba. Politiki industrializacije na račun kmetov ni odrekal možnosti, da uspe, bal pa se je deformacij. Preobraženskemu je odgovoril s slikovito prisposobo: »Tovariš Preobraženski je predlagal, naj zakoljemo kuro, ki nese zlata jajca. Za proletariat naj bi bila takšna 'kura', spremenjena v človeka, kmet.« Buharin se je vprašanja lotil z dveh vidikov, političnega in ekonomskega. Za prehodno obdobje je po njegovem mnenju značilno, da obstajata dva razreda, delavski razred in kmetje, katerih razredni odnos se kaže ob vprašanih mesta in podeželja, industrije in kmetijstva, velikih in majhnih obratov, racionalnega načrtovanja in anarhističnega trga itd. Opozoril je, da kdor poskuša ločiti gospodarstvo in politike, ne bo uspel dojeti bistva problema, njegovega zgodovinskega smisla, ki ga ne smemo prikrivati in se mu ne smemo izogibati.

S spretno kmečko politiko Rusija lahko gradi socializem, tudi če še dolgo ne bo revolucije na Zahodu. Rusija bo vzdržala vse pritiske, če ne bo delala neumnosti, če bo ustvarila blok delavcev in kmetov. Zato ni treba dvigati čezmernega vika in krika proti kmetom. Treba pa je voditi takšno politiko, ki bo zagotovila ohranitev vodilne vloge proletariata. Buharin je poudarjal, da so v odnosu do kmetov potrebni preudarnost, potrpljenje, previdnost in spretnost.

Buharin v boju za Leninovo nasledstvo ni kazal posebnih pretenzij, toda njegova prokmečka usmeritev in nevarnost kulaških uporov (npr. v Gruziji), sta ga v politbiroju uveljavili kot agrarnega teoretika. Njegovo ekonomsko

²⁶ Pravda z dne 12. decembra 1924. Izvestija in partijsko teoretično glasilo Boljševik z dne 10. decembra pod naslovom: Novo odkritje o sovjetskem gospodarstvu, ali kako lahko uničimo blok delavcev in kmetov. Tudi IPK 167/1924, str. 2291.

²⁷ IPK 119/1925, str. 118.

²⁸ IPK 167/1924, str. 2291.

razmišljanje v letih 1924—1928 je ostalo v okvirih Nep. Zavzemal se je za nadaljnjo krepitev privatnega sektorja, individualne kmečke posesti, privatne akumulacije in tržnih odnosov. Buharin je vztrajal, da investicijski program ne sme biti preveč ambiciozen; biti mora dobro premišljen in uravnovešen: »Menimo, da geslo, ki se zavzema za maksimum investicij v težko industrijo, ni povsem korektno, oziroma da je nekorektno. Če poudarjamo potrebo razvoja težke industrije, moramo ta razvoj kombinirati z ustreznim razvojem lahke industrije, ki ustvarja profit hitreje in hitreje vrača vložena sredstva. Opozarjam, da moramo najti najugodnejšo kombinacijo.«

Urnovešeni proporci med težko industrijo, lahko industrijo in kmetijstvom so bili za Buharina pojem rekonstrukcije gospodarstva.²⁹ Buharin je upal, da bo stalna rast proizvodnje potrošniškega blaga v državnem sektorju, kombinirana s proizvodnjo v privatni industriji in obrtništvu, zmanjšala pomanjkanje blaga v obdobju rekonstrukcije, platforma leveice pa bi ga povečala.³⁰

Buharin je včasih upal, da bo ogromna sredstva, potrebna za industrializacijo, mogoče zbrati z ugodnimi inozemskimi krediti. Zaradi poslabšanja odnosov med Sovjetsko zvezo in kapitalističnimi državami pa so takšni upi postali iluzorni.³¹ Za industrializacijo so bili na razpolago samo domači viri. Na večer pred XV. partijskim kongresom je Buharin izrazil bojazen, da se bliža obdobje temeljitega stiskanja pasu. Kljub temu pa je bil trdno prepričan, da bo mogoče, če bodo skrbno gospodarili z razpoložljivimi sredstvi, izvesti industrializacijo tudi brez tujih kreditov in brez težjih bremen za prebivalstvo.³²

Osnovna sestavina socializma je bilo za Buharina načrtno gospodarstvo. Pred XV. kongresom je poskušal skicirati osnovna stališča realnega planiranja. Njegov načrt je temeljil na naslednjih osnovnih postavkah: Planski številčni izračuni naj temeljijo na znanstvenih statistikah in naj bodo čim bolj realistični. Petletni načrt naj bi bil bolj usmeritev kot krute, z odloki določene obveznosti. Težko je točno predvideti količino pridelka, donos žetve, potek zbiranja žita itd. Načrte bo korigiralo življenje samo. V deželi je nujno treba obdržati bazične ekonomske proporce med težko in lahko industrijo, med industrijo in kmetijstvom, med kalkulirano celotno proizvodnjo in anticipirano potrošnjo ter zahtevami proizvajalcev. Razvoj bo mogoč, če bo čim manj kriz, če se število disproporcev in zaostankov ne bo povečalo. S pomočjo kontrolnih postavk je treba za vsako gospodarsko vejo predvideti tudi tako materialne kot finančne rezerve.

XV. kongres se je zavzel za to, da bi razvoj doživljal čim manj kriz. Buharin je branil tak razvoj leta 1928 v polemiki s stalinisti.³³ Svoje planske načrte je v celoti razvil šele po XV. kongresu, ko je med frakcijskimi boji v letih 1928/29 proti različnim oponentom prepričeval stranko o pravilnosti svojega načrta, temelječega na uravnovešenih proporcih in ekonomskem ravnotežju.

Buharinova agrarna politika je še vedno temeljila na individualnem kmetovanju in na privatni akumulaciji, na »konzumnem« kmetijstvu, na kombinaciji razvejene socialistične industrije z milijoni kmečkih posestev, ki naj bi jih povezovalo tržišče.³⁴ Zavzemal se je za energično državno pomoč, ki naj »premaga individualno, barbarsko, primitivno kmečko delo«. Izboljšanje obdelave zemljišč, orodja, rodovitnosti, namakanje, uvajanje različnih intenzivnih kolobarjev, elementarno prosvetljevanje — vsi ti nujni ukrepi so našli v Bu-

²⁹ Pravda z dne 24. novembra 1927, str. 4. Erlich A., *Soviet Industrialisation Debate 1924—1928*, Cambridge 1960, str. 80—83.

³⁰ XV sjezd VKP/b/, Protokoli, str. 1370. Erlich, *Soviet Industrialisation*, str. 84, 85. Buharin, *Leninizem i stroitel'nyi period proletarskoj revoljucii*, Pravda z dne 21. januarja 1927, str. 2.

³¹ Pravda z dne 28. maja 1926, str. 3—4.

³² Pravda z dne 14. novembra 1927, str. 3.

³³ Pravda z dne 30. decembra 1928, str. 2—3. V zaščitu proletarskoj diktaturi, *Sbornik Moskva—Leningrad 1928*, str. 219—225. Pravda z dne 24. novembra 1927, str. 3.

³⁴ Pravda z dne 6/7. novembra 1927, str. 3. Buharin, *Uroki hlebozagotovok šaktinskogo dela i zadači partii*, Leningrad 1928, str. 84.

harinu vnetega zagovornika. Zavzemal se je za racionalizacijo in razmah individualnega kmetijstva. Menil je, da je mogoče z relativno majhnimi stroški zagotoviti večjo produktivnost.³⁵

Drugi, daljnoročni in znatno dražji Buharinov program, ki je predstavljal pomembno spremembo Buharinove ekonomske misli, je bilo postopno formiranje kolektivnega kmečkega sektorja s številnimi, razvejenimi, mehaniziranimi proizvodnimi zadrugami.

Niti Buharin niti drugi voditelji niso javno objavili sklepov, da bodo po XV. kongresu stopili na pot pospešene intenzivne kolektivizacije. Buharinoва koncepcija je bila jasna. Na sklep XV. kongresa ni gledal kot na odločitev proti individualnemu obdelovanju zemlje ali proti konzumnim zadrugam, temveč kot na poskus, da z večjimi investicijami izkoristijo nagibe za prostovoljne asociacije, da zasnujejo suplementarni dopolnilni žitno-proizvodni sektor kot sredstvo za povečanje kmetijske proizvodnje med intenzivno industrializacijo. Privatno individualno kmetovanje naj bi po Buharinovem mnenju še naprej ostalo hrbtenica sovjetskega kmetijstva za še nekaj desetletij.³⁶

Buharinoва revidirana ekonomska politika je bila sicer velikopotezna, toda prežeta z realizmom in previdnostjo.³⁷ Združena levica je Buharinovo politiko zasmehovala kot »ideološko restavracijo kapitalizma«. Karakteristična komponenta njegove politike je poudarek na »kulturni revoluciji« kot sestavnem delu ekonomskih izboljšav. Prvenstvena naloga mu je bila premagati tradicijo zaostalosti, oblomovščino v proizvodnji in administraciji, vzgajati nove delavce, voditelje, administratorje, tehnike, uvajati tehnične in znanstvene izboljšave v industrijo.³⁸ Buharin je ugotovil globoko zakoreninjeno pomanjkljivost sovjetske industrije in kmetijstva, ki so se še razraščale. Njegova revidirana razvojna strategija je bila vezana na državno intervencijo v gospodarstvu, na striktno regulacijo privatnega kapitala, na dolgoročno planiranje in na rekonstrukcijo produktivnih temeljev Nep.

Obstoj ruskega socializma je zastavljal vprašanje industrializacije v posebnih okoliščinah kapitalistične okolitve. Centralizacija pa je resno ogrozila proletarsko demokracijo. Industrializacija, ki je postajala resničnost, ni zmanjšala tendenc k birokratski organizaciji družbe. Birokratizem, ki ga je Lenin žigosal za »birokratsko kugo«, se je vse bolj razraščal; samokritika zanj ni bila zadostna korektura. Ostri frakcijski boji so položaj še poslabšali. Ko so začeli obravnavati program industrializacije, je bila desna opozicija glede njega še vedno skeptična. Stalin pa je z obrezobzirno koncentracijo svoje osebne moči ter s pomočjo partijskega in policijskega aparata ustvaril potrebna sredstva, da je lahko začel odločno totalitarno reševati ta problem. Idejni boji med Stalinovo in Buharinovo skupino so imeli daljnosežne posledice za razvoj Sovjetske zveze.

Buharin v prijemu Stalinovih klešč

Leta 1928/29 so obdobje preobrata v vodenju sovjetske politike. Začel se je dolgotrajen proces deformacije izvajanja oblasti, ki je zrastle na temelju proletarske družbe. Proces je bil socialno pogojen v začasni relativni osamosvojitvi voditeljev od njihove družbene baze. Diktatura proletariata je dobila značaj nadomestne diktature, v kateri se je državna oblast odtujila od njenih dejanskih družbenih nosilcev.

Za dvajseta leta so bile značilne pretežno javne partijske diskusije, ki so v tridesetih letih in kasneje postale prikrite. Sproščeno vzdušje je s krepitvijo

³⁵ V zaščitu ... , str. 224—225; Pravda z dne 27. januarja 1928, str. 5. Erlich, Soviet Industrialisation, str. 84.

³⁶ V zaščitu ... , str. 201, 229. Pravda z dne 5. novembra 1927, str. 3, z dne 6/7. novembra 1927, str. 3 in z dne 23. novembra 1927, str. 3.

³⁷ Erlich, Soviet Industrialisation, str. 87—89.

³⁸ Buharin, O starih tradicijah i sovremenom kulturnom stroitelstve, Revolucija i kultura, št. 1/1927, str. 17—22. Buharin, Leninizem in problem kulturne revolucije, Pravda z dne 27. januarja 1928, str. 5—6.

Stalinove oblasti izginilo. Ko se je v političnem vodstvu frakcijski konflikt prikrilo že razplamtel, partijsko članstvo o tem ni mnogo vedelo, javnost pa je bila iz dogajanja povsem izključena.

Ko retrospektivno ocenjujemo položaj, je težko točno določiti, kdaj sta se Buharin in Stalin začela razhajati v vprašanih ekonomskih politike. Do ostrih nesoglasij med desnico v politbiroju, to je buharinovci, kot so jih označevali stalinisti, in novo Stalinovo večino je, kot kaže, prišlo v januarju in februarju leta 1928. Odnosi pa so se začeli zaostrovati zaradi nasprotujočih si stališč glede kolektivizacije, investicijske politike in tempa industrijske rasti že na večer pred XV. kongresom VKP/b/, torej že pred žitno krizo. Proti koncu leta 1927 se je večina partijskih voditeljev izrekla za gospodarsko planiranje in kolektivizacijo kmetijstva. Na XV. kongresu VKP/b/ sta oblikovala te dokumente Rikov (državno planiranje) in Molotov (kmetijstvo). Rikov je ponovno napadel industrijski program leve opozicije in opozoril, da mora potekati gospodarsko planiranje previdno in premišljeno — ne preveč težke industrije, ne prehiter tempo razvoja, izdatne rezerve. Jamstvo razvoja je videl v konsolidaciji industrije, znižanju proizvodnih stroškov in zadovoljitvi kmetov s cenejšimi proizvodi.

Molotov je poudaril, da kolektivizacija kmetijstva prispeva h krepitvi socializma. Zavzemal se je za prostovoljno kolektivizacijo. Kongresne resolucije so bile verjetno rezultat v vodstvu doseženega kompromisa.³⁹ Razlike niso bile tako globoke, da bi razbile enotno fronto politbiroja, ki je iz svojih vrst izgnal levico, toda na kongresu so se že začeli kazati elementi neenotnosti.

Stalinovi privrženci so tedaj šele začenjali dokaj megleno oblikovati svoja nova stališča. Iz govorov delegatov na kongresu je na splošno zvenela previdnost in pronepovska usmeritev. Buharin je že pred kongresom napovedal »okrepljen pritisk«⁴⁰ proti bogatim kmetom (kulakom). Z Rikovom sta se zavzemala za kolektivizacijo v omejenem obsegu, o čemer je na samem kongresu govoril Rikov.⁴⁰

Frakcijska konfrontacija med Buharinovo in Stalinovo skupino v letih 1928/29 je bila prehodni pojav med javnimi partijskimi diskusijami v preteklosti in kasnejšim prikrivanjem sporov. Obe skupini sta iskali široko partijsko podporo, kar pa sta delali bolj tajno, kot se je to dogajalo v preteklosti. Javni konflikt je bil omejen na zelo ozek vodilni krog, ki je izražal svoja nesoglasja na plenurnih CK. Javne diskusije niso vodili v običajnem političnem jeziku, temveč skoz diskretno prikritost, v ezopovski jezik zavito polemiko, značilno v partiji predrevolucionarnega obdobja.⁴¹

Vse do sredine leta 1929 ni bilo jasno, kdo predstavlja desno nevarnost, ki so jo pogosto naglašali, medtem ko so obstoj dveh frakcij vztrajno zanikali. Šele, ko je bil izid boja že povsem jasen, so protagoniste javno identificirali. Širši partijski krogi o frakcijskih bojih v politbiroju uradno niso vedeli skoro nič. Poročila o sporu v politbiroju in Centralnem komiteju so prodirala med partijsko članstvo skoz govorice, ki jih je bilo težko preverjati. Tako so vodili prikrito najpomembnejši boj v partiji po letu 1917.⁴² Po izjavah Trockega so člani partije zaznali frakcijska trenja šele sredi leta 1928. Pomembni programski dokumenti buharinovcev doslej niso bili objavljeni.⁴³ Stalinova »revolucija od zgoraj«⁴⁴ je ostala za zgodovinarje v njenih številnih aspektih še vedno nepojasnjena.

Do razpada duumvirata, ki je vodil partijo tri leta, ni prišlo iznenada. Nasprotja so se okrepila in izbruhnili na dan v prvih mesecih leta 1928.

³⁹ Glej pripombo Vorošilova na XVI. kongresu; XVI. sjezd VKP/b/, Stenografičeskij otčet II, Moskva 1935, str. 516. Voprosi istorii KPSS, št. 12/1967, str. 75—76. Istorija KPSS IV, str. 524—525. Popov, Outline History II, str. 354.

⁴⁰ XV sjezd II, str. 870—871, 1423.

⁴¹ Leontjev, Ob ošibkah i uklone tov. Buharina, Pravda z dne 24. avgusta 1929, str. 1.

⁴² Vaganov, Pravij uklon, str. 175.

⁴³ Sestnadcataja konferencija, str. 523.

Po obračunu z levice so se začela proti koncu leta 1927 poglobljati nasprotja med Stalinom in desnico v zvezi s pobiranjem žita. Spor je bil takrat še omejen na vprašanje notranje gospodarske politike. Stalin je spretno izkoristil motnje v gospodarskem ravnotežju za svoj politični manever boja proti kulakom. Svaril pa je pred administrativnimi metodami.⁴⁴

Intenzivna industrializacija je bila nujna, toda ni je bilo mogoče uresničiti, ne da bi tvegali zlovesče povračilne ukrepe. To je bilo krizno ozadje načrta industrializacije in kolektivizacije, ki je pod Stalinom dobil oznako administrativno-birokratska revolucija od zgoraj. Za doseg te ciljev je Stalin uporabil mehanizme, ki so ga dvignili na piedestal despota. Izpopolnil je sredstva rigoroznega nadzorstva nad sovjetskimi ljudstvom in partijo, jih okreplil s policijskimi sredstvi aparata NKVD in mobiliziral vse razpoložljive sile za uresničevanje dolgoročnega cilja graditve modernega industrijskega potenciala v Sovjetski zvezi.

Stalin je kmalu zatem razbil oporišče buharinovcev v moskovski partijski organizaciji in v sindikatih. Prepad med njegovimi silami in buharinovci se je poglobljajal. Kontroverza je zajela ne le problem kulakov in žita, temveč je prešla na vprašanje o perspektivah dežele.

Stalin osebno je bil odgovoren za izredno ostro izvajanje ukrepov zbiranja žita. V nekaj tednih je večino žitorodnih področij zajel val administrativnih ekscesov, vključno z oboroženimi rekvizicijskimi posegi, s samovoljnim jemanjem žita, z aretacijami, z odstavitvami lokalnih funkcionarjev, z zapiranjem tržišč in z izoliranimi poskusi, da kmete prisilijo v komune. Kmetškemu prebivalstvu se je zdelo, kot da se vračajo časi vojnega komunizma. Na podeželje je prišlo v treh mesecih okoli 30.000 opolnomočencev. Po deželi so se širile panika in govorice, da je Nep odpravljen. Stalinovo vlogo v tej kampanji so kasneje proslavljali kot »začetek velikega strateškega načrta, ki ga je sprejel in izpeljal Stalin«.⁴⁵ 6. februarja 1928 je prišlo v politbiroju do ostrih diskusij. Buharin, Rikov in Tomski so sicer potrdili svojo podporo izrednim ukrepom, toda napadli so ekscese Stalinovih postopkov, posebno napake v odnosu do srednjih kmetov, prisilo in uničenje lokalnih tržišč. Buharinov ideal, smička, je bil resno ogrožen. Zaupanje kmetov je bilo omajano. Položaj se je še naprej zaostroval in dobival dramatične razsežnosti. Po nekaterih navedbah je prišlo v juliju 1928 do 150 kmečkih uporov, ki so bili povezani z zbiranjem žita. Intenzivna kolektivizacija je pomenila zelo tvegan podvig. V štirih mesecih je Stalinu uspelo kolektivizirati 50 % kmečke zemlje, v jugovzhodnih predelih evropske Rusije pa je bil ta odstotek še višji. Stalinovo kolektivizacijo so v tridesetih letih izvajali v krvi in solzah. Kmetje, ki so jih zaprli, so postali ogromna delovna armada, ki so jo lahko prisilili k delu v težkih podnebnih razmerah in prehrabnih pogojih povsod, kjer so menili, da je to potrebno. Stotisoče so poslali v polarne predele, kjer so mnogi v nevzdržnih podnebnih razmerah kmalu umrli.

Trditve nekaterih zgodovinarjev, da je bil boj med Buharinom in Stalinom odločen pravzaprav že januarja 1928, niso brez osnov. Medtem ko so rekvizicijski komandosi preplavili vasi, so pristaše Trockega deportirali na prisilno delo v Sibirijo.

»Previdnost!« je bilo geslo Buharina in njegove šole, ki je izkoristila obletnico Leninove smrti, da je objavila v osrednjih glasilih opozorila o pomembnosti malih in srednjih kmetov in o problemih kulturne revolucije.⁴⁶ Stalin je začel postopoma in prikrito spodkopavati oporišča desnice.

⁴⁴ XV sjezd, Protokoli, Moskva 1928, str. 49–59.

⁴⁵ Boguševski, Kanun pjatletki, god vosemnadcatij, almanah vosmoj, Moskva 1935, str. 461 do 537.

⁴⁶ Buharin, Leninizm i problema kulturnoj revoljucii, Pravda 21. januarja 1928, str. 5–6. Astrov V., Lenin — hranitelj ortodoksii, Pravda 21. januarja 1928, str. 3. Slepšov A., Lenin i problemi kulturnoj revoljucii, Pravda 21. januarja 1928, str. 2.

V nelagodnem in napetem političnem vzdušju je kmalu prišlo do novih zapletov, ki so notranja nesoglasja še poglobili. 10. marca 1928 je Pravda poročala, da je GPU odkrila kontrarevolucionarno zaroto v rudnikih Šahti v industrijskih kompleksih Donbasa; 55 buržoaznih specialistov so obtožili sabotaže in izdaje. Stalin je afero izkoristil za nacionalni politični škandal. Zadeva Šahti je bila v frakcijskem boju še pomembnejša kot žitna kriza. Stalinu je omogočila, da razvije nevarno tezo, da notranji sovražniki močno spodkopavajo sovjetski družbeni red. Ker nudijo javen in zarotniški odpor, je nujna večja budnost in državne represalije so neizbežne. Zadeva Šahti je izzvala pravo histerijo in povečala nezaupanje do buržoaznih specialistov. Sledili so množični odpusti in aretacije. Nemiri po vaseh pa so Stalinu omogočili, da je nadaljeval svojo »nezmotljivo« politiko kot edino pravilno. Z afero Šahti je poskušal Stalin izriniti Buharinove pristaše iz stranke, sindikatov in državnega aparata.⁴⁷ Trdil je, da odkritje zarote opozarja na pomanjkanje budnosti gospodarstvenikov, sindikalnih in partijskih organizacij, kakor tudi organov Delavsko-kmečke inšpekcije. Stalinovo razlago je sprejela samo manjšina vodstva, njegovo politično dvoumno vrednotenje afere pa je postalo kmalu jasno.⁴⁸ V naslednjih tednih so se iz visokih krogov množila mračna namigovanja na politične zločine in razredne sovražnike, ki se povsod pojavljajo. Samokritika naj bi postala odrešilno orožje v boju proti grozeči nevarnosti. S tem geslom so začeli križarski pohod proti birokratizmu in konservativnim težnjam zlasti v državnem in sindikalnem aparatu. Manjšina v različnih oporiščih desnice je imela sedaj odprto zakonito pot, da napada in mobilizira sile za boj proti oporiščem desnih voditeljev. Buharinovci so bili prisiljeni v svojih nastopih upoštevati zahtevo po samokritiki, da jih ne bi obsodili prekrškov.⁴⁹

Tak je bil položaj 6. aprila 1928, ko se je sestal Centralni komite prvič za tem, ko so v duumviratu že zazijale resne razpoke. Iz objavljenih dokumentov razberemo, da Stalin za seboj še ni imel večine. V sprejetih resolucijah so kritizirali kampanjo za zbiranje žita in ugotavljali, da je prizadela tudi srednje kmete.

Proti koncu aprila leta 1929 so se izredni ukrepi še zaostri. V maju in juniju leta 1929 je bil razcep med buharinovci in stalinisti popolen. Prijateljem je Buharin izjavil: »Vem, kaj se dogaja v kominterni. Toda to je brez pomena... Boj za komunizem se bije sedaj tu, v Rusiji. Odločitev bo kmalu padla. Že letos, ali najkasneje v naslednjem letu. Spletke v kominterni so samo vihar v kozarcu vode. Teče boj za vodstvo v naši partiji, v katerem bo odločena usoda Sovjetske zveze in kominterne.«

Po izjavah Humberta-Droza vodilni člani kominterne niso bili povsem na jasnem glede rastočega konflikta med Stalinom in Buharinom. Takoj po julijemskem plenumu VKP/b/ leta 1928 (od 4. do 11. julija) je Buharin obvestil svoje najožje privrženice v kominterni o nasprotjih med njim in Stalinom.

17. julija 1928 je začel zasedati VI. kongres kominterne. Šest tednov se je na njem vodil prikrit boj med stalinisti in buharinovci za nadzorstvo nad mednarodno organizacijo in njeno usmeritvijo. Med delegati se je šušljalo o nasprotjih med Buharinom in Stalinom. Uradni predstavniki VKP/b/ pa so zanikali, da bi obstajala kaka nesoglasja, in poudarjali, da je vodstvo enotno.

Do poletja leta 1928, ko so se začela oblikovati nasprotna stališča, je bila kominternska politika v zadnjih sedmih letih jasno začrtana. Pod vodstvom Buharina se je v letih 1926/27 uveljavila strategija enotne fronte.

Kominternsko linijo je začel leta 1927 revidirati Buharin v zvezi s problemi kitajske revolucije in evropske situacije. Levega obrata si ni predstavljal

⁴⁷ Pravda z dne 10. marca 1928. IPK 28/1928, str. 537.

⁴⁸ Boguševski, Kanun pjatiletki, str. 499–500.

⁴⁹ Glej opombe Buharinovih pristašev Astrova, Uglanova in Slepokova v Pravdi z dne 20. aprila 1928, str. 3, z dne 26. aprila 1928, str. 2, z dne 17. junija 1928, str. 3 in Tezisl tlv. A. Slepokova o samokritiki, Komsomolskaja Pravda z dne 19. aprila 1929, str. 1.

⁵⁰ IPK 18/1928, str. 369–374.

kot radikalni prelom sodelovanja z evropskimi socialnimi demokrati na ravni volilnih sporazumov, ampak bolj kot delno revizijo v smeri krepitve neodvisne politike komunističnih strank. Glasovi, ki so terjali večjo borbenost, so se okrežili proti koncu leta 1927, do sprememb pa je prišlo šele leta 1928 ob Stalinihvi podpori in aktivni intervenciji, ko je postavil na preizkušnjo Buharinovo avtoriteto in politiko. Do uvodnih prask je prihajalo prikrito v februarju in marcu na sejah IK KI in na IV. kongresu Profinterne. Plenum IK KI je proklamiral geslo »Razred proti razredu« in odredil obrat na levo v francoski in angleški partiji, toda svaril je pred ekstremi. V juliju, verjetno na zasedanju plenuma CK, pa je Stalin že javno kritiziral Buharinov osnutek programa kominterne, ki je bil tretji izpod Buharinovega peresa. »Stalin je naravnost raztrgal mnoga mesta v mojem programu«, je izjavil Buharin Kamenevu.⁵¹

V čem je bil smisel korektur, s katerimi je Stalin spodkopaval ugled Buharina kot glavnega teoretika stranke? Takole je poudaril: »Delegacija VKP/b/« (to je bil Stalin, op. p.), »je prisiljena vnesti v Buharinove teze okoli 20 popravkov zaradi nekaterih nepravilnosti v njih. Delegacija zato predlaga nove teze o mednarodnem položaju, za katere inozemski delegati menijo, da so v nasprotju s tezami, ki jih je postavil Buharin... Želel bi opozoriti na štiri osnovne popravke, vnesene v Buharinove teze:

Prvo vprašanje je vprašanje stabilizacije kapitalizma. Po Buharinu se zdi, da se je kapitalizem obnovil in da se v osnovi trdno drži. Drugo vprašanje je vprašanje boja s socialno demokracijo. V Buharinovih tezah je rečeno, da je boj s socialno demokracijo ena osnovnih nalog sekcij KI. To je končno res, vendar ni dovolj točno. Nujno je treba zaostriti vprašanje boja proti tako imenovanemu levemu krilu socialne demokracije. Tretje vprašanje je vprašanje kompromisarstva v sekcijah kominterne. Buharin v tezah poudarja nujnost boja z desnim odklonom, niti z eno besedo pa ne omenja nujnosti boja proti kompromisarstvu z desnim odklonom... Četrto vprašanje je vprašanje discipline. Buharin v tezah ne opozarja na nujnost ohranitve železne discipline v kompartijah...«⁵²

Ko je Stalin sklenil poročilo o teh »ogromnih« napakah, je svoj govor na aprilskem plenumu KI patetično sklenil takole: »Buharina imamo sicer radi, toda resnico, partijo in komunistično internacionalo imamo še rajši. Zato je bila delegacija VKP/b/ prisiljena vnesti te popravke v Buharinove teze.«

Za raziskovalca je zanimiv predvsem Stalinov način polemike z oponentom. Stalin je zavestno pretiraval, da bi svojega oponenta lahko nato žigosal kot heretika. Namerno je teze raztrgal na koščke, da bi izgubile sleherni smisel. Stalinu ni bilo dovolj, da je Buharina diskreditiral pred kominterno — treba je bilo obračunati z Buharinom kot teoretikom partije. Pri tem so ga podpirali njegovi privrženci v KI, na katere se je opiral tudi v notranjih partijskih bojih v VKP/b/. V svojem poslu je bil Stalin vsekakor virtuozen in uspešen. Ko je idejno obračunal z Buharinom v KI, so bili Buharinovi dnevi v politbiroju šteti.

Z izpodkopavanjem Buharinove avtoritete po hodnikih stavbe kominterne je Stalin pritegnil na svojo stran mnoge inozemske komuniste in oblikoval močne stalinistične skupine v nacionalnih sekcijah kominterne. Stalin je Buharinu vzel iz rok nadzorstvo nad kominternskimi zadevami.

Ob koncu VI. kongresa KI so bili buharinovci in stalinisti ostro razdeljeni glede pojmovanja mednarodne politike in zapleteni v razgrete razprave o domačih zadevah.

Nekaj tednov za tem je Stalin pojasnil industrijski program. Izjavil je, da tradicionalna zaostalost Rusije diktira kot imperativ maksimalne investicije v industrijo.

⁵¹ Buharin - Kamenev, Memorandum. Arhiv Trockega T 1897.

⁵² Stalin, Sočinenija XII, str. 20—23.

Ohrabren zaradi trdne zmage nad Buharinom v CK, je Stalin začel poleti in jeseni leta 1929 postopoma spreminjati partijsko politiko. Do prvih velikih sprememb je prišlo v kominterni. Na 10. plenumu IK KI v juliju, ki mu je predsedoval Molotov, so zavrgli komaj pred enim letom sprejete sklepe VI. kongresa KI in radikalno usmerili kominterno v novo smer, ki so jo zagovarjali stalinisti že leta 1928. Poudarili so, da je obdobje kapitalistične stabilizacije končano. Spet se dviga revolucionarna proletarska plima, na Zahodu je nesporno spet nastala revolucionarna situacija. Socialistične stranke, oziroma reformiste na splošno so označili za glavne sovražnike, katerih fašizacija je popolna. Sredi čistk »zmernih« v kominterni so pozvali inozemske komuniste, predstavnike nacionalnih sekcij KI, naj prekinejo stike s socialdemokratskim gibanjem, razkrinkujejo njegov »socialni fašizem« in ustanavljajo nasprotno sindikate. To je bil dejansko poziv k razcepu v evropskem delavskem gibanju.

Kominterni je usodno padla v ekstremizem, v avanturistično sektaštvo. To je bila za KI nova katastrofa, potem ko je bila pet let prej, leta 1923, ob improviziranem nemškem Oktobru uničena, oziroma resno prizadeta, ena najmočnejših komunističnih partij — KP Nemčije, kar je olajšalo Hitlerjev vzpon na oblast.

Oborožen z večino glasov v politbiroju je Stalin proti koncu poletja leta 1928 prešel v ofenzivo proti političnim oporiščem desnice. Stalinu je uspelo, da se je polastil vodilnih partijskih osrednjih glasil. Osvojitve informacijskih sredstev je bil velik Stalinov uspeh.

Javno kampanjo proti desnici je začel uvodnik Pravde 15. septembra 1928. Okoli 11. oktobra pa je CK začel publicistično in organizacijsko kampanjo proti še vedno anonimnemu desnemu odklonu in hkrati neposredno nastopil proti opoziciji v Moskvi. V oktobru so Buharina stalinisti začeli podtalno prikazovati kot paničnega voditelja, ki sovraži industrializacijo in kolektivizacijo. 19. oktobra se je Stalin osebno pojavil na zasedanju moskovskega komiteja in nastopil proti desnemu odklonu, vendar še vedno ni navajal nobenih imen. Stalin je spretno napadel desnico in ji vtisnil pečat antiproletarske usmeritve. Pod napadi generalnega sekretarja je Uglanov, moskovski partijski sekretar, povsem klonil. Moskovski komite je priznal napake in privolil v odstavitev Uglanova.⁵³

Odstop Uglanova in njegovih somišljenikov je pomenil težko izgubo za Buharina in njegove pristaše. Čistka Buharinovih privrženecv in simpatizerjev v Moskvi je zajela tako višji kot nižji kader. Centralno partijsko vodstvo je nato z običajnimi organizacijskimi sredstvi utišalo moskovsko opozicijo. Stalinova popolna zmaga nad moskovsko partijsko organizacijo je pomenila težak udarec za Buharina, Rikova in Tomskega. To je bil verjetno odločilni udarec v boju za oblast.

Stalin je imel na voljo resnične vzvode oblasti: discipliniran aparat partije, dinamično organizacijo izšolanih, podjetnih ljudi, ki niso bili izbirčni glede sredstev boja zoper opozicijo. Ljudje iz Stalinovega tajnega kabineta so delali v boju z Buharinovo skupino politično kariero. Buharin dobro utečeni mašineriji Stalinovega aparata ni bil dorastel.

V novembru in decembru 1928 Buharin, Rikov in Tomski niso bili več vodilni člani frakcijsko razdeljenega vodstva, ki je sklepalo kompromise, ampak opozicija, ki je bila v Stalinovem politbiroju v manjšini, brez moči, njen vpliv pa je še naprej nezadržno usihal. Maneverski prostor opozicije, ki jo je Stalin organizacijsko prekašal, se je vedno bolj zoževal.

Poleg Beležk ekonomista je Buharin objavil v juliju 1928 še več drugih izvirnih študij. Izogibal pa se je javni opoziciji. »Ocena položaja mi narekuje previdnost«, je izjavil Kamenevu.⁵⁴ »Edina alternativa je popoln molk.« Toda

⁵³ Pravda z dne 20. oktobra 1928.

⁵⁴ Buharin - Kamenev, Memorandum, Arhiv Trockega T 1897.

tega stališča se ni držal, ko je proti koncu leta 1928 in v januarju leta 1929 trikrat javno nastopil proti Stalinovi generalni liniji. Vsi trije govori so bili objavljeni v Pravdi, namenjeni pa so bili »razmišljajočemu delu Centralnega komiteja«.

Svoj prvi javni opozicijski nastop je imel Buharin 28. novembra 1928, ko je govoril delavsko-kmečkim dopisnikom. Razkrinkaval je industrijsko politiko tistih prenapetežev, ki sanjajo samo o požrešnih gigantskih projektih, ki ne bodo leta dajali ničesar, požrli pa bodo ogromna sredstva, namenjena proizvodnji in potrošnji. Indiferentni so do razvoja kmetijstva, ne uvidijo, da mora kmet nujno ohraniti žito, zato so kmetje zaradi rekvizicij v nekaterih predelih dvignili roke.⁵⁵ Buharinov govor je predstavljal ostro obsodbo partijske birokracije, ki se je razraščala pod Stalinovim vodstvom.

»Komunistično samoljubje« je bila tema Buharinovega naslednjega javnega napada v članku, ki ga je objavila Pravda 20. januarja 1929.⁵⁶ Anonimno je napadel Stalinovo neodgovorno vodstvo v gospodarstvu in njegovo samovoljnost pri načrtovanju industrijskega vzpona. Očital mu je, da premalo gradi na znanstvenih temeljih in tehnologiji ter na nepotvorjenih statistikah; raje se zateka k birokratskim spomenicam, subjektivnim aspiracijam in surovosti. Negativne posledice bodo neizmerljive, ker se čuti v načrtnem centraliziranem gospodarstvu, ko gre za nezasiščano koncentracijo proizvodnih sredstev, transporta, financ v državnih rokah, sleherna slaba kalkulacija in storjena napaka v ustreznih socialnih razsežnostih. »Zgodovinska resnica, ki je ni mogoče ignorirati, je, da bomo samo z znanstvenim vodenjem gospodarstva dosegli cilj, ali pa ga sploh ne bomo dosegli.«

Buharinov najbolj dramatičen protest je sledil naslednjega dne. Izrazil ga je v dolgem govoru ob peti obletnici Leninove smrti. Govor je izšel v Pravdi 24. januarja 1929 pod naslovom Leninov politični testament. Buharin je govoril o Leninovih zadnjih člankih, ki jih je narekoval tik pred svojo smrtjo. Buharin je hotel prikazati, kako Stalin programsko krši Leninov testament. Z besedami iz Leninovega političnega testamenta je podal antistalinističen manifest ter branil nepovsko filozofijo in politiko, ki ju je generalni sekretar vse bolj zavračal.

To je bilo zadnje Buharinovo sporočilo o njegovem mišljenju in političnih pogledih, ki je bilo objavljeno v Sovjetski zvezi.

Neposreden povod za Buharinov nastop je bila okrožnica Stalinovih prištašev, ki so jo iz Stalinovega kabineta razposlali po državi. Molk bi tedaj pomenil politični harakiri. Buharin je tedaj predložil svojim somišljenikom — skupini članov CK — da dajo skupno izjavo in zahtevajo skicanje izrednega plenuma CK VKP/b/. V Buharinovi skupini je prišlo do nesoglasij. Da ne bi razveselil Stalina z razcepom v vrstah desnice, je Buharin sklenil izdati spomenico pod svojim imenom. Ta pomembni programski dokument desne opozicije v Sovjetski zvezi doslej ni bil nikoli objavljen. Nekatera dela o Buharinu navajajo vsebino tega dokumenta v skrajšani obliki. Če so bili ti dokumenti kje objavljeni, so bili to samo predhodno prečiščeni izvlečki.

Stalin je začel postopoma razkrivati svoje karte. 30. januarja 1929 se je ilegalno pojavil trockistični letak s poročilom Kameneva o njegovem julijskem razgovoru z Buharinom. Stalin je dobil pretvezo za napad na Buharina. Sklical je skupno zasedanje politbiroja in nekaterih članov Centralne kontrolne komisije, ki jo je vodil njegov privrženec Ordžonikidze, da bi ukorila Buharina zaradi frakcionistične aktivnosti. Stalin je pretkano hlinil ogorčenost, čeprav je tudi sam prek svojih privrženec navezoval stike s privrženci nekdanje levece po sibirskih katorgah.

⁵⁵ Buharin, Tekuščij moment i zadači našej pečati, Pravda z dne 2. decembra 1928, str. 3—4.

⁵⁶ Buharin, Lenin i zadači nauki v socialističeskom stroitelstve, Pravda z dne 20. januarja 1929, str. 2—3.

»Sodni proces«, kot je zasedanje označil Buharin, se je začel 30. januarja 1929. Glavni tožilec je bil Stalin. Obtožil je Buharinovo skupino, predvsem Buharina osebno, da nasprotuje partijski liniji ter deluje v duhu desnega oportunitizma in kapitulantstva. Buharinu je očital, da hoče oblikovati antipartijski blok s trockisti. Stalinov glas je bil grozeč, ko je pripisal svojim oponentom te »zločine«.⁸⁷

Buharin je bil, kot razberemo iz uradno neavtoriziranega zapisnika, dobro pripravljen. Svoj sestanek s Kamenevom je opravičil kot nujno potrebnega zaradi abnormalnih razmer v partiji. Stalinu je vrnil očitke milo za drago s tridesetimi stranmi obtožb na račun njegovega vodenja in politike.

Poglavitna tarča Buharinove spomenice z dne 30. januarja 1929 je bil Stalin osebno, od vodilnih organov CK pa samo sekretariat. Stalina je v bistvu obtožil zarote proti liniji partije. Njegove obdolžitve lahko strnemo v naslednje točke:

1. Stalinov cilj je metodični, legalni državni grabež. Državo usmerja v industrializacijo na račun poglavitnega razreda države — kmetov. K temu cilju teži na dva načina: z nasilno kolektivizacijo in z davčno preobremenitvijo kmetov.

2. V nasprotju z večkratnimi sklepi partije, da je treba stimulirati razvoj kmečkih gospodarstev in sprejeti poostrene ukrepe za dvig njihove donosnosti, se je Stalin zatekal k nasprotnim ukrepom — k praksi ponovnega uvajanja vojnega komunizma na vasi z uporabo izrednih administrativnih represalij pri zbiranju žita. Začel je izvajati splošno konfiskacijo žita, čeprav so že začeli proizvajati za vas blago široke potrošnje, kot so to zahtevali prejšnji sklepi partije.

3. V vsej državni politiki nasploh, v kmečki pa še posebej, so kongresi, konference, plenumi CK in politbiro partije sklepali eno, Stalinov aparat pa je izvajal drugo.

4. V notranji politiki in nasploh v organizacijski politiki partije predvsem kongresi, konference, plenumi CK in statut partije določajo norme, ki se jih je treba držati; Stalinov aparat pa si ustvarja svoje lastne norme. Vse to je privedlo do stanja, da je postala notranja partijska demokracija zgolj fikcija, imenovanje partijskih sekretarjev z vrha pa zakon. Potemtakem v partiji ni izvoljenih sekretarjev, ampak so imenovani; to so partijski uradniki, ki jih zamenjuje partijski aparat. Cilj takšne izbire sekretarjev je nastavitev uradnikov, ki jih je izbrala Stalinova frakcija, da bi omajali od znotraj leninsko partijo. S »sekretarskim izborom« hočejo ustvariti partijo v partiji.

5. Isti proces birokratizacije, ki je zajel partijo, so Stalinovi pristaši prenesli tudi na področje državnega aparata. Vlogo sovjetov so reducirali na vlogo dodatnega mehanizma partijskega aparata, pri čemer je birokratizacija državnega aparata tekla vzporedno z birokratizacijo partije. Vsa ta »renesansa birokracije« proletarske države in leninske partije ni tekla spontano, temveč organizirano, po metodično izdelanem načrtu »kabineta tovariša Stalina«.

6. Tam, kjer Stalinu in njegovim pristašem ni uspelo ukleniti državnega partijskega in sindikalnega aparata v birokratske klešče njihove frakcije in ga paralizirati, so se Stalin in njegovi privrženci zatekli k načrtni in preudarni metodi »organizacijske obkolitve« — k imenovanju politkomisarjev (VCSPS-Kaganovič, Sovnarkom-Ordžonikidze, Pravda — Saveljev in Manuilski itd.). Tega niso delali po sklepih partije (plenumov CK, politbiroja, orgbiroja), temveč po sklepih kabineta tovariša Stalina, ki so jih formalno oblikovali na zasedanjih sekretariata CK.

7. Organizacijsko politiko birokratizacije in izbora uradnikov so stalinisti vodili tudi na liniji kominterne. Delavcev in voditeljev KI niso izbirali po le-

⁸⁷ Annali, str. 889—905.

ninskih načelih dviganja poklicnih revolucionarjev. Stalinov načrt je bil namreč, da spremeni KI v ustanovo poslušnih uradnikov. Kominterni predane partijske kadre so izključevali iz bratskih partij, če so pokazali samostojnost v sodbah in neodvisnost pri delu. Ne prepričevanje, ne vzgoja, temveč politika diktata je bil stil Stalinovega dela v kominterni...

8. Če so bile vse to normalne metode, normalne za stalinski aparat, tedaj druga pot, na katero je poslej stopil Stalin, ni dopustna v nobeni stranki političnih somišljenikov. To je pot grozljivih provokacij, falsifikacij, izsiljevanja, spletkarjenja med voditelji in člani CK, kar je vse uperjeno proti organizacijskim načelom in idejnemu temeljem leninizma. Za hrbtno stranke in njenih najvišjih organov vodi Stalin politiko likvidacije leninske partije. Takšen »stalinski režim« v naši partiji postaja vse bolj neznosen.

Edina možnost, če hočemo ozdraviti stranko in obnoviti leninsko politiko, je, neizogibno v popolnem soglasju z Leninovo oporoko, odstaviti Stalina z vsem njegovim kabinetom. Takšna je bila, v bistvenih potezah vsebina Buharinove spomenice z dne 30. januarja 1929.⁵⁸

Buharinova spomenica je bila namenjena plenumu CK. Dramatična konfrontacija Buharina in Stalina v dneh od 30. januarja do 9. februarja 1929 kaže Buharinovo nepopustljivost in napadalnost v odnosu do Stalina. Duumvirat se je povsem sesul. Ko je Buharin 7. februarja zavrnil kompromis, je odklonil, da bi še naprej prikrivali neenotnost v politbiroju. Javna konfrontacija med obema frakcijama se je naglo približevala. V dneh od 16. do 23. aprila so sklicali tudi Centralni komite. k tajnemu zasedanju na večer pred 16. partijsko konferenco. Medtem so se množili javni protesti, predstavniki opozicije pa so zagotavljali lojalno opozicijo in nudili le pasiven odpor v politbiroju.

Ko se je 16. aprila 1929 začel plenum CK, so bili buharinovci postavljeni na sramotni oder pred ogromno večino Stalinovih privržencev. Njihova izolacija je bila dramatična. Centralni komite se je sestel skupaj s celotno Centralno kontrolno komisijo; navzočih je bilo več kot 300 ljudi. Buharinovcev je bilo med njimi samo okoli 30. Najvišje partijsko telo so tedaj prvič nedvoumno seznanili z dolgotrajnimi nesoglasji in opozorili, da razkrinkavajo človeka, ki je bil dotlej pomemben član VKP/b/. Stalin je pojasnil svojo verzijo Buharinovega »desnega odklona«. Iz pozabe je izkopal Buharinove spore z Leninom, jih napihnil in prilagodil potrebi, da spodkoplje avtoriteto Buharina kot teoretika partije. Buharin in njegovi zavezniki v politbiroju so doživeli poraz. Stalinova zmaga nad Buharinom je pomenila konec Nep. Takoj po sklepu plenuma je Molotov sredi seje 16. konference VKP/b/ informiral delegate o sankcijah CK proti buharincem.⁵⁹ To je bil signal za začetek neprizanesljivega klevetanja Buharina in njegovih privržencev. Stalin je zaukazal »generalno čistko partije« s posredno direktivo, naj bo končana do XVI. kongresa partije.

Neposredno po plenumu so Stalinovi fanatični privrženci začeli izganjati buharinovce iz partije in krepiti Stalinov kult.

Buharinova grupacija, ki jo je Stalin označil za desno opozicijo, je predstavljala zadnji poskus, da ohranijo v VKP/b/ kolektivno vodstvo in preprečijo Stalinovo osebno diktaturo. Buharinov poraz je imel enako kot poraz leve opozicije velike socialne posledice. Če ga ocenjujemo z zgodovinskega vidika, je predstavljal uvod v politično »revolucijo od zgoraj« in v zgodovinsko obdobje stalinizma.

⁵⁸ Glej tudi VKP/b/ v resolucijah II, str. 514–530.

⁵⁹ Sestnadcataja konferencija, str. 3, 5–24, 666.

Zusammenfassung

BUCHARINS ÖKONOMISCHE UND POLITISCHE ANSCHAUUNGEN

Marjan Britovšek

Der Verfasser behandelt Bucharins Anschauungen über die Neue ökonomische Politik (NEP) und besonders Stalins und seiner Anhänger Kampfe gegen Bucharins Gruppe.

Die Ideologen des rechten Flügels der bolschewistischen Partei verkündete, dass die wirtschafts-politischen Ansichten der Linken das Land in eine Katastrophe führen werden. Die gemeinsame Angst vor der linken Opposition war die kohäsive Kraft, welche die Rechte mit ihrem vorsichtigen Programm und Stalinisten, die über die organisierte Macht des Parteiparats verfügten, zusammenhielt.

Bucharin hatte die Hauptrolle im Kampfe gegen die linke Opposition. Zur Zeit als Stalin den Kampf um die Organisation führte, als er die Kader in Apparat mit seinem Anhängern stärkte und von der Opponenten säuberte, führte Bucharin den ideologischen Kampf.

Die Hauptfrage für Bucharin war, wie man das Vertrauen der Bauern in die neue sowjetische Gesellschaftsordnung festigen könnte. Er machte darauf aufmerksam, dass im Bewusstsein der Parteiaktivisten in ihrer Einstellung den Bauern gegenüber noch immer die Rezidive des Kriegskommunismus zu fühlen waren.

Wenn man im Zeitalter der NEP die Produktion der Bauern stimulieren wollte, dann müsste man, die Vertrauen der produktiven Bauernschichten gewinnen.

Es ist eine unwiderrufliche historische Tatsache, dass Bucharin einer unter derjenigen war, der mit seinen theoretisch-ökonomischen Abhandlungen im Kampf mit der Linken und mit der Vereinigten Opposition die Thesen der Opposition argumentiert zurückgewiesen hat. Er spielte eine wichtige Rolle bei Formulierung der sowjetischen Wirtschaftspolitik; seine Rolle war bedeutend grösser als die sowjetischen Forscher bisher bereit waren sie anzuerkennen.

Bucharin Agrarpolitik gründete sich noch nach dem XV. Kongress der VKP(b) auf der individuellen Bauernwirtschaft, auf der privaten Akkumulation, auf der konsumorientierten Landwirtschaft, auf der Kombination der Bauergüter, die durch den Markt verbunden waren. Nach Bucharins Ansicht sollte der private industrielle Landbau noch weiter durch mehrere Jahrzehnte ein Rückgrat der sowjetischen Landwirtschaft bleiben.

Das Bestehen des russischen Sozialismus öffnete die Frage der Industrialisierung unter besonderen Umständen der kapitalistischen Umkreisung. Die Zentralisierung hat jedoch begonnen die proletarische Demokratie ernst zu bedrohen. Die ideologischen Kämpfe zwischen Stalins Gruppe und der Gruppe Bucharin hatten weitreichenden Folgen für die Entwicklung der Sowjetunion.

Nach der Abrechnung mit der Linken begannen sich gegen Ende des Jahres 1927 die Gegensätze zwischen Stalin und der Rechten in Verbindung mit der Getreideabgabe zu vertiefen. Stalin war persönlich verantwortlich für die ausserordentlich stränge Ausführung der Massnahmen bei der Abnahme des Getreides. Bucharins Ideal, die »Smička«, war ernst bedroht. Das Vertrauen der Bauern war untergraben. Die intensive Kollektivisierung bedeutete ein sehr gewagtes Unternehmen. Gegen Ende April 1929 wurden die ausserordentlichen Massnahmen noch weiter verschärft. In Mai und Juni wurde die Spaltung zwischen den Bucharin Anhängern und den Stalinisten vollkommen.

Die Streitigkeiten dehnten sich auch auf die KI. Am Ende des VI. Kongresses der KI waren die Bucharin Anhänger und die Stalinisten in der Bewertung der internationalen Politik tief gespalten und in Erhitzte Diskussionen über die einheimischen Angelegenheiten verstrickt.

Ausgerüstet mit der Mehrzahl der Stimmen in Politbüro ging Stalin gegen Ende des Sommers 1928 in die Offensive gegen die politischen Stützpunkte der Rechte über.

Stalin hatte nun zu seiner Verfügung die wirklichen Hebel der Gewalt. Die Leute in Stalins Geheimkabinett machten im Kampfe gegen Bucharins Gruppe ihre politische Karriere. Bucharin war der gut eingelaufenen Maschinerie von Stalins Apparat nicht gewachsen, wie die dramatische Konfrontation Bucharins mit Stalin in den Tagen vom 30. Januar bis 9. Februar 1929 zeugte. Das Duumvirat brach völlig zusammen.

Als am 13. April 1929 das Plenum des ZK eröffnet wurde, wurden die Bucharin Anhänger von einer enormen Mehrheit von Stalins Anhänger auf den Pranger gestellt. Stalins Sieg über Bucharin bedeutete ein Ende für die NEP. Unmittelbar nach dem Plenum haben Stalins fanatische Anhänger begonnen die Anhänger Bucharins aus der Partei zu vertreiben und Stalins Kult zu stärken.

Wenn wir Bucharins Niederlage aus dem geschichtlichen Gesichtspunkte betrachten, bedeutet diese Niederlage die Einleitung in politische Revolution von oben und in die geschichtliche Epoche des Stalinismus. Seine jüngst erfolgte politisch-moralische Rehabilitation macht es gewiss möglich, dass eine Umwertung seiner geschichtlichen Rolle auch von der sowjetischen Geschichtsforschung durchgeführt werden kann.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — 6000 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. **Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — 4000 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 18.000 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — 12.000 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstvo, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. — 12.000 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.

JUBILEJI

MAJDA SMOLE — SEDEMDESETLETNICA

Pred sedemdesetimi leti se je 4. aprila 1919 rodila v Ljubljani v uradniški družini Majda Smole. Po končani gimnaziji se je vpisala na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer je diplomirala iz narodne in obče zgodovine in geografije tik pred začetkom druge svetovne vojne leta 1941. Kot suplentka je začela pedagoško pot na I. ženski realni gimnaziji v Ljubljani novembra 1944 in tu poučevala do oktobra 1945, nato pa je bila profesorica na nižji gimnaziji v Rogški Slatini 1945—1946, gimnaziji v Stični 1946—1947, I. gimnaziji v Celju 1947—1951. Dne 1. oktobra 1951 se je zaposlila v tedanjem Osrednjem državnem arhivu LRS, in od tedaj pa do upokojitve novembra 1979, ostala zvesta arhivskemu delu. V Arhivu je strokovno napredovala od arhivista v arhivskega svetovalca za delo na gradivu od 16. do 18. stoletja leta 1969, v višjega arhivista 1974 in v arhivskega svetnika leta 1975; nekaj časa pa je tudi vodila odsek za zunanjo službo. Že ti skopi podatki kažejo na pot, ki jo je Majda Smole prehodila v Arhivu, ne razgrnejo pa nam njenega velikega strokovnega dela.

Začetek njenega dela v Arhivu sovpada z začetki sistematične strokovne obdelave arhivskega gradiva, ko je bilo potrebno preiti od postavitve fondov na njihovo urejanje in popisovanje, pri tem pa tudi prenesti v domačo prakso izsledke tuje arhivistične literature. Tako je Majda Smole uredila in popisala vrsto graščinskih, družinskih, šolskih, cehovskih in privatnih fondov. Rezultati tega dela so bili objavljeni v publikaciji Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960. Sodelovala pa je tudi pri Vodniku po arhivih Slovenije, ki ga je izdala Skupnost arhivov Slovenije, Ljubljana 1965. Del popisov graščinskih fondov je razširila v inventarje, ki so izšli v publikacijah Arhiva SR Slovenije, Inventarji, v seriji Graščinski arhivi: Graščina Škofja Loka, zvezek 1 (te serije), Ljubljana 1980, 100 str.; Graščina Srajbarski turn, zvezek 2, Ljubljana 1980, 156 str.; Graščina Turn ob Ljubljani, zvezek 3, Ljubljana 1980, 110 str.; Graščina Ribnica, zvezek 4, Ljubljana 1980, 127 str. Urejala in popisovala je tudi upravne fonde, od teh naj omenimo fonde Deželni stanovi za Kranjsko, Glavni intendant Ilirskih provinc, intendant za Istro, Reko, Civilno Hrvatsko, Dalmacijo, subdelegat v Kopru. Rezultat dela je objavljeni inventar Glavni intendant Ilirskih provinc 1809—1813 (publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji, serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, zvezek 1, Ljubljana 1973, 164 str.). Po tem delu se je lotila popisa gradiva oddelka ecclesiastica v fondu Vicedomski urad za Kranjsko; od tega je doslej objavljen prvi zvezek (Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. — 1747, 1. del cerkvene zadeve, lit. A-F, Arhiv SR Slovenije, Inventarji, serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, zvezek 4, Ljubljana 1985, 316 str.).

Ko je Arhiv začel osveščati javnost o pomenu arhivskega gradiva in njegovem varstvu tudi s pomočjo razstav, je Majda Smole sodelovala pri vrsti njegovih razstav (Družbeni razredi na Slovenskem v dobi zgodnjega kapitalizma 1955, Dokumenti za zgodovino industrije na Slovenskem 1960, Slovensčina v dokumentih 1970, Nacionalni in socialni programi pri Slovencih 1975), tako z izborom dokumentov kakor tudi z objavo gradiva. Sodelovala je tudi pri pripravi razstav drugih institucij, ki so jih te pripravile samostojno ali v sodelovanju z Arhivom, zlasti pri razstavah Narodnega muzeja (Ilirske province 1959, Miniature na Slovenskem 1965, Kmečki panti na Slovenskem 1973).

Poleg strokovne obdelave arhivskega gradiva in priprave razstav moramo omeniti tudi dela na evidentiranju arhivskega gradiva, tako gradiva maršala Marmonta v francoskih kulturnih institucijah, gradiva za slovensko zgodovino v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku. Rezultate tega dela je tudi objavila (Nacionalni arhiv v Parizu in arhiv maršala Marmonta v Chatillon/Seine, Arhivi 1/1978, št. 1, str. 50—52; Popis arhiva maršala Marmonta v Municipalni knjižnici v Chatillon sur Seine, Arhivi 1/1970, št. 1, str. 64—69; Gradivo za zgodovino Slovencev v tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku, Arhivi 3/1980, št. 1—2, str. 77—78). Taka dela pa je opravljala tudi za razne znanstvene institucije, zlasti za Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, inštitut za zgodovino (gospodarska in družbena zgodovina, zgodovina gradov); organe spomeniškega varstva in Institut za gozdarstvo in lesno gospodarstvo. Pri tem je iz evidentiranja prehajala v izdelavo sistematičnih izpiskov in elaboratov o določeni tematiki in združevala strokovno arhivsko delo z raziskovalnimi nalogami. Rezultati tega dela so publikacija Graščine na nekdanjem Kranjskem (Ljubljana 1982, 712 str.), ki je dobrodošel pripomoček za spremljanje lastništva kranjskih graščin in vrsta objav virov za zgodovino gozda (Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771,

Ljubljana 1985, Biotehniška fakulteta, TOZD za gozdarstvo, serija Viri za zgodovino gozda in gozdarstva zvezek 1; Začasni štajerski gozdni red 1539, v isti seriji zvezek 3, Ljubljana 1987; Gozdni red za Ilirske province 1810, v isti seriji zvezek 5, Ljubljana 1989), pa tudi razprava Dežmanovi zapisi o odkrivanju mostišč na ljubljanskem Barju (Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in enolita v Sloveniji, št. 11, Ljubljana 1983, str. 143—170).

Svoje strokovno arhivistično znanje je posredovala v arhivskih strokovnih glasilih, med drugim o razvoju institucij (Deželnoknežji upravni organi na Kranjskem v 18. stoletju, Arhivi 2/1979, št. 1—2, str. 28—32), o metodologiji (Urejanje graščinskih arhivov, Arhivist 27/1977, št. 1, str. 302—309) in poročala o arhivistični periodiki v Arhivistu v letih 1952—1960. Posebej pa moramo omeniti Zgodovino arhivistike in arhivske službe, Ljubljana 1976, ki jo je izdalo Arhivsko društvo Slovenije. Priročnik podaja na pregleden način zgodovino arhivskih teorij, zgodovino mednarodnega arhivskega prava, zgodovino in organizacijo arhivske službe doma in v tujini ter nastanek in razvoj najstarejših arhivskih šol in predstavlja pomembno obogatitev domače arhivistične literature.

Majda Smole je bila vrsto let tudi tajnik Arhivskega društva Slovenije 1955—1961 in v tem času organizirala slovenska arhivska posvetovanja v Škofji Loki, Mariboru, Celju in Novem mestu, in jugoslovanski kongres arhivistov na Bledu 1961, bila je član uredništva Arhivist, strokovnega glasila arhivistov v SFRJ. S tem pa ni zaključeno njeno organizacijsko delo na področju arhivske dejavnosti. Bila je tudi tajnik komisije za strokovne izpite arhivistov 1957—1961, in kasneje predsednica komisije za ugotavljanje strokovne usposobljenosti za delo v arhivih ter izpraševalka predmeta zgodovina arhivistike pri strokovnih izpitih.

Vse to nam osvetljuje delo Majde Smole, ki je s svojimi kolegi orala ledino na področju arhivistične dejavnosti, njeno delo pa ni zapustilo sled le v strokovnem delu v arhivih, ampak tudi na zgodovinskem področju.

Emā Umek

FRANCE FILIPIČ — SEDEMDESETLETNIK

Sredi raziskovalnega dela in literarnega ustvarjanja je 21. julija 1989 praznoval sedemdesetletni življenjski jubilej France Filipič. V rojstnem Mariboru je končal osnovno šolo in obiskoval gimnazijo, nameravano nadaljevanje šolanja na visoki šoli za knjigarstvo v Leipzigu pa mu je preprečila nemška okupacija. Po njenem začetku je delal kot kmečki delavec v Slovenskih goricah, kjer se je povezal z narodnoosvobodilnim gibanjem. Januarja 1942 je bil ujet na nemško-italijanski meji in nato tri mesece zaprt v Krškem. Po izpustitvi iz zapore je bil pol leta delavec v železarni v Donawitzu, od jeseni 1942 do julija 1944 pa je bil zaposlen v gledališču Baden pri Dunaju. Tedaj pa je bil zaradi zveze z NOB ponovno aretiran. Iz zapore v Mariboru so ga nemški okupatorji poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, najhujše strahote pa je preživel v Mauthausenu, kjer so mu taboriščniki komaj rešili življenje. Junija 1945 se je iz koncentracijskega taborišča Ebensee vrnil v domovino. Že naslednji mesec je začel delati kot novinar pri Slovenskem poročevalcu, in to nalogo je opravljal do začetka 1948. leta. Nato je bil pet let svoboden pisatelj. Od 1953. do 1956. leta je bil prvi kustos NOB v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Skoraj dve desetletji je bil nato do leta 1975 uradno svoboden pisatelj, toda že od leta 1969 je raziskoval temo Delavsko revolucionarno gibanje v Mariboru in njegovem zaledju v letih 1918—1941 s finančnimi sredstvi mariborskih družbenopolitičnih organizacij in Kidričevega sklada. Od začetka 1975. leta do upokojitve maja 1981 je bil kot nosilec te naloge zaposlen pri občinski konferenci ZKS v Mariboru. Upokojitvev ni vplivala na potek njegovega raziskovalnega in leposlovnega dela. Na področju zgodovinskega načrtuje tudi delo Pregled zgodovine KPJ — KPS v Sloveniji 1920—1941 in še nekaj študij, te raziskave pa nadaljuje ob podpori Marksističnega centra CK ZKS. Izid več zgodovinskih in leposlovnih del v zadnjih letih po upokojitvi priča, da svoje načrte z veliko zagnanostjo, tudi uspešno uresničuje.

Literarno, publicistično, uredniško, muzejsko in zgodovinsko delo našega jubilaranta je izjemno pestro in bogato. Ilustriramo naj ga s podatkom, da je od prvega članka leta 1934 v mariborskem tedniku Nedelja objavil več kot 2000 različnih prispevkov. V leposlovju je dosegel višek v pesniškem ustvarjanju, objavil je osem samostojnih pesniških zbirk, deveto pa pripravil za tisk, pisal pa je tudi drame, novele, romane in mladinsko literaturo. Pred vojno je bil sourednik revije Naš dom, v letih 1965 in 1966 je bil glavni in odgovorni urednik mariborskih Dialogov. Bil je med pobudniki vsakoletnega pisateljskega srečanja na Štatenbergu, Festivala Kurirček, ustanovitve podobora Društva slovenskih pisateljev v Mariboru, je zelo dejaven član

PEN kluba in še bi lahko naštevali podatke, ki ilustrirajo Filipičev ustvarjalni, uredniški in organizacijski prispevek na literarnem področju.

Toda v zadnjih desetletjih je naš jubilar večino svojega časa posvetil raziskovanju tematike novejše zgodovine, ob tem pa je ostal še vedno zvest tudi literarnemu snovanju. K delu na področju zgodovinopisja in muzealstva ga je pritegnil že leta 1945 ravnatelj Pokrājinskega muzeja v Mariboru prof. Franjo Baš. Med prvimi članki v Slovenskem poročevalcu je objavil prispevek o prvem izgnanskem transportu leta 1941 iz Maribora, nato pa je začel zbirati gradivo za monografijo o Pohorskem bataljonu in njegovem legendarnem boju 8. januarja 1943, ki je izšla leta 1953. To je bil prvi monografski oris neke partizanske enote na Slovenskem, ki ga je nato še razširil in dopolnil s podatki iz novih virov. Že samo dejstvo, da je to delo do leta 1978 doživelo pet izdaj, leta 1960 pa je izšel tudi njegov srbohrvaški prevod, priča, da gre za izredno odmeven prispevek k zgodovinopisju NOB. Drugo pomembno delo s tega področja je monografija Prvi pohorski partizani, ki je izšla leta 1965, skupaj pa je izdal deset samostojnih publikacij o narodnoosvobodilnem boju na območju Pohorja. V še nad sto poljudnih člankih in razpravah, objavljenih v časopisju in zbornikih, je obravnaval tudi razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru, Gornji Radgoni, Rušah, Radljah, Ptuj in drugod, opisal življenje številnih štajerskih narodnih herojev, posebno pozornost pa je posvetil tudi problematiki koncentracijskih taborišč, in prav sedaj je sredi dela pri pripravi mauthausenskega zbornika.

Od konca šestdesetih let pa je težišče raziskovalnega dela Franceta Filipiča problematika revolucionarnega delavskega gibanja in KPJ — KPS med vojnama, ki jo je proučeval v jugoslovanskem, slovenskem in krajevnem okviru. Obseg raziskav s to tematiko naj ilustriramo le s podatki, da je poleg štirih samostojnih publikacij objavil in znanstvenih revijah, zbornikih in časopisju še okrog 60 razprav in obsežnih člankov. Samo za prve tri knjige Enciklopedije Slovenije je napisal okrog 50 prispevkov. Sodeloval je pri realizaciji nekaj temeljnih edicij virov, z referati in diskusijskimi prispevki pa je nastopil na 48 slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih znanstvenih posvetovanjih. Temeljno Filipičevo delo so Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939, 1. in 2. knjiga (Ljubljana 1981), v samostojnih publikacijah pa je obdelal tudi konstituiranje CK KPJ 1939 (1979) ter goričanske pokrajinske konferenco KPJ leta 1934 (1984) in III. konferenco KPS na Vinjah (1987). V študijah in člankih je v ustreznih družbenopolitičnih okvirih obdelal številne vidike v razvoju in delovanju KPJ — KPS, SKOJ, razrednih sindikatov in različnih naprednih organizacij med vojnama, posebej tudi vlogo nekaterih pomembnih osebnosti. Z njimi je bistveno izpopolnil sliko posameznih obdobj, procesov in dogodkov v revolucionarnem delavskem gibanju na Slovenskem, nekatera vprašanja je na novo osvetlil tudi v jugoslovanskem okviru, dragocene pa so tudi njegove podrobne obdelave posebnosti razvoja in delovanja komunističnih in progresivnih organizacij na manjših območjih, zlasti v Mariboru in njegovem širšem zaledju. Če lahko ugotovimo, da je za dvajseta leta zelo dopolnil poznavanje navedene problematike, potem moramo za trideseta leta poudariti, da je mnoga vprašanja organizacijskega razvoja, programskega dozorevanja in akcijske krepitve KPJ — KPS v našem zgodovinopisju prvi podrobneje obdelal. Odlika Filipičevih študij je dejstvo, da so rezultat dolgotrajnega in sistematičnega zbiranja ter proučevanja vseh različnih virov, od arhivskih dokumentov iz slovenskih in jugoslovanskih arhivov, zlasti iz fondov kominterne in sodnih ustanov, prek časopisja do spominskega gradiva, pri čemer je v prizadevanjih za dopolnitev vrzeli in preverjanja podatkov v ohranjenih virih sam zbral nekaj sto pričevanj. S pritegnitvijo novih virov je popravil tudi nekatere napake v starejši literaturi o komunističnem gibanju v Sloveniji in Jugoslaviji.

France Filipič je sodeloval tudi pri pisanju Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (1986) ter pri kronologijah slovenskega in jugoslovanskega naprednega delavskega gibanja. Pri zbirki Izvori za istoriju SKJ je bil član uredništva in recenzent za knjige o drugem in tretjem kongresu KPJ ter V. državni konferenci KPJ. Pri Zbranih delih Borisa Kidriča je pri prvi knjigi (1987) sodeloval tudi kot pisec opomb. Za prvo knjigo Zbranih del Edvarda Kardelja (1989) je bil urednik, zanj pa je opravil tudi vse raziskave in napisal večino znanstvenokritičnega aparata, to delo pa je končal že tudi za drugo knjigo. Je tudi član slovenske redakcije Zbranih del Josipa Broza Tita in je aktivno sodeloval pri pripravi prvih šestih knjig. Tudi njegov prispevek pri izdajanju virov je torej zelo pomemben. Bil je tudi urednik več zbornikov, sodeluje pa tudi v uredništvu Enciklopedije Slovenije za strokovno področje 1918—1941. Pred kratkim je opravil pomembno uredniško in raziskovalno delo za zbornik Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935—1940 (1987). France Filipič tudi prizadevno sodeluje v strokovnih komisijah in uredniških odborih publikacij s področja zgodovine.

S Filipičevim raziskovalnim delom je tesno povezana tudi njegova aktivnost na muzejskem področju, pri čemer je tesno sodeloval tudi z Muzejem narodne osvoboditve Maribor, za katerega je bil med pobudniki njegove ustanovitve. Filipičevo delo

so muzejske zbirke v Gornji Radgoni, Ribnici na Pohorju in Bohinjski Bistrici, kot avtor ali soavtor pa je sodeloval pri več razstavah iz zgodovine delavskega gibanja in NOB v Mariboru oziroma na Štajerskem.

France Filipič je za raziskovalno delo dobil nagrado Sklada Borisa Kidriča, dvakrat Kajuhovo nagrado, nagrado vstaje slovenskega naroda in mariborsko nagrado OF, več nagrad in priznanj pa je dobil tudi za literarno ustvarjanje. Leta 1979 je bil ob šestdesetletnici odlikovan z Redom zaslug za narod s srebrnimi žarki.

Ob sedemdesetletnici prijatelji in kolegi hkrati s čestitkami za bogato delo na različnih ustvarjalnih področjih, izrekamo Francetu Filipiču najboljše želje, posebej tudi uspešno uresničenje njegovih še številnih delovnih načrtov.

Miroslav Stiplovšek

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

SIMPOZIJ O ČAROVNIŠKIH PROCESIH V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI
(Budimpešta, 6.—9. september 1988)

V Budimpešti sta 6.—9. septembra 1988 Etnografski inštitut madžarske akademije znanosti in Univerza Loranda Eötvösa organizirala simpozij o čarovništvu z naslovom »Witch beliefs and witch-hunting in central and eastern Europe«.

To je bil že drugi tak obširen simpozij o čarovništvu v Evropi. Prvi je bil leta 1975 v Stockholmu. Na simpoziju so sodelovali referenti iz štirinajstih držav: Madžarske, Avstrije, Jugoslavije, Italije, Švice, Francije, Zvezne republike Nemčije, Nizozemske, Danske, Švedske, Poljske, Sovjetske zveze (iz Ukrajine, Armenije in Gruzije), Brazilije in Združenih držav Amerike. Simpozij je potekal v treh jezikih: angleščini, nemščini in francoščini.

Tematsko je bil razdeljen na pet sekcij. Prva je nosila naslov »Socialna, pravna in kulturna zgodovina od 15. do 18. stoletja in čarovniški procesi po posameznih deželah«, druga »Značilne poteze in svojskosti čarovniških verovanj v različnih pokrajinah centralne in vzhodne Evrope«, tretja »Arhaična verovanja, obredi, ljudsko zdravilstvo, povezano s čarovniškimi verovanji«, četrta je bila posvečena demonologiji in čarovniškim shodom (sabatom), zadnja peta pa je nosila naslov »Prenehanje vere v čarovništvo kot posledica soočenja s pravno, medicinsko in filozofsko znanostjo«.

Ceprav so v zahodni Evropi čarovniški procesi zgodovinsko že dokaj dobro raziskani in jim je posvečena zelo obsežna zgodovinska literatura, se je pokazalo, da dokončne sodbe o vzrokih za izoblikovanje doktrine, ki je postala temelj za vodenje množičnih čarovniških procesov, še nimamo. Presenetljivo odmeven je bil referat mladega raziskovalca iz Švice **Andreasa Blauerta**, ki je pred kratkim doktoriral iz teme o zgodnjih čarovniških procesih v Švici. Nastopil je z nekaterimi novimi pogledi na začetke čarovniških procesov. Dosedanji pogledi so dediščina Josepha Hansensa in predstavljajo evropsko čarovništvo predvsem kot sad teološke spekulacije o predstavah in dejanjih ljudskega čarovništva kot poglaviten vzrok za začetke organiziranega preganjanja čarovništva, drugi vzrok pa iščejo v inkvizitorskih preganjanjih zapoznelih srednjeveških krivoverskih skupin, ki so bežale iz južne Francije v švicarske alpske dežele. Te so se jim zdele zaradi zaostalosti za izoblikovanje pojma čarovništva še posebej dovzetne. Takšno naziranje je referent odklonil, tako kot tudi že številni drugi raziskovalci čarovniških procesov v Nemčiji, predvsem Hartmut Lehmann in Wolfgang Behringer. Poudaril je stališče, da so bili čarovniški procesi v svojih začetkih veliko bolj moderni od zgoraj predstavljenih. Da niso bili le nekakšna temna srednjeveška dediščina novoveški družbi. Čarovniške procese, kot so se izoblikovali v petnajstem stoletju, je treba gledati kot sad 15. stoletja, kot konkreten dolgotrajni proces racionalizacije in modernizacije zgodnjenovoveške družbe, kar se je dogajalo na področju Švice, ki ga je avtor proučeval. Kot tri glavna izhodišča za izoblikovanje doktrine čarovniške blodnje, katere posledica so bili največkrat množični čarovniški procesi, je označil: leta gospodarskih kriz, v katerih je bilo število procesov izredno visoko, določene gospodarske in socialne transformacijske procese ter politično pravni »modernizacijski fenomen« in spremenjen odnos do različnih fenomenov sočasnega praznoverja in verovanja v čarovništvo, ki je postal odločilen za sistematizacijo pojma čarovništva. Prvo točko je utemeljil s tem, da je bilo število čarovniških procesov najvišje v letih gospodarskih kriz 1400, 1440, 1450, 1480, 1490, 1500, 1530 in 1550. Vendar to niso bile najprej krize podeželja, temveč krize mest. To krizo je širilo mestno prebivalstvo, ki se je umikalo iz mest na podeželje. Ob prevelikem številu prebivalstva so bili izpostavljeni bedi predvsem socialno šibkejši sloji. Vendar tudi ta krizni moment ni bil pri izoblikovanju čarovniških procesov najpomembnejši. Do njih je pripeljal skupek različnih momentov. Med te šteje avtor kot izredno pomembnega proces modernizacije. Prve čarovniške procese so namreč vodila mesta Luzern, Bern in Fribourg v 15. stoletju, v času politično pravnega osamosvajanja teh mest, ko so predstavljala majhne mestne državice. Novoizoblikovana vera v čarovništvo je naletela na hiter sprejem pri sodiščih teh mest, ki so se sicer otrsala starih fevdalnih vezi. Sestavni deli čarovniških obsodb niso bili novi. Nova je bila sinteza teh predstav v pojem čarovništva, čemur je botroval nov odnos do različnih fenomenov sodobnega praznoverja in verovanja v čarovništvo. Nosilci tega spremenjenega odnosa niso bili nikakršni konservativci in tradicionalisti, temveč tako kot na pravem področju »napredni« in reformatorično usmerjeni duhovi.

Moj prispevek je predstavil čarovniške procese na Slovenskem. Veliko pozornost so vzbudile freske iz cerkve v Crngrobu, ki predstavljajo tudi čarovnico, freska iz cer-

kve v Dvoru in slika iz Slovenskih Konjic. **Heide Dienst** z Dunaja je predstavila čarovniške procese v današnji Avstriji. **Gabor Klaniczay** (Budimpešta) je v referatu z naslovom »Čarovniški procesi na Madžarskem: socialna ali kulturna nasprotja?« predstavil obdobje od šestnajstega do osemnajstega stoletja na Madžarskem in poskušal ilustrirati originalnost madžarskih procesov tako, da je upošteval interpretativne možnosti in slabosti dveh skupin razlag o pojavu čarovniških procesov: ena skupina jih povezuje s socialnimi nasprotji, druga pa s kulturnimi. Na kratko je opisal kvantitativne in kronološke značilnosti čarovniških procesov na Madžarskem v letih 1565 in 1766 in podal nekaj primerjalnih opomb o zapoznelosti viška čarovniškega preplaha na Madžarskem. Nadaljeval je z analizo sociološko relevantnih primerov kot so bili procesi v Kolozsváru (Cluj-Napoca v Romuniji) v poznem petnajstem stoletju, čarovniške obtožbe v sedemnajstem stoletju v Transilvaniji, diabolični pastirski procesi v zahodnih območjih Madžarske v drugi polovici 17. stoletja, čarovniška panika v Szegedu leta 1728 in značilnosti čarovniških procesov v trgu Hódmezővásárhely v letih 1729—1759.

I. Kristof je predstavila preganjanje čarovnic v urbani sredini Debrecena v letih 1575—1737. Predstavila je tri dobe čarovniških procesov, ki se časovno povezujejo z različnimi katastrofami (vojne, epidemije, požari), ki so prizadevale mesto. Opozorila je na dve skupini obtoženih v letih 1667—1737. V eni skupini so bili obtoženi vpletenosti v tradicionalne aktivnosti vračev (cunning folk), v drugi pa so bile čarovništva obtožene ženske; ki so se pregrešile proti moralnemu redu (prešuštništvo). Preganjanje čarovnic v Debrečenu pojasnjuje s socialnim ozadjem konfliktov, ki so se pojavljali v vsakdanjem življenju meščanov.

Za Poljsko je **Stanislav Bylina** predstavil rezultate proučevanja različnih vrst virov o čarovniških procesih, predvsem sodnih poročil cerkvenih in posvetnih sodišč v času dveh stoletij pred divjanjem množičnih čarovniških procesov na Poljskem. V poljski sodni praksi 15. in 16. stoletja pri čarovniških procesih ni naletel na obtožbe sklepanja pakta s hudičem in shajanja na čarovniških sabatih. Iz istih virov je razvidno, da je bila med prebivalstvom globoko zakoreninjena magija vezana na agrikulturo, varjenje in prodajanje piva ter tradicionalno zaklinjanje proti nevarnostim, ki jih prinaša narava. Opazil je prepletenost starih poganskih verovanj s krščanskimi pojmi.

V drugi sekciji je **Mary R. O'Neil** z Univerze Washington predstavila čarovniško verovanje v Severni Italiji v poznem šestnajstem in zgodnjem sedemnajstem stoletju. Uporabljala je sodne akte rimske inkvizicije. Ugotovila je, da tukaj ni šlo za klasične čarovniške procese. Sodišče je obravnavalo le obtožbe škodovanja, zdravljenja ali izsiljevanja ljubezni s pomočjo čarovništva, ki so jih priče potrdile in ki so ustrezale sodni kategoriji »supersticija«. Kjer prič ni bilo, so sodišča denunciacije zavračala. Zapisniki nam dobro ponazarjajo sliko o takratnem verovanju glede škodovanja in zdravljenja v kmečkih okoljih severne Italije.

Ema Petrosjan iz Erevana je predstavila različne vrste čarovnic v armenski mitologiji: staro ženo, ki jaha pinjo, repato staro ženo, staro čarovnico, črno ženo in druge. V ljudski literaturi se pojavlja tudi ime »Baba jagurt«, kar pomeni kislo mleko starega očeta in spominja na »Babo jago« v ruskih ljudskih pripovedkah. Prvi dve omenjeni osebi imata rep, jahata pinjo, metlo čez morje, prihajata iz močvirja. V roki imata kačo, živita med ljudmi in jih mučita. Čarovnica je stara žena, ki ima zveze s hudičem, vendar živi med ljudmi. Boji se jesti iz sita, leta na preslici, v hišo prileti skozi okno in če ji hočemo to preprečiti, moramo na okno postaviti posodo z vodo. Čarovnica davi otroke, krađe maslo in sir in se lahko spremeni v metlo.

V tretji sekciji je **Harry A. Senn** iz Kalifornije predstavil romunska vaška ljudska verovanja, predvsem verovanja v volkodlake in v bitja s skupnim imenom »strigoi« (čarovnice, vidci, strahovi ali reanimirana smrt). Obiskal je približno 50 vasi, intervjuval 110 ljudi v treh območjih Moldavije. S pritegnitvijo arhivskega gradiva v Bukarešti in Cluju je prišel do zaključka, da so volkodlaki in strigoi povezani z religioznimi tabuji in splošno koncepcijo narave kot vmesna domena med ljudsko družbo in nadnaravnim svetom. Volkodlaki v moški obliki pogosto napadajo, vendar ne poškodujejo članov družine. Ženske kot volkodlaki bežijo v gozdove in postanejo dobrotnice volkodlakov. Čarovnice, v glavnem ženske, jemljejo mleko sosedovim kravam, ponoči plešejo gole v gozdu. Pojav čarovnic in strigoi velikokrat sovpadajo s cerkvenimi prazniki in je njihova prisotnost sprejeta kot del splošnega reda stvari.

Zurab Kiknadze iz Tbilisija je predstavila črno magijo kot nasprotje svetosti v gruzinskem ljudskem izročilu. V tradicionalnih skupnostih gorskih predelov Gruzije predstavlja zaklad (zlato, srebro, dragulji) neobhoden atribut svetnikove svetosti. Naklonjenost patrona (sv. Jurija, nadangela Gabriela) je shranjena v zakladu, ki je zato zaščiten ne samo fizično, ampak tudi z mističnimi skrivnostmi. Tako je na primer zaklad zaščiten pred tatovi s tako imenovanim svetim ognjem. **Walter Heissing** iz Bonna je predstavil šamanistične elemente v pripovedih o čarovništvu v alpski folklori, **Dénes Karasszon** iz Budimpešte pa čarovništvo pri živinozdravstvu.

V četrti sekciji je **László Makkai** iz Budimpešte predstavil ogrsko reformacijo in njen odnos do demonološke tematike. Osnovo verovanja v čarovništvo je tudi on, tako kot večina referentov iz Madžarske, pripisal šamanizmu, ki je bil na Madžarskem zelo razširjen. Med šamani, ki so od sebe odklanjali obtožbe, da bi bili čarovniki, je bilo v letih 1610–1640 največ žrtev. Sele po tem letu je začelo zmagovati stališče protestantskih teologov, ki so študirali na zahodu, da je potrebno razlikovanje med čarovništvom in šamanizmom. Rezultat je bil, da so se tudi na Madžarskem v večji meri uveljavili na zahodu »veljavni kriteriji« za čarovniške procese.

Stuart Clark iz Švedske je v svojem prispevku obdelal čarovništvo in ljudsko kulturo v protestantski demonologiji z nekaterimi srednjeevropskimi primeri v letih 1550–1650. Ugotavljal je, da je pri obravnavanju čarovništva demonologija najbolj zanemarjena in se ji posveča premalo pozornosti. Demonologijo raziskovalci prevečkrat omejujejo le na sabate in zanemarjajo dejstvo, da čarovniška verovanja niso živela v izolaciji, ampak v kontekstu znanosti, religije, politike in historiografije. V primeru religije nam primer protestantske demonologije omogoča zasledovanje vznika pastoralne in evangeličanske ideje o čarovništvu v posebnih socialnih in kulturnih pogojih — v reformaciji. Avtorji so običajno bili duhovniki, ki so pisali cerkvene rede, opravljali vizitacije in poučevali. Njihova demonologija je zrasla ob prizadevanju prinesiti nove pobožnosti med preprosto ljudstvo. Zrasla je iz interakcije cerkvene in ljudske kulture, kjer sta bili pomembni značilnosti vest in morala. Najpogostejše so obravnavali vprašanje sreče, nesreče in božje previdnosti. Čarovništvo je pomenilo tiste aspekte ljudskega verovanja in prakse, ki so jih reformatorji želeli izkoreniniti, kot so bila različna ljudska zdravljenja, izogibanja nevarnostim, prerokovanje in vedeževanje. Te teme je ilustriral s spisi pridigarjev Hermanna Samsona in Paulusa Einhorna, augsburškega pridigarja Bernharda Albrehta in saksonskega pridigarja Johannesa Rudingerja.

Carlo Ginzburg iz Bologne je govoril o letih čarovnic, **Gustav Hennigsen** iz Köbenhavna pa o čarovniških sabatih. Madžar **E. Szonyi** je v referatu z naslovom Čarovnica — čarovnik — sodniški in univerzitetni okviru v pozni renesančni Evropi, opisal in razčlenil primer Angleža Johna Deena, znanstvenika in maga, ki so ga obtožili, da je čarovnik. **Eva Pocs** iz Budimpešte je v svojem prispevku obravnavala ljudske splošne osnove pakta s hudičem in sabata v jugovzhodni Evropi. Primerjala je verovanja, ki imajo skupno zgodovinsko ozadje v Slavoniji, na Hrvaškem in Madžarskem, kjer so bili čarovniški procesi, in v pravoslavni Srbiji, Bolgariji, Romuniji, kjer procesov ni bilo. Njene študije so odkrile, da so že pred obdobjem preganjanj obstojali koncepti sabata in pakta s hudičem, ki so neodvisni od centralnoevropske diabolčne doktrine. Demoni, ki so igrali pomembno vlogo pri ustvarjanju koncepcije sabata, so ljudske slike »družbe čarovnic«: skupine demonov, nekrščene duše, volkodlaki. S sabatom so povezani zmaji, vedomci in volkodlaki. Na koncept sabata je močno vplivala pravoslavna demonologija. Vizije pekla in scene peklenskih pojedin pripisuje tem vplivom. Celotno med intenzivnimi fazami preganjanj čarovnic je ta ljudska demonologija samo srečala diabolčne doktrine zahodnega izvora in ena na drugo niso vplivale.

Laura de Mello e Souza z univerze Sao Paulo je predstavila brazilsko kolonialno čarovništvo v razdobju 200 let. Zbrala je podatke o procesih in obsodbah iz dokumentov lisbonskega inkvizicijskega tribunala, pod katerega sodno oblast je spadala Brazilija kot portugalska kolonija. Tako kot Portugalska tudi Brazilija ne pozna sabata. Samih čarovniških procesov ni predstavila. Poudarila je, da ima verovanje v moč magije še danes pomembno vlogo v brazilskem vsakdanjku.

V zadnji sekciji je **Alfred Soman** iz Pariza predstavil proces dekriminalizacije čarovništva v moderni Evropi, **M. Gijswit** iz Amsterdama čarovništvo in pojem tolerance, **J. Chr. Johansen** iz Köbenhavna je govoril o pojmu greha v času prenehanja čarovniških procesov, **Tamás Grynaeus** iz Budimpešte pa je poročala o svojih socialno-psiholoških raziskavah madžarskih žensk, ki so bile obtožene čarovništva.

Na simpoziju sta se soočala dva odnosa do čarovništva. Pri enem se je zdelo poglavito takšno pojmovanje čarovništva, kot ga posredujejo različna izročila in jih najpogostejše zaznamujemo z najrazličnejšimi vidiki praznoverja, ki se je prenašalo iz roda v rod, ki bi naj bilo tudi glavni vzrok za čarovniške procese. Drugi je izhajal iz dejstva čarovniških procesov samih in menil, da je zanje mogoče najti dovolj razlogov v sočasnih konkretnih družbenih razmerah in sli po »zavarovanju pred človeku sovražnimi silami«.

Vinko Rajšp

ZENA V GOSPODARSTVU OD 13. DO 18. STOLETJA

(Prato, 3. do 15. aprila 1989)

V prvi polovici aprila je inštitut za ekonomsko zgodovino »Francesco Datini« v Pratu (Toskana) pripravil dvotedensko študijsko srečanje na temo »Žena v gospodarstvu od 13. do 18. stoletja«.

Program prvega tedna, t. i. »tečaj za izpopolnjevanje F. Melis«, je bil namenjen dvajsetim mlajšim tujim in domačim (italijanskim) raziskovalcem, ki so se že izkazali na strokovnem področju. Organizator jih je izbral glede na njihove prijave (s priloženimi bio- in bibliografijami, podatki o izobrazbi, znanju jezikov, priporočili uglednih znanstvenikov) in jim podelil štipendije. Udeležba je bila mednarodna: prevladovali so Italijani in Španci, prisotni pa so bili tudi predstavniki Belgije, Švice, Nemčije, Jugoslavije, Tunisa in celo Argentine. Predavanjem so prisostvovali v slikoviti stari palači nekdanjega tamkajšnjega poslovneža Francesca Datinija, ki je s svojo dejavnostjo obvladoval velik del zahodne Evrope. Njegova zapuščina je tudi izjemno bogat arhiv, shranjen v delu palače.

Ponedeljek 3. aprila je bil namenjen otvoritvi in spoznavanju štipendistov. Otvoritveni govori so se posvečali pozdravom, zahvalam »sponzorjem«, okvirno so poudarjali pomen arhivov in pisnega arhivskega gradiva. Predavatelji in štipendisti so bili nato povabljeni na večerjo »v počastitev udeležencev tečaja«.

V torek 4. aprila so bila na sporedu štiri predavanja. **G. Piccinni** iz Siene je predstavila udeležbo žene v toskanski medzadriji ter nakazala izhodišča za pomen ženskega dela na podeželju (pri poljskih in hišnih opravilih ter domači obrti). **E. Occhipinti** iz Milana je govorila o dejavnosti zemljiških posestev ženskih samostanov (opisala je organizacijo samostana, način poslovanja prek zastopnikov itd.). **M. Cattini** iz Parme je nakazal nekaj značilnosti položaja žene na podeželju. Poudaril je, da se zapostavljenost žene kaže v pojavu, da je poimenovana po očetu in kasneje po možu, še bolj pa v pojavu dote, s katero je oče moral opremiti dekle, da jo je bil bodoči mož voljan sprejeti. **C. A. Corsini** iz Firenc je ob slikovnem gradivu opisal vlogo in pomen žene kot dojilje.

V sredo 5. aprila je v dopoldanskem delu **L. Frangioni** iz Firenc predstavila vlogo žene v proizvodnih mestnih dejavnostih poznega srednjega veka. Po arhivu Datini je svoja izvajanja ponazorila s primerjavo Avignona, Genove, Firenc, Pise, Barcelone, Malorce in Valencie. Z izbranimi primeri je osvetlila tudi tehniko dela in notarske zapise. **P. Mainoni** iz Milana je pripravila okvirni uvod k primerjalni osvetlitvi pravnega položaja žene v gospodarstvu v Lombardiji in Kataloniji. Uvodne teze je podprla razčlenitev in primerjava odlokov milanskega (**L. Biondi** iz Milana) in barcelonskega (**P. Mainoni**) statuta. Zanimivo je, da barcelonski statut kaže izrazite podobnosti z (normiranim in dejanskim) položajem žene v mestih srednjeveške Istre.

V četrtek 6. aprila je **L. Frangioni** ob izvirnikih predstavila prisotnim arhiv Datini. Sledilo je predavanje **G. Fiume** iz Palerma, ki je po strokovni literaturi opisala pojav in značilnosti (ženske) prostitucije s poudarkom na Italiji med 17. in 19. stoletjem. **L. Gatti** in **C. Ghiara** iz Genove sta nato govorili o svojih raziskavah genovske obrti, pri katerih sta se posluževali računalniške obdelave podatkov.

V petek 7. aprila je direktor inštituta Datini **G. Nigro** osvetlil proces izdelave suknja in metode založništva pri njem. **G. Muzzarelli** iz Bologne se je pri svojih izvajanjih o udeležbi žene v različnih dejavnostih opirala predvsem na literaturo, pri čemer je (dokaj pomanjkljivo) nakazala tudi historiat raziskav in posvetovanj o zgodovini žene. Udeleženci tečaja so tega dne v spremstvu **C. Ponija** iz Bologne obiskali staro florentinsko svilarno, kjer še danes na nekdanji način izdelujejo svilo za (drago) prodajo.

Ker je odpadel dopoldanski del sporeda, je bila v soboto 8. aprila odprta možnost za diskusijske vložke, kjer je **D. Mihelič** iz Ljubljane v daljšem prispevku opisala položaj žene v srednjeveškem Piranu in nakazala nekatere primerjave z izvajanjem prejšnjih dni. Nato je sledil ogled arhiva Datini pod vodstvom **L. Frangioni**. **C. Poni** je ob vizualnih ponazorilih opisal tehnologijo in delitev dela po spolu na primeru izdelave svile med 16. in 18. stoletjem.

V nedeljo 9. in dopoldan v ponedeljek 10. aprila so si štipendisti po lastni izbiri ogledovali toskanske znamenitosti. Ponedeljkov popoldan pa je že pomenil začetek drugega strokovnega snidenja »XXI. študijskega tedna«. Otvoritev v komunalni palači je bila nadvse slovesna (ob zvokih godbe na pihala, ki so jo izvajali glasbeniki v nekdanji noši). Delovno predsedstvo je sestavljala številčno močna **izključno moška** ekipa (ki je vključevala tudi politični vrh — po stroki zgodovinarja **A. Fanfanija**). Od pozdravnih in uvodnih besed so imela strokovno težo le izvajanja **A. Gieysztorja** iz Varšave: bila so problemsko široka in vendar prijetno posplošena (segel je od raziskav položaja žene v literaturi, problemov, odprtih vprašanj do dosedanjih ključnih

ugotovitev). Tudi tega ponedeljkovega večera so udeleženci prisostvovali bleščeči (razsipno) razkošni večerji »v počastitev udeležencev posveta«.

Delovni del tega tedna se je v torek, sredo, petek in soboto (11., 12., 14. in 15. aprila) odvijal v avditoriju palače »dell'Industria« v Pratu. V četrtek 13. aprila so bila predavanja v Sieni. Delo je bilo organizirano tako, da je vsako dopoldne uvodnemu referatu, ki so ga prisotni prejeli kot gradivo, sledilo več pripravljenih diskusijskih prispevkov, potem pa je bil prostor za priložnostno debato. Osnovo popoldanskega dela je predstavljala vezan zvezek materialov, ki so bili predstavljeni v izvlečku, nutili pa so izhodišča za razpravo. Simultano prevajanje je udeležencem omogočilo, da so lahko spremljali predavanja v italijanščini, francoščini in angleščini.

V torek 11. aprila je imel izhodiščni referat na temo žene v agrarnem gospodarstvu **R. M. Smith** iz Oxforda. Svoj prispevek je naslovil »Žensko delo in zakonski stan v predindustrijski Angliji — razmišljanja«. Nakazal je položaj poročene in neporočene žene, njeno vključevanje v delo v gospodinjstvu in izven njega. Položaj žene se je spreminjal ob rastočem agrarnem kapitalizmu in predindustrijskem gospodarstvu. Živinorejska področja so se močneje naslanjala na žensko delo kot žitorodna. Na možnosti ženske zaposlitve je vplival tudi demografski razvoj. Linearna povezava: stagnacija prebivalstva — dvig mezd — boljša prehrana in porast rodnosti, pa glede na podatke ni dokazljiva; opazno je namreč stopnjevanje rodnosti v revščini kot rezultat zgodnejšega poročanja (nezaposlenih in eksistenčno ogroženih) žena. Uvodnemu referatu so s prispevki sledili **A. Gonzales Enciso** iz Valladolida, **R. Pastor** iz Madrida, **G. Piccini** iz Sienne. Popoldan se je sestel znanstveni svet inštituta (prisostvovali so mu le člani), ki je določil temo naslednjega posvetovanja. Aprila 1990 bodo strokovnjaki v Pratu razglabljali o zgodovini tiska in papirja.

Za sredo 12. aprila je uvodni referat na temo mestne dejavnosti žene pripravil **D. Herlihy**, Providence. Govoril je o ženskem delu v mestih tradicionalne Evrope. Po ohranjenih spiskih davkoplačevalcev je ugotovil, koliko žena se v njih omenja in koliko žena v njih označuje poklicna opredelitev. Analiziral je ženske poklice in nakazal primerjavo med Parizom, Nemčijo, Španijo in Italijo. Raziskal je dva časovna vzorca: obdobje do 1300 in 15. stoletje. Ugotovil je, da se je delež žena v drugem vzorcu znižal tako glede števila omemb v spiskih kot glede števila poklicnih opredelitev. Opozoril je na cehovska pravila, ki ženo izključujejo iz cehovskega članstva. Pripravljene dodatke k uvodu so imeli **A. M. Piuze**, Ginevra, **M. Wensky**, Bonn in **A. Groppi**, Rim. Materiale za popoldanski del debate o kmečkem gospodarstvu in mestnih dejavnostih žena so pripravili **S. Epperlein**, **A. Guenzi**, **B. A. Holderness**, **V. Perkhavko**, **P. Katalin**, **Ch. Vanja**, **A. Izydorczyk-Kamler** in **A. Wyczanski**, **R. Ago**, **M. Bogucka**, **M. D'Amelia**, **A. Fauve-Chamoux**, **A. Karpinski**, **D. Lombardi**, **F. Reggiani**, **A. Manikowski**, **L. Morassi**, **L. Mottu-Weber**, **M. Palazzi**, **S. Sogner** in **H. Sandvik** ter **C. C. Simon Muescheid**.

V četrtek 13. aprila so organizatorji udeležence prepeljali v Sieno. Problem gospodarskih vidikov diskriminacije in marginalizacije žene za 13.—18. stoletje je skušala predstaviti **O. Redon** iz Pariza. Njen referat je bil izrazito posplošen; zanemarjal je vrsto bistvenih potoč, ki niso bile tipično zahodnoevropske. Omejil se je na vprašanja ženskega vpliva na imetje, ženskega položaja v ekonomiji dela (kot izrazito ženske posle je omenila prostitucijo, dojljstvo, babištvo, tkalstvo ter nespecializirana, slabo plačana dela). Po diskusiji in pripravljenih prispevkih raziskovalcev (**M. Luzati**, Sassari, **B. Mesmer**, Bern, **G. Rossetti**, Pisa, **M. E. Wiesner**, Wisconsin-Milwaukee) so imeli udeleženci priložnost poskusiti posebnosti sienske kuhinje na (izredno) obilnem in kulinarično pestrem kosilu. Sledil je obhod mesta in »koktajl v pozdrav udeležencev posveta« v občinski palači v Sieni.

V petek 14. aprila je **S. Shahar** iz Tel Aviva prebrala (k temi o normativnih ukrepih in predstavnosti žene v gospodarskem življenju) svoj izjemno atraktivni referat z naslovom »Regulacija in prezentacija žena v gospodarskem življenju (13. do 18. stoletje)«. Položaj žene je predstavila po besedilih visokega in poznega srednjega veka (predpisi o vedenju, vzgojne razprave, literarna dela, zakoni). Iz njenih izvajanj je odsevalo nekdanje splošno mnenje: žene so šibke tako fizično, mentalno kot moralno, kljub opaznim razlikam med položajem žena iz različnih družbenih slojev. Od pripravljenih prispevkov sta sledila **le G. Jacobsen** iz Københavna in **Ch. Vanja** iz Kasla. Gradivo za popoldansko razpravo o vprašanih gospodarskih vidikih marginalizacije in diskriminacije ter normative in prisotnosti žene v gospodarskem življenju so pripravili **M. A. Gonzales**, **N. Feič**, **W. Panciera**, **B. Schnegg**, **M. E. Wiesner**, **I. Chabot**, **G. V. Glazyrina**, **N. L. Puschariova**, **M. Rivera** ter **R. Sarti**. Zvečer so se udeleženci lahko udeležili vodenega obiska Centra za sodobno umetnost »L. Pecci«.

V soboto 15. aprila dopoldan je vsem izvajanjem prejšnjih dni sledila okrogla miza, kjer so aktivni udeleženci (**G. Duby**, Pariz, **S. Woolf**, **S. Domenico di Fiesole**, **R. Ago**, **R. Smith**, **O. Redon**, **S. Shahar**) prispevali mnenja o svojih videnjih bistvenih vprašanj v zgodovini žene v gospodarstvu od 13. do 18. stoletja. Okroglo mizo je zaključila diskusija in slovo.

Predavanja in diskusijski prispevki drugega tedna bodo tudi objavljeni v zbirki *Atti delle settimane di studi*. Dosedanja zbirka in tudi druge objave inštituta so bile udeležencem na ogled v vitrinah.

Darja Mihelič

MEDNARODNO POSVETOVANJE »IL CODICE DIPLOMATICO ISTRIANO E LE FONTI PER LA STORIA DI TRIESTE E DELL'ISTRIA DALLA DIVULGAZIONE A STAMPA ALLA BANCA DATI«

(Rovinj, 9. maja 1989)

Povod za posvetovanje je sprožil prijeten dogodek: ponatis objave virov za zgodovino Istre *Codice Diplomatico Istriano* Pietra Kandlerja (Trieste 1864). Delo je najprej med 1846 in 1853 izhajalo v obliki nevezanih listov kot priloga k tržaški reviji *L'Istria*, 1861 pa je izšel še dober ducat listin. Delo je bilo ponovno objavljeno 1862–1865 v petih zvezkih. Popolno zbirko prve objave (prilog) je praktično nemogoče najti. Ze druga izdaja, ki je pravkar doživela ponatis, ne vsebuje vseh priobčenih tekstov prve; celo objava istih virov je v njej večkrat spremenjena. Tudi s to publikacijo pa se danes ponašajo le redke knjižnice. Delo je vzbujalo pozornost v svojem in kasnejšem času, v njem priobčeni viri pa še čakajo na moderno, kritično izdajo.

Posvetovanje so pripravili Središče za zgodovinska raziskovanja iz Rovinja ter Gruppo Ricerche Storiche in Lloyd Adriatico iz Trsta. Aktivnim udeležencem so omogočili tehnično dovršeno izvajanje in spremljanje predavanj v knjižničnem okolju prostorov rovinjskega organizatorja. Povabili so jih na »poslovno kosilo«, za udeležbo pa so se jim najlepše oddolžili s knjižnim darilom — izvodom ponatisa Kandlerjeve publikacije.

Program posvetovanja je bil zastavljen v dveh različnih smereh, ki sta se tu in tam celo nekoliko preveč prepletali. Del predavanj je bil usmerjen v predstavitev modernega pristopa k objavi virov in obvladovanju podatkov z računalniki, drugi del pa je bil zasnovan s klasičnimi osvetlitvami raznih vidikov in pomena Kandlerjevega dela in virov za zgodovino Istre.

Otvoritvi in pozdravam je sledil delovni del posvetovanja. Profesor tržaške univerze **G. Cervani** je govoril o Kandlerju kot človeku in znanstveniku in o njegovem *Codice Diplomatico Istriano*, katerega ugled med znanstveniki ni bil vedno deležen enotne sodbe in je doživljal vzpone in padce. Nato je **F. Colombo**, član raziskovalne skupine iz Trsta, opisal in z vizuelnimi pomagali predočil prisotnim najosnovnejše (zato v veliki meri tudi že poznane) pojme in možnosti uporabe računalnika za obvladovanje podatkov. Iz vrste predavateljev, ki so govorili o modernih možnostih dela z računalniki, je nedvomno vzbudil največ pozornosti prispevek **R. Härtla**, direktorja Inštituta za pomožne zgodovinske vede univerze v Gradcu. Predstavil je delo z računalniki na seznamih virov za zgodovino oglejskega patriarhata in Štajerske, ki ga omenjeni graški inštitut uspešno izvaja v sodelovanju z univerzo v Göttingenu. Referat **D. Miheličeve**, sodelavke Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRCSAZU iz Ljubljane, je s standardnim zgodovinskim pristopom nakazal primerjavo med dvema objavama virov: de Franceschi-jevim *Chartularium Piranense* in Kandlerjevim *Codice*. Poanta prispevka je bila na oceni (skromne) objavljenosti fonda listin piranskega arhiva in na širokih možnostih nadaljnega tovrstnega dela. **D. Munič**, sodelavec Zavoda za povijesne znanosti Istre JAZU na Reki je v obširnejšem prispevku predstavil Bibliografijo za zgodovino Istre, ki je izšla pri JAZU v Zagrebu. **L. Margetić** z reške univerze je na primeru nekaj objavljenih listin v Kandlerjevem *Codice* nakazal nove utemeljitve korekcij tamkajšnjih datacij. Sodelavca tržaške mestne knjižnice sta najprej teoretično (**A. R. Rugliano**), nato pa v obliki nazornih prikazov (**R. Arcon**) predočila uporabnost računalnika pri obvladovanju zgodovinskih arhivskih fondov tržaškega komunalnega arhiva. **F. Colombo** je nato predstavil računalniško delovanje na fondih podatkov. Po odmoru je predsedujoči prebral prispevek **D. Klana**, predstavnika JAZU, ki je razmišljal o prihodnjem delu na istrskih listinah. **J. Sumrada**, sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRCSAZU iz Ljubljane, je predaval o odnosu objave Gradiva za zgodovino Slovencev Franca Kosa do Kandlerjevega *Codice*. Opozoril je na številne popravke datacij, lokacij in celo falsifikatov, ki jih je v Kandlerjevem delu našel Kos. **A. Glusa** iz centra za katalogizacijo in restavracijo za deželo Furlanija—Julijska krajina je na banki podatkov iz fonda oporok listinskega arhiva v Trstu prikazal udeležencem dostopnost informacij ter razne možnosti njihovega razporejanja. **M. Bertoša** iz zgodovinskega inštituta JAZU v Puli je nakazal razmerje sodobne (zlasti francoske) historiografije do del, kakršno je Kandlerjevo. **R. Pavanello** s tržaške univerze je govoril o odnosu *Codice* do virov za zgodovino Trsta; označil je nekatere arhivalije tržaškega listinskega arhiva in poudaril njihov pomen za zgodovi-

nopisje. **S. Žitko**, ravnatelj koprškega muzeja, je v prispevku o pogodbah med Benetkami in Koprom v Codice opozoril na glavne tovrstne akte, ki jih Kandlerjevo delo vsebuje, in na tiste, ki jih v njem pogrešimo. **T. Ubaldini** iz tržaške raziskovalne skupine je v obliki številnih grafičnih upodobitev predložil poslušalcem delež raznovrstnih arhivskih materialov v objavah Kandlerjevega Codice. **Trampus** je nato v nekaj stavkih izrazil svoje misli o možnih pobudnikih, pri katerih naj bi Kandler že v mladosti prišel na misel za izdajo Codice. **M. Župančič** iz koprškega muzeja je govoril o uporabnosti Codice za arheološka spoznanja na koprskem področju. **Fr. Colombo** iz Milja je predaval o istrskih statutih v tržaškem listinskem arhivu. Opozoril je na stanje njihove objavljenosti in tudi naštel vrsto tovrstnih objav. — V diskusiji, ki ji je bil namenjen čas po referatih, se je oglasila **B. Lafranchi**. Spregovorila je o zgodovinskem delu **L. Lafranchija** za Codice diplomatico veneziano. **F. Colombo** pa je povabil zainteresirane k sodelovanju v računalniški obdelavi virov in jim je tudi ponudil pomoč.

Posvet sta zaključila **M. Bertoša** in direktor rovinjskega organizatorja **G. Radossi**. Udeleženci so se strinjali, da bi bilo koristno nadaljevati delo v obliki podobnih posvetovanj, ki naj bi bila vsakoletna. V ta namen se je oblikoval tudi poseben svet predstavnikov raznih pokrajin in ustanov, ki naj bi skušal tovrstno dejavnost uredniševati še v bodoče.

Darja Mihelič

V zbirki »Iz antičnega sveta« je izšla dolgo pričakovana knjiga Pavel Diakon: ZGODOVINA LANGOBARDOV

Opombe h knjigi sta napisala dr. Bogo Grafenauer in dr. Kajetan Gantar, spremna besedila pa so delo dr. B. Grafenauerja. Knjiga je dragocen in zanesljiv dokument tudi za najstarejša stoletja slovenske zgodovine. Izdana je v latinskem izvirniku in slovenskem prevodu, je bogato ilustrirana in opremljena z zemljevidi in drugim gradivom.

Obseg knjige 422 strani.

Člani zgodovinskega društva imajo 20 % popust, naročila oddajte društvu.

Iz bogatega knjižnega programa Založbe Obzorja vam ponujamo še:

Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju

Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem

Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici I

Tone Ferenc: Fašisti brez krinke

Jože Koropec: Mi smo tu

Pavle Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovenskega dela Koroške do leta 1500 od A do M

Pavle Blaznik: Historična topografija od N do Ž

Luka Sienčnik: Koroški plebiscit 1920

Več avtorjev: Študentski in dijaški narodnoobrambni tabori na Slovenskem 1936—1940

Milan Ževart: Lackov odred 1/2

Ured. J. J. Švajncer: Boj za Maribor 1918—1919

Janez Kopač: Zgodovinski arhiv Ljubljana (1898—1988), kulturni in naravni spomeniki

Miroslav Stiplovšek: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem

Darja Mihelič in Pavle Blaznik: Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih.

Posamezne naslove lahko dobite v vseh knjigarnah oziroma jih lahko naročite pri Založbi Obzorja Maribor, Gosposka 3.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

Med prvenstvene naloge, ki so predmet razpravljanjem na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, spada tudi ta, pokazati in pretresti, kaj se je na določenih področjih slovenskega zgodovinoписа do neke dobe storilo in katere naloge ter problemi še čakajo obdelave in obravnave.

(Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinoписа, ZČ 1948—49, str. 135)

... pred tremi desetletji?

Začetki proizvodnje papirja na ozemlju, ki je pred prvo svetovno vojno pripadalo avstroogrski monarhiji, segajo nazaj v pozni srednji vek. Vendar je dalo večji polet tej proizvodnji šele reformacijsko gibanje v prvih desetletjih 16. stoletja. Tipični predstavnik začetne oblike proizvodnje so bili mlini za papir. Kmalu so se mnogi izmed njih razvili v manufakture, ki so prevladovala skoraj do sredine preteklega stoletja.

(Jože Šorn, Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve, ZČ 1958—59, str. 151)

... pred dvema desetletjema?

Naslednji korak za volitvami so napravili tabori. Ti so prenesli idejo Zedinjene Slovenije s časopisnih stolpcev in zaprtih sestankov politikov in rodoljubov med množice. Tabori, ki so bili po vseh slovenskih deželah, so bili, kakor volitve, tudi neka vrsta plebiscita slovenskega prebivalstva Koroške, Primorske, Štajerske in Kranjske za združitev v eno samo politično enoto. Ta plebiscit je bil pomemben toliko bolj, ker so klavrno propadli vsi poskusi nacionalnih nasprotnikov, da bi na slovenskih tleh organizirali svoja množična zborovanja.

(Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov, ZČ 1969, str. 75)

... pred desetletjem?

Prva leta tega stoletja pomenijo v strategiji in taktiki Političnega društva Edinost pravo prelomnico. Dogodki, ki si sledijo od začetka stoletja do leta 1905, so tako značilni za ves kasnejši razvoj slovenske politike v Trstu, da jih moramo prikazati, sicer le v sintetični obliki, za boljše in bolj poglobljeno poznanje kasnejših izbir in splošne politične orientacije tržaških Slovencev vse do predvečera prve svetovne vojne.

(Boris Gombač, Slovenska politika v desetletju pred prvo svetovno vojno, ZČ 1979, št. 2, str. 247)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

OCENE IN POROČILA

Slavko Ciglencečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum — Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987. (Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 31. Inštitut za arheologijo 15.) 182 strani.

Dvojezična monografija Slavka Ciglenceškega je objavljena doktorska disertacija, obranjena na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1987. Delo obsega poleg uvoda in kratkega pregleda dosedanjih raziskav (str. 9—12 nemško besedilo, 151—153 slovensko) kot glavna sestavna dela katalog najdišč (13—108, objavljen le v nemščini) in arheološko študijo na podlagi kataloga (109—149 nemško besedilo, 153—177 slovensko). Sledita še izbrana bibliografija (177—178) in krajevno kazalo (179—182). Zlasti katalog, pa tudi študijo ilustrira 168 slikovnih prilog, v pretežni meri fotografij obravnavanih najdišč, precej pa je tudi tlorisov in historičnih kart.

V uvodu in kratkem pregledu dosedanjih raziskav (9—12 oziroma 151—153) je avtor predstavil namen, cilj in obseg raziskave. Študija obravnava višinske utrdbe v poznoantični dobi, ki so dosti bolj znane od sočasnih nižinskih postojank. Ne spušča se v analizo toponomastičnega gradiva, ki ga posredujejo sicer redki pisani viri, zlasti poznoantični itinerariji in zagonetni anonimni geograf iz Ravene iz 7. ali 8. stoletja. Prostorsko zajema študija celotni vzhodnoalpski prostor v antičnem pojmovanju Alp. Sledječ Dioklecijanovi upravni razdelitvi tega območja zajame avtor naslednje province: Drugo Recijo, Obrežni in Sredozemski Norik, severni in vzhodni del province Benečije z Istro ter panonjsko provinco Savijo. Avtor smiselno vključuje v obravnavo še precejšen del dioklecijanske Dalmacije, ki pa ga označi s spornim izrazom province Liburnije. Ime te dežele z oznako »provincia« se pojavi šele pri anonimnem geografu iz Ravene (ki pa s Karneolo podaja tudi za današnji slovenski prostor drugačno upravno podobo) in je kot upravna enota z ozirom na čas nastanka, obseg in pravno fiziognomijo nejasna. Primerjaj M. Suić, *Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antiqua* (Miscellanea G. Novak), Zagreb 1970, 705—716, kjer avtor zagovarja individualnost te upravne enote, z istega pisca študijo »Hijeronim Stridonjanin — građanin Tarsatike«, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Rad 426 (knjiga XXIV Razreda za društvene znanosti), Zagreb 1986, 213—278, zlasti 245—254, v kateri svoja nekdanja izvajanja korigira: Liburnija naj ne bi bila nikdar samostojna provinca, temveč vedno sestavni del Dalmacije.

Raziskave poznoantičnih višinskih utrdb segajo na obravnavanem prostoru sporično več stoletij nazaj, do pravega znanstvenega zanimanja in raziskovanja tega fenomena pa je prišlo ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja v Nemčiji, Avstriji, pa tudi na Slovenskem. Na Koroškem je bil že pred prvo svetovno vojno in med vojnama najpomembnejši raziskovalec R. Egger, po drugi svetovni vojni so v Avstriji te raziskave nadaljevali zlasti H. Vetter in F. Miltner, v zadnjem obdobju zlasti F. Glaser. Po zadnji vojni so se tovrstne raziskave zelo razmahale na Bavarskem (J. Werner, Th. Ulbert), v severovzhodni Italiji (T. Miotti, G. C. Menis), v hrvaški Istri (zlasti B. Marušić), na Slovenskem pa ima poleg J. Šašla in P. Petruja največje zašuge prav avtor monografije.

Katalog (13—108) predstavlja izredno bogastvo arheološkega gradiva. Vsebuje opis 127 najdišč, s podatki o geografski legi, absolutni in relativni nadmorski višini, z natančno oznako utrdbe, dimenzijami, z izbrano bibliografijo in v večini primerov tudi s fotografijo (eno ali več) in tlorisom objekta. Od 127 najdišč jih je zajetih 13 iz Druge Recije (Bavarska in večji del Tirolske), le 3 iz Obrežnega Norika, kar 45 iz Sredozemskega Norika (s težiščem na Koroškem in slovenskem Štajerskem), kar 46 iz Benečije z Istro (s težiščem na osrednji Sloveniji, manj v Istri, zahodni Sloveniji in predalpski severovzhodni Italiji), 14 iz Savije (največ z Dolenjske) in 6 iz Liburnije. Znotraj teh skupin so najdišča urejena po abecednem vrstnem redu, na koncu (str. 108, slika 163) pa je pregledna karta najdišč, ki kaže na izrazito koncentracijo višinskih utrdb na Koroškem in v Sloveniji. Na karti je majhna nedoslednost: najdišče 108 (Čarakovo) je v katalogu pod »Savijo«, na karti pa je vrisano na ozemlju »Liburnije«, ki je v nobenem primeru ne bi mogli raztegniti do Sane ali celo do Vrbsa, saj je tudi v »maksimalnih« predstavah zajemala na vzhod le območje dan. Like. Avtor bi se izognil nejasnosti, če bi namesto Liburnije uporabil vsebinsko nevtralen pojem severnega dela province Dalmacije.

Katalog razodeva avtorjevo izvrstno poznavanje obravnavane teme in izjemno velik delež, ki ga je sam za ozemlje Slovenije prispeval k tem raziskavam. Katalog je

temeljno izhodišče za vse prihodnje raziskave. To bazično delo je bilo dokončano leta 1985. Da bi bila informativna vrednost knjižne ocene večja, bomo navedli nekaj naj-novejših objav po tem letu. Za Bavarsko prinaša generalno sliko te tematike katalog razstave »Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788«, Hrsg. H. Dannheimer — H. Dopsch, Rosenheim—Salzburg 1988, 14–54. K prikazu raziskav na sv. Hemi (str. 34–36, št. 24) naj omenimo slovensko izdajo leta 1982 izdanega vodiča, pri kateri je kot strokovni svetovalec sodeloval tudi S. Ciglenečki: F. Glaser, Rimska naselbina Juena in zgodnjekrščanske cerkve na Sv. Hemi, Celovec 1988 (z nekaterimi pomembnimi dopolnitvami v primerjavi z nemško izdajo; gl. str. 52 s.). F. Glaser je novejše rezultate raziskav na sv. Hemi predstavil v *Carinthia I* 176, 1986, 131–4, v zborniku »Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südostalpenraumes in der Spätantike«, Wien—Graz—Köln 1985, 55–59, v rokopisu pa je dostopno tudi njegovo habilitacijsko delo z naslovom: Die frühchristliche Kirchenanlage auf dem Hemmaberg (univ. Innsbruck 1988). Najdišče Pečovnik (Vipota; str. 50, št. 43) pri Celju je S. Ciglenečki z D. Prkmajerjevo predstavil v prispevku: Zatočišče poslednjih Celejanov na Vipoti, *Arheološki vestnik* 38, 1987, 217–236. Raziskave avstrijskih arheologov so v zadnjih letih osredotočene na Teurnijo, kjer je bila odkrita škofijska cerkev. Poleg del, ki jih navaja avtor (str. 59–61, št. 52), naj navedemo iz novejšega časa naslednja: F. Glaser, Die frühchristliche Bischofskirche in Teurnia und die Kirchengründung des Modestus »in Liburnia civitate«, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1986, 1–19; Idem, *Carinthia I* 175, 1985, 77–83; 176, 1986, 109–122; 177, 1987, 63–86; Idem, Teurnia — metropolis Norici, Wien 1987; F. Glaser — R. Pillinger, Pro Austria Romana 35, 1986, 1–3; kompletno bibliografijo o Teurniji navaja v opombah in v seznamu literature na koncu razprave R. Pillinger, Zur Interpretation der Symbolik des Bodenmosaiks von Teurnia, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1988 (separat 18 strani). K poznoantični keramiki iz St. Ilja (Kathreinkogel) na Koroškem (str. 62, št. 55) gl. tudi H. Rodriguez, Archäologie Alpen Adria 1, Klagenfurt 1988, 143–150. K utrdbi na Hrušici (str. 74–76, št. 75) naj omenimo nov poljuden prikaz: J. Šašel, Ad Pirum — rimska štabna baza na Hrušici, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 159, Ljubljana 1988. Dve študiji B. Marušiča, ki ju navaja Ciglenečki v katalogu, sta izšli tudi v italijansčini; tako študija o Balah (str. 69, št. 83: Contributo alla conoscenza dei monumenti storico — artistici di Castrum Vallis e del suo territorio, *Atti del Centro di ricerche storiche* — Rovigno 13, 1982–1983, 9–62) in študija o Dvogradu (str. 78, št. 77: Il complesso della basilica di Santa Sofia a Due Castelli, *Atti del Centro di ricerche storiche* — Rovigno 6, 1975–1976, 7–138). Študija Mirabelle Robertija o Zugliju (str. 92 s., št. 107) je izšla tudi v njegovih izbranih arheoloških spisih (*Scritti di archeologia* (1943–1979), *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 27–28 n. s., 1979–1980, 369–380; prim. kratko tudi v »Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südostalpenraumes in der Spätantike«, 110–112).

Drugi del monografije se prične s kratko zgodovino dosedanjih poskusov razčlenitve najdišč in z vprašanjem tipološke razvrstitve oziroma terminologije (nem. 109–110, slov. 153–154). Avtorji, ki so se tem vprašanjem posvečali (A. Müllner, R. Egger, F. Jantsch, F. Kohla, B. Saria, H. Vettors, J. Šašel in drugi), so uporabljali vsebinsko dokaj različne termine (npr. gradišče, tabor, pribežališče, grad, zatočišče, kastel, škofovsk grad, višinska naselbina, refugij). V slovenskem prostoru se je še najbolj uveljavil izraz pribežališče (refugij) z nedoločeno vsebino (prim. str. 110, op. 16). Ciglenečki na podlagi doslej najbolj kompletnega gradiva, ki kaže na veliko raznolikost z ozirom na obliko naselij, kronologijo, funkcijo itd., predlaga naslednje tri glavne skupine: vojaške postojanke, stalne utrjene naselbine in pribežališča (nem. 111–120 oziroma slov. 154–160; vprašanje razčlenitve tipov višinskih utrdb je avtor obravnaval tudi v naslednjih prispevkih: Kastel, utrjeno naselje ali refugij?, *Arheološki vestnik* 30, 1979, 459–472; Die Kärntner spätantiken Befestigungen im Rahmen der ostalpinen Anlagen, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1987, 2–21; Das Weiterleben der Spätantike bis zum Auftauchen der Slawen in Slowenien, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert* (Hrsg. B. Hänsel), Südosteuropa-Jahrbuch 17, Berlin 1987, 265–286). Avtor opozarja na težavnost, ker lahko nastopajo pri posameznih naselbinah značilnosti različnih tipov v različnih obdobjih, zato je ponekod tipološka razvrstitve nezanesljiva. Predložena razčlenitev višinskih utrdb je logična in doslej gotovo najboljša. Naj jo povzamemo v par potezah, z omembo najbolj značilnih najdišč pri nas ali v sosedstvu.

Vojaške postojanke (gl. str. 113, karta 164) se delijo na večje postojanke (tip 1 a; nastale so v 3. ali 4. stoletju, značilne so za recijski oziroma bavarski prostor; pri nas spadajo v to skupino utrdbe na Vrhniki, v Zalogu, na Hrušici, Doberdob in Velike Malence) in na manjše postojanke (burgi; tip 1 b; pri nas Ptujski grad, Martinj hrib, Pivka pri Naklem na Gorenjskem in drugod). Druga velika skupina so vojaške utrdbe iz poznejše dobe, iz 5. in 6. stoletja (tip 2; sem spadajo Korinjski hrib, Limberk, Dole, Hajnžev hrib na Koroškem, Invillino, morda Zidani gaber na Gorjancih; značilnost

teh utrdb je, da je bila praviloma na sredini ali na vzvišenem mestu zgodnjekršćanska cerkev).

Druga velika skupina so stalne utrjene naselbine (gl. str. 117, karta 165), ki jih je avtor delil na podskupine z ozirom na to, ali je bila notranjost v celoti izpolnjena z zgradbami oziroma so zgradbe zavzemale le majhen del branjene površine. Prva podskupina so miniaturne »poleis« pozne antike z avtarkičnim gospodarstvom (tip 3 a, npr. Ajdna, Prapretno, Jadersdorf in Šenturška gora na Koroškem, Lavant na vzhodnem Tirolskem, morda spadata sem tudi Tinje in Rodik): Druga podskupina (tip 3 b) so naselja, kjer zavzemajo zidane zgradbe le del branjene površine (npr. Rifnik, Brinjeva gora, Polhograjska gora, morda tudi Tscheltschnigkogel na Koroškem). V tretjo podskupino (tip 3 c) uvršča Ciglenečki postojanke, ki so imele znotraj branjenega prostora več cerkva ter večja prebivališča za klerike, npr. sv. Hema, Kučar, Vranje, morda Grazerkogel; dobro raziskana tovrstna naselbina v jugoslovanskem prostoru je Caričin grad, za katerega obstaja poleg dela, ki ga navaja Ciglenečki na str. 155, op. 36, tudi novejša publikacija: Caričin grad I, *édité par N. Duval et V. Popović*, Collection de l'Ecole française de Rome 75, Belgrade—Rome 1984). To skupino (zlasti tip 3 a in 3 c) je J. Šašel, Zur historischen Ethnographie des mittleren Donauraums, Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert (Hrsg. H. Wolfram - F. Daim), Wien 1980, 14 resda neupravičeno predstavil kot »model« (gl. 110 oziroma 154), vendar pa po drugi strani dobimo vtis na podlagi študija literarnih virov (o tem nekaj v nadaljevanju), da je bil ta tip naselbin najbolj značilen.

Tretja skupina višinskih utrdb, pribežališča (str. 119, karta 166), je najbolj heterogena. Z ozirom na način obrambe jih deli avtor na pet podskupin: pribežališča, ki so izrabljala za obrambo naravno strmino, skale ali starejši prazgodovinski okop (tip 4 a: Vipota, Osredek, v začetni fazi razvoja verjetno Vranje, Rifnik, Korinjski hrib itd.), na naravno zaščitena najdišča (tip 4 b; najlažje dostopna stran je bila zavarovana z jarkom; avtor navaja dva primera iz Druge Recije), postojanke, utrjene z okopi in terasami v različnih višinah (4 c: Kamenska gora, Hom, Mareček, Hrenova), pribežališča, zavarovana z obzidjem in deloma tudi s stolpi (4 d: Svete gore, Ptujski grad v začetni fazi razvoja; prim. nazadnje I. Mikl-Curk, Novejša arheološka odkritja na Ptuj, Zgodovinski časopis 43, 1989, 31 s.). Kot zadnjo podskupino navaja avtor z obzidjem in deloma s stolpi zavarovana pribežališča s cerkvijo v notranjosti (4 e: Ptujski grad v kasnejši fazi razvoja, morda Grazerkogel, v določeni fazi Säben). Avtor poudarja po pravici, da pribežališča niso bila zgrajena v odročnih predelih in da so bila naravno slabše zavarovana od stalnih utrjenih naselij.

Poglavje o kronologiji utrdb (nem. 121—127, slov. 160—164) prinaša zanimive ugotovitve spričo velikosti ozemlja, ki ga avtor obravnava. Od starejših obdobj poselitve je praviloma najbolje zastopan prehod v železno dobo (9/8. stoletje), nato pogostejše mlajša železna doba (umik starejšega prebivalstva pred Kelti!), sorazmeroma šibko je zastopana zgodnja antika, ko gre v večini primerov za sakralne objekte z nekaj stanovanjskimi poslopji, ko strnjene naselitve ni bilo, vojaških postojank iz časa markomanskih vojn pa se ne da dokazati. Primera Rifnika in Vranja, ki sta najbolj znana, sta prav značilna. Na Rifniku je zanesljivo ugotovljena zgodnjeantična poselitve, obstoj svetišča z nekaj pripadajočimi stavbami, vendar je v celoti gledano ta poselitve šibka, prav tako na Vranju, kjer segajo najdbe v sredo 2. stoletja. Raziskani primeri »prej kažejo kontinuiteto kulturnih mest kot naselitve« (123 oziroma 161). Prvi močnejši poselitveni sunek pade v drugo polovico 3. stoletja in je zelo izrazit na področju Druge Recije (pri nas je najizrazitejši primer Brinjeva gora), drugi dosti močnejši pa v čas proti koncu 4. stoletja in v prvo polovico 5. stoletja (Vranje, Rifnik, Rodik). V tem času te naselbine spremenijo svojo podobo. Poganske temple nadomestijo krščanske cerkve; na Rifniku gre celo za gradnjo cerkve na temeljih poganskega templja (k temu kriznemu času gl. za ozemlje Avstrije poleg študije, navedene na str. 125, op. 135, tudi: R. Pillinger, Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, ZČ 39, 1985, 179 ss.; Eadem, v zborniku »Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte« (Hrsg. E. Zöllner), Schriften des Institutes für Österreichkunde 48, Wien 1986, 15 ss.). Zadnja faza poselitve (druga polovica 5. stoletja in 6. stoletje) je najbolj datirana. Avtor opozarja, da za celo vrsto najdišč na podlagi arhitekture in drobnega gradiva ni mogoče datirati strnjene naselitve (126 s. oziroma 163). Konec naselbin pade v čas najpozneje do okrog leta 600. Pri tem gre za proces propadanja, ki je gotovo trajal nekaj desetletij (127 oziroma 164). Trirobe pušice in oglje so nema pričča katastrofe, ki je zadela te naselbine, vendar je te najdbe zelo težko kronološko opredeliti.

Poglavje o arhitekturi višinskih utrdb (nem. 128—134, slov. 164—169) prinaša vrsto zanimivih ugotovitev, ki se nanašajo na funkcioniranje obrambe in na vsakdanje življenje prebivalstva v višinskih utrdbah. Avtor najprej obravnava obrambno arhitekturo, pri čemer analizira arhitekturne člene naravno zavarovanih utrdb, reutiliziranih prazgodovinskih gradišč, utrdb, ki jih varuje sistem teras, utrdb z enojnim, pa tudi dvojnimi ali trojnimi jarkom, utrdb, zavarovanih s palisadami, utrdb z enojnim

ali dvojnimi obzidjem, ki nastopa kot najpomembnejši obrambni element, stolpe kot element obrambne arhitekture, ki so bili po obliki najpogostejše pravokotni, redkeje polkrožni, okrogli, poligonalni in v različnih oblikovnih kombinacijah, dalje vhode, ki so bili precej različni, bodisi da gre za naravno izkoriščene možnosti, bodisi za enostavno vrzel v obrambnem zidu, bodisi za vhod, utrjen z dvema prečnima zidovima ali s stražnim stolpom. Arhitektura v notranjosti utrdb nam razodeva bivalne razmere prebivalstva: Slabo raziskana in slabo ohranjena so zasilna bivališča (barake, šotori), bolj objekti, vkopani v zemljo ali pešeno podlago ali vsekani v skalo, malo se je ohranilo od lesenih stavb, ki jih je moralo biti z ozirom na naravne pogoje dosti, bolj pa so znane zidane stavbe. Le-te je avtor z ozirom na velikost in tloris razčlenil na enoprostorne, večje dvoprostorne, podolgovate večprostore, pa vse do večjih stavb z različno razvrščenimi prostori, ki so imele včasih tudi centralno ogrevanje. Funkcija določenih stavb ali prostorov (konjušnica, »župnišče«, »kopalnica«, delavnica itd.), kot jo opredeljujejo razni raziskovalci, je vsekakor možna, vendar se je ne da z gotovostjo dokazati. Poseben arhitekturni element so cisterne, ki so bile kvadratne ali pravokotne oblike in so bile obvezen sestavni del praktično vseh utrdb, ki niso imele lastnega izvira. Zelo lepo ohranjena je cisterna na Vranju.

Posebej zanimivo je poglavje o cerkvi v sklopu višinske utrdbe (nem. 135—139, slov. 169—172), v katerem je avtor predstavil tipološko in kronološko opredelitev že raziskanih 25 cerkva ali skupin cerkva na obravnavanem ozemlju. Vprašanje tipologije in kronologije cerkva je izredno zapleteno. Arheologi, ki so se posvečali tem vprašanjem (R. Egger, R. Noll, H. Vetter, G. C. Menis, G. Piccotti, V. Bierbrauer, Th. Ulbert, H. Ubl in drugi, za Istro zlasti B. Marušič), so se soočali z izredno zahtevnim problemom postavljanja zanesljivih meril. Kriterij tipološkega razvoja, to je enostavnosti ali višje razvojne stopnje tloris, se je pokazal kot nezanesljiv, saj moramo predvideti sočasnost različnih tipov cerkva, poleg tega pa moramo upoštevati dejstvo, da je razvoj v odmaknjenih krajih zaostajal za razvojem v urbanih središčih. Zaradi tega je zelo važno merilo pri datiranju cerkva datiranje drugih spremljajočih najdb. Ker so bila naselja zgrajena hkrati s cerkvijo, je celotna proučitev naselja tudi podlaga za kronološko opredelitev pripadajoče cerkve. Avtor pride do sklepa, da moramo z ozirom na čas izgradnje cerkve deliti nekako v dve skupini. Starejši skupini (nekako od konca 4. stoletja do srede 5. stoletja) sledi daljši premor, nato nova faza gradnje cerkva od konca 5. stoletja do začetka 6. stoletja. Cerkev se razlikujejo tudi z ozirom na tip naselbine. V primerih vojaških postojank gre za »skromne vojaške cerkve« (enostavne cerkve z apsido brez stranskih prostorov). Tem so kasneje zaradi novih potreb (pokristjanjevanje okoliškega prebivalstva) dozidavali nove prostore za poučevanje in krstilnice (primer cerkve na Korinjskem hribu). V stalnih naselbinah imajo cerkve praviloma več stranskih prostorov, kar je očitno odraz bolj organizirane duhovniške službe (npr. cerkve na Ajdni, Rifniku in Šenturški gori). Posebno skupino predstavljajo naselbine z večjimi reprezentančnimi cerkvami in spremljajočimi objekti, z vidno poudarjeno sakralno vlogo teh središč, ki so imela ponavadi dve večji cerkvi, baptisterij, ponekod memorialne kapele, večje stanovanjske prostore, ki so bili deloma ogrevani (Kuçar, Vranje, Sv. Hema, Grazerkogel, Lavant). Ciglenečki pritrjuje Eggerjevi, Miltnerjevi in Vetterjevi tezi, da gre tukaj za škofijska središča, pribežališča škofov iz bližnjih ogroženih ali že propadlih mestnih središč. Glaser za Sv. Hemo domneva, da gre za romarsko središče (njegovemu mnenju pritrjuje K. Czerwenka-Papadopoulos, Die Entwicklung der vorromantischen Architektur und Bauplastik in Kärnten, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1987, 30). O tem vprašanju bomo v luči sporočil cerkvenozgodovinskih virov spregovorili v nadaljevanju.

Poglavje o regionalnem grupiranju višinskih utrdb (nem. 140—143, z dvema kartama; h karti Kozjanskega na str. 141 prim. tudi Arheološki vestnik 38, 1987, 228; slov. 172—173) prinaša zasutek podobe poselitve v poznoantični dobi na Slovenskem, podobne, ki se je že dalj časa nakazovala in ki jo raziskave Ciglenečkega sedaj že dokaj jasno profilirajo. V času propadanja mestnih naselbin, izseljevanja iz dolin in prehodnih območij, je prišlo do večje koncentracije naselbin na hribovitih predelih, ki so jih varovale dobre naravne meje. Kot taka območja posebej izstopajo prostor med Savinjo, Savo in Sotlo (Kozjansko z okolico), severnodolenjsko hribovje, Bela Krajina, Polhograjsko hribovje in celotna Istra, ki je v tem pogledu še vse premalo raziskana. Drugod v Vzhodnih Alpah taka koncentracija višinskih utrdb ni znana. Drugod na Slovenskem bi tako gostoto naselij kot na omenjenih območjih težko pričakovali, res pa je tudi, da so nekateri predeli slabše raziskani (npr. notranjsko-kraška regija, idrijsko in tolminsko hribovje).

Podoba gospodarskega življenja višinskih utrdb (nem. 144—145, slov. 173—174) kaže v luči arheološkega gradiva na prevlado avtarkičnega načina gospodarjenja, z dobro zastopanim poljedelstvom (najdbe raznovrstnega poljedelskega orodja), z obdelovanjem njiv v rodovitnih dolinah tudi precej stran od utrdb, s prevladujočo živinorejo (najdbe živalskih kosti in zvoncev), z lovom in ribolovom. Prehrana je bila

zdrava, temeljila je na mlečnih izdelkih in mesu, umrljivost otrok je bila majhna. Od obrti dokazujejo najdbe lončarstvo, predelavo rud, obdelovanje lesa, usnja, kosti, proizvodnjo tekstila. Tudi trgovina, kot kažejo najdbe (tehtnice oziroma uteži, novci, amfore), ni povsem zamrla.

Zadnje poglavje je posvečeno vprašanju kontinuitete višinskih utrdb v mlajša obdobja (nem. 146—148, slov. 175—176). Avtor poudarja oteževalne okoliščine pri raziskovanju kontinuitete, namreč odsotnost najdb iz 7. in 8. stoletja, dalje nejasen odnos med staroselskim prebivalstvom in slovansko-avarskimi priselci. Kot izrazito področje kontinuitete se kaže Istra, kjer imajo nekatere naselbine nepretrgan razvoj v visoki srednji vek (Dvograd, Rojnič) ali celo do danes (Motovun, Buzet, Bale). Na področju Druge Recije je kontinuiteta dokazana le na skrajnem jugu (Säben), v Obrežnem Noriku praktično ni sledov, v Sredozemskem Noriku ponekod (npr. Lavant do 8. stoletja, domnevno Škocjan, Krnski grad, gotovo Tinje (prim. S. Ciglenečki, *Arheološki vestnik* 33, 1982, 179—188), morda Rifnik). Ciglenečki z ozirom na lego najdbe tako imenovanega Klefovega novca, ki ga je P. Kos (poleg citata na str. 147, op. 304, gl. tudi *Arheološki vestnik* 32, 1981, 584—586; *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. — A.D. 1000*, Ljubljana 1986, 229; 232) datiral v drugo polovico 7. stoletja, izraža zadržke do tako kasnega datiranja (gl. tudi razpravo: *Das Weiterleben der Spätantike...*, str. 285 s.). V provinci Benečiji z Istro je kontinuiteta vidna pri najdbah iz Vipavske doline (najdbe iz 7. stoletja) in v Invillinu (8. stoletje). Gotovo je, da so te naselbine izgubljale svojo vlogo od karolinške dobe dalje (morda z izjemo časa madžarskih vpadov). Možne povezave med višinskimi utrjenimi naselji in srednjeveškimi gradovi, ki so dostikrat zrastle na mestu predhodnih poznoantičnih utrdb, so vprašanje zase.

Monografija Slavka Cigleneškega, ki smo ji zaradi njene pomembnosti posvetili več prostora, je ne le za arheologa, temveč tudi za zgodovinarja ena temeljnih študij o poznoantični dobi. Rezultati raziskave so izredno bogati, ne le zaradi avtorjeve sistematičnosti, natančnosti in pronicljivosti, temveč tudi zato, ker je upoštevan zelo velik teritorij z mnogimi skupnimi značilnostmi, a tudi pomembnimi razlikami. Širok koncept dela, ki presega pri nas prevladujoči lokalni, pokrajinski, slovenski etnični, pa tudi zgodnesrednjeveški karantanski prostor, je dal avtorju večji maneverski prostor pri izvajanju zaključkov, ki se kažejo v takem okviru kot bistveno bolj zanesljivi kakor bi bili v primeru, da bi avtor zajel npr. samo slovenski etnični prostor. Delo bo za vsakega zgodovinarja, ki se posveča antični in zgodnesrednjeveški dobi, nenadomestljivo, saj presega vse dosedanje domače, pa tudi tuje poskuse.

Ob mnogih odlikah monografije najdemo le prav malo takih mest, s katerimi se ne bi strinjali. Le pravopisne narave je očitek o neustreznosti rabi nekaterih imen, kot npr. Cuculis (str. 28; pravilno Cucullis), pridevnik »Prokopov« (str. 173) namesto Prokopijev; k vprašanju »Norikon polis« (*Hist. bell.* 7, 33, 10) naj dodamo, da se nam zdi avtorjeva rešitev na podlagi korigirane Eggerjeve teze (142 op. 249; navedena študija je izšla tudi v knjigi: *Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger, Klagenfurt 1962, Bd. I, 119 s.*) dobra. Navajanje bibliografskih enot v seznamu literature samo po začetni strani prispevka (npr. 343 ff.) se nam ne zdi dobro, ker bralec ne ve, kako dolg prispevek sledi. Tudi v katalogu bi bilo bolj ustrezno kompletno citiranje z naslovom prispevka vred in ne le z navedbo revije, v kateri je prispevek izšel. Nekateri prispevki so bili namreč ponatisnjeni na drugem mestu ali pa so izšli v drugem jeziku. Pohvaliti velja dejstvo, da v knjigi praktično ne najdemo tiskovnih napak, pohvaliti velja lepe karte in florise, tehnično manj posrečene pa so fotografije, ki so (ne po avtorjevi krivdi) mestoma nejasne.

V obliki diskusijskega prispevka k predstavljeni monografiji bi radi opozorili na tri vprašanja, ki se postavljajo ob branju arheološke monografije zgodovinarju. Ta vprašanja se postavljajo ob soočenju obsežnega in tako dobro interpretiranega arheološkega gradiva s sicer redkimi, pa vendar obstoječimi pisanimi viri.

Prvo vprašanje se nanaša na topografijo poznoantične dobe. Avtor predstavi množico najdišč od Bavarske do Bosne, pri čemer opazimo, da za večino najdišč na področju Druge Recije obstajajo identifikacije z antičnimi imeni postojank, ki jih omenjajo *Notitia dignitatum* oziroma poznoantični itinerariji (prim. tudi »Die Bauwaren. Von Severin bis Tassilo 488—788«, str. 18), za območje Norika (brez slov. dela) poznamo antična imena krajev le deloma, za območje današnje Slovenije pa praktično nič. Ob velikem številu poznanih poznoantičnih višinskih naselbin pri nas (v katalogu jih najdemo več kot petdeset) se postavlja vprašanje identificiranja 24 krajev, ki jih navaja anonimni geograf iz Ravene poleg Kranja (Carnium) v provinci »Carneola, quae et Alpes Iuliana antiquitus dicebatur« (Scoldium, Bipplium, Ris, Planta, Clemidium, Sedo. Item in valle eiusdem patriae sunt civitates, id est Seutium, Plantium, Sorbam, Eperunto, Precona, Lebra, Ambito, Barneo, Paris, Elebra, Ecuno, Selunto, Poreston, Artara, Ranio, Rinubio, Benela, Cliona; gl. J. Šašel, *Alpes Iuliana*. *Arheološki vestnik* 21—22, 1970—1971, 33—44; Idem. *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, 81; 88 ss.). Ali se za kakim ducatom višinskih naselij, ki jih Ciglenečki

navaja za ozemlje »Carneole« (Gorenjska in del Notranske) skriva katera od anonimnih »civitates«? Za zadnjih osemnajst se zdi, da bi bila možnost relativno majhna, saj anonimova oznaka lege »in valle eiusdem patriae« kaže bolj na nižinske naselbine. Ciglenečki po pravici poudarja, da »bo treba podrobno preučiti celotno arheološko gradivo ob pomoči lingvistov, kar bo omogočilo nova dognanja« (str. 9 oziroma 151). Tukaj se odpira novo področje raziskav, za katere upamo, da bodo sčasoma dale rezultate.

Drugo področje so poročila skopih sočasnih literarnih virov o življenju v tisti dobi. Pritegniti bi mogli v prvi vrsti en vir, ki posreduje precej plastično podobo časa. To je Evgipijevo »Življenje sv. Severina« (Vita s. Severini, odslej VS), spis, ki je nastal leta 511 v južni Italiji, vendar opisuje življenje v obdonavski Drugi Reciji, Obrežnem Noriku in deloma v Sredozemskem Noriku okvirno v drugi polovici 5. stoletja (slov. izdaja: Evgipij, Življenje svetega Severina. Uvod, prevod in komentar napisal R. Bratož, Ljubljana 1982; uvod in komentar te izdaje v povzetku v razpravi: Severinus von Noricum und seine Zeit, Wien 1983). Poročila so toliko bolj dragocena, ker izhajajo od domačina, deloma tudi očitvidca nekaterih dogodkov. Prikaz se nanaša resda predvsem na svet nižinskih utrd ob Donavi, vendar tudi na višinski svet Salzburške (Cucullis — Kuchl; VS 11; slov. izd. 217 s.; 350 ss.) in Koroške (Tiburnia — Teurnia; VS 17, 4; 21; slov. izd. 235 s.; 243; 363 ss.). Za utrjena naselja uporablja Evgipij kot najbolj običajen izraz »castellum« (tako označuje npr. Cucullis in naselja na področju Teurnije, VS 25, 2; na področju Agunta omenja »castella« Venantius Fortunatus, Vita s. Martini 4, 649), deloma pa izraz »oppidum« (Evgipij, 131 ss.; Severinus von Noricum, 36). Oba izraza kažeta na utrjeno naselje. Ostali izrazi za naselja (civitas, municipium, urbs, locus, vicus) so manj značilni; izraz »civitas« uporablja kot standardno oznako za naselje anonimni geograf iz Ravene. Od elementov obrambne arhitekture v Evgipijevem spisu naj omenimo »burgus« (VS 4, 7; slov. izd. 330 s.) in obzidje (VS 2, 1; 4, 1; 30, 1; slov. izd. 125 ss.; Severinus von Noricum, 38 ss.). Evgipij opisuje poteze gospodarskega življenja (slov. izd. 125 ss.; Severinus, 38 ss.): poljedelstvo (z obdelovanjem njiv precej izven branjenega naselja, kar je bilo včasih tvegano: VS 10, 1; 22, 4; prim. S. Ciglencečki, 174), omenja živinorejo, posebej konjerejo, pridelovanje sadja, očitno je obstajalo tudi čebelarstvo, omenja obrt (slov. izd., 128 s.). Dejstvo, da je Sredozemski Norik lahko z oblačili zalagal dosti bolj ogrožene dežele ob Donavi (Severinus von Noricum, 40), in dejstvo, da se je prebivalstvo Teurnije odkupilo od Gotov z oblačili (VS 17, 4; prim. 29, 1), kaže na še obstoječo tekstilno proizvodnjo v tem času. Več poročil kaže na obstoj trgovine, tako znotraj dežele kot tudi z germanskimi sosedi in očitno tudi z Italijo (Severinus von Noricum, 40). Evgipij omenja lesene stavbe (lesena cerkev; VS 15, 1; slov. izd. 357 s.), omenja, da so še funkcionirale ceste in da je obstajal rečni promet (slov. izd. 129; Severinus von Noricum, 40). Kot osnovne proizvodne enote nastopajo male kmetije, mali svobodni kmetje so tudi sicer predstavljali osrednjo družbeno skupino (slov. izd., 130). Posebno vprašanje je organizacija obrambe. Evgipij izrecno omenja konec državno vzdrževanih posadk leta 476 (VS 20, 1; slov. izd. 368 ss.; Severinus von Noricum, 12 ss.). Očitno je bilo prebivalstvo poslej v obrambi prepuščeno samo sebi in si je pomagalo, kot je vedelo in znalo. Nastanejo nove organizacijske oblike lokalnih vojaških enot, v katerih nastopajo tudi Germani (slov. izd. 111 ss.; Severinus von Noricum, 35 s.). Evgipij na primeru Batave posreduje tudi podatek o velikosti enote, ki je stražila utrjeno naselbino, 40 mož (VS 22, 4). Sakralni centri, ki jih omenja Ciglencečki, z več cerkvami in reprezentančnimi stavbami (npr. Vranje, Sv. Hema, Kučar) so razumljivi v razmerah, ko je bila tudi v manjših krajih velika koncentracija duhovščine, in ko je cerkev igrala vodilno vlogo tudi v političnem življenju, obrambi in gospodarstvu (slov. izd. 84).

Posebno vprašanje, ki ga na podlagi arheoloških raziskav zaenkrat še ni mogoče rešiti, je obstoj menišva. Evgipij omenja vrsto meniških skupnosti (slov. izd., 89 ss.; Severinus von Noricum, 27 s.). Ker imamo podobna poročila okvirno za isti čas tudi drugod, na primer v Dalmaciji (v aktih druge sinode v Saloni leta 533 se omenjajo »monasterii presidentes«; Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana 5 (Acta synod. 6), ed. F. Rački, Zagrabiae 1894, 14; Historia Salonitana maior, ed. N. Klaić, Beograd 1967, 79) in v Osoppu v severni Furlaniji (na napisu iz leta 524 se omenja »Colu(m)ba virgo sacra d(e)i«; F. Quai, La sede episcopale del Forum Iulium Carnicum, Udine 1973, 116 in slika 21), se postavlja vprašanje obstoja teh skupnosti v okviru znanih višinskih utrjenih naselij. Če F. Glaser domneva na Sv. Hemi obstoj romarskega središča, se postavlja vprašanje navzočnosti relikvij pomembnih svetnikov na tem ozemlju, bodisi relikvij apostolov, ki so se razširile v severni Italiji od konca 4. stoletja dalje (prim. R. Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Ljubljana 1986, 73 s.) ali navzočnost relikvij znanih mučencev. Vsekakor morejo obstoječi pisani viri do neke mere potrditi in dopolniti tisto sliko, ki jo posreduje predložena analiza arheološkega gradiva.

Končno naj omenimo še eno vprašanje, ki ga postavlja monografija Ciglenceškega. Ali je možno, da bi v dobi propadanja urbanih centrov prišlo do prenosov škofijskih

sedežev v bližnje ali bolj oddaljene višinske utrdbe, ki bi tako v zadnjem obdobju antike, do avarsko-slovanskega uničenja na prehodu iz 6. v 7. stoletje, postale novi cerkvenoorganizacijski centri. Tezo o prenosu škofijskega središča iz ogroženega mesta v bližnjo utrjeno višinsko naselje je postavil R. Egger za Sv. Hemo, F. Miltner in H. Vettters sta to tezo podkrepila za Lavant, P. Petru je postavil domnevo za Vranje, Ciglenečki za Kučar, kamor naj bi se zatekel škof iz bližnjega Nevoduna (bolj eksplicitno kot v monografiji v študiji: *Zgodnjekrščansko središče na Kučarju v Beli Krajini*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 10, Zagreb 1986, 137—150, zlasti 144 ss.). Ker neizpodbitnega arheološkega dokaza nimamo — ni se ohranil noben napis z omembo cerkvenega dostojanstvenika, na podlagi velikosti in razporeditve objektov pa je težko dati zanesljivo sodbo, ostaja diskusija le pri tehtanju arheoloških argumentov ob upoštevanju znanih dejstev iz cerkvene zgodovine. Dejstvo je, da sklepi cerkvenih zborov od Serdike dalje prepovedujejo ustanavljanje škofijskih sedežev v majhnih krajih, kot so praviloma bili višinska utrjena naselja (can. 6 koncila v Serdiki 343, can. 57 sinode v Laodikeji (Ch. J. Hefele, *Histoire des Conciles I/2*, Paris 1907, 777 ss.; 1024); Léo Magnus, *Epistulae* 12, 10 (*Patrologia Latina* 54, 654): »...inter omnia volumus canonum statuta servari, ut non in quibuslibet locis, neque in quibuscumque castellis, et ubi ante non fuerunt, episcopi consecrentur...«). Seveda pa to samo po sebi ne izključuje možnosti, da tega v izrednih okoliščinah ne bi izvajali. Večkratno ponavljanje teh sklepov na raznih cerkvenih zborih kaže, da je bil pojav aktualen kljub prepovedim. Analogije, ki bi govorile v prid te možnosti, obstajajo tako v bližnjem sosledstvu kot na splošno v rimskem svetu. Samo omenimo naj dobro dokumentiran prenos škofijskega sedeža iz Ogleja v varnejši Gradež tako ob hunškem zavzetju mesta 452 kot ob langobardski invaziji 568 (G. Cuscito, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977, 200 s.; 313 ss.), omenimo naj vrsto podobnih prenosov iz kontinentalne Benečije v varnejše lagune (prim. A. Carile - G. Fedalto, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978, 357—363; G. Fedalto v *Antichità Altoadriatiche* 27, 1985, 91—105; 33, 1988, 27—51; za Istro prim. R. Bratož, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri* (4.—6. stoletje), *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987, 23 ss.; Idem, *Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, ZČ 40, 1986, 380 s.). Žal se ni za vzhodnoalpski prostor ohranil noben zanesljiv zapis. Akti gradeške sinode 579 z omembo škofijskih sedežev po starih središčih še ne kažejo na nikakršne nepravilnosti oziroma spremembe v organizaciji. Zapisi, ki povezujejo navzočnost škofa z utrjeno naselbino (castrum, castellum) in ne s »civitas«, so zelo redki, pravzaprav naletimo na obravnavanem ozemlju le na enega: v pismu papežu Gregoriju iz leta 591 pravi cesar Mavrikiij, da je prejel prosilno pismo »episcoporum civitatum et castrorum, quos Longobardi tenere dinoscuntur« (Gregorius I, *Registrum epist.* 1, 16 b, edd. P. Ewald - L. M. Hartmann, *MGH Epist.* I, Berolini 1957², 22 v. 9 s.). Ne nazadnje moramo pritegniti kot vir, ki nam dokazuje ustanavljanje škofijskih sedežev v majhnih krajih, sklep druge salonitanske sinode 533, po katerem so ob spoštovanju duha določb cerkvenih zborov o prepovedi ustanavljanja škofij v majhnih krajih ustanovili na področju salonitanske metropolitanske cerkve tri nove škofijske sedeže (Sarsenterum, Muc(c)urum, Ludrum) z utemeljitvijo, da je za normalno funkcioniranje cerkvene organizacije dotedanja mreža škofij preveč redka (Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana* 5, cit. izdaja 16:) »...praesertim cum nihil canonicis sit contrarium constitutionibus, quia nec episcopalis vilescit auctoritas, quum in tanta locorum distensione tot parochiis necessario proponuntur; nec ubi presbyter possit sufficere, ordinatur episcopus, qui(a) nec consignandi (consecrandi), nec reconciliandi licentiam (sic) facile dei sacerdotibus est concessa. Pro qua re huius ordinationis nobis est provisa necessitas, ne quod maxima ecclesie solitudine nobis est gerendum, per raritatem pontificum negligatur. Quapropter quot, vel in quibus locis episcopi debeant consecrari, diligentius pertractemus...«.

V luči podatkov, ki jih posredujejo navedeni pisani viri, je obstoj škofijskih sedežev v manjših krajih, kot so bile višinske utrdbe, možen. Vzroki za ta pojav so bili lahko različni, pri čemer je bil beg iz ogroženih nižinskih mest lahko le najbolj verjeten, nikakor pa ne nujen povod. Vsekakor bi ta zanimiv in zelo važen problem zaslužil posebno raziskavo.

S tem razmišljanjem knjigi Slavka Ciglenceškega na rob želimo še posebej opozoriti na bogate rezultate študije in na nove perspektive, ki jih ti rezultati odpirajo zgodovinskim raziskavam.

Rajko Bratož

Werner Dahlheim, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*. Oldenbourg Grundriss der Geschichte. Herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs. Band 3. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. München : R. Oldenbourg Verlag, 1989. 307 strani in 3 historične karte.

Tretji zvezek v zbirki, katere osnovna načela, namen in obliko smo kratko označili ob predstavitvi 1., 2., 4. in 22. zvezka (ZČ 42, 1988, 595–608), prinaša prikaz približno tristoletne zgodovine rimskega cesarstva od konca republike do nastopa Dioklecijana. Po znanih načelih se knjiga deli v narativni del (str. 1–139), analitični del (141–247) in bibliografijo virov in literature (249–287). Sledijo dodatki: seznam okrajšav (288), kronološka tabela (289–292), kazalo modernih avtorjev, osebno, stvarno in krajevno kazalo (293–307) in tri historične karte v prilogi.

Koncept knjige je morda še bolj izrazito kot v prejšnjih zvezkih zbirke analitičen. Avtor se v prvem delu ne spuša v prikaz »dogodkovne« zgodovine, za katero imamo na razpolago vrsto starejših, pa tudi novejših pregledov (opozorimo naj na odlično nemško moderno delo: K. Christ, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*, München: Beck 1988, 869 str.). Avtor v prvem delu predstavi temeljne kategorije rimske družbe in države kot so: cesar, politične elite, mesto in podeželje kot dva komplementarna, v mnogočem tudi nasprotujoča si pola družbene stvarnosti, armada, rimsko cesarstvo kot svetovna država in njen odnos do krščanstva.

Poglavje o cesarju Avgustu (1–13) prinaša precizno sliko razvoja od Cezarjeve smrti prek obdobja različnih faz državljanske vojne, ko so se pojavili različni koncepti državne ureditve (obnovitev republike v smislu tradicij in prizadevanj senata, monarhija helenističnega tipa, država na podlagi tradicij prvih rimskih kraljev, zlasti Romula, seveda v zelo modificirani obliki). Razvoj Cezarjevega dediča od uspešnega politika in vojskovodje krizne dobe do cesarja se je ob naslanjanju na republikansko ureditev izvršil prek dveh bistvenih premikov, leta 27 (naslov »Augustus«, še naprej vsakoletni konzulat, »imperium proconsulare« nad še nepokorjenimi provincami in s tem poveljstvo nad celotno armado) in leta 23 (Avgust je sicer opustil konzulat, dodeljena pa mu je bila dosmrtna »tribunicia potestas« kot glavni atribut cesarske oblasti, »imperium proconsulare« je postal dosmrten in se je še povečal v vsebinskem opziru). Druge uredbe so to oblast le še dopolnile (že leta 38 je nosil »praenomen imperatoris«, leta 12 je postal »pontifex maximus« in leta 2 pred Kristusom »pater patriae«) in ji dale standardno obliko. Poglavje o monarhični ureditvi (13–30) prinaša predstavitev pravne in politične oblike oblasti (funkcija in položaj vladarja v razmerah, ki jih je ustvarila »restitutio rei publicae«, funkcija senata, vprašanje nasledovanja oziroma adopcije kot zelo pogoste, vendar le nadomestne rešitve, vloga vojaške aklamacije in prisege), oris družbene podlage cesarske oblasti (armada, ki ji je cesar ne le poveljnik, temveč tudi patron, prebivalstvo prestolnice, ki je uživalo posebno cesarjevo naklonenost, prebivalstvo Italije, prebivalstvo provinc z različnim pravnim statusom, vendar skupno prisego cesarju). Sledi prikaz sakralne posvetitve vladarja, ki je bil deležen božjega čaščenja, na Vzhodu v duhu tradicij helenizma takoj, na Zahodu, kjer take tradicije ni bilo, pa nekoliko kasneje (izrazito od Vespazijana dalje) in v specifični obliki. Nazadnje predstavi avtor zunanje izraze cesarske oblasti, ki se kažejo v podpiranju angažirane umetnosti, v monumentalnih cesarskih gradnjah v Rimu in drugod, v množičnem upodabljanju cesarja, ki je nastopal kot vladar sveta, nato pa vse bolj oddaljen od zemeljske sfere kot vladar vseмирja (kozmodrator).

Poglavje o političnih elitah (30–54) prikazuje razmerje med cesarjem in vodilnimi sloji, senatorji in vitezi, njihovo vlogo v državi. možnosti družbenega vzpona, ki so se kazale z odpiranjem cele vrste mest v cesarski centralni upravi, v upravi provinc in drugod (davčna uprava, organizacija carinske službe, preskrba z žitom in vodo, velike gradnje v prestolnici, organizacija prireditev, ki so služile zabavi in razvedrilu, policijska in gasilska služba, ustanove alimentacij od konca 1. stoletja dalje). Obenem s senatorji in plemiči so prišli v vrh državne uprave sicer v majhnem številu, vendar z zelo velikim vplivom osvobodenci (v času cesarja Klavdija, vendar njihov vpliv preneha s Hadrijanom), kot posebna skupina tudi pravni strokovnjaki, ki so imeli velik vpliv v dobi od Hadrijana do konca Severske dinastije. Posebna, številčno najmočnejša skupina v okviru družbenega vrha je bilo tako imenovano municipalno plemstvo (dekurioni), najbolj stabilen sloj in steber družbene ureditve v Italiji in provincah, ki je bil nosilec mestne (samo)uprave, kulturnega, političnega in gospodarskega življenja v provincah. Ta sloj družbe je že zgodaj spričel velikih obremenitev zašel v krizo, kar se je odražalo v krizi mestnih financ in postavljanju državnih prokuratorjev od konca 1. stoletja dalje.

Sledi prikaz mesta in podeželja (54–69) z orisom njunih medsebojnih odnosov, mestnega in podeželskega gospodarstva in družbenih odnosov znotraj teh kategorij (obstoj mestnega »proletariata«, nastanek »collegia tenuiorum« v mestih, razvoj na podeželju v smeri širjenja latifundij in uveljavljanja kolonata). Poglavje o rimski

vojski (69—79) prinaša prikaz odnosov med državo in vojsko, vprašanja preskrbe veteranov, ki je bilo akutno zlasti v prvi dobi Avgustove vlade, predstavitev oficirskega kadra ter organizacijo in sestavo vojske in rekrutacijo, pri kateri so dobivali vse večjo vlogo prebivalci provinc. Vpliv armade na družbo se je kazal v romanizaciji, po drugi strani pa zaradi trajne namestitve legij v obmejnih provincah v krepitvi parcialnih interesov, ki so prišli prvič zelo jasno do izraza v letu štirih cesarjev. Poglavlje o zunanji politiki in vlogi Rima kot svetovne države (79—97) prinaša poleg prikaza militarističnih idealov in ekspanzionističnih teženj politične elite s forsiranjem ideje o svetovnem gospodstvu (ideja širjenja države in vojaških zmag, ki jih pooseblja cesar), oris rimskih odnosov do sosedov, zlasti do Partov na Vzhodu in Germanov ob Donavi in Renu, s spremembami, ki so na obeh področjih nastopile v rimsko škodo v 3. stoletju. Kot sredstvo zunanje politike nastopa zelo pogosto sklepanje zavezniških pogodb (*amicitiae*), ki je ustvarilo sistem klientelnih držav; te so bile kasneje praviloma preoblikovane v province. V odnosu do barbarskega sveta so prevladovala nasilna sredstva; rimska država je poznala tako masovne deportacije prebivalstva kot postavljanje oziroma vsiljevanje prorimskih vladarjev. Poglavlje z naslovom »Imperium Romanum« (97—115) prinaša predstavitev različnih delov države (Italija, grški Vzhod, evropski Sever in Zahod), vlogo cesarja v upravi provinc, upravno razdelitev na mesta s pripadajočim ozemljem, ki so imela različen pravni status (*coloniae*, *municipia*, *civitates stipendiariae*) s procesi širjenja državljanskih pravic, vključevanja lokalne elite v mestno upravo, z družbenim redom; v katerem so izrazito prevladovala timokratska načela, s helenizacijo Rima in romanizacijo provinc.

Zadnje poglavje narativnega dela je posvečeno krščanstvu (115—139). Avtor predstavi specifičnost krščanske vere ter družbeni ambient njenega nastanka (izredno zapletena družbena stvarnost Palestine z razširjenimi predstavami o zveličanju in onostranskem življenju, ob soočanju z grškim svetom in ločevanju od judovstva), krščansko etiko in kultno življenje. Odnos krščanstva do države je nihal med popolnim zavračanjem (apokaliptična literatura) in lojalnostjo (prevladujoče stališče). Razmerje med mlado cerkvijo in državo je postalo konfliktno in se je izražalo v intelektualni polemiki, v negativnem javnem mnenju med pogani z vsakovrstnimi predsodki in očitki (človeške žrtve, ritualni umori, magija, seksualni libertinizem itd.) in končno v krvavih preganjanjih. Avtor na koncu predstavi temelje za bodočo povezanost med cerkvijo in državo (vključevanje kristjanov v državni aparat, širjenje vere med višje sloje, služenje v vojski, priličevanje organizacije zgodnjekršćanske cerkve organizaciji države itd.).

Drugi, analitični del (temeljna vprašanja in tendence raziskav) se tematsko le deloma ujema s prvim delom. Avtor je najprej prikazal razvoj raziskav rimske cesarske zgodovine od renesanse do prosvetljenstva s pomembnimi osebnostmi (Montesquieu, Gibbon), nato razvoj v 19. stoletju z nastankom kritično filološke metode in s težiščem raziskav na kritiki virov, politični zgodovini, zgodovini verstev in državnem pravu. Te raziskave so se z nastankom velikih zbirk napisov razširile na prehod v 20. stoletje na upravno in vojaško zgodovino. V poglavju o uporabi kritične filološke metode pri študiju literarnih virov (150—160) je avtor podal metodološka izhodišča, nato oznako rimske in grške historiografije cesarske dobe. Pri tem je posvetil več pozornosti Kasiju Dionu in zlasti Historiji Avgusta, ki postavlja zgodovinarje še vedno pred izjemno težke probleme. Med sistematičnimi in komparativnimi raziskavami (160—167) zavzemajo izjemno važno mesto Mommsenove raziskave rimskega javnega prava ter raziskave rimske ekonomske in družbene ureditve (Weber, Sombart, Rostovtzeff, Finley, Vittinghoff, Christ in drugi). Dosti novosti je v zadnjem obdobju prinesla prozopografska metoda (168—173), ki se je lahko izoblikovala šele po nastanku velikih sistematičnih zbirk epigrafskih virov. Ta metoda je prinesla celo vrsto spoznanj s področja socialne, vojaške in politične zgodovine. Omenimo naj sistematične obdelave nosilcev važnih upravnih funkcij ali pripadnikov senatorskega stanu ali plemstva za celotno državo, posamezne province ali mesto Rim. Od pomembnih večjih študij s tega področja naj poleg tistih, ki jih navaja Dahlheim, navedemo še nekaj takih, ki so važne za naš prostor: za Norik G. Winkler, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft*, Wien 1969; za Makedonijo A. Aichinger, *Die Reichsbeamten der römischen Macedonia der Prinzipatsepoche*, *Arheološki vestnik* 30, 1979, 603—691; pripadnike senatorskega stanu iz balkanskih provinc je nazadnje predstavil J. Šašel, *Senatori ed appartenenti all'ordine senatorio provenienti dalle province romane di Dacia, Tracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia*, *Tituli* 5, 1982, 553—581. Prozopografska metoda je odprla pot raziskavam še enega spektra rimske socialne zgodovine: proučevanju razširjenosti rimskih gentes, njihovega povezovanja in gospodarske ter politične aktivnosti. Te raziskave so doslej dale že pomembne rezultate. Vrsto tovrstnih študij je priobčil J. Šašel (gl. bibliografijo v ZČ 42, 1988, 127 op. 7; prim. tudi P. Leber, *Zur Geschichte der Gens Cantia*, *Carinthia I* 160, 1970, 496—503; G. Alföldy, *Zur italischen Gentilnamenforschung: die Obultronii*, *Beiträge zur Namensforschung* N. F. 1, 1966, 145—152; Idem, *Caetennii*, *Eirene* 4, 1965, 43—53).

V poglavju o podobi rimskega cesarstva (174—194) je avtor prikazal vire za spoznavanje vloge in funkcije vladarja, dalje za vladarsko ideologijo, politično propagando, vladarsko legitimacijo, vladarski kult, cesarsko reprezentanco. Nato je predstavil senat in opozicijo proti cesarju, ki se je v najbolj izraziti obliki pokazala v letu šestih cesarjev (238), v vojni med senatom in Maksiminom Tračanom. Posebna oblika opozicije se kaže še v političnem delovanju mestnega prebivalstva, intelektualcev in kristjanov. Poglavje o političnih elitah (194—203) obravnava socialno mobilnost med visokimi sloji družbe, ki je temeljila na timokratskih načelih, funkcijo teh v družbi in državi (zlasti patronat nad mesti, ki je pomenil poleg časti tudi izjemno finančno breme), statusne simbole, življenjski stil in vlogo v službi cesarjev. Zelo pomembno je poglavje o rimski družbi in gospodarstvu (204—224), ki prinaša precizno sliko raziskav temeljnega pomena. Zaradi nezanesljivosti in skoposti podatkov ostajajo še naprej nerešena vprašanja statistične predstave o rimskem cesarstvu (velikost mest, prebivalstvo države, prebivalstvo prestolnice, velikost armade, povprečna življenjska doba itd.). Razlaga rimske družbe je bila dostikrat pod vplivom terminologije in predstavlja 19. stoletja (»razredi«, »sloji«, »proletariat«, »buržoazija« in podobno). G. Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1975, 83—138, je predlagal »stanovsko-slojevito zgradbo« (Stände-Schichten-Struktur), ki se oblikuje v družbeno piramido (str. 131), rešitev, ki odpira nove možnosti in odpravlja stare klišeje. R. Rillinger poudarja pomen osebnopravnega statusa kot poglobitvega merila družbene klasifikacije. Sledi prikaz velikih družbenih skupin, kot so bili sužnji, osvobodenci, vojaki in veterani. Zelo je napredoval študij gospodarske zgodovine. Jasnejša so postala globalna vprašanja (produktivnost, davki, kolonat kot način agrarne proizvodnje in družbenih odnosov) kot tudi delna (posamezne veje gospodarstva; razvoj posameznih regij itd.). Analitični del zaključuje poglavje o organizaciji države (225—247) s prikazom virov, prikaz vloge mest v državnem organizmu, ureditve provinc, mesta in podeželja, urbanizacije, politike podeljevanja državljskih pravic in načinov legitimiranja države (romanizacija, forsiranje državne zavesti itd.).

Tretji del knjige je obsežna bibliografija virov in literature (249—287) s 565 izbranimi bibliografskimi enotami, ki so urejene sistematično po predstavljenih temah. Navedena so le dela v štirih svetovnih jezikih. K navedbi nemškega prevoda Svetonija (str. 253. Nr. 54) naj dodamo, da obstoja nov nemški prevod: C. Suetonius Tranquillus, *Sämtliche erhaltene Werke, Unter Zugrundelegung der Übertragung von A. Stahr neu bearbeitet von F. Schön und G. Waldherr. Mit einer Einführung von F. Schön*, Essen 1987.

Naj izrazimo na koncu nekaj splošnih misli. Knjiga je napisana na visokem nivoju, na zahteven način in predpostavlja za uporabnika zelo solidno poznavanje zgodovine. Avtorjev prikaz je poglobljen. Bralec lahko spozna velik razvoj raziskav zgodovine rimskega cesarstva prav v novejšem času, razvoj, ki mu je zelo težko slediti v manjših raziskovalnih središčih, ki se posvečajo zato lahko le regionalnim vidikom rimske zgodovine. Če spregovorimo kot pri prejšnjih poročilih nekaj besed o deležu slovenske znanosti (ki v knjigi tako kot ostala jugoslovanska praktično ne pride do izraza), moremo dati načelno ugotovitev, da so bile pri nas nekatere teme opečene, druge pa praktično nič. Od virov za ta čas naj omenimo slovenske prevode Tacitovih Analov (F. Bradač 1968). Svetonijevih življenjepisov rimskih cesarjev (J. Šmit, 1960) in Plinijevih pism (F. Bradač 1962, vendar brez najpomembnejše 10. knjige), slovenske prevode poezije avgustejske dobe, Petronija in drugih piscev (gl. J. Kastelic, *Antika. Enciklopedija Slovenije I*, Ljubljana 1987, 85 s.; Idem, *Opera selecta*, Ljubljana 1988, 14). Odnos države do krščanstva prikazujejo prevodi virov, zbrani v knjigi: F. K. Lukman, *Kristusovi pričevalci. Martyres Christi*, priredil I. Pojavnik, Celje 1983 (rec. R. Bratož, ZČ 37, 1983, 135—139). Od zgodovinskih del naj omenimo monografski prikaz Kasija Diona in Herodijana v luči njunih poročil za zahodnobalkanski prostor (M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986; prim. rec. R. Bratož, *Arheološki vestnik* 38, 1987, 468—473) in nastajajočo monografijo o Historiji Avgusta (J. Marolt), deli s katerima postaja slovenska znanost bogatejša za obravnavo nekaterih ključnih virov. Od študij, ki presegajo regionalni vidik zgodovinskega raziskovanja, naj omenimo dober prikaz nastanka principata, ki ga je napisal V. Korošec (*Nastanek Avgustovega principata*, Zbornik znanstvenih razprav 19, 1943, 74—102) in vrsto razprav, ki jih je s področja vojaške, politične, socialne in gospodarske zgodovine napisal Jaroslav Šašel (gl. bibl. v ZČ 43, 1988, 125—129).

Nekaj kritičnih pripomb k sicer odlični knjigi W. Dahlheima: premajhno uje-manje med narativnim in analitičnim delom (npr. poglavje o krščanstvu nima ustreznega poglavja v analitičnem delu). Tudi v tako koncipiranem delu bi veljalo posvetiti eno poglavje regionalnemu prikazu provinc ali skupin provinc s specifičnimi poudarki v razvoju, prav tako bi veljalo eno poglavje posvetiti problemu etničnih in verskih napetosti v državi (na primer odnos do Judov, o katerem zvedo nekaj le v seznamu literature na str. 287). Na prvi historični karti je majhen anahronizem (v Tra-

janovi dobi Mezija ni bila več enotna provinca, saj je bila 86 razdeljena na dve), na tretji karti bi morali kot kraje, kjer je bilo krščanstvo razširjeno »v prvih treh stoletjih«, označiti tudi Sirmij, Salono, Petoviono in Cibale z zanesljivo izpričanimi krščanskimi skupnostmi vsaj v drugi polovici 3. stoletja.

Te in podobne nedoslednosti so le neznatna »lepotna« napaka v knjigi, ki bo za vsakogar, ki se ukvarja z zgodovino rimskega cesarstva, izvrsten študijski pripomoček.

Rajko Bratož

Geschichte und ihre Quellen. Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Reinhard Härtel. Graz 1987, 668 strani.

Nad petdeset avtorjev, ki je bilo v tesnejšem stiku z jubilantom, mu je v tem zborniku posvetilo svoje razprave. Friedrich Hausmann je avstrijski zgodovinar, ki se je posvetil predvsem osnovnim zgodovinskim vedam. Leta 1957 je bil imenovan za izrednega profesorja pomožnih zgodovinskih ved na Dunaju, od leta 1964 do upokojitve leta 1988 pa je deloval kot redni profesor za zgodovinske osnovne vede na univerzi v Gradcu. V Gradcu je bil istočasno predstojnik Inštituta za zgodovinske pomožne vede, ki se je leta 1979 preoblikoval in preimenoval v Inštitut za osnovne zgodovinske vede, ki ga vodi izdajatelj zbornika R. Härtel. Inštitut je danes med vodilnimi pri računalniški obdelavi srednjeveških listin v Evropi.

Hausmannova bibliografija obsega najrazličnejše naslove od zgodovine zgodnjega srednjega veka do najnovejše zgodovine. Vendar je težišče na srednjeveških listinah. Eno njegovih največjih del je edicija listin nemških kraljev in cesarjev Konrada III. in njegovega sina Henrika (Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. 9. Band: Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich. / = Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum regum et imperatorum Germaniae tomus IX: Conrad III. et filii eius Henrici diplomata. Wien—Köln—Graz 1969, XXX + 824 strani). Zaupano pa mu je bilo tudi nadaljevanje dela »Urkundenbuch der Steiermark und ihrer Regenten«, ki še ni končano.

Zbornik prinaša kratek življenjepis F. Hausmanna, razprave in bibliografijo F. Hausmanna. Razprave so po poglavjih razdeljene na zgodovino zgodnjega in visokega srednjega veka, zgodovino poznega srednjega veka, zgodovino novega veka in sodobne zgodovine, tem pa sledita poglavje, posvečeno diplomatiki, in poglavje, posvečeno proučevanju virov, metodiki ter drugim zgodovinskim pomožnim in mejnim vedam. V skladu z naslovom zbornika so vse razprave zgrajene na osnovi primarnih virov. Med avtorji sicer ni nikogar iz Slovenije, vendar se razprave marsikje dotikajo tudi slovenskega ozemlja.

V prvem poglavju obravnavajo razprave vprašanje časa delovanja sv. Ruperta v Salzburgu (je bila to druga polovica 7. stoletja ali druga polovica 8. stoletja?); izvor in pomen formule »Gratia Dei« pri maziljenju kraljev v času Pipina in Karla Velikega; nove podatke k življenju škofa Otona freisinškega. Reinhard Härtel pod naslovom »Neka duhovniška kariera v 12. stoletju« predstavlja duhovniški vzpon Romulusa, zelo živo spremlja njegovo življenjsko pot na osnovi neštetihi različnih listinskih podatkov od leta 1161, ko ga je prvič odkril kot pisca neke listine za oglejskega patriarha, do leta 1202, ko je najverjetneje umrl kot škof mesta Como. Romulus je bil notar treh oglejskih patriarhov, kaplan in »magister scholarum«. V patriarhovi službi je prepotoval tudi slovensko ozemlje, kolikor je bilo v mejah oglejskega patriarhata: Kranjsko, Koroško, Spodnjo Štajersko in Istro. Naslednje razprave obravnavajo še: vlogo škofa Liutpolda iz Mainza, ki je zasedal škofovski sedež v letih 1051—1059 in njegov položaj v okviru cesarstva; bolgarsko etnogenezo v srednjem veku; vprašanje treh nanovo odkritih imen (Hunfrid, Witagowo in Heimo) v čedadskem evangeliju; titulacije bazilike v Ogleju; »pariagium« kot sredstvo teritorialne politike Staufovcev; samozavest in samorazumevanje otonskih žena v zrcalu historiografije 10. stoletja; strateški pomen soteske pri Veroni in Gardskega jezera za pohode nemških kraljev v Italijo v visokem srednjem veku. Zadnja razprava iz tega poglavja pa razmišlja o zgodovinskih izhodiščih sage o Rüdigerju.

Zgodovini poznega srednjega veka so posvečene razprave, ki obravnavajo: dejavnost štajerskih deželnih glavarjev v času Otokarja II. iz Češke v luči listin; prvi dokaz za uporabo mučenja pri sodnih procesih v Nemčiji; samostan Podkloster ob potresu leta 1348; post in omejevanje jedi v poznem srednjem veku. Alois Kernbauer iz Gradca obravnava vinsko trgovino v poznem srednjem veku. Dobršen del razprave je posvečen slovenskemu delu Štajerske ter pomenu Maribora, Radgone, Ptuja in Slovenske Bistrice v takratni vinski trgovini. Razprava prinaša veliko število novih podatkov iz Štajerskega deželnega Arhiva. Naslednje razprave obravnavajo: condottiere in vojaške poveljnike od 14. do 16. stoletja; drugo potovanje cesarja Friderika III. v

Rim (poleg političnega pomena so predstavljeni tudi stroški potovanja in cene posameznih artiklov); družino Münzmeister iz Oberzeiringa. **Roland Schäffer** je posvetil svojo razpravo vprašanju porekla zgodnjih »kranjskih« Baumkircherjev. Poreklo predvideva na Tirolskem in objavlja dve genealogiji, tirolsko in kranjsko ter gornještajersko in koroško. Dalje obravnavajo razprave: Maksimilijana I. in Nemški red na Poljskem; nazore Maksimilijana I. in Mateja Langa do vprašanja legacije v Nemčiji; zadnji prispevek v tem poglavju pa obravnava zgodovinopisje zgodovinarja, teologa in diplomata Ebendorferja v 15. stoletju.

V poglavju zgodovina novega veka in sodobna zgodovina so objavljeni prispevki: o študentih iz stare Bavarske na graški univerzi v letih 1620—1710; o zgodovini republike Avstrije v luči šal, anekdot in satir; o študiju zgodovinskih ved na habsburških univerzah do 19. stoletja. Razprava »Metamorfoze in konsekvence« je posvečena študiju splošne zgodovine po letu 1848 na univerzah na Dunaju, v Pragi in v Gradcu. **Stefan Karner** obravnava »Gospodarske in socialne pogoje za vzpon nacionalizma na Koroškem«. **Rüdiger Malli** predstavlja konflikt med realno in nacionalno politiko ob okupaciji Bosne in Hercegovine pri različnih strankah v monarhiji. Razprava je grajena na osnovi stališč strank v državnem zboru. **Othmar Pickl** analizira doprinos Štajerske k zmagi nad Turki pri Harsanyju leta 1687. Avtor posveča veliko pozornost preskrbi armade s hrano, pomembno prometnico pri tem predstavljata Drava in Mura. **F. O. Roth** razpravlja o funkciji ter posestni in gradbeni zgodovini gradu Rabenstein v Labotski dolini v 16. stoletju. **Helfried Valentinitsch** iz Gradca obravnava čarovniške procese v Laškem v 17. stoletju.

V poglavju o diplomatiki so razprave o: vlogi prejemnikov pri pisanju diplom **Friderika I.**; domnevni ustanovni listini župnije **Allensteig**; listini papeža **Honorija III.** knezu **Leopoldu VI.** iz Avstrije leta 1219, da nima nihče pravice izobčiti njega, njegove žene in otrok; srednjeveških listinah samostana **Fulda**; odnosu škofa **Ulrika** iz **Passaua** do samostana **Seitenstetten**; o pergamentu »Codex epistolaris **Rudolfa I. Romanorum regis**«, ki se nahaja v mestni biblioteki mesta **Trier**; o diplomu kralja **Karlmana** z dne 9. septembra 878; o kolonizacijski in posestni zgodovini srednjega **Mühlviertel**.

V zadnjem poglavju so razprave o: najstarejših **finskih pečatih**; srednjeveških privilegijih in novodobnih izročilih; o knjigi »A. E. I. O. V. 'Aller Ehren ist Österreich voll' dr. **Richarda von Kralika**; o novem pečatu **Henrika V.** iz časa njegovega kraljevanja; o ročnih napisih na pohištvu; o romanski književni umetnosti iz samostanske biblioteke **St. Florian**; o izgubljenem poročilu o dejanjih cesarja **Henrika VII.** glede politike do Italije; o teoriji in metodiki zgodovinopisja vsakdanje zgodovine. **Ingo H. Kropač** predstavlja računalniške metode obdelave treh glavnih projektov **Raziskovalnega inštituta** za osnovne zgodovinske vede v Gradcu: **Urkundenbuch der Steiermark und ihrer Regenten (F. Hausmann)**, **Urkundenbuch des Patriarhats Aquileia (F. Hausmann, R. Härtel)** in projekt ustvarjanje obsežne banke podatkov pod naslovom »Prosopographische Datenbank zur Geschichte der südöstlichen Reichsgebiete bis 1250 (F. Hausmann, I. H. Kropač)«. Ostali prispevki obravnavajo še: vprašanje datiranja **urbarja grofov Monfort** in najstarejših **Teuffenbachovskih urbarjev** iz prve polovice 15. stoletja; pripombe k najstarejšim pečatom **della Scala** iz **Verone** in neznano izročilo **testamenta Alberta I. della Scala** (umrl leta 1301); nekatere **rokopisne fragmente** iz **Moggia**; vprašanje računalniške obdelave podatkov večplastnih edicij; bavarsko poimenovanje dni v nemških listinah 13. stoletja.

Vinko Rajšp

Georges Duby, Vitez, žena i svećenik (hrvaški prevod dela *Le chevalier, la femme et le pretre. Le mariage dans la France féodale*), Split : Logos, 1987, 215 strani (z najpomembnejšo bibliografijo **G. Dubyja** in spremno besedo **Iva Babića**). (Vrtlozi, biblioteka povijesnih djela 2).

Tema **Dubyjeve** knjige je pravzaprav ena sama: vzpostavitev pogleda evropske zahodne kulture na najintimnejšo človeško skupnost, na (v javnosti verificirano ali pa tudi ne) zasebnostno zvezo moškega in ženske. Gre za problematiko razumevanja, ki je bodisi s sprejemanjem bodisi z zavračanjem svojega miselnega vzorca in njegovih usodlin usodno vplivalo na medčloveška razmerja omenjenega kulturnega kroga vse od časov s strani **Dubyjevega** pisanja (okoli 1000—1200) do današnjih in prihodnjih dni.

Prvo tisočletje krščanskega verovanja je mimo: stari celini se je vsililo ne le za edino dovoljeno veroizpovedovanje in modrovanje, temveč tudi za edino zveličaven način življenja. Krepko je že bilo v sedlu, nič več se mu ni bilo treba prilagajati svetu, kakor o prvih časih, temveč je začelo svet prilagajati sebi: Cerkev je tudi dejansko postala enotna in povsod pričujoča ustanova. Filozofi so prvič na evropskih

tleh spreminjali svet in ga ne kot v antiki zgolj razumljali ali nerazumljali, se mu predajali ali ga zavračali. Posledice so bile, kakor zmeraj pozneje ob tovrstnih podvigih, skoro neverjetno daljnosežne. Skrajne ideje so bile seveda spriču svoje idealnosti, ki ji moremo reči tudi neživljenjsko fanatična zadržanost, neuporabne: besne ter v bistvu donkihotske filipike svetega Hieronima (*Adversus Jovinianum*) in Gregorja Velikega zoper zakon je vsaj nekoliko uravnal že sveti Avguštin. Ta je ljudi, ki ne vzdrže brez raznospolne združitve (istospolna je vsekakor že kar na začetku začetkov do kraja pogubna), sicer še vedno stavil na na moč neugledno mesto, na samo dno dopustnega — še to zgolj v primeru, da gre za zakon, drugače je stvar triumf peklenske pošasti —, vendar ne več v pogubno zavrženost: spolnost je v prav urejenem zakonu greh lažje vrste. Greh je v toliko, kolikor je užitek, ni pa prekletstvo, saj se z njo povečuje število ljudi, kar omogoča popolnitev raja z novimi angeli. Prav urejen zakon ima predvsem eno zapoved: gospostvo duha, moškega principa, nad telesom, ženskim principom. Konkretno to pomeni gospostvo moškega nad žensko. Kajti ženska je s svojo slo po užitkih zapeljala Adama in z njim ves človeški rod v grešnost in ga s tem oddaljila od prvotne od Boga namenjene mu slave. Vsekakor je moškemu biti stalno na preži: ne sme hoditi po ženski, saj ni stvarjena iz Adamovih nog, toda ker ne izvira iz njegove glave, tudi kakršnekoli odločilne besede ne more imeti. Ni podoba božje popolnosti, kakor moški, temveč je le dokaj ponesrečen odsev moškega. Spola nista enaka in tega se morajo zavedati vsi — opozorila na to dejstvo so zatorej za vsakim visokosrednjeveškim vogalom: ko prvi človek v Igri o Adamu (nastali verjetno med 1150. in 1170. letom v krogu dvora Henrika Plantageneta) v trenutku miselne zmede prizna Evi: »Verjel ti bom, ker si mi enaka,« zapade grešnosti. Nič ne pomaga pozneje razburjanje njegovo nad svojo katastrofo in slabostjo, kajti Eva se s svojim kesanjem zvito obrača naravnost k Bogu: pred njim priznava svojo krivdo. Moški ne more biti njen sodnik, čeprav je njegov izgon iz raja izključna posledica ženske, bolje njene zle sle po užitkih in zapeljevalne zmožnosti — biti more zgolj njen vsakodnevni gospodar. Tak položaj seveda dodobra izkoristi: Dubyjeva knjiga, ki jo je na neki duhovno preprosti ravni moč brati tudi kot kroniko (severno)-francoskih visokosrednjeveških zakonskih škandalov, navaja obilo zgledov za to, v nji se kar vrste zapuščene soproge in priležnice... Najhujši greh je krvoskrunstvo, ki mu zapada spolno občevarje med sorodniki vse do sedmega kolena. Sicer je tudi priležništvo prekleta zadeva, toda še zdaleč ne toliko kot krvoskrunstvo. Takšno razumevanje stvari plemenitnik, ki se naveliča takšnega in drugačnega občevarja s soprogo, na veliko zlorablja: raje na vsem lepem ugotovi, kako mu je tista, s katero deli zakonsko posteljo, resnična ali pa namišljena sorodnica (do 7. kolena), ter pred Bogom in ljudmi razglasi svoje zakonsko življenje za neugledno priležništvo: vse za to, da se ne dogodi krvoskrunstvo! Kri mora ostati čista, na njej je utemeljen srednjeveški red, ki je pravzaprav red rodočin, red krvi. Zatorej je poroka vedno stvar rodbin, dinastij, ne pa z njo neposredno udarjenih raznospolnih osebkov. Srednjeveški javni red temelji na redu v (eni) zasebnosti ob (redu v drugi) zasebnosti. Tvegajmo misel, da je v tem srednji vek popolno nasprotje novodobnemu totalitarizmu, čeprav je bil tudi sam precej totalen sistem (tudi netoleranten, vendar ne tako zelo, kakor živi v črnih predstavah novoveščanov o sebi): moderni totalitarizem skuša iz javne sfere prodreti v zasebno, v srednjem veku pa se je javni red ravnal po zasebnem, rodbinskem. Javna oblast je temu redu samo podelila nedotakljivost in stabilnost s tem, ko ga je v podobi cerkvene poroke **blagoslovila**; tako je bila oblast le zaščitnica in uzakoniteljica zasebnega reda, ki je vzpostavljala javnega iz samega sebe. Ravno v času, ki ga Duby opisuje, se obredje poroke ustali v navedenem smislu. Zakon je tedaj razložen kot edini zakramentov, ki ga je Jezus le ponovno uveljavil, ne pa ga, kakor druge, tudi vzpostavil — po srednjeveškem pojmovanju je potemtakem najstarejši element reda, prisoten že pri prvih ljudeh. Kot tak ima v zadevnem času veliko moč: srednji vek tradiciji pripisuje velik pomen. Hkrati je zakon že razglašen za nujnost večine krščanskih ljudi: Yves iz Chartresa tako zapiše, da človeška družba sestoji iz treh stanj, iz moža, žene in vzdržnih cerkvenih vodij. Kdorkoli se bo znašel izven katerega teh treh stanj pred Gospodovo sodbo, ne more računati na zveličanje. Šele potem ko postane posamezna zasebnost tako mogočna, da se vzpostavi kot osebnost, in si more podvreči drugo brez ozirov na rodbinski red, je bil srednjeveški red premagan (ne pa tudi uničen, zlasti ne v miselnih usodlinah prihodnjih dob): ženitne afere kakega Henrika VIII. in reformatorne sprostitev dobro kažejo na začetek novih časov. Cerkev se je potem kot ideološki stebel oblasti morala spremeniti: mogla je biti zgolj zaščitnica javnega reda. Šele ko jo je tak položaj izvotlil do te mere, da ji je grozil popoln polom, se je v najnovejših časih povrnila k težnji po uravnavanju zasebnega reda (oziroma vsaj vplivnosti nanj), seveda precej drugačnega od srednjeveškega oblastništva. Posledica takega razvoja dogajanj je spremenjen položaj ženske: v razsvetljenjskih dneh nove dobe Winckelmann tako že bridko toži, kako so ženske uzurpirale položaj lepšega spola, kar jih dela ob vsesplošni estetični dojemljivosti moškega spola za resnične gospodarice sveta. S tem izletom v poznejši čas smo se sicer nekoliko oddaljili od Dubyjevega dela, ki pripoveduje izključno o srednje-

veških dneh, toda to je ob miselno tako pobudni knjigi čisto razumljivo: obnavljati njeno vsebino na tem mestu nima nobenega smisla, treba jo je brati in prebrati. Da se ve, kaj je sodobno zgodovinopisje. Po zgodovini zunanjih dogajanj in dejstev je treba prodreti v duhovnost, v zavest ter podzavest človeka in družbe neke preteklosti, vendar tako, da ostane zgodovinska veda kar se da celostna interpretacija zgodovinskih virov z zaznavo celovitega življenja minulosti, ne pa; da se sprevrže v interpretacijo zgodovine, oziroma neke minulosti, kakršna se kaže takšnemu ali drugačnemu »zdravemu« razumu (ali morebiti celo potrebi) prihodnje rojenih. Zavest in podzavest sta tisti, ki sta delovali, ki sta ustvarjali dejstva ter njih na dejavnosti družbe vplivajoča razumevanja. Dejstva so nanju vplivala le skozi zaznavo, toda ta je mogoča le v okvirih zavesti in podzavesti samih.

Dubyjeva knjiga o vitezh, ženah in duhovnih v visokem (severno)francoskem srednjem veku premore redko vrlino med zgodovinopisnimi deli: mogoče jo je z zadovoljstvom in koristjo brati zelo različnim ljudem: strokovnjaku bo pomenila sproščujoč pohod iz sopare ozkosrečno pojmovane, razumljene ter omejene politične in gospodarske zgodovine, ki sta že od nekdaj v središču pozornosti zgodovinopisja, laiku pa bo omogočila vpogled v nek mnogo manj omejen in mnogo bolj resničen srednji vek od onega, ki živi v vsakdanji primeri za najbolj mračno obdobje zgodovine človekove civilizacije. Res je, da je vsak vrč zadovoljen, če je poln, toda vrči so različnih mer, predvsem različnih globin. In to nikakor ni nepomembno, vsaj izven najbolj primitivnega zadovoljstva.

Igor Grdina

Dragoljub Dragojlović, **Krstjani i jeretička Crkva bosanska**. Beograd: SANU, 1987, 281 strani. Balkanološki institut, Posebna izdanja, Knjiga 30.

Stara vprašanja terjajo vedno novih odgovorov. To toliko bolj kot nasploh velja za probleme, kot je vedno znova izmikajoča se resnica o Cerkvi bosenski. Gregor Cremonšnik, doslej brez dvoma največji slovenski poznavalec te skrivnostne organizacije, je pred več kot četrt stoletja (1952 za Zgodovinsko društvo, z Grafenauerjevo objavo 1963 v Zgodovinskem časopisu, pa tudi širše) precej čvrsto stal na temeljih teze Račkega, ki sta jih nekaj prej dodobra utrdila zlasti Aleksander Solovjev in Dragutin Kniewald, posredno pa tudi Jaroslav Šidak s svojim pristankom na njene okvire, potem ko se je odpovedal svoji rešitvi problema. Toda iz verjetnosti v gotovost misel Račkega in njegovih somišljenikov o dualističnem bistvu Cerkve bosenske iz duha bogomilstva, oziroma katarstva, nikoli ni mogla docela prodreti; v najnovejši študiji Dragoljuba Dragojlovića »Krstjani in krivoverska Cerkev bosenska« pa je celo sploh prečrtana — dasi se v naslovu zadevna organizacija še vedno označuje za heretično. Avtor na podlagi interpretacije praktično vseh znanih virov prihaja do sklepa, da nauki Cerkve bosenske nikakor niso niti dualistični, niti doketistični, niti kako drugače dogmatsko odločno krivoverski glede na temelje obeh velikih pravovernih krščanskih cerkv, katoliške in pravoslavne. Sama Cerkev da izhaja iz organizacije vzhodnega menišтва, zlasti reda sv. Vasilija, na kar je doslej zlasti tehtno opozarjala Maja Miletic (I krstjani di Bosnia alla luce dei loro monumento di pietra, Roma 1957). Vendar za potrditev te teze ni mogoče navesti nikakršnega docela nedvo(u)mnega dokaza; tu je samo tipološka podobnost med vzhodnim meništvom in organizacijo Cerkve bosenske, kolikor je to na podlagi dokaj skromnih virov pač moč rekonstruirati. Dragojlović zavrača obstoj neslučajnih vzporednic med organizacijo Cerkve bosenske in dualističnih cerkv, tako na evropskem Zahodu kot Vzhodu; spet seveda samo na podlagi tipologije hierarhij.

Najbolj prepričljivo to ni, zlasti ne spričo dejstva, da povezave med nedvomnimi dualisti in Cerkvijo bosensko izpričuje poleg primerno interpretirane organiziranosti Cerkve bosenske, ki je v očeh mnogokoga tako zelo sorodna katarski, še vztrajno tozadevno zatiranje latinskih virov. Ti so resda od Bosne včasih precej oddaljeni — in čimbolj so, tem natančneje in trdneje vedo, kako je tamkaj s krivo vero —, toda zavreči jih je moč le po vsaj tako temeljiti zavrnitvi kot je bil njih zagovor s strani Dragutina Kniewalda, predvsem pa od primera do primera. Vsekakor pri Dragojloviću tega v zadovoljujoči meri ne najdemo; čeprav pa, po mojem mnenju, označevanje bosenskih krstjanov v latinskih virih z enakim (patarskim) imenom kot zahodnih dualistov, kljub morebitnemu neobstajanju zveze in stikov med njimi, ni nekaj nemogočega: ker so si eni in drugi lastili prerogativ krščanskega imena (to pa je znano tudi v vzhodnem meništvu), ni čudno, da so jih pravoverni katoliki označevali z istim sinonimom, namreč kot patarene, čeprav bi šlo v primeru samopoiimenovanja enih in drugih zgolj za homonimijo brez kakršnihkoli genetskokavzalnih povezav.

Dragojlovićev scenarij dogajanja je, zgolj v najbistvenejšem, takle: po dovolj nejasnem času bosenske vernosti v stoletjih pred banom Kulinom, ki pa je moral

biti v znamenju Vzhoda (spričo vzporednic med organizacijo Cerkve bosenske ter vzhodnega bazilijanskega menišтва), pride v času cerkvene ofenzive rimske kurije v prvi polovici XIII. stoletja do velikega preobrata: za škofa bosenske škofije je imenovan tujec, Johannas Wildhausen. Bosenska škofija je namreč v teku let zaživela, zavoljo političnih in zemljepisnih dejavnikov bolj ali manj odrezana od svojih vzhodnih korenin, zelo samostojno in samosvoje življenje; sedaj pa so možje rimskega papeža (začeni s Ivanom de Casemaris 1203.) — po zatonu bizantinske prevlade na Balkanu, ki je nastopil s smrtjo Manuela I. Komnena 1180, so postajali tamkaj vse vplivnejši — ugotovili v nji strahoten nered. Z namenom ureditve razmer po meri in volji Rima je bil v Bosno poslan škof iz tujine, toda bosenski duhovni se mu niso podredili. Tedaj sta se, moremō reči, da v glavnem zavoljo shizme, ne pa zaradi kakšnih razhajanj dogmatične narave, ločili odtlej Rimu nadvse zvesta bosenska škofija in Cerkev bosenska, ki tako ni nič drugega kot nadaljevanje dotedanje bosenske škofije in njenega samosvojega verskega življenja ter njenih navad. Naprej so stvari znane: spor je šel na nož, padale so obtožbe najhujšega krivoverstva z ene in druge strani na nasprotno. Rimu vdana bosenska škofija se v deželi vse do zadnjih predturških časov ni mogla zares uveljaviti; še najbolj so interese Zahoda v Bosni, v tej deželi brez vere, dela in zakonov, zastopali frančiškani. Na drugi strani tudi Cerkev bosenska ni mogla prevzeti vloge državne cerkve, saj so bili bosenski srednjeveški državni pod Štefanom II. in Tvrdkom I. priključeni obsežni predeli z utrjeno cerkveno organizacijo bodisi katolikov bodisi pravoslavcev, ki jim meniški značaj Cerkve bosenske izven svojega prvotnega področja ni mogel kdovekoliko konkurirati v organizaciji vernosti množic.

Iz XIV. in XV. stoletja so se nam ohranili tudi najznamenitejši spomeniki Cerkve bosenske, ki tako z repertorijem besedil (Nova zaveza z ne pomembnimi predeli Stare) kot s čudovitimi poslikavami dokazujejo nedualističnost. Razlage, da so takšne knjige zagrešili degenerirani, od posvetnosti skorumpirani, ali pa nikodemski dualisti, ki so se jih za Hvalov rokopis (nedavno je izšel s komentarji Herte Kune v zelo lepi faksimilirani izdaji v Sarajevu), ali pa za Bosenski štirievangelij, Codex Kopitar 24, če omenim le Slovincu najdostopnejša dela Cerkve bosenske, oprijeli pristaši teze Račkega, so pravzaprav neobjavljene: bosenski krstjani bi bili tako dvojni odpadniki, najprej od pravovernosti v smislu dualizma, nato pa od dualizma, ne da bi pri tem postali pravoverni, saj se Cerkev bosenska nikoli ni vtelesila v katoliško ali pravoslavno.

Tudi moralno zelo problematičnega gosta Radina puščanje denarja za mavzolej ni osamljen pojav: že za časa bana Kulina si je Graděša, veliki sodnik, postavil mavzolejno cerkev. Radin ni torej storil ničesar neobičajnega za bosenskega veljaka!

Vsekakor nam je v primeru Dragojlovičeve monografije, ki jo odlikuje interdisciplinarni pristop (zlasti v primeru literarnih virov je močan, a tudi arheološki niso zanemarjeni — čeprav bi verjeten odkles okrajšave za besedo cerkev v napisu velikega sodnika Graděša mogel povedati še marsikaj!), vzklikniti za davnim Rabelaisom: Treba je odpreti knjigo in skrbno pretehtati, kar je zapisano v nji! Pri čemer pa se gre zavedati, da senčno stran dela predstavlja zlasti avtorjevo označevanje vsega, kar se z njegovimi mislimi ne sklada, za »domišljanja«, ob tem, da se ne mudi dosti z dokazovanjem, zakaj sodi tako.

S svoje strani bi dodal le še nekaj kratkih opomb k problematiki. Na moč povedno mesto v bolinopoljski prisegi iz leta 1203, ki v meni znani literaturi o problemu Cerkve bosenske ni primerno poudarjeno, je sledeče: »Ko umre magister, bodo predstojniki od sedaj na vekomaj na zboru bogaboječih bratov izbrali prelata, ki ga bo potrdil samo rimski papež /.../.« Prelat, ki vodi meniško skupnost v Bosni, se torej 1203. v latinskem ustrezniku imenuje magister; verjetno gre na tem mestu za dobeseden prevod iz ljudskega jezika, ki je bil v rabi med ljudmi, do tedaj na ozemlju Bosne edinimi poimenovanimi s prerogativom krščanskega imena.

Zanimivo jezikovno dejstvo je, da pri ljudeh, ki so označeni v spomenikih bosenskega izvora kot krstjani, nastopa ta oznaka kot samostalniški prilastek za lastnim imenom (npr. Radohna kr'stjanin'), medtem ko je pri dedih in gostih oznaka ranga jedro besedne zveze, ime pa prilastek (npr. gost Radin). Koliko gre tu za naključnost, koliko za pravilo? Gre — in kdaj — za kalkirano, torej nujno prevzeto označitev? Tudi jezikoslovec bi se imel z mnogočim pozabavati v naši problematiki!

In če obvelja, kar je zelo verjetno, da Cerkev bosenska ni heretična v smislu dualizma in doketizma, kako je potem s krivoverci, ki so v Dalmaciji vendarle prisotni in jih tudi v Bosni ne gre kar takoj prečrtovati, četudi Cerkev bosenska ni na njihovi liniji! Zakaj na nobeni bosenski listini XIII. stoletja (razen na oni, ki nosi v Miklosichevi zbirki Monumenta serbica številko XXXV, a ta je bila napisana v Dubrovniku!) ni križa? Tudi za Štefana Nemanja vemo, da je krivoverce nekoč, ko je še bil vladar v Srbiji, izgnal iz dežele. Kam? Glede na to, da je Bizanc za tak podvig zaprt, je Bosna zelo priročno odročna. Tudi če so bili krivoverci izgnani v Dalmacijo, ki je poleg prejle omenjenih dežel edina meječa na srbsko veliko županstvo, so

mogli priti v bosensko banovino; kakor sta imela z njo opraviti tudi Matej in Aristodij, versko problematična Dalmatinca italijanskega porekla.

Slej ko prej ostajajo odgovori na bosenske srednjeveške probleme tudi po Dragojlovičevi študiji na moč negotovi, predvsem pa ne enomožnostni. Se vedno.

Igor Grdina

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historischbibliographischer Führer. Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik. Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica: Graz—Klagenfurt—Ljubljana—Gorizia—Trieste, 1988, 375 str.

V okviru objav Štajerskega deželnega arhiva (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives) je kot 15. zvezek izšel ta priročnik. Knjiga je dosledno pisana v treh jezikih dežel, ki so nekoč spadale v okvir habsburške monarhije. Delo so skupaj izdali Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste. Redaktorju Jožetu Zontarju so pri delu pomagali Ugo Cova, Vinko Demšar, Pierpaolo Dorsi, Gernot Fournier, Karl Spreitzhofer, Ema Umek, Wilhelm Wadl, pri bibliografiji je sodelovala še Adele Brandi. Ta skupina je morala premagati marsikatero težavo, ki je nastala pri sodelovanju in usklajevanju pojmov. Pri usklajevanju pravnih pojmov vseh jezikovnih področij so se po pomoč obrnili k dr. Sergiju Vilfanu. Redaktor Jože Zontar je sam napisal dve obsežni razpravi o razvoju uprave v tem delu monarhije. Izdajatelj tega pomembnega dela je Gerhard Pferschy, ki je delu tudi napisal spodbuden uvod, v katerem je mimogrede omenil tudi vse težave, ki so se pojavile ob nastajanju tako kompleksnega dela. Priročnik lahko razdelimo v dva velika dela. V prvem delu predstavljajo Karl Spreitzhofer, Jože Zontar, Gernot Fournier in Branko Korošec upravno zgodovino in razvoj upravnih kart za Koroško, Kranjsko, Štajersko in Primorsko. Karl Spreitzhofer je v sestavku Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja predstavil začetke razvoja centralne uprave. Ob tem je na kratko omenil povezovanje in oblikovanje dežel Štajerske, Kranjske, Koroške in Primorske ter spremembe, ki so ob tem nastajale. Temu sledi pregled razvoja centralnih oblasti, njihovo povezovanje, nastajanje, ukinjanje nekaterih uradov ter spremembe pristojnosti in naslovov, pa tudi preseljevanje. Na naslednji stopnji uprave, na stopnji deželnih oblastev, se uveljavljata dva uradniška aparata, deželnoknežji in stanovski. Tudi ta problematika je predstavljena zelo nazorno, poleg tega pa so navedene tudi posebnosti, ki so bile značilne za posamezne dežele. Posebej so obdelana lokalna oblastva in njihove značilnosti, prav tako tudi mesto Trst in seveda še posebej beneška Istra. O cerkveni organizaciji do srede 18. stoletja je avtor spregovoril zelo podrobno. Obravnaval je vsako deželo posebej ter navedel značilnosti in spremembe, ki so v tem obdobju nastale. Poleg tega so za vsako deželo navedeni posamezni pomembnejši samostani z letnico nastanka. Zgodovino uprave Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja od srede 18. stoletja do 1918 je obravnaval Jože Zontar. Ker se je uprava po letu 1848 precej spremenila, je tudi predstavitev njenega razvoja razdeljena v dve veliki poglavji. Najprej je govora o upravi v času od 1747 do 1848, v drugem poglavju pa o času od 1848 do 1918. Obe razpravi dajeta bralcu možnost pregleda in primerjave o tem, kako se je razvijala moderna uradniška uprava v monarhiji, na kakšne zapreke je naletela in kako se jim je skušala ogniti. Bralec ima priložnost, da v zelo strnjem tekstu pregleda razvoj uprave. Ti poglavji prinašata pregled razvoja upravnih oblasti na nivoju dežel, pregled avtonomnih deželnih oblasti in njihovega prizadevanja, da bi se na nek način ohranile, pregled finančnih in gospodarskih oblasti, ki so postajale v drugi polovici 19. stoletja vse pomembnejše, pregled razvoja in sprememb na področju sodstva, vojaških oblasti, pregled razmer in pogojev delovanja lokalnih oblasti, interesnih zastopstev in pregled sprememb na področju cerkvene oblasti. Navedena so tudi področja, ki so prišla pod kraljevino Italijo in oblasti na teh področjih. Temu poglavju sledi poglavje izbrane literature o upravni zgodovini. Najprej so naštet splošna dela, nato pa dela, ki govorijo o vsaki posamični deželi. Poleg tega so naštet tudi pomembna dela, ki presegajo okvir teh dežel in pa zgodovinski atlas.

Gernot Fournier je spregovoril o vrstah in razvoju priročnikov, ki predstavljajo organizacijsko strukturo in uradništvo. Od zanimivih začetkov še v 16. stoletju, ki jim je v precejšnji meri botroval tudi napuh posameznikov, pa do sodobnosti. Ob naštetju vsomogočih pregledov, ki so izhajali pod zelo različnimi naslovi in včasih tudi

precej neredno, lahko sklepamo o trenutnih razmerah v državi. Če primerjamo obseg priročnikov in njihovo številčno rast, potem prav gotovo drži trditev, da je bila habsburška monarhija uradniška država, saj so zadnji priročniki obsegali tudi več kot tisoč strani. Uporabniki so zato nujno potrebovali zvezek s kazalom, da so se znašli v tej kopici podatkov. Razvoj upravnih kart za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje od srede 18. stoletja do 1918 je predstavil Branko Korošec. Opozoril je na značilnosti te vrste kart in orisal njihov razvoj. Tudi to poglavje ima navedeno bibliografijo.

Drugi del priročnika sestavljajo bibliografije. V uvodu so razložene uporabljene kratice in navodila za uporabo, poleg tega pa še nahajališča navedene literature. Ob tem se je spet pokazalo, da je Kranjska izjema, ker hranijo te vrste literaturo v različnih knjižnicah v Ljubljani in ne na enem mestu, kot je to običaj na Štajerskem, Koroškem, v Gorici in v Trstu. Prav zato, ker je tu izjema, ki uporabniku otežuje delo, mislim, da bi bilo prav, če bi bila ob vsaki posamezni enoti navedena tudi njena signatura in podrobnejše nahajališče, ne le »Ljubljana«. To ne bi bilo težko, ker so ti podatki že zbrani. Tudi bibliografija se drži načela, da najprej predstavi dela, ki so pomembna za vse področje monarhije, temu pa sledi nato podrobnejša bibliografija, ki je v okviru snovi, ki jo obravnava, razdeljena po deželah. Celoten drugi del priročnika je zato razdeljen na več velikih pregledno sestavljenih poglavij. Prvo poglavje je Bibliografija priročnikov o organizacijski strukturi. To je zatem razdeljeno na ožja poglavja, najprej o splošnih priročnikih, kjer so najprej omenjeni državni priročniki, nato poglavje o deželnih priročnikih, ki začenja s priročniki za Notranjo Avstrijo, potem pa se vrste posamezne dežele: Štajerska, Koroška, Kranjska, Trst, Istra, Gorica, Gradiška. Temu sledi poglavje o organizacijskih strukturah različnih področij, ki jih najdemo v koledarjih, adresarjih, vodnikih, spet urejeno po posameznih deželah. Drugo veliko poglavje v tej bibliografiji je posvečeno priročnikom za posamezna področja. Najprej so na vrsti upravna oblastva, tem sledijo avtonomna oblastva, nato so na vrsti občinski organi deželnih glavnih mest, policijska oblastva, finance, rudarska oblastva, pomorstvo, pravosodje, vojska in deželna bramba, šolstvo, zdravstvo, cerkvena oblastva, društva, gospodarstvo, železnica, plovba, pošta, telegraf, telefon. Tretje veliko poglavje nosi naslov Seznami in leksikoni krajev ter občin. Tudi tokrat so se držali načela, da so najprej predstavili celoto, nato pa so na vrsti posamezne pokrajine. Četrto poglavje govori o deželni topografiji, temu pa sledi še Bibliografija upravnih kart. Za hitreje iskanje je priročnik opremljen še z različnimi kazali: z osebnim kazalom k bibliografiji priročnikov o organizacijski strukturi, osebnim kazalom k bibliografiji kart, poleg tega sta še stvarno in krajevno kazalo k upravnim zgodovini, za zaključek pa še nekaj preglednih kart uprave iz let 1754, 1782—1790, 1803—1805, 1813, 1816—1822/25, 1825—1849, 1849.

Priročnik bo pomembno pomagalo pri preučevanju in iskanju virov in podatkov za omenjeno obdobje. Zelo pomembno je, da je dosledno pisan v treh jezikih, ki so bili uradno v rabi na posameznih področjih zgoraj omenjenih dežel. Sedaj se uporabnik lahko ogane pastem, ki prežijo nanj ob prevajanju iz nemške in italijanske terminologije. Tu je zbranih ogromno podatkov, potrebno pa je natančno in pozorno branje uvodnih poglavij, da si lahko s pridom pomagamo dalje. Od uporabnikovega znanja in njegovega načina spraševanja pa je seveda odvisno, koliko in kakšne odgovore bo našel.

Eva Holz

Sergij Vilfan, Jugoslawien; Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte, dritter Band, das 19. Jahrhundert, fünfter Teilband: Südosteuropa, dritter Teil; Veröffentlichung des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte, herausgegeben von Helmut Coing; C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1988; str. 325—470.

Kot izhaja že iz naslova eminentne zbirke, v kateri je delo izšlo, ne gre v pričujočem delu za narativni prikaz v naslovu zajete problematike, marveč v prvi vrsti za vire in literaturo, ki so neposredno ali posredno povezani z zgodovino zasebnega prava (glede na ustaljeno terminologijo zbirke sodita v pojem zasebnega prava civilno in trgovinsko pravo) na ozemljih današnje Jugoslavije za čas 19. stoletja. Kljub temu Vilfanovo delo ni le zbirka naslovov, marveč vsebuje tudi zelo tehtna in načelna, četudi krajša poglavja s sumaričnimi prikazi posameznih problemov oziroma vprašanj.

Delo (četudi gre tako po vsebini kot po zgradbi za samostojno knjigo, je morda v tej zvezi smiselnejše uporabljati izraz delo, ker gre pač le za del širšega priročnika) je razdeljeno na uvod in dva dela s po štirimi poglavji. V uvodu (str. 325 do 328) obravnava avtor glavne značilnosti pravnih območij, na katera se je med

obema vojnama delila kraljevina SHS oziroma Jugoslavija in historično ter državno-pravno ozadje njihovega nastanka.

Prvi del knjige (str. 329—388) je v celoti posvečen starejši zgodovini zasebnega prava obravnavanih območij. To z ozirom na naslov nekoliko preseneča. Opozoriti pa je treba, da zbirka v zvezkih, ki obravnavajo starejša obdobja, sploh ni upoštevala zgodovine zasebnega prava jugovzhodne Evrope. Ko bi bil avtor skladno z naslovom obravnaval le preteklo stoletje, bi njegove navedbe v mnogočem obvisle v zraku. Edino pravilno je torej, da je v svojem prispevku posegel nazaj ter s tem dokaj uspešno zapolnil vrzel, ki jo je pravzaprav treba pripisati nekoliko nerodni redakciji zbornika. Prvi del Vilfanovega dela je zato retrospektiven. V prvem poglavju tega dela obravnava avtor razvojne stopnje držav in pravnih sistemov. Vprašanju kontinuitete in diskontinuitete sledi pregled diferenciacije po posameznih državah v času med 8. in 13. stoletjem. Za tem obravnava avtor nastanek novih velesil in težnje po poenotenju prava v času od 14. do 17. stoletja (nemško cesarstvo in Habsburžani; mestne avtonomije, zlasti Benetke in Dubrovnik; podeželske avtonomije; Hrvatska in Slavonija; Srbija; Turčija; obramba proti Turkom in Vojna krajina) ter (pravne) posledice uspehov absolutne države Habsburžanov pri potiskanju Turkov z današnjega jugoslovanskega ozemlja v 18. stoletju.

Drugo poglavje prvega dela je posvečeno pravnim virom civilnega prava na ozemlju današnje Jugoslavije do nekako leta 1800. Avtor jih obravnava tako z vidika njihovih regionalnih značilnosti kot z vidika posameznih vrst (listine, urbarji, deželni privilegiji, mestni in podeželski statuti, vaško pravo, Dušanov zakonik, tripartit, sklepi hrvatskega sabora, recepcija rimskega prava, policijski redi, gorsko pravo, pravo v vojni krajini, turški pravni viri itd.) in zbirki (npr. zbirke notarskih listin itd.). Poleg izdaj najpomembnejših virov navaja tudi njihove važnejše prevode in literaturo, ki jih obravnava. Sledi pregled virov in literature po posameznih pravnih področjih (osebno in družinsko pravo, dedno pravo, premoženjsko pravo, delovno pravo, obrtno in trgovinsko ter pomorsko pravo). Med njimi ima posebno mesto agrarno pravo; v njem so se namreč v dobi fevdalizma značilno prepletale norme osebnega, rodbinskega in premoženjskega prava.

Tretje poglavje prvega dela obravnava civilno pravosodje, pravdni postopek in advokaturo, četrto pa pravno znanost in pravni pouk na ozemlju (oziroma v zvezi z ozemljem) današnje Jugoslavije do nekako leta 1800.

Podoben razpored snovi ima drugi del knjige (str. 389—467), le da je posvečen času od začetka preteklega stoletja pa do konca prve svetovne vojne. Prvo poglavje drugega dela je namenjeno razvoju držav in pravnih redov: pregledu razmer v Napoleonovem času sledita kratek pregled socialnih sprememb in sprememb v teritorialni strukturi.

Drugo poglavje obravnava razvoj zakonodaje. Razdeljeno je na pet podpoglavij. V prvem povzema avtor tendence razvoja od običajnega k postavljenemu pravu oziroma vprašanje avtonomnega in centralnega prava; v drugem obravnava uradne liste in uradne zbirke zakonov po posameznih območjih; tretje podpoglavje pa je namenjeno civilnim kodifikacijam (Code Civil, ODZ, Građanski zakonik za knjaževino Crnu Goru) in njihovemu razmerju do običajnega prava oziroma vprašanju območij brez kodifikacij. Posebej so z regionalnega vidika obdelane kodifikacije trgovinskega prava (četrto podpoglavje) in pravna ureditev posameznih pravnih področij (osebnega in družinskega prava, velike družine in zadrage, prava zakonske zveze, dednega prava, premoženjskega prava, zlasti agrarnih razmerij, stvarnega prava, zakonodaje v zvezi z zemljiško knjigo, obligacijskega prava, posameznih področij gospodarskega prava, pomorskega prava ter delovnega prava in prava socialne varnosti — peto podpoglavje). Pri vsakem od naštetih podpoglavij so posebej navedeni viri in literatura.

Tretje poglavje drugega dela je v celoti namenjeno obravnavi civilnega sodstva. Pregledu organizacije pravosodja po posameznih območjih sledita navedba zbirk sodnih odločb in pregled razvoja civilnega in sorodnih postopkov. Zadnje podpoglavje tega poglavja obravnava advokaturo in notarsko službo.

Podobno kot v prvem delu je tudi zadnje poglavje drugega dela posvečeno pravnemu študiju in znanosti zasebnega prava. Avtor posebej obravnava nastanek in razvoj pravnih revij na ozemlju današnje Jugoslavije do konca prve svetovne vojne.

V dodatku najdemo pregled sistemov in pregledov, ki so nastali po letu 1918 ter prihajajo v poštev kot sekundarna literatura, pregled bibliografij (splošnih, pravnih, zgodovinskih in pravnozgodovinskih, kot tudi pregledov virov in literature) ter na koncu še pregled pravnih priročnikov, leksikonov, slovarjev in terminologij.

Obravnavano delo je, kot je bilo povedano že na začetku, pregled pravnozgodovinskih virov in literature, ne pa narativni vsebinski prikaz zgodovine zasebnega prava na območjih današnje Jugoslavije. Tekstovni del služi zato predvsem kot razmejitev snovi in kot uvod k bibliografskim navedbam. Omejeni obseg, izredna raznolikost ter ogromen časovni razpon obravnavane problematike, kot tudi dejstvo, da knjiga nima opomb (le-te ne le, da ne bi bile smiselne — glede na to, da je bistvo

Vilfanovega dela prav v navajanju virov — marveč bi tudi odstopale od izvedbe večine ostalih prispevkov) so okoliščine, ki so dodobra otežile in zapletle pisanje narativnih delov pričujoče knjige. Kratko in koncizno besedilo, ki naj na splošno povzame vse značilnosti določenega obdobja, pravnega področja ali pravne ureditve je veliko težje napisati kot pa monografijo, v kateri lahko avtor svoja stališča pojasni oziroma svoje preveč splošno zveneče ugotovitve relativizira s primernimi pojasnili v opombah. S tega vidika je Vilfanov tekst vreden vsega občudovanja: kratko in jedrnat pove vse tisto, kar je za konkretno vprašanje nujno in neobhodno. S svojo koncizno jasnostjo in izčrpnostjo deluje na bralca naravnost osvežilno, saj je danes ob splošnem poveličevanju kvantitete tak stil pisanja žal že vse večja redkost in ga nekako nismo več vajeni.

Ce smo rekli, da je tako obsežno snov težko zadovoljivo opredeliti s kratkimi uvodi k posameznim vprašanjem, potem je zbiranje virov in literature o tako raznoliki ter časovno in prostorsko razdrobljeni problematiki več kot garaško delo. Pri tem ne gre le za težave v zvezi z večkrat zelo birokratskim delovanjem nekaterih knjižnic in za nezanesljivost navedb v delih različnih avtorjev, kar je avtorju, kot priznava v redakcijski opombi na začetku knjige, delalo več preglavic kot je bil pričakoval, marveč predvsem za minuciozno naravo in fizični obseg dela (za eno samo bibliografsko navedbo je npr. večkrat potrebno obiskati ali pismeno konsultirati tudi po nekaj knjižnic; najmanjša napaka pri bibliografski navedbi lahko povsem izniči njeno uporabnost), kot tudi za načelni problem izbire in kriterijev zanj. Zlasti zadnje je za celotno delo kajpak ključnega pomena. V zvezi s tem navaja avtor v že omenjeni opombi naslednja izhodišča za uvrstitev virov in literature v pričujoče delo: 1. glede držav, katerih glavno območje je ležalo izven meja današnje Jugoslavije (Bizanc, Avstrija, Ogrska, Benetke, Turčija), so bile uvrščene v knjigo le navedbe, ki so se nanašale na ozemlje današnje Jugoslavije (npr. prevodi pomembnih zakonov, regionalni uradni listi, sodelovanje pravnikov z območja današnje Jugoslavije pri pripravi zakonov, posebna zgodovinska literatura itd.); 2. pri izbiri starejših člankov v revijah je bila odločilnega pomena pogostost njihovega navajanja v literaturi; 3. zaradi narave publikacije oziroma zbirke, v kateri je izšla, so imeli pred članki, ki so izšli v jezikih jugoslovanskih narodov, prednost tisti članki, ki so izšli v zahodnoevropskih jezikih; 4. avtor izrecno poudarja, da uvrstitev v publikacijo ni posledica vrednostne sodbe o posameznem članku, prispevku ipd.

Pri zaporednem navajanju posameznih območij v posameznih poglavjih knjige se avtor, kot navaja, ni držal kake vnaprejšnje, mehanične razporeditve. Glavno vodilo sta mu bili preglednost in jasnost, ki jima je podredil geografski, kronološki in abecedni vrstni red oziroma vrstni red glede na vzročno povezavo. Pri navajanju literature znotraj posameznih skupin se je držal kronološkega vrstnega reda.

Avtor se je pri časovnem razmejevanju obeh obdobj zavestno izogibal socialno-zgodovinskim kriterijem, saj bi bili rezultati bistveno različni za različna območja današnje Jugoslavije. Zato je kot časovno mejo vzel leto 1800 oziroma čas okrog tega leta. Takrat so se po eni strani tudi na ozemlju današnje Jugoslavije dokončno pokazali učinki državnopravnih sprememb, do katerih je pred tem prišlo v Evropi, hkrati pa so se v tem času pojavile prve velike civilne kodifikacije, kar je zopet vplivalo na obravnavana območja.

Pričujoči prikaz nima niti najmanjše ambicije, soditi o Vilfanovem delu. Glede na naravo dela bo namreč lahko dala dokončno sodbo o njem šele dolgotrajnejša praktična uporaba. Vilfanova knjiga namreč ni navadna pravnozgodovinska knjiga, marveč pravnozgodovinski priročnik, orodje torej, ki lahko pokaže vse svoje kvalitete šele pri nadaljnjem delu. Kljub temu ne bo pretirano, če že na temelju branja Vilfanove knjige rečemo, da smo dobili z njo izredno pomembno in uporabno orodje, ki bo nepogrešljiv spremljevalec vsakogar, ki se bo poslej ukvarjal s pravno zgodovino, še zlasti z zgodovino zasebnega prava na ozemljih današnje Jugoslavije. Na to kaže nenazadnje tudi uvrstitev v že omenjeno ugledno zbirko, kar je hkrati tudi veliko priznanje slovenskemu znanstveniku. Tovrstne zbirke namreč vabijo k sodelovanju le najeminentnejše predstavnike stroke, pri čemer je pogoj za sodelovanje poleg nadpovprečne strokovnosti tudi brezhibno obvladovanje jezika, v katerem izhaja zbirka. Akademik Vilfan združuje oboje. V resnici je težko reči, kaj je vredno večjega občudovanja: suvereno in kleno podajanje snovi, ki priča o izjemno širokem znanju, ali jezik, ki v nobenem detajlu ne izdaja Nenemca. Kljub vsemu temu delo v domovini ni bilo opaženo. Deležno ni bilo niti pozornosti, ki jo namenjajo javna občila rutinsko sklenjeni pogodbi kake naše delovne organizacije s tujim partnerjem (da ne govorimo o kakem športnem tekmovanju naše ekipe v tujini). To pa žal zopet priča o našem zapiranju vase in o pretežni vezanosti naše (strokovne) javnosti na slovensko ter eventualno srbohrvatsko pisane prispevke.

Janez Kranjc

Roj Medvedev, *Svi Staljinovi ljudi*. Sarajevo: Svjetlost, 1987, 223 strani.

Plodoviti sovjetski zgodovinar Roj Medvedev, ki ga pri nas poznamo že po vrsti njegovih prevedenih del — Nikita Hruščov (Cankarjeva založba v Ljubljani, 1983), Buharinove posljednje godine (Globus, Zagreb 1980), Lenjinizam i zapadni socijalizam (Globus, Zagreb 1986), Revolucija 1917. godine u Rusiji (Rad, Beograd 1986) — v tujini pa je vzbudil pozornost že z delom o Stalinu in stalinizmu, o genezi in posledicah stalinizma (Let History Judge, The Origins and Consequences of Stalinism. New York 1974), se nam tokrat predstavlja z delom: *Svi Staljinovi ljudi*.

Roj Medvedev v svojem delu portretira v krajših biografijah šest sodelavcev diktatorja — Molotova, Kaganoviča, Mikojana, Vorošilova, Maljenkova in Suslova, ki so vstopili v Partijo ter začeli svojo politično kariero, ko je bil Lenin še živ, jo uspešno nadaljevali v Stalinovem času in preživeli strašno obdobje Stalinovega terorja ter bili tudi dalje aktivni politiki v času Hruščova. To je tudi odgovor na morebitno bralčevo vprašanje, zakaj je pisec izbral zgoraj navedene osebnosti, zakaj ni portretiral ljudi kot so bili: Kirov, Ordžonikidze, Kalinjin, Jenukidze, ki so ne glede na svoje pomanjkljivosti predstavljali najboljše del iz kroga Stalinovih sodelavcev ob koncu dvajsetih in v prvi polovici tridesetih let, oziroma ljudi, ki so predstavljali najmračnejši del med pomočniki in sodelavci Stalina: Ježova, Berižo, Jagodo, Poskrebiševa, Mehliša, Višinskega. Vsi zgoraj našteti možje, katerih portreti se ne nahajajo v tem delu, so bili ubiti ali pa so umrli, ko je bil Stalin še živ oziroma neposredno po njegovi smrti.

Vsa šestorica v delu obravnavanih Stalinovih sodelavcev, poudarja Roj Medvedev, je desetletja sedela v Politbiroju in v Sovjetu ministrov SZ. Dva izmed njih sta bila v različnem času predsednika vlade SZ (Molotov in Maljenkov), dva sta bila na čelu Prezidijskega Vrhovnega sovjeta SZ (Vorošilov in Mikojan) in trije so zavzemali drugo mesto v partijski hierarhiji (Kaganovič, Maljenkov, Suslov). Vsi ti ljudje so odigrali pomembne vloge v zgodovini Sovjetske zveze in KPSZ; njihove odločitve so se neposredno ali posredno odražale na usodah milijonov ljudi. Na takšne ljudi se je Stalin pravzaprav naslanjal; oni so mu bili neobhodno potrebni za učvrstitev totalitarne diktature, istočasno pa je bil tudi on njim potreben, da so lahko obdržali svoj del vpliva in moči. To jih pravzaprav označuje kot predstavnike Stalinovega sistema oblasti. Medvedev trdi, da pravzaprav to niso bili sposobni politiki, čeprav so odigrali kdaj pa kdaj tudi pomembno vlogo na zgodovinskem prizorišču; niso bili niti režiserji niti avtorji scenarija. Še več, Medvedev jih v moralnem pogledu ocenjuje zelo nizko (delna izjema je Mikojan), poudarjajoč pri tem njihov oportunizem in arbitrarno oblast v Stalinovi senci, ki jih je speljala v široko pahljačo političnih zločinov v imenu revolucije in interesov socializma; vsi so bili v odnosu do Stalina samo pasivni in poslovnj izvajalci, da bi ostali na oblasti.

Avtor nazorno prezentira like Stalinovih najbližjih sodelavcev in plastično prikaže, kakšen človeški material je bil potreben kreaciji stalinizma: nesposobni Vorošilov, marljivi in poslušni Kaganovič in Molotov, spretni Mikojan, teoretično blede »aparatičnik« Suslov ter mali uradnik Maljenkov. Medvedev nam odkriva vrsto ključnih in dramatičnih momentov iz sovjetske zgodovine ter prikazuje, kako so v okoliščinah stalinizma ambicije, strah in nečimrnost vodile Stalinove pomočnike iz enega v drug zločin. Pri tem avtor izrecno poudarja, da razmere, v katere jih je postavil Stalinov režim, ne zmanjšujejo njihove osebne odgovornosti, saj so hodili prek trupel drugih ljudi; in to ne samo resničnih sovražnikov Partije in revolucije, temveč tudi tistih, ki so jih oni osebno lažno predstavljali kot sovražnike Partije in revolucije. V vsakem primeru, pravi Medvedev, s tukaj opisanimi ljudmi se niti Sovjetska zveza in njena komunistična partija, niti človeštvo, ne morejo ponašati.

Knjiga Roja Medveda »Svi Staljinovi ljudi« ni strogo znanstvena študija — kajti arhivi za to obdobje so še vedno v glavnem zaprti — je pa vredna branja, saj nam odkriva marsikateri neznan kamenček v mozaiku stalinizma. Knjiga je tudi slikovno opremljena ter vsebuje register imen s krajšimi biografijami in glosar.

Avgust Lešnik

Dragan Marković, Savo Kržavac, *Zavera informbira*. Beograd: Narodna knjiga — Partizanska knjiga, 1987, 561 strani.

Avtorja dela *Zavera informbira*, ki ju poznamo že po njunem delu *Informbira* — kaj je to? (Ljubljana, 1976), sta se ob 40-letnici ustanovitve IB precej širše in bolj poglobljeno lotila problematike informbira. Pisca skozi sedem poglavij dokaj podrobno orišeta genezo spora med Jugoslavijo in informbirojem v letih 1948–1956. Pri tem pravilno ugotavljata, da ima spor, ki se je uradno začel z objavo resolucije

IB junija 1948, svojo predzgodovino. V tem kontekstu na kratko obravnavata odnose in nesoglasja med kominternom in KPJ, kot tudi Stalinov negativni odnos do jugoslovanske oborožene revolucije, ki se je odvijala samoniklo v času NOB. V nadaljevanju avtorja opozorita, da je ustanovitev informbiroja neposredno vezana na pojav hladne vojne in blokavske konfrontacije. V tedanji razdelitvi sil je Sovjetska zveza v določeni meri zaostajala za Zahodom, predvsem na ekonomskem in vojno-strateškem področju. Zaradi tega je bila Stalinu potrebna kontrola nad vsemi političnimi potenciali, s katerimi je razpolagalo mednarodno komunistično gibanje.

Ustanovitev informbiroja je bila tako ena izmed prvih potez, ki so bile povlečene v hladni vojni dveh nasprotnih vojnopolitičnih grupacij. Med vse večjim zaostrovanjem mednarodnih odnosov, ki ni izključevalo možnosti vojnega obračuna svetovnih razsežnosti, je Jugoslavija trdno stala na strani socialističnih dežel, prepričana, da lahko enotnost vseh miroljubnih sil prepreči vojno nevarnost. KPJ se je iskreno zavzemala za enotnost in za trdno povezovanje dežel socialističnega bloka in zato je tudi pobudila ustanovitev informativnega biroja skupine komunističnih partij, kot poudarjata pisca. Nato analizirata ustanovni sestanek informbiroja in pravilno ugotavljata, da so se ustanovitelji lotili ustvarjanja mednarodne organizacije komunističnih partij z različnimi motivi. KPJ se je zavzemala za povezovanje in krepitev sodelovanja komunističnih partij, za enotnost njihovih stališč in za uskladitev akcij proti rastočim imperialističnim grožnjam in nevarnostim. Stalinško vodstvo sovjetske partije in države pa je v informbiroju — kot prej v kominterni — videlo predvsem instrument svoje politike; temu naj bi ustrezalo oblikovanje bloka socialističnih držav, zasnovano na centralizmu in popolni podreditvi državopartijski politiki Sovjetske zveze, k čemur bi moral znatno pripomoči prav informbiro. Razumljivo je, ugotavljata avtorja, da je to moralo privedi do spopada, in to predvsem s tistimi socialističnimi silami, ki so se taki praksi upirale. Zato je prav spopad s KPJ in Jugoslavijo kot državo dal osnovni pečat vsej dejavnosti informbiroja.

Sledi zgodovinska rekonstrukcija spora med Jugoslavijo in informbirojem v letu 1948. Pri tem opozorita avtorja na tri bistvene momente v prvi fazi spora (v prvi polovici leta 1948), na sovjetsko zavlačevanje trgovinskih pogovorov za leto 1948, Stalinovo zahtevo po takojšnji ustanovitvi jugoslovansko-bolgarske federacije in na odpoklic vojaških in civilnih strokovnjakov iz Jugoslavije, nadalje na pisma CK VKP(b), poslana našemu CK ter na resolucijo informbiroja »O stanju v Komunistični partiji Jugoslavije«, s katero je bila prva faza spora končana. V takšni situaciji je bil sklican peti kongres KPJ, ki je ugotovil, da je kritika v pismih CK VKP(b) netočna, nepravilna in krivična.

V poglavjih Izdaje, kolebanja in odbori ter Blokade in teroristične akcije avtorja poudarjata, da je Stalin na vsak način hotel zlomiti odpor Jugoslovancev. Ker resolucija informbiroja ni dosegla željenih rezultatov, je poskušal Stalin zlomiti Jugoslavijo z gospodarsko blokado, politično osamitvijo, s podpiranjem vohunskih in terorističnih akcij, vendar zaman. Stalinu je ostala še zadnja možnost, da z vojaško silo stre odpor Jugoslavije, toda zahodne sile so izjavile, da bi vsak napad na Jugoslavijo smatrale kot napad na svoje ozemlje. To je bilo odločilno, da se je odpovedal najhujšemu pritisku, poudarjata avtorja. Pisca opozarjata, da se je poleg neposrednega pritiska na Jugoslavijo vršil pritisk tudi na vzhodnoevropske voditelje, ki so se takšni Stalinovi politiki upirali. Tako so na političnih procesih obsodili in likvidirali vse tiste vzhodnoevropske voditelje, za katere je bilo pričakovati, da bi utegnili povzročiti težave pri uveljavljanju sovjetskega stalinističnega sistema. Velikanske čistke, ki so sledile procesom, so očistile vzhodnoevropske države velikega dela tistih naprednih sil, ki so imele lastne poglede na razvoj v svojih deželah in niso bile pripravljene slepo slediti sovjetski praksi in stvarnosti. Obdolžitev Jugoslavije na sodnih procesih, zbiranje čet na jugoslovanskih vzhodnih mejah, naglo število obmejnih izzivanj, novice v sovjetskem tisku o eksploziji prve sovjetske atomske bombe — vse to je navedlo našo vlado, da je Jugoslavija kandidirala začasno, članico Varnostnega sveta OZN in da je vlada FLRJ 26. novembra 1951 kljub številnim neuspešnim poskusom, da bi zgladila spor s Sovjetsko zvezo, predložila na zasedanju generalne skupščine OZN v Parizu pritožbo proti SZ in drugim vzhodnoevropskim državam (Bela knjiga). Toda pritisk vse do Stalinove smrti — marca 1953 — ni prenehal.

V zadnjem poglavju (Novi vetrovi in otoplitev) avtorja ugotavljata, da je na vrhuncu najhujše gonje informbiroja junija 1950 Ljudska skupščina FLRJ sprejela zakon o delavskem samoupravljanju. S tem se je začelo novo obdobje jugoslovanske socialistične revolucije. Šesti kongres ZKJ je novembra 1952 v oceni notranjega razvoja ugotovil, da pomeni uvedba delavskega samoupravljanja prelomnico v razvoju socialističnih družbenih odnosov v Jugoslaviji; prav samoupravljanje je tista značilnost, ki nas loči od drugih socialističnih držav. Avtorja zaključujeta zadnje poglavje s prikazom poti, ki je vodila do podpisa beograjske in moskovske deklaracije, in s tem do normalizacije odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, s tem pa tudi z ostalimi vzhodnoevropskimi državami.

Lahko trdimo, da nam delo Dragana Markovića in Save Kržavca Zavera informbira daje dober pregled nad dogajanjem v obdobju 1948—1956. Bolj smo lahko zadovoljni z opisom dogajanja kot z analizo; predvsem velja to za vzroke, ki so privedli do spora (odnosi v kominterni, Stalinov odnos do NOB, analiza stanja v času hladne vojne). Šibko je prezentirana tudi uporaba arhivskega gradiva in literature. Tega dejstva se verjetno zavedata tudi avtorja sama, zato sta delu dodala obsežen izbor dokumentov (prek 100 strani). Pri tem velja opozoriti, da gre v glavnem za materiale, ki so zbrani v treh obsežnih knjigah pod naslovom Dokumenti 1948, ki jih je zbral Vladimir Dedijer (Beograd: Rad, 1980); pa tudi za nekaj novih, npr. obsežen prispevek pod naslovom »Ko smo vsi bili stalinisti« (odlomek iz memoarov Giancarla Pajette). Omeniti velja še tehten predgovor izpod peresa dr. Najdana Pašića pod naslovom: »Bistvo in pomen boja jugoslovanskih komunistov proti stalinizmu« ter bogato fotografsko gradivo, v katerem je nekaj »novih« fotografij.

V zaključku moram pripomniti, da smo v zadnjih dvajsetih letih (po češkoslovaškem primeru 1968) v Jugoslaviji odprli problem informbiroja in dobili nekaj del na to temo; na ta način nam je problematika postala precej jasnejša. Vendar moramo poudariti, da ta spor še vedno preučujemo iz jugoslovanskega »zornega« kota. To dejstvo pa seveda zmanjšuje objektivnost, saj gre za dogajanja, ki krepko presegajo jugoslovansko-sovjetske odnose in ki zadevajo ne samo celotno mednarodno delavsko gibanje, pač pa tudi razmerje svetovnih sil. S tem v zvezi bo potrebno pregledati in preučiti arhivsko gradivo tako na Zahodu (te naloge se je že uspešno lotil Jože Pirjevec in svoje rezultate objavil v delu: Tito, Stalin in Zahod. Ljubljana, 1987) kot tudi na Vzhodu, predvsem v Sovjetski zvezi; tu pa so arhivi in dokumenti za to obdobje še vedno nedostopni. Brez sovjetskih virov pa je spor objektivno težko pojasniti...

Avugst Lešnik

Dragan Marković, Istina o Golom otoku. Beograd: Narodna knjiga — Partizanska knjiga, 1987, 288 strani.

Dragan Marković se loteva — po delu, ki ga je objavil skupaj s Savo Kržavcem (Zavera informbira) — kompleksa »leta 1948« še z enega vidika, vidika represivne politike. Pri tem naj omenim, da je bil fenomen represivne politike proti pristašem politike informbiroja najprej obravnavan skozi različna gledanja umetniškega ustvarjanja (v gledališču, filmu, prozi). Šele z objavo spominskega gradiva obsojencev oziroma kaznjencev, ter s postopnim odpiranjem arhivskega gradiva, je bilo možno pričeti z analizo tega momenta totalitete zgodovinskega dogajanja 1948. leta. V tem kontekstu si Marković zastavlja dvojje vprašanje: prvo — kakšna realna notranja in zunanja nevarnost je takrat pretela naši državi, drugo, ki je posledica prvega — kaj se je in zakaj dogajalo med komunisti, razdvojenimi okrog informbiroja, na Golem otoku in drugje?

Z objavo resolucije informbiroja 28. junija 1948 je nastopila težka situacija za Jugoslavijo, skoraj enaka vojni. Nevarnost za Jugoslavijo in njeno neodvisnost je prišla iz smeri, od koder se je najmanj pričakovalo, s strani prve dežele socializma, pa je bilo presenečenje še toliko večje, kot ugotavlja avtor. Narave sovražne politike do Jugoslavije ne dokazuje samo gospodarska blokada, politična osamitev, vojaški pritisk ter vdor vohunov, diverzantov in teroristov na območje FLRJ, temveč tudi skrbno pripravljena sovjetska obveščevalna mreža. Že od leta 1944 je sovjetska obveščevalna služba skrbno zbirala podatke o jugoslovanskih »nezadovoljnejših«, ki bi v določenem trenutku lahko postali koristni za Ruse. Posebno se je zanimala za to, kje ti ljudje delajo, na kakšnih državnih in partijskih položajih so itd. Če je bil kdo v vojski, upravi državne varnosti, v gospodarskih ministrstvih ali v aparatu CK, so se zanj posebej zanimali. Poskuse povezovanja sovjetske obveščevalne službe z vojaškimi osebami, pripadniki JLA, so opravljali tudi sovjetski vojaški predstavniki v Jugoslaviji. Vrsta dokumentov dokazuje, da so osebno »podkupovali« oficirje JLA za vohunsko dejavnost. Sovjetska obveščevalna služba je poskušala razširiti svojo vohunsko mrežo tudi na druge jugoslovanske državljane — civiliste, da bi s tem porodila na različna področja državnega in družbenega življenja. Prav tako so poskušali s sovjetske strani vključiti v vrste svoje obveščevalne službe jugoslovanske oficirje, poslani na šolanje v Sovjetsko zvezo. Dokumenti dokazujejo, da so sovjetski diplomatski in drugi predstavniki v Jugoslaviji opravljali že od samega začetka meddržavnih odnosov podtalno delo, naperjeno zoper neodvisnost in notranji razvoj FLRJ. Njihov cilj je bil pridobivati tako imenovane »zdrave sile«, s katerimi je Stalin hotel prevzeti oblast v Jugoslaviji.

Za revolucijo, ki je z ogromnimi žrtvami ljudstva samo tri leta pred sporom došla težko apokaliptično vojno, ki je šele uspela obvladati notranjo kontrarevolucijo,

končati ekonomsko obnovo, ni smelo biti oklevanja in kompromisa niti v tem novem, mogoče najtežjem, a vsekakor najpomembnejšem spopadu, ugotavlja pisec. Vendar to ni bilo lahko-uresničiti, ker so v samem političnem in državnem vrhu bili ljudje, ki so podprli stališče Moskve, in ki so zahtevali »pomiritev za vsako ceno« s tezo, da »brez Rusov ni socializma...«

V obdobju od objave resolucije IB do 1963. leta so organi za notranje zadeve v Jugoslaviji evidentirali 55.663 oseb, ki so na razne načine podpirali akcijo Moskve in vzhodnih držav proti naši državi. Možno je trditi, da bi bila ta številka manjša (pravi avtor), ko bi se izvzeli vsi tisti, ki so iz najrazličnejših vzrokov kot nedolžni prišli pod udar represije, ki je bila v začetnem obdobju (1949—51) široka in preveč preventivna. Možno se je seveda vprašati tudi nasprotno: ali ne bi bilo število informbirojevcev večje, da niso prav represivni ukrepi opozorilno vplivali na tiste, ki so kolebali.

V takšni situaciji, ki bi lahko objektivno pripeljala do izničenja samostojnosti jugoslovanske revolucije, je tajna policija (Udba) dobila najširša pooblastila. Njena avtonomna volja, okrepljena v vojni in v obdobju obračuna z ostanki kvislingov v državi neposredno po vojni, je v novi nalogi (obračunati z informbirojevci) še bolj porasla. To je navsezadnje vodilo do grobih deformacij v njenem delu, ki so dosegle višek prav v maltretiranju kaznjencev na Golem otoku in v drugih zaporih. Ko nas pisec vodi skozi tragične usode kaznjencev na Golem otoku, se sprašuje z zgodovinske distance 40. let, ko so skrivnosti drame spopada s Stalinom in stalinizmom v glavnem razrešene: ali nam je bil potreben Goli otok? Na to težko vprašanje odgovarja: izolacija — da, nasilje — ne.

Vrednost Markovičevega dela je pravzaprav v tem, da problem »Goli otok« postavlja v konkreten zgodovinski prostor in čas. Na ta način presega dela s podobno tematiko, ki projicirajo usodo posameznika v vrtincu dramatičnega zgodovinskega dogajanja, vendar pri tem ne zaznavajo kompleksnosti problema »leta 1948«.

Omeniti velja še dodatno poglavje k delu z naslovom »Pisma prič«, ki vsebuje osebne spomine nekaterih kaznjencev in preiskovalcev na tragiko Stare Gradiške, Golega otoka, Grgurja, Ugljana in Bileće ter na bogato fotografsko gradivo.

Avgust Lešnik

Jakov Radovčić, Dragutin Gorjanović — Kramberger i krapinski pračovjek : počeci suvremene paleoantropologije. Zagreb 1988 : Hrvatski prirodoslovni muzej, Školska knjiga, 176 strani dvokolonskega teksta, bogato ilustrirano.

Paleoantropologija (v Sloveniji se strokovnjaki bolj navdušujejo za uporabo termina antropogeneza) je znanost o evoluciji človeka, njegovem poreklu in zgodovini obdobji, ki so v dolgih tisočletjih ledene dobe privedle do današnje stopnje razvoja. V zgodovini te vede je z latinski črkami zapisano ime Dragutina Gorjanovića — Krambergerja. Nesmrtno slavo si je pridobil z izkopavanjem in odkritjem prvih ostankov fosilnih ljudi v Jugoslaviji v peskokopu Hušnjakovo pri Krapini, s terenskim delom, ki je bilo takrat povsem na evropskem nivoju in predvsem z marljivim beleženjem poteka raziskovanj na največjem najdišču neandertalcev na svetu. Vendar je Gorjanović naredil več kot le vodil izkopavanja. V detajlih je opisal številne artefakte in predvsem fosilne kosti in ugotovitve objavil v domačih in mednarodnih znanstvenih glasilih. Pred bližnjo desetletnico odkritja krapinskih neandertalcev je Hrvatski prirodoslovni muzej v sodelovanju s Školsko knjigo iz Zagreba izdal lično monografijo o izkopavalcu tega eponimnega najdišča, o zgodovini samih raziskovanj in o odmevu, ki ga je odkritje povzročilo v tedanji znanstveni srenji in tudi v širši javnosti.

Avtorja Jakova Radovića, sodelavca omenjenega muzeja, poznamo kot uspešnega raziskovalca jugoslovanskega in predvsem hrvaškega pleistocena. V treh delih mu je v knjigi uspelo na kratko prikazati vse pomembnejše trenutke pri odkrivanju neandertalcev v Evropi in pri nas, delež Dragutina Gorjanovića — Krambergerja kot raziskovalca in Krapino kot mesto. Knjiga je v celoti prevedena v angleški jezik (desna kolona; prevod: Ellen Elias — Bursač) in je bogato ilustrirana. Fotografije s preloma stoletja imajo pravo antikvarično vrednost in dajejo publikaciji svojevrstno patino. Številne barvne fotografije osteološkega materiala in artefaktov, fotografije originalnih Gorjanovičevih zapiskov, kopije časopisnih izrezkov in korespondenco Gorjanovića z nekaterimi znanstveniki v Evropi je mojstrsko posnel Dražen Pomykal (žal so barvno fotografijo artefaktov na str. 119 v tiskarni »postavili« na glavo). Prvi del knjige obsega čas od leta 1856 do 1906 (Gorjanović je bil rojen istega leta /1856/, ko so v Feldhofu v Neandertalu pri Düsseldorfu odkrili prve zanesljive kosti neandertalcev). Drugi del zajema čas do Gorjanovićeve smrti leta 1936, tretji pa naslednje petdesetletno obdobje do leta 1986.

Krapinski učitelj Josip Rehorić je leta 1895 prvi obvestil Gorjanovića o najdbi »čudnih kosti« in mu obenem poslal fosilne ostanke nosoroga in pragovega. Štiri leta kasneje, ko je bil Gorjanović že uveljavljen kot paleontolog, je bil 23. avgusta 1899 v Krapini *in situ*. Že od daleč je v peščenik sedimentnih (mimogrede: prebivalci Krapine so jih že dolgo tega izkoriščali za potrebe lokalnega gradbeništva) odprte jame opazil več temnih prog. Ko je stal ob okoli 8 do 9 m visokem profilu, je spoznal, da so »temne proge« cela serija stratigrafsko si sledečih kurišč s polno oglja in ožganih kosti. Takoj mu je bilo jasno, da je v tej bližini nekoč bivalo tudi bitje, ki je kurilo z ognjem, še posebej, ker je v taistem trenutku dobil obdelane artefakte, malo pozneje pa še človeški meljak. O najdbi je dvajset let pozneje, še vedno vžihčen nad veličino odkritja, med drugim zapisal: *»Cijenjeni čitalac može sebi zamisliti, kako me je taj pronalaz presenetio! Ta stajao sam kraj prastarog čovječeg naselja, kakovo još do onda nije bilo poznato u našoj domovini!«* (D. Gorjanović — Kramberger. Pračovjek iz Krapine, Hrvatsko prirodoslovno društvo, Zagreb 1918). Septembra 1899 sta se skupaj z asistentom Stjepanom Ostermanom lotila sistematičnih izkopavanj. Na terenu so bili tega leta skupno 33 dni, o delih je obširno pisalo zagrebško časopisje. npr. Obzor in Agramer Zeitung, Gorjanović pa je imel predavanja v Zagrebu in na Dunaju.

V naslednjih poglavjih seznani Radovčić bralca na kratko z dognanji in raziskovanji, ki so jih izvedli Georges Cuvier, James Hutton, Charles Lyell, Charles Darwin, J. B. Lamarck, M. Boucher de Perthes, Edouard Lartet, Gabriel de Mortillet, John Lubbock in drugi, ki so pomembni za evolucijo in paleontologijo človeka. V nadaljevanju je opisal približne okoliščine, v katerih so bile avgusta 1856 najdene kosti pračloveka iz Neandertala, ki sta jih pravilno opredelila Johann Carl Fuhlrott in Hermann Schaaffhausen, pa mnenje vodilnega nemškega patologa Rudolpha Virchowa, ki je neandertalce poimenoval kot »bolezenske kreature«, in okoliščine naknadnih odkritij fosilnih ostankov praljudi (neandertalcev iz Špyja v Belgiji, Le Moustierja v Franciji, fosilnih ljudi iz Crô-Magnona v Franciji, pitekanthropov na Javi itd.).

Podrobneje je avtor potem prikazal Gorjanovićevo življenjsko pot do odkritij v Krapini in potem do objave monumentalnih del o njegovih izkopavanjih. Radovčić je posebej podčrtal, da je Gorjanović v dokaz arhaičnosti krapinskih kosti uporabil leta 1901 fluor test (v osemdesetih letih prejšnjega stoletja so namreč dokazali, da je količina fluora v kosteh odvisna od geološke starosti kosti — starejša je kost, več ima fluora v sebi), ki mu je dal zadovoljivo vrednost 0,73 %, in še posebej citiral mnenje P. V. Tobiasa, enega vodilnih antropologov našega časa, da je Gorjanović napravil verjetno prvo radiografsko študijo fosilov na svetu. Že leta 1902 je namreč na Dunaju objavil članek o paleolitskih ljudeh skupaj z rentgenskimi posnetki kosti in zob iz Krapine (D. Gorjanović — Kramberger. Der paläolithische Mensch und seine Zeitgenossen aus dem Diluvium von Krapina in Kroatien. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 32, 1902, 189 ss.).

V drugem delu knjige (leta 1906 do 1936) so opisane najdbe fosilnih ljudi z najdišča Grafenrain oziroma Mauer pri Heidelbergu, cela vrsta neandertalcev iz Francije, potvorba iz Piltdowna v Angliji, avstralopiteki iz Južne Afrike, pitekanthropi iz Azije, fosili z Jave, iz Palestine in Evrope. Ta del knjige (za bralca, ki je malo »bolj doma« v paleontologiji in antropologiji, je povsem odveč in se nekako ne sklada v ostali kontekst knjige) je za širši krog ljudi zaradi boljše in lažje predstave celotne filogenije človeka brez dvoma izjemno dobrodošla poživitev, tudi zaradi prijetnega podajanja snovi. V nadaljevanju je še govora o njegovih monografijah, o člankih, o korespondenci s P. Adloffom in H. Klaatschem, s Société Préhistorique Française in s H. Breuillom in že smo ob izteku njegove življenjske poti. Umrli je 24. decembra 1936 in je pokopan na zagrebškem Mirogoju.

Ob koncu knjige je napisano poglavje, ki predstavlja polstoletno obdobje raziskav po Gorjanovićevi smrti (1936—1986). V njem vzemo še nekaj podrobnosti o evolucijski teoriji in o neandertalcih in drugih fosilnih hominidih, o mestu neandertalcev v evoluciji človeka in povsem na koncu o sistematični in uradni (znanstvenih) nazivih vseh fosilnih ostankov. Glede evolucijske teorije in mesta neandertalcev v evoluciji obstajajo sedaj tri aktualne sheme. T. i. presapienčna shema temelji na predpostavkah, da so se današnji ljudje ločili od glavnega debla davno pred neandertalci. Če je to bila razvojnica linija današnjega človeka, so neandertalci živeli istočasno s predniki današnjih ljudi. Od tod izvira tudi razlaga, da so neandertalci izumrla veja človeškega rodu — ta razlaga je v evropski znanosti prisotna vse od odkritja prvih neandertalcev. Eden najbolj vnetih zagovornikov te sheme je H. Vallois. Preneandertalska shema tolmači, da t. i. klasični neandertalci (v tem primeru so mišljeni zahodnoevropski neandertalci) niso predniki kasnejših ljudi iz Evrope, dopušča pa možnost, da so drugi neandertalci (predvsem tisti z Bližnjega Vzhoda) predniki današnjih populacij. V enolinijski ali neandertalski shemi evolucije (mimogrede: J. Radovčić je tako kot Gorjanović njen veliki zagovornik) je bistveno neposredno sorodstvo današnjega človeka (*Homo sapiens sapiens*) z neander-

talci (*Homo sapiens neandertalensis*), to pa pomeni, naj bi neandertalci ne bili slepa veja na evolucijskem deblu. Poleg Gorjanovića so to hipotezo podpirali še nekateri njegovi sodobniki, npr. Gustaw Schwalbe, Aleš Hrdlička, Franz Weidenreich, danes pa ima jedro med vodilnimi zastopniki ameriške antropološke šole (C. Loring Brace, M. H. Wolpoff, D. S. Brose in F. H. Smith). Prav Wolpoff je pred desetletjem objavil obširno analizo največje zbirke neandertalcev na svetu in na temelju študija vsega odontološkega gradiva postavil povsem nove demografske odnose neandertalskih ljudi iz Krapine. Ugotovil je, da je bilo najmlajšemu osebkju le tri leta, najstarejšemu 27 let, povprečna življenjska doba je bila trinajst let. Kostni ostanki izvirajo od najmanj sedemdesetih ljudi. Radovčić v knjigi pojasni nekaj dejstev o intrahumanem obračunavanju — nekatere kosti so namreč razbite z ostrim predmetom, druge spet ožgane. Nekdaj je prevladovalo prepričanje, da so krapinske neandertalce pobili in deloma pojedli napredni fosilni ljudje. Danes je ta hipoteza pozabljena. Strokovnjaki se nagibajo k možnosti o medsebojnem obračunu med dvema skupinama neandertalcev — tudi kanibalizem ni povsem izključen. Rekonstrukcija neandertalcev ima pestro zgodovino, od prvih polhumanih bitij s prav debilnim izgledom do sodobnih iz Shanidarja v Iraku (J. Meternes, 1981) in Krapine (D. Popović, 1986), ki delujejo precej bolj »človeško«.

Knjiga ima sicer na koncu dodan znanstven aparat (114 del različnih avtorjev), vendar jo kljub temu lahko označimo predvsem kot visoko poljudnoznanstveno monografijo. Mirno lahko zapišemo, da se je Jakov Radovčić zapisal med velike popularizatorje antropologije v Jugoslaviji in bi ga lahko postavili v bok samemu Gorjanoviću in morda še Božu Škrliju. Edina škoda je v tem, da je premalo objavljenih artefaktov tipičnega moustériena. Od več kot tisoč v Krapini izkopanih artefaktov jih je na dveh celostranskih barvnih fotografijah prikazanih le osemindvajset. To je morda tudi edina pomanjkljivost (ki jo bo Radovčić z lahkoto »popravljal« ob neki drugi priložnosti) te odlične, v branje vsakomur priporočljive knjige.

Draško Josipović

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

Božo Otorepec

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Maticе.

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana
Telefon: (061) 214 190

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983

Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Francè Koblar: Moj obračun

Franc Petek - Janko Pleterski: Spomini koroškega politika

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)

Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)

Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)

Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)

Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)

Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945 (uredil Bruno Hartman)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih

Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Božo Otorespec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

UDK 336.71 (497.12=850) "1869/1917"

NECAS Ctibor, dr., Filozofska fakulteta UJEP, ČSSR-60200 Brno

Na pragu česko-slovenskih finančnih odnosov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 49—57, 47 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Ena od smeri, kamor se je v zadnji tretjini 19. stoletja usmeril češki kapital, je bila tudi Slovenija. Tako je banka Slavija svojo sploh prvo izvenčeško podružnico v Cislajtaniji odprla leta 1869 v Ljubljani. Avtor opisuje tudi dejavnost Obrtniške banke (Živnostenská banka), Centralne banke čeških hranilnic (Ústřední banka českých spořitelien), Češke industrijske banke (Česká průmyslová banka) in zemljiške banke (Pozemková banka) na slovenskem ozemlju ter njihovo sodelovanje s slovenskim gospodarstvom in finančnimi zavodi.

B. Balkovec

UDK 929 Verbič M.

GRANDA Stane, mag., višji raziskovalni sodelavec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Marija Verbič — petinsedemdesetletnica

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 119—120

Sn. (Sn., En.)

Marija Verbič se je rodila 29. maja 1914 v Ljubljani. Studirala je zgodovino in geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je leta 1938 tudi diplomirala. Najprej je službovala v Sentenartu in Zagorju. Leta 1946 se je zaposlila v Arhivu Slovenije, kjer je ostala do upokojitve leta 1975. Opozoriti je potrebno na njene inventarje zbirki in fonodov. Njeno najpomembnejše delo je objava deželnozbornskih spisov kranjskih deželnih stanov iz časa cesarja Maksimilijana I. Ne smemo pa pozabiti njenega pedagoškega in mentorskega dela v Arhivu Slovenije, kjer je mnogim raziskovalcem pomagala pri njihovih prvih korakih.

B. Balkovec

UDK 929 Lipoid M. V. "1848"

CVIRN Janez, mag., kustos, Pokrajinski muzej Celje, YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Marko Vincenc Lipoid in leto 1848

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 1, s. 107—110, 12 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor na podlagi ohranjenih korespondence prikaže poglede Marka Vincenca Lipoida na revolucijo 1848 in motive, ki so ga pripeljali do takšnih ali drugačnih stališč. Ob tem ugotavlja, da sodijo Lipoidova razmišljanja v kontekst večinskega gledanja slovenskega meščanstva, ki se sicer veseli padca absolutizma ter ustavnih in drugih pravic, vendar se boji nadaljevanja revolucije in se zadovoljuje s skromnimi koncesijami z vladne strani.

Avtorski izvleček

UDK 336.211.1:902

PLETERSKI Andrej, dr., znanstveni sodelavec SAZU, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri (Primer Blejskega kota)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 157—182

Sn. (En., Sn., En.)

Metoda, ki omogoča luštenje retrogradne pričevalnosti zemljiškega katastra. Dokazuje nastanek zemljiške razdelitve na Slovenskem že v staroslovanskem, zgodnjeresnrednjeveskem obdobju.

Avtorski izvleček

CVIRN Janez, M. A., Curator, Provincial Museum Celje.
YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Marko Vincenc Lipold and the Year 1848

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1,
pp. 107-110, 12 Notes

Sn. (De, Sn., En.)

The author shows on basis of the preserved correspondence the views of Marko Vincenc Lipold upon the revolution 1848 and the motives which brought him to various stand-points. He estimates Lipold's views were identical with the ones of the majority of the Slovene middle-class who looked forward to the fall of absolutism but were afraid of the continuation of the revolution and were thus satisfied with limited concessions from the government's side.

Author's Abstract

UDC 336.211.1:802

PLETERSKI Andrej, Dr., Scientific Collaborator at SAZU,
Institute of Archaeology at ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana,
Novi trg 5

A Method of Linking Retrograde Analysis of Land-Register
with Written and Archaeological Sources (the Case of Bielejski kot)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2,
pp. 157-182

Sn. (En., Sn., En.)

A method which enables scaling of the retrograde witnessing of the land-register. Proving the origin of land partition on Slovene territory already in the Old-Slavic, Early Middle Ages era.

Author's Abstract

NEČAS Ctibor, Dr., Faculty of Arts, CSSR-60200 Brno

On the Doorstep of the Czech-Slovene Financial Relations

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1,
pp. 49-57, 47 notes

Sn. (De, Sn., En.)

One of the lines where in the last third of the 19th century the Czech capital was oriented to was Slovenia. Thus the bank Slavia opened its first out-of-Bohemia branch in Cisleithania in 1869 in Ljubljana. The author describes the activity of the Traders' Bank (Zivnostenska banka), the Central Bank of the Czech Savings-Banks (Ústřední banka českých spořitelén), the Czech Industrial Bank (Česká průmyslová banka), the Agrarian Bank (Pozemková banka) on the Slovene territory and their cooperation in the Slovene economy and with financial institutions.

B. Balikovec

UDC 829 Verbič M.

GRANDA Stane, M. A., Superior Research Collaborator, Centre
of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences
and Arts, Historical Institute, Novi trg 5, YU-61000 Ljubljana

Marilja Verbič — 75 Years of Her Life

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 1,
pp. 119-120

Sn. (Sn., En.)

Marilja Verbič was born on the 29th of May in 1914 in Ljubljana. She studied history and geography at the Faculty of Arts in Ljubljana, where she took her university degree in 1938. She started her serving in Sentenar and in Zagorje. In 1948 she took a job in the Archives of SR of Slovenia where she worked until her retirement in 1975. Her important works are the inventories of collections and funds. Her major work is the publishing of the Provincial-Chamber papers of the Carniolan States from the time of the emperor Maximilian I. Her pedagogical and mentor work in the Archives of SR of Slovenia is also important. She helped many researchers with their first steps.

B. Balikovec

UDK 930.85 (497.12) "08/13"

GRDINA Igor, asistent, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnejših razdobjih srednjega veka

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 183—192, cit. 54

Sn. (De., Sn., En.)

Slovensko učeno kulturo najodličneje predstavljajo: obredje ustoličevanja koroških vojvod, Briljski spomeniki ter delovanje Konstantina Filozofa in Metodija v Spodnji Panoniji. V koroški vojvodini je imel slovenski jezik docela nezamenljivo uradno deželno-reprezentativno vlogo, prav tako je premožeg posebnih pravice v deželni sodstvu. Slovensko pismenstvo svetih bratov — vključno z njunim jezikom — predstavlja v njuni generaciji kulturo srednjeevropskih Slovanov, med katerimi zavzemajo Slovenci s posredništvom med njim in karantanskim pismenstvom, katerega nasledek so Briljski spomeniki, poseben položaj. V učeni kulturi srednjega veka je skupnost Slovencev znana, čeprav pod različnimi imeni.

Avtorski izveček

UDK 324 (497.12 N. mesto) "1848"

GRANDA Stane, mag., višji raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Frankfurtske volitve v novomeškem volilnem okraju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 221—230, cit. 21

Sn. (De., Sn., En.)

V novomeškem volilnem okraju je bilo namesto 147 izvoljenih 97 volilnih moč. Od teh je večina prišla na volišče, volilo jih je le 9. Praktično vsi kmetje so volitev odklonili. Tak potek volitev je izraz razlikam kmečkih zahtev po odpravi fevdalnega sistema. Pričakovane rešitve s strani Dunaja in ne Frankfurta se je ujele tudi s slovensko protifrankfurtsko agitacijo. Izvoljeni poslanec je bil zato le predstavnik majhnega liberalnega kroga. Nacionalno demokratična skupina se je dokončno, opogumljena tudi z volilnim izidom, oblikovala po volitvah okoli časopisa Sloveniens Blatt, katerega prva polkusna številka je izšla takoj po volitvah v Novem mestu.

Avtorski povzetek

UDK 930.253 (497.13 Dubr.) :78 (497.12) "14"

VOJE Ignacij, dr., redni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Dubrovniki arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 193—199, cit. 21

Sn. (De., Sn., En.)

Bogastvu in ohranjenosti arhivskega gradiva v dubrovniškem arhivu se imamo zahvaliti, da smo odkrili nove podatke o glasbenem življenju v Ljubljani sredi 15. stoletja. Dubrovniška vlada pošilja 1485 posebnega odposlanca v Ljubljano, da poišče tri piskače-glasbenike, ki naj bi izpolnili ansambel kneževske kapele. Na podlagi tega gradiva smo dobili tudi dokaj izčrpen življenjepis o prvem znanem glasbeniku slovenskega rodu Franciscu de Pavonibusu iz Ljubljane, ki je deloval v Dubrovniku kot nadškofijski kancelar in organist od 1460 do 1483.

Avtorski izveček

UDK 940.336 (45:497.12—15)

MARUŠIČ Branko, dr., znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Italijanska okupacija Posočja (1915—1917)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 231—240, cit. 55

Sn. (It., Sn., En.)

Ze prvi dan bojev (24. maj 1915) je italijanska vojska zasedla več avstro-ogrskega ozemlja v Posočju, v vzhodni Furlaniji ter na južnem Tirolskem. Na zasedenem ozemlju so živel predvsem Italijani, Furlani in Slovenci. Za urejanje civilnih zadev v zasedenih krajih je italijanska urhovna komanda ustanovila Generalni sekretariat (Sekretariat generalne), ki je sledel mednarodnemu pravu dopustil nekdanjo upravno porazdelitev, pri tem pa je uvedel sistem delovanja civilnih komisarijev. Italijanska oblast se je na zasedenih ozemljih obnašala kot okupator in kot osvoboditelj, ki mora počakati le še konca vojne in njej sledetih mirovnih sporazumov, da se tudi delure reši vprašanje anektiranja zasedenih krajev.

Avtorski povzetek

VOJE Ignacij, Dr., Regular Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Art, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

The Dubrovnik Archives as a Source for the Slovene Musical History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 193-199, 21 notes

Sn. (De., Sn., En.)

We are to thank the rich and well preserved historical documents in the Dubrovnik Archives for discovering new data about musical life in Ljubljana in the middle of the 15th century. In 1455 the Dubrovnik government sent to Ljubljana a special delegate in order to find there three whistlers — musicians to complete the ensemble of the prince's chapel. On basis of those documents we acquired a detailed biography of the first known musician of Slovene origin, Franciscus de Pavonibus from Ljubljana who served in Dubrovnik as archbishopal chancellor and organist from 1460 to 1463.

Author's Abstract

UDC 940.336 (45:497.12-15)

MARUSIČ Branko, Dr., Scientific Collaborator, Historical Institute Milko Kos at the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts,

YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Italian Occupation of Posočje (1915-1917)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 231-240, 55 notes

Sn. (It., Sn., En.)

Already the first day of combats (24th of May 1915) the Italian army occupied a large part of the Austro-Hungarian territory in Posočje, in east Friuli and south Tyrol. Primarily Italians, Friulians and Slovenes lived on the occupied territories. For managing civil affairs on the occupied territories the Italian supreme command established a General Secretariat (Segretariato Generale), which — following the international law — allowed the former administrative division, and introduced the system of civil commissaries. On the occupied territories the Italian government behaved as the occupator as well as liberator who must only wait the end of the war and the succeeding peace-treaties to de iure solve the problem of annexing the occupied territories.

Author's Abstract

GRADINA Igor, Assistant, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

The Community of Slovenes and Their Learned Culture in the Early Periods of the Middle Ages

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 183-192, 54 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The Slovene learned culture is most excellently presented by: the ceremonial enbroidings of the Carinthian dukes, BRIZINSKI spomeniki (Freising Fragment — the oldest preserved writing in Slovene language), and the activity of Constantine the Philosopher and Methodius in Lower Pannonia. The Slovene language had in the Carinthian dukedom a completely irreplaceable land-representative role, as well had special rights in the provincial judiciary. The Slavic literary culture of the holy brothers — including their language — presented in their generation the culture of the Middle-European Slavs, among which the Slovenes — by mediation between their and the Carinthian literary culture, of which successors are BRIZINSKI spomeniki — had a special position. In the learned culture of the Middle Ages the community of Slovenes is known, although under various names.

Author's Abstract

UDC 324 (497.12 N. mesto) "1848"

GRANDA Stane, M. A., Superior Research Collaborator, Historical Institute Milko Kos at the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts,

YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Frankfurt Elections in the Novo mesto Electoral District

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 221-230, 21 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the Novo mesto constituency 97 instead of 147 electorates were elected. The majority came to the polls, only nine of them voted. Practically all peasants refused to vote. Such a course of events was an expression of radical peasant demands for abolition of the feudal system. Expectation of a solution from Vienna and not from Frankfurt accorded with the Slovene anti-Frankfurt agitation. The elected delegate was thus representing only a small liberal group. The national-democratic group ultimately, encouraged as well with the elections results, formed after the first volume was issued immediately after the elections in Novo mesto.

Author's Abstract

UDK 324 (497.1) "1920"

BALKOVEC Bojan, asistent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Volilci in glasovanje o višodvanski ustavi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 241-248

Sn. (En., Sn., En.)

Na podlagi števila glasov, ki so jih prejele posamezne stranke na volitvah v Ustavodajno skupščino, in glasovanja poslancev o ustavi v kraljevini SHS skušamo ugotoviti, koliko volilcev je posredno glasovalo za ustavo ali proti njej. 224 poslancev je glasovalo za ustavo; upoštevali smo tudi glas Ivana Ribarja, ki kot predsednik Ustavodajne skupščine ni glasoval, a bi bil najverjetneje za ustavo. Proti je glasovalo 36 poslancev; mednje smo šli tudi glas Stojana Protiča; 139 jih je bilo odsotnih. V Sloveniji, Dalmaciji, Crni gori in na Hrvaškem je večina volilcev dala svoj glas za poslanec, ki so glasovali proti ustavi ali bili odsotni. V Bosni in Hercegovini, Vojskovanini, Srbiji, Makedoniji ter na Kosovu so največ podpore dobili poslanci, ki so kasneje glasovali za ustavo. Za poslanec, ki so bili proti vali za ustavo je glasovalo 739.498 volilcev. Za tiste, ki so bili proti in odsotni pa 716.284 volilcev. Razlika je le 23.212 glasov (1,59 % vseh glasov).

Avtorski izveček

UDK 929 Smole M.

UMEK Ema, arhivist, YU-61000 Ljubljana, Rašiška 5

Majda Smole — sedemdeset let

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 271-272

Sn. (Sn., En.)

Prispevek podaja oris biografije Majde Smole, rojene 4. 4. 1919 v Ljubljani, arhivske svetnice v Arhivu SR Slovenije 1961-1979, in bl-bilografske podatke za področje njene arhivske dejavnosti in objav arhivskega gradiva.

Avtorski izveček

UDK 330.856:929 Buharin N. J.

BRITOVŠEK Marian, dr., redni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Buharinovi ekonomski in politični pogledi (Buharinov boj s Stalinom)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 249-270, cit. 59

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor analizira Buharinove ekonomske in politične poglede na razvoj sovjetske Rusije v dvajsetih letih. Buharin je bil privrženec Leninovega NEP; zavzemal se je za medsebojno prepletanje državnih, zadružnih in privatnih gospodarskih oblik. Neizpodbitno zgodovinsko dejstvo je, da je bil Buharin eden tistih, ki je v boju z levo in zdesno opozicijo s svojimi teoretično-ekonomskimi članki argumentirano zavračal teze leve opozicije, ki se je zavzemala za direktno graditev industrije na podlagi podrobnega državnega plana in s financiranjem iz državnega bužeta. V letih 1928/29 pride do preobrata v vodenju sovjetske politike. Začel se je dolgotrajen proces reformacije izvajanja oblasti, ki jo je Stalin označil za desno opozicijo. Buharinova grupacija, ki jo je Stalin označil za desno opozicijo, je predstavljala zadnji poskus, da ohranijo v VKP(b) kolektivno vodstvo in preprečijo Stalinsko osebno diktaturo. Buharinov poraz je predstavljal uvod v politično »revolucijo od zgoraj« in v zgodovinsko obdobje stalnizma.

Avtorski izveček

UDK 929 Filipič F.

STIPLOVŠEK Miroslav, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

France Filipič — sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 272-274

Sn. (Sn., En.)

Avtor je prikazal življenje in delo Franceta Filipiča (rojenega 21. 7. 1919 v Mariboru), zgodovinarja, publicista, muzealca, literata in urednika. Podrobneje je osvetlil zlasti njegovo raziskovalno delo na področju revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja. Njegovi glavni zgodovinski deli sta Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939 in Pohorski bataljon. V številnih razpravah in člankih je z novimi viri, zlasti iz fonda Kominterne, osvetlil razvoj in delovanje komunističnih organizacij ter naprednih gibanj v Sloveniji in Jugoslaviji.

Avtorski izveček

BRITOVSEK Marjan, Dr., Regular University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Buharin's Economical and Political Stand-Points (Buharin's Struggle with Stalin)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 249—270, 59 notes

Sn. (De, Sn., En.)

The author analyses Buharin's economical and political stand-points upon development of the Soviet Russia in the twenties. Buharin was a follower of Lenin's NEP; he strived for mutual intertwining of the state co-operative and private economic forms. It is an indisputable historical fact Buharin was among those who — in struggle with the left and United opposition — argued and rejected with his theoretic-economic articles the theses of the left opposition which strived for direct building of the industry on basis of a de-tailed state plan and financing from the state budget. In the years 1928/29 there was a turning-point in the Soviet policy. A long process of deforming the performing of governing, which grew out of the base of the proletarian society, began. Buharin's group, marked by Stalin as the right opposition, presented one last attempt to pre-serve in VKP(b) the collective management and to obstruct Stalin's dictatorship. Buharin's defeat presented an introduction into the political «revolution from the top», and into the historical period of Stalinism.

Author's Abstract

UDC 929 Filipčič F.

STIPOVSEK Miroslav, Dr., Regular University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

France Filipčič — Septuagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 272—274

Sn. (Sn., En.)

The author presents the life and work of France Filipčič (born on 21st of July in Maribor), historian, publisher, writer, editor etc. In detail he presented Filipčič's researches into the revolutionary labour movement and the national liberation war. His major historical works are: Chapters from the Revolutionary Struggle of the Yugoslav Communists 1919—1939, and the Pohorje Battalion. In numerous treatises and articles he — with new sources, particularly from Communist records — enlightened the development and activity of communist organisations and progressive movements in Slovenia and Yugoslavia.

Author's Abstract

BALKOVEC Bojan, Assistant, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Electors and Voting on Vladojanska ulava

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 241—248

Sn. (En., Sn., En.)

On basis of number of votes which individual parties received on elections into the Constituent assembly, and voting of delegates on the first constitution in the Kingdom of SHS constitution, we are trying to estimate how many electors indirectly voted for or against the constitution. 224 delegates voted for the constitution; we have included the vote of Ivan Ribar who as president of the Constituent assembly did not vote but presumably would have been for the constitution. Against were 36 delegates, including Stojan Prohč, 159 were absent. In Slovenia, Dalmatia, Montenegro and Croatia the majority of electors gave their votes for delegates who voted against the constitution or were absent. In Bosnia and Herzegovina, Vojvodina, Serbia, Macedonia and in Kosovo the majority of support was given the delegates who later voted for the constitution. 733,486 electors voted for delegates who were for the constitution and 716,284 for those against or absent. The difference was only 23,212 votes (or 1,59 % of all votes).

Author's Abstract

UDC 929 Smole M.

UMERK Ema, Archivist, YU-61000 Ljubljana, Rašiška 5

Majda Smole — Septuagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2, pp. 271—272

Sn. (Sn., En.)

The contribution gives an outline of the biography of Majda Smole, born on 4th of April 1919 in Ljubljana, archive councillor at the Archives of SR Slovenia 1951—1979, and her bibliographical data from the field of archivists and publishing of archival documents.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 10.000 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 (ponatis 1988) — 10.000 din
ZČ 2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 15.000 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 (ponatis 1988) — 12.000 din
ZČ 4/1950 (ponatis 1987) — 13.000 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — razprodan
ZČ 5/1951 (ponatis 1987) — 20.000 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 18.000 din
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — 32.000 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 9000 din
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 9000 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 10.000 din
ZČ 12-13/1958-59 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 3 — 9000 din
ZČ 14/1960 — 25.000 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 4 — 8000 din
ZČ 15/1961 — (ponatis 1989) — 40.000 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 16/1962 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 8000 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 15.000 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 8000 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 13.000 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 9000 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 17.000 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 9000 din
ZČ 21/1967 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 9000 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 8000 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 8000 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 15.000 din (kmalu razprodan)	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 11.000 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 (ponatis 1989) — 32.000 din	ZČ 34/1980, št. 3 — 8000 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 (ponatis 1989) — 26.000 din	ZČ 34/1980, št. 4 — 8000 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 8000 din	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 (ponatis 1988) — 11.000 din	ZČ 35/1981, št. 3 — 8000 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 9000 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 7000 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986) — 9000 din	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 9000 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 10.000 din	ZČ 36/1982, št. 3 — 8000 din
ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 9000 din	ZČ 36/1982, št. 4 — 7000 din
ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 7000 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 7000 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 7000 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 7000 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 39/1985, št. 3 — 8000 din
	ZČ 39/1985, št. 4 — 8000 din
	ZČ 40/1986, št. 1-2 — 9000 din
	ZČ 40/1986, št. 3 — 8000 din
	ZČ 40/1986, št. 4 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 1 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 2 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 3 — 9000 din
	ZČ 41/1987, št. 4 — 9000 din
	ZČ 42/1988, št. 1 — 8000 din
	ZČ 42/1988, št. 2 — 8000 din
	ZČ 42/1988, št. 3 — 12.000 din
	ZČ 42/1988, št. 4 — 12.000 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 50.000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 100.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 2000 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 4000 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1989

941/949

120030128,2

COBISS •